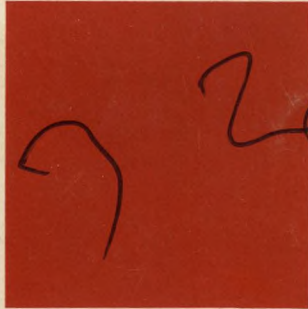

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Έκατό ημέρες
άπεργία του
Επιστημονικού
Διδακτικού
Προσωπικού

Η «ΠΟΛΙΤΙΣΜΕΝΗ» ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΗΘΙΚΗ
ΚΑΙ Η ΝΕΥΡΙΚΗ ΠΑΘΗΣΗ
ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

SIGMUND FREUD

Μιχάλη Παπαγιαννάκη, Νύξεις με άφορμή τόν πληθωρισμό, **Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου**, Ο άνασχηματισμός της κυβέρνησης ■ Έκατό ημέρες άπεργία του Έπιστημονικού Διδακτικού Προσωπικού (Συζήτηση) ■ **Λουί Άλτουσέρ**, Τί πρέπει ν' αλλάξει στο Κομμουνιστικό Κόμμα. ■ **Παύλου Ζάννα**, Προβλήματα τής μετάφρασης, **Δ. Α. Σαρδελή**, Ίδεολογία και Έπιστήμη, **Νίκου Χατζηνικολάου**, Ποιό είναι τό άντικείμενο τής ιστορίας τής τέχνης; ■ **Δημ. Πλουμπίδη**, Ί ψυχανάλυση είναι άνεπιθύμητη στην Έλλάδα, **Σίγκμουντ Φρόυντ**, Ί «πολιτισμένη» σεξουαλική ήθική και ή νευρική πάθηση στη σύγχρονη εποχή. Ί Ορισμοί ψυχαναλυτικών όρων. Ί Έργα του Φρόυντ και έλληνικές μεταφράσεις ■ **Βιβλιοκρισίες**. Νέα βιβλία - Περιοδικά.

Μηνιαία επίθεώρηση ■ τεύχος 19 ■ Μάιος 1978 ■ 50 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επίθεώρηση, Μάιος 1978, 50 δρχ.

Κέκροπος 2, Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

περιεχόμενα

Μιχάλης Παπαγιαννάκης	Νύξεις με άφορμή τόν πληθωρισμό	2
Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος	Ο άνασχηματισμός τής κυβέρνησης	9
(Συζήτηση)	Έκατό ήμέρες άπεργία του Έπιστημονικού Διδακτικού Προσωπικού	13
Λουί Άλτουσέρ	Τί πρέπει ν' αλλάξει στό Κομμουνιστικό Κόμμα	28
Παύλος Ζάννας	Προβλήματα τής μετάφρασης	34
Δ. Α. Σαρδελής	Ίδεολογία και Έπιστήμη	38
Νίκος Χατζηνικολάου	Ποιό είναι τό άντικείμενο τής Ιστορίας τής τέχνης	55
Δημήτρης Δ. Πλουμπίδης	Η ψυχανάλυση είναι άνεπιθύμητη στήν Έλλάδα	60
Σίγκμουντ Φρόυντ	Η «πολιτισμένη» σεξουαλική ήθική και ή νευρική πάθηση στή σύγχρονη εποχή	60
	Όρισμοί ψυχαναλυτικών δρων	70
	Έργα του Φρόυντ και οι μεταφράσεις στα έλληνικά	72
Γιώργος Καρράς « Η έργατική τάξη και ό ρόλος της στή σημερινή έλληνική κοινωνία» του Δημ. Σάρλη		79
Έλένη Δημητρίου	«Μαρξισμός και Ηθική» και « Αντικουλτούρα»	86
Νέα Βιβλία - Περιοδικά		90

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 300 δρχ., έτήσια 550. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εϋρώπης: έξάμηνη 400 δρχ., έτήσια 750. ΗΠΑ - Καναδάς (άερ.): έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 900 ■ Γιά Όργανισμούς, Τράπεζες, Άνών Έταιρείες: έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 1.000 ■ ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ-ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332 ■ Γιά ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ Ταχυδρ. Θυρίδα Νο 1762, πλ. Συντάγματος, Αθήνα

Έκδότης: Δήμος Μαυρομάτης, Ίδιοκτήτης: Σπύρος Δελέγκας, Διευθυντής: Άγγελος Έλεφάντης
■ Φωτοστοιχειοθεσία - άναπαραγωγή τών φίλμς: «Φωτοσυνθετική Ε.Ε.» - Λουκάς Γιοβάνης & ΣΙΑ,
Έμμ. Μπενάκη 87α, τηλ. 3636896 ■ Έκτύπωση: Άφοί Χρυσοχοϋ, Στυμφαλίας 8 - Περιστέρι, τηλ.
5719937 ■ Φωτογραφίες: Νίκος Ματινόπουλος, Νέζερ 1, τηλ. 9237655.

διά γυμνού ὀφθαλμοῦ · διά γυμνού ὀφθαλμοῦ

Νύξεις μέ ἀφορμή τόν πληθωρισμό

Περί πληθωρισμοῦ ὁ λόγος. Αὐτή τή φορά, ἐδῶ καί κάμποσες ἐβδομάδες, πιά ἐντονα. Ἀφορμές ἢ ἐπιτάχυνση τῆς αὐξησης τῶν τιμῶν πού διαπιστώθηκε τούς τελευταίους μήνες, ἢ, ὅπως πάντα, κομπή στό ὕψος καί πλουσιότερη ἀπ' ὅ,τι φαίνεται ἢ θεωρεῖται ἔκθεση τοῦ κ. Ζολώτα, τά κάποια (πρῶτα;) μέτρα τῆς κυβέρνησης. Μέτρα νέα καί συσκέψεις, ἀνάμεσά τους καί ἡ πρώτη σύνοδος τοῦ ΣΚΟΠ (Συμβούλιο Κοινωνικῆς καί Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς) μέ συμμετοχή τῶν «παραγωγικῶν τάξεων», ἀναμένονται αὐτές τίς μέρες. Σχετικά πλούσια καί ἡ συγκομιδή ἀρθρῶν στίς ἐφημερίδες καί τά περιοδικά, λιγότερο πλούσια καί πάντως ἐλάχιστα ἢ καθόλου ἐντυπωσιακή ἢ ἐπέμβαση τῶν πολιτικῶν δυνάμεων.

Ἀφορισμοί καί σιγουριές ἢ μαζί μιλάμε καί χώρια καταλαβαίνουμε

Στεγνό, βέβαια καί ἄχαρο τό θέμα, ἔτσι τουλάχιστο φαίνεται σέ πολλούς. Εἶναι δέ καί ντελικάτο καί πολιτικά ἐπικίνδυνο, γιατί ἂν ἤθελε κανεῖς νά προχωρήσει σέ σοβαρή κριτική τῶν πληθωριστικῶν φαινομένων μοιραῖα θά ἔθιγε πολλά καί εὐαίσθητα σημεῖα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καί ὀργάνωσης. Πράγμα πού σπάνια μεταφράζεται σέ ἄμεσα πολιτικά ὄφελῃ. Γιατί σέ μία κοινωνία πού ροκανίζεται προσδευτικά ἀπό τόν πληθωρισμό (στήν Ἑλλάδα ἐδῶ καί τέσσερα χρόνια), γιά τή διερεύνηση τῶν δυνατῶν διεξόδων δέν ἀρκοῦν βέβαια οὔτε ὁ ἀφορισμός κατὰ τῶν «υπερβολικῶν ἀπαιτήσεων ὀρισμένων ομάδων» (ποιῶν ἀλήθεια;), οὔτε ὁμως καί οἱ γενικές τοποθετήσεις ὑπερ-πολιτικοποιημένου χαρακτήρα πού ἀποδίδουν στό κράτος οἰκονομική παντοδυναμία μαζί καί τήν εὐθύνη νά «βάλει ὑπό ἔλεγχο» τά κέρδη τῶν μονοπωλιῶν (ποιῶν ἀλήθεια;); ἢ νά ἀνακαταλάβει τή «φοροδιαφυγή τῶν 100 δισεκατομμυρίων» γιά νά πραγματοποιήσει, ὅταν θά βρῆται στά χέρια τῶν «μῆ προνομιούχων» Ἑλλήνων, τίς ἀφειδώλευτες ὑποσχέσεις τῆς ἡγεσίας τους πρὸς ὅλα τά ἀζιμούθια.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅταν κανεῖς παρακολουθεῖ τίς πιά συγκεκριμένες ἀναλύσεις, τοποθετήσεις καί προτάσεις πού τείνουν νά ἐξηγήσουν τό συγκεκριμένο πληθωρισμό ἢ νά ἐπιτύχουν συγκράτηση τῶν τιμῶν, ἔχει συχνά τήν αἴσθηση ὅτι μαζί μιλάμε καί χώρια καταλαβαίνουμε: μείωση τῶν δημοσίων δαπανῶν, αὐξήσή τους πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις, αὐξήση τῶν δημοσίων ἐσόδων ἢ μείωσή τους πρὸς ὄφελος τῆς α' ἢ β' κατηγορίας, αὐξήση τῶν εἰσοδημάτων τῆς «συμπαθοῦς τάξεως» τῶν α' ἢ β' συμπολιτῶν μας, συμπίεση τῶν κερδῶν τούτης ἢ ἐκείνης τῆς κατηγορίας ἐπιχειρήσεων ἢ ὄλων μαζί, συμπίεση τοῦ κόστους παραγωγῆς, αὐξήση τῆς παραγωγικότητας κ.λπ.

Μιλάμε ἄραγε γιά τά ἴδια πράγματα ἢ ὄχι; Ἄν πάλι ἡ ἀπάντηση εἶναι ναί, τότε μπορούμε νά ἔχουμε διάλογο καί, ἴσως, σημεῖα ἐπαφῆς;

Τό ὅτι μιλάμε, ὅτι πρέπει καί μπορούμε νά μιλάμε, γιά τό ἴδιο πράγμα – δηλαδή τή διαδικασία τοῦ πληθωρισμοῦ – εἶναι κατὰ τή γνώμη μου ἀδιαμφισβήτητο. Τώρα ἂν χώρια καταλαβαίνουμε αὐτό ὀφείλεται, φυσικά, στό ὅτι οἱ ἀναλύσεις καί οἱ συνεπαγόμενες «λύσεις» πού καθένας προτείνει εἶναι βαριά φορτισμένες ἀπό κοινωνικῆς καί πολιτικῆς τοποθετήσεις καί προσανατο-

1. «Ὅποιος ζεῖ κάτω ἀπό τήν πίεση μιᾶς ἀνεξάρτητης οἰκονομικῆς ἰσχύος, ὅταν μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖ τήν οἰκονομική ἰσχύ πρὸς ὄφελός του κατὰ τό πρότυπο τοῦ πρώτου ἐπιτυχόντος σ' αὐτή τή δουλειά (...) Ὑπάρχουν πολλοί... ὅλοι τους ζητοῦν — ἂν ὄχι τί ἄλλο — ἀποζημιώσεις. Ὅλοι ὡς τό φτωχόκοσμο τοῦ Κηφισοῦ πού μαζεῦτηκε ἐκεῖ, στίς συνοικίες τῶν «αὐθαίρετων», ἀπό μακρινές ἐπαρχίες πού ἔμειναν ὑπανάπτυκτες ἢ φτωχές. Ἐφτασαν στήν Ἀθήνα τῆς μεγάλης βιομηχανίας, τοῦ ἐμπορίου, τῶν ἐπιχειρήσεων. Τούς χρειαζόταν ὄλους γιά τήν επέκταση, καί κανεῖς δέν τούς εἶπε ὅτι ἔχουν ἐδῶ κάποια δικαιώματα. Οἱ περισσότεροι ζοῦν μέσα σέ κυκλώματα παρασιτικῶν ἐπαγγελμάτων, μέσα σέ ἓνα ἀπέραντο πιά τριτογενή τομέα, πού ἐπιτρέπει τά πάντα. Γιατί δέν θά καταφτάσουν λοιπόν ἀσθμαίνοντες μπροστά στίς θυρίδες τῶν τραπεζῶν ζητώντας ἀποζημιώσεις γιά ζημιές ἔστω πού δέν ἔπαθαν ποτέ;»

Σπύρος Μονδάνος, «Οἰκονομικός Ταχυδρόμος» φ. 18 (1252), 4.5.78

Διὰ γυμνού ὀφθαλμοῦ · διὰ γυμνού ὀφθαλμοῦ

λισμούς. Καί επιδιώκουν νά τίς καλύψουν ὅσοι, ἀπό τό συνολικό καί σύνθετο φαινόμενο, ὅπως ἡ διαδικασία τοῦ πληθωρισμοῦ, ἀπομονώνουν μερικότερα φαινόμενα ἢ παράγοντες καί δίδοντάς τους προνομιακή ἢ ἀποκλειστική μεταχείριση διεκδικοῦν γιά τίς θέσεις τους μόνο «τεχνικό» ἢ ἀντικειμενικό χαρακτήρα. Ἄλλο τόσο θά ἴεγα συσκοτίζουν τό θέμα ὅσοι προσφεύγουν σέ ὑπεραφηρημένες, ἀλλά, προσοχή!, «ταξικές» ἀναλύσεις εἴτε γιά νά «νίψουν τās χεῖρας των», εἴτε γιά ν' ἀφήσουν νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ ἀδυναμία ἀνάμειξής τους στόν κανγὰ ὀφείλεται στό ὅτι τήν ἐξουσία τήν ἔχει ὁ ἀντίπαλος.

Μήπως ὅμως ἡ τελευταία «καθαρή» αὐτή θέση δέν εἶναι ἡ μόνη πού προφυλάσσει ἀπό τίς «ρεφορμιστικές» αὐταπάτες καί συμβιβασμούς; Μήπως ὅμως πάλι ὁδηγοῦν σέ μιάν ἀποπροσανατολιστική, ἀποκοιμιστική καί, τελικά, ἀπολιτική πολιτική πρακτική, καί «σιγουριά»;

Ἰδιότυπη ἔκδοση τοῦ «στασιμοπληθωρισμοῦ»

Ὅσο γιά τόν πληθωρισμό, αὐτός, εἴτε θέλουμε εἴτε ὄχι, μᾶς ἀφορᾶ ὅλους. Ὅταν μάλιστα παρατείνεται καί ὅλοι καταλαμβάνονται ἀπό τήν «πληθωρισμίτιδα» πού καταγγέλει σωστά ὁ κ. Ζολώτας, ἀρχίζουν διαδικασίες ἐπικίνδυνες σέ πολλά επίπεδα. Ἡ συνεχής ἀνακατανομή τῆς οικονομικῆς καί κοινωνικῆς δύναμης πού ἐπιφέρει ἡ διαδικασία τοῦ πληθωρισμοῦ, ἡ πίστη ὅτι θά συνεχιστεῖ *ad vitam aeternam*, ὁδηγοῦν στήν πίστη ὅτι, μέ κατάλληλους καί ἀνάλογους πρὸς τοὺς ἰσχυρότερους τῆς στιγμῆς τρόπους, εἶναι δυνατή ἡ συμμετοχή ὅλων στήν ἐνλόγω ἀνακατανομή τώρα ἢ ἀργότερα, ἀλλά τό δυνατό συντομότερα. Ἡ γενίκευση τῆς φιλοσοφίας τοῦ «ὄ, τι ἀρπάξουμε»¹ ὁδηγεῖ σέ ἐξαχρείωση καί ἐξαγρίωση τοῦ συνόλου τῆς οικονομικῆς καί κοινωνικῆς ἀλλά καί πολιτιστικῆς ζωῆς. Καί τότε ὅλοι, ἀκόμη καί ἐκεῖνοι πού ἔχουν «καθαρά» τὰ χέρια, μεταβαλλόμεστε σέ αἰχμάλωτους μιᾶς διαδικασίας πού μᾶς ξεπερνάει.

Ἄν τὰ παραπάνω φαίνονται σέ κάποιους κάπως μελοδραματικά, ἄς σκεφτοῦν ὅτι στήν Ἑλλάδα γνωρίζουμε πρὸς τό παρόν μιᾶ ἰδιότυπη ἔκδοση τῆς παγκόσμιας κρίσης τοῦ λεγόμενου «στασιμοπληθωρισμοῦ». Τόν μὲν πληθωρισμό γνωρίζουμε σέ μέγεθος σχετικά μέτριο (13 - 17 % τὰ τελευταῖα χρόνια, συγκρινόμενα μέ τὰ 20% καί 30% τῆς Ἰταλίας, τῆς Μ. Βρετανίας, τῆς Ἰσλανδίας κ.λπ.), τῆ δὲ στασιμότητα δέν τῆ δοκιμάσαμε ἀκόμα. Ἡ βιομηχανική παραγωγή ἔμεινε λίγο στάσιμη ἢ ἀνέβηκε μέ ἀργότερους ρυθμούς, ἐνῶ ἀλλοῦ ἔπεσε κάθετα, οἱ ἐπενδύσεις τό ἴδιο, ἡ ἀνεργία τέλος εἶναι, πάντοτε συγκριτικά, ἀκόμα ἐντελῶς δευτερεῶν πρόβλημα. Κανείς καί τίποτε δέν ἐγγυᾶται ὅτι περάσαμε κιόλας «ἀβρόχοις ποσί» τῆ φουρτούνα, κάμποσα στοιχεῖα ἀντίθετα εἶναι ἐπίμονα ἀνησυχητικά: Ἡ περίφημη «ἐπενδυτική ἀποχή», ὁ σχετικός μαρρασμός τῶν ἐξαγωγῶν σέ σχέση μέ τίς σταθερά ἀξανάμενες εἰσαγωγές² καί ἰδιαίτερα ἡ συνεχιζόμενη αὔξηση τῶν τιμῶν.

Οἱ τάσεις αὐτές δέν πρέπει νά ὑποτιμηθοῦν, γιά ὅλους τοὺς παραπάνω λόγους, ἀλλά καί γιατί μέ πρόσφατα στοιχεῖα φαίνονται νά εἶναι σημαντικά δυσμενέστερα ἀπ' τίς μέσες ἐξελίξεις στίς χώρες τῆς ΕΟΚ καί τοῦ ΟΟΣΑ. Καί ἂν αὐτή ἡ διαφορά συνεχίσει νά ὑπάρχει ἢ νά διευρύνεται, ἡ ἑλληνική οἰκονομία κινδυνεύει νά χάσει ὅλες τίς εὐκαιρίες πού θεωρητικά τῆς ἔδινε ἢ τῆς δίνει καί

2. Τελευταία στοιχεία στήν Καθημερινή, 26/5/78.

Διά γυμνού όφθαλμού · διά γυμνού όφθαλμού

όλες τίς κατακτημένες θέσεις πού είχε μέσα στόν ιδιαίτερα σκληρό «έμπορικο-οικονομικό πόλεμο» πού φούντωσε ιδιαίτερα μετά τήν «κρίση» τοῦ 1973.

Ἡ έσωτερική εξαγρίωση και εξαχρείωση και ό έξωτερικός μαρασμός δέν είναι μοιραία φυτώρια ποθητῶν κοινωνικῶν, πολιτικῶν και... κομματικῶν ἀλλαγῶν, ἀλλά μάλλον βαρβαρότητα σέ όλα τά επίπεδα, στή σημερινή τουλάχιστον συγκεκριμένη ἑλληνική συγκυρία. Ἐντονη λοιπόν ἡ έπιταγή γιά περισσότερη και ἀνανεωμένη σκέψη και τόλμη στήν πολιτική, κοινωνική, καθημερινή πρακτική. Καί ὅλο και πιό έντονη ἡ ἀνάγκη γιά συγκεκριμένο διάλογο και αντίλογο και ξεπέραςμα τῆς ἀφόρητης πιά συνθηματολογίας και πολιτικολογίας πού ὅλο και περισσότερο μόνο ἀλλεργικά ἢ ἀναισθησιογόνα ἀποτελέσματα παράγει.

Πληθωρισμός δέν είναι μόνο ἡ αύξηση τῶν τιμῶν

Γιά νά ξαναγυρίσουμε στόν πληθωρισμό, καλό θά ἦταν νά μήν ξεχνᾶμε μερικά βασικά πράγματα ἀν θέλουμε οί συγκεκριμένες κριτικές και προτάσεις, μερικές ἢ γενικότερες, νά ἔχουν κάποια ἐμβέλεια.

Ἄς ξεκινήσουμε μέ ὀρισμένα γενικά παραδεκτά πράγματα. Συνήθως ό πληθωρισμός ταυτίζεται μέ τή συνεχή αύξηση τῶν τιμῶν, πράγμα πού φυσικά δέν είναι λάθος ἀλλά ὄχι και ἀρκετό γιά νά προχωρήσουμε σέ παραπέρα ἀναλύσεις. Ἡ αύξηση τῶν τιμῶν είναι ἕνας ἀπό τούς σημαντικότερους τρόπους έκφρασης τοῦ πληθωρισμοῦ, και συνάμα ό πιό ἄμεσα ἀντιληπτός ἀπ' τόν πολίτη. Ἄν δοῦμε τό φαινόμενο πιό «αὔστηρά», πληθωρισμός είναι μιᾶ διαδικασία κατά τήν ὁποία ἡ ποσότητα τοῦ χρήματος πού κυκλοφορεῖ σέ μιᾶ οἰκονομία, τείνει νά είναι ὄλο και πιό μεγάλη ἀπ' τήν ἀξία τοῦ συνόλου τῶν ἀγαθῶν και τῶν ὑπηρεσιῶν πού είναι ἀμέσως διαθέσιμα εἴτε ἀπ' τή ντόπια παραγωγή εἴτε ἀπό εἰσαγωγές ἀπό τό έξωτερικό. Ἡ διάσταση αὐτή σέ μιᾶ ἐλεύθερη καπιταλιστική οἰκονομία, ὅπου δηλαδή οί ἀγοραπωληστές και οί εἰσαγωγές - εξαγωγές είναι ἐλεύθερες, σπρώχνει ἢ ἐπιτρέπει τήν αύξηση τῶν τιμῶν, ἐκτός ἀν είναι δυνατή, πρόσφορη και ἐπιθυμητή ἢ ἄμεση αύξηση τῆς παραγωγῆς και τῆς προσφορᾶς μέ τίς παλιές τιμές. Τό τελευταίο ἐξαρτᾶται ἀπ' τό ἀν ὑπάρχουν ἀκόμα ὑποαπασχολούμενες παραγωγικές δυνατότητες και ἀπό τή διάρθρωση τῆς προσφορᾶς. Ἄν ἐλέγχεται «μονοπωλιακά» αὐτή ἡ προσφορά τότε μπορεῖ ἀντί νά μποῦν σέ παραγωγή οί ὑπάρχουσες δυνατότητες νά αύξηθοῦν ἀπλά οί τιμές, εἴτε ἐπειδή αὐτό είναι ἄμεσα πιό ἐπικερδές, εἴτε γιατί δέν ὑπάρχει ἐμπιστοσύνη στή σταθερότητα και διάρκεια τῆς αύξησης στή ζήτηση τῶν προϊόντων, εἴτε γιά ἄλλους στρατηγικούς λόγους.

Ἡ παραπάνω διάσταση ὁδηγεῖ επίσης στήν αύξηση τῶν εἰσαγωγῶν ἀγαθῶν γιά κατανάλωση ἢ και γιά ἐπένδυση πρὸς μιᾶ μελλοντική αύξηση τῆς παραγωγῆς καταναλωτικῶν ἀγαθῶν. Ἐπίσης ἀν ἡ αύξηση τῶν τιμῶν μέσα στή δοσμένη οἰκονομία είναι μεγαλύτερη ἀπό τήν αύξηση σέ ἄλλες οἰκονομίες, τότε ὁδηγεῖ και ἀπ' αὐτόν τό λόγο σέ αύξηση τῶν εἰσαγωγῶν φθηνότερων ἀγαθῶν και σέ μαρασμό ἢ μείωση τῶν εξαγωγῶν μέ ἀποτέλεσμα αύξηση τοῦ ἐλλείματος (ἢ μείωση τοῦ περισσεύματος, ἀν ὑπάρχει) τοῦ έξωτερικοῦ ἐμπορίου.

Ἄς ἀναφερθεῖ παρενθετικά ὅτι σέ οἰκονομίες πού δέν ἔχουν αὐτές τίς ἐλευθερίες ἢ αύξηση τῆς ποσότητας τοῦ χρήματος σέ σχέση μέ τά ἀγαθά και τίς

Διά γυμνού ὀφθαλμοῦ · διά γυμνού ὀφθαλμοῦ

ὕπηρεσίες ὁδηγεῖ σέ πιέσεις γιά μαύρη ἀγορά (μέ ψηλότερες ἀπό τίς νόμιμα ἐπιβαλλόμενες τιμές) καί λαθρεμπόριο (πέρα ἀπό τίς νόμιμα ἐπιτρεπόμενες εἰσαγωγές), ἀνθηση τῆς «παράλληλης» οἰκονομίας, κυνήγι τοῦ συναλλάγματος καί ἀναγκαστικά σέ ἀύξηση τῶν ποσοτήτων τοῦ χρήματος πού ἀποθησαυρίζονται μέ παραδοσιακοὺς τρόπους (κάτω ἀπό τό στρώμα...) ἢ μέ καταθέσεις στίς τράπεζες καί τά ταμειυτήρια.

Ἄστυνομικός ἔλεγχος τῶν τιμῶν καί στρατηγική ἐξυγίανσης τῆς οἰκονομίας

Ἐτσι, ἀπό τά παραπάνω ἀπλοποιημένα καί σχηματικά, εἶναι ἤδη φανερό ὅτι δέν μπορούμε νά μιλάμε γιά τήν ἄνοδο τῶν τιμῶν σά μοναδικό καί ξεκομμένο φαινόμενο οὔτε σάν νά ἦταν ἡ πορεία τους καί ὁ ρυθμός της κάτω ἀπό τόν ἀπόλυτο ἔλεγχο καί τό πηδάλιο ἐνός καπετάνιου, ὁ ὁποῖος μέ λίγο καλή θέληση μπορεῖ νά τή σταματήσῃ ἢ νά τή διατάξῃ «πρόσω ὀλοταχῶς». Κι αὐτό γίνεται ὄσες φορές ἀπό κάποιον χονδροειδή ὑπερπολιτικισμό, διαδίδεται στόν κόσμο ὅτι τό ρόλο αὐτοῦ τοῦ καπετάνιου παίξῃ πραγματικά τό Κράτος. Ὁχι ὅτι εἶναι ἀθῶο τοῦ κρίματος ἀλλά ἀπλῶς τά πράγματα δέ συμβαίνουν ἔτσι, ἄν καί πολλές κυβερνήσεις σέ ὄλα τά πλάτη καί μήκη πίστεψαν καί πιστεύουν ὅτι θά μπορούσαν νά τόν παίξουν αὐτόν τό ρόλο μέ σταθερά ἀρνητικά ἀποτελέσματα πού διαπιστώνονται πάντα ἐκ τῶν ὑστέρων. Ὁ ἀστυνομικός ἔλεγχος τῶν τιμῶν εἴτε στίς ἐλεύθερες καπιταλιστικές οἰκονομίες εἴτε... στίς ἄλλες, μακροχρόνια μὲν ἔχει πάντα ἀρνητικά ἀποτελέσματα, βραχυχρόνια δέ μπορεῖ νά ἀποτελέσῃ λύση ἀναμονῆς, μέχρι νά μποῦν μπροστά οἱ ἀναγκαῖες μεταρρυθμίσεις· λύση ἀναμονῆς ὅμως πού ἔχει κάποια ἀποτελεσματικότητα, καί ὄχι μόνο στή βιτρίνα, σέ οἰκονομίες καί κοινωνίες μέ ὑψηλό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, στίς ὁποῖες περιλαμβάνεται καί ὁ ὑψηλός βαθμός ὀργάνωσης, ἱκανότητες γιά ἀπογραφή καί ἔλεγχο, καί δυνατότητα ἐπιβολῆς καί ἐφαρμογῆς τῶν κυρώσεων πού ἀποφασίζονται.

Οἱ βάσεις γιά σοβαρότερη ἀντιμετώπιση τοῦ πληθωρισμοῦ δέν μπορούν νά μποῦν, βραχυχρόνια καί μακροχρόνια, παρά μόνο ἄν ὑπάρχει ἡ ἀπόφαση νά καταπολεμηθεῖ σταθερά ἢ «διάσταση» πού περιγράψαμε παραπάνω. Αὐτό σημαίνει ἀπό τή μιά μεριά προσπάθεια νά μειωθεῖ τό χρέμα πού κυκλοφορεῖ ἢ, πῖό ρεαλιστικά, νά συγκρατηθεῖ ἡ ἀύξηση του. Καί ἀπό τήν ἄλλη, αὐτό σημαίνει πολιτική πού τείνει νά ἀύξῃ πῖό γρήγορα τήν ποσότητα τῶν διαθέσιμων ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν πού «προσφέρει» ὁ παραγωγικός μηχανισμός. Καί, πάλι σχηματικά, θά λέγαμε ὅτι ἡ πρώτη προσπάθεια βάζει προβλήματα διαχείρισης τῆς οἰκονομίας καί συνήθως μέ βραχυπρόθεσμους ἢ μεσοπρόθεσμους ὀρίζοντες. Ἐνῶ ἡ δεύτερη βάζει προβλήματα ἀνάπτυξης τῆς οἰκονομίας στοὺς ἴδιους ἀλλά καί μακροπρόθεσμους ὀρίζοντες καί μέ σαφή ἀπαίτηση γιά διαρκή ἐκσυγχρονισμό καί ὀρθολογισμό, ὥστε νά μὴ προκαλεῖ μέ τό κόστος της, δυσαρμονίες της καί ἀδιέξοδα στά κυκλώματά της, τήν ἀνάγκη γιά νέο ξεκίνημα στήν ἀύξηση τῶν τιμῶν καί τῆς πληθωριστικῆς διαδικασίας.

Μέ μιά τέτοια τοποθέτηση πᾶμε πολύ πῖό μακριά ἀπό τή θεωρία τοῦ «καπετάνιου» ἢ καί ἀπό τήν πριμοδότηση ἐνός ἢ δυό παραγόντων πού, μέσα

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

στό συνολικό σύστημα σχέσεων που προϋποθέτει αυτή ή τοποθέτηση, θά ήταν αναγκαστικά οι «υπεύθυνοι» γιά τόν πληθωρισμό. Γιά όσους παρακολουθοῦν τά γραφόμενα γύρω από τό θέμα θά πρότεινα ένα είδος παιχνιδιού «έρωτει και άπαντει».

Πώς γίνεται και τό χρήμα που κυκλοφορεί τείνει νά αυξάνεται πίο γρήγορα από τά αγαθά στην αγορά; "Όταν εκείνοι που μπορούν νά «δημιουργήσουν» χρήμα τό παρέχουν πέρα από τήν άξία των οικονομικών αγαθών μέ τά όποια οι παροχές τους συνδέουν ή γεννούν. Ποιοί είναι αυτοί; Τό Κράτος και τό πιστωτικό σύστημα (έντονα ελεγχόμενο από τό πρώτο, στην Ελλάδα).

'Αντιπαραγωγικότητα και άνορθολογισμός του κρατικού τομέα...

Πώς τά καταφέρνει έτσι τό Κράτος; "Όταν ξοδεύει περισσότερα άπ' όσα εισπράττει ή όταν εισπράττει λιγότερα άπ' όσα ξοδεύει (δέν είναι άκριβώς τό ίδιο πράγμα νά προσαρμόζεις τό στόχο σου στα μέσα σου ή τά μέσα σου - άν είναι δυνατό - στό στόχο σου). Είναι όλα τά έξοδα του Κράτους εξίσου πληθωριστικά; και είναι αυτό πάντα κακό; Δέν είναι πάντα κακό, όταν π.χ. τό κράτος έτσι τονώνει οικονομικές δραστηριότητες που βρίσκονται σε μαρασμό γιατί γιά κάποιο συγκυριακό λόγο δέν έχουν άρκετή ζήτηση. Ούτε όλα του τά έξοδα είναι εξίσου πληθωριστικά, άνάλογα μέ τό άν συντείνουν νά δημιουργηθούν στό μέλλον περισσότερα αγαθά. Δέν είναι εξίσου πληθωριστικές οι δαπάνες γιά επενδύσεις και οι δαπάνες γιά αύξηση του αριθμού των υπαλλήλων του και αύξηση των άμοιβών τους, ιδίως όταν αυτά γίνονται σε τομείς όπου ο αριθμός τους είναι ήδη... πληθωρικός. Άλλά και άλλες δαπάνες του είναι πληθωριστικές; οι στρατιωτικές δαπάνες, οι επιχορηγήσεις προς τοῦτο ή εκείνο τόν κλάδο ή ομάδα κ.λπ. Μπορεί ή κυβέρνηση νά μειώσει αυτές τις δαπάνες; Σίγουρα ναι, μέ καλύτερη διαχείριση, λιγότερη ελαστικότητα άπέναντι σ' αυτούς που τις άπαιτούν ή τις υποθάλπουν. Άλλά ή μείωση σε σημαντικά ποσοστά σημαίνει: πολιτικές και κοινωνικές επιλογές και άνάλογες αντιδράσεις και άποτελέσματα. Και τότε ή κυβέρνηση δέν είναι, φυσικά, μόνη κυρία του παιχνιδιού.

Τά ίδια περίπου ερωτήματα μπορεί κανείς νά θέσει και γιά όλους τους δημόσιους και παραδημόσιους οργανισμούς, άκόμη και κείνους που παρουσιάζουν ίσοσκελισμένα τά έξοδα και τά έξοδά τους ή άκόμη και «κέρδη», γιατί, συχνότατα και σ' αυτή τήν περίπτωση, μερικά βασικά τους έξοδα (επενδύσεις...) ή έξοδα (επιχορηγήσεις...) καλύπτονται από τό Κράτος βαραινοντας τις δικές του δαπάνες.

Τέλος άς σημειωθεί πώς υπάρχει και ή συχνά εμφανιζόμενη λύση: όλες αυτές οι δαπάνες θά μπορούσαν νά μήν είναι πληθωριστικές άν καλύπτονταν από νέα έξοδα. Άπό πού; Άπό χώρους τόσο νέους όσο και παλιούς που θά διευρύνονταν ή που θά λειτουργούσαν καλύτερα χτυπώντας τή φοροδιαφυγή. Βεβαίως είναι άποδεκτό και ένδεχόμενα οικονομικά υγιές τό επιχείρημα. Μέ μερικές υπομνήσεις όμως: ένταση των φόρων, όπως και νά κατανεμηθούν άνάμεσα στις κοινωνικές τάξεις και ομάδες, έχει σίγουρα επιπτώσεις στό άλλο σκέλος που πρέπει πάντα νά εξετάζεται, δηλαδή τήν άπαραίτητη αναπτυξιακή διαδικασία, ώστε οι επιλογές νά μήν είναι συνθηματολογικές και βολонταριστικές. Τά αναγκαία νέα ποσά από φόρους, αναγκαία γιά τήν πλήρη κάλυψη των σημερινών αλλά και των μελλοντικών επιθυμητών και προπαγανδίζο-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

μένων δαπανών, δέν είναι δυνατό νά συλληχτοῦν χωρίς επιβαρύνσεις καί ἴσως ὀδυνηρές ἐκπλήξεις καί γιά μεγάλους ἀριθμούς «συμπαθῶν συμπολιτῶν μας», πέρα ἀπό τούς ἐλάχιστους, ὡς γνωστό, μονοπωλιακούς καπιταλιστές. Ἄς βάλουν ἐπιτέλους οἱ πολιτικές δυνάμεις σέ συζήτηση τό κλασικό πιά ἐρώτημα: πού, ποιός, πόσο, πῶς; Ὑπενθυμίζοντας δέ καί τά παραπάνω πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι τέτοια ἐξισορροπητική ἐξυγίανση θά ἔπρεπε κάποτε νά πάρει σβάρνα καί τό παραδημόσιο εἴτε μέ αὐξηση τῶν ἐσόδων, εἴτε μέ μείωση τῶν ἐξόδων, εἴτε τέλος μέ σημαντικές αὐξήσεις τῆς παραγωγικότητάς του, εἴτε πιθανότατα καί μέ τά τρία μαζί (ὑγεία, ἀσφάλιση, πρόνοια, παιδεία, ἐπιχειρήσεις κοινῆς ὀφελείας κ.λπ.). Ἄς μπεῖ κι αὐτό σέ συζήτηση μέ τά τρία ἐρωτήματα. Καί μέ στοιχεῖα καί ἀριθμούς καί ἐπιχειρήματα πού γιά τήν ὥρα μόνο ὁ «εἰδικευμένος» τύπος (π.χ. «Οικονομικός Ταχυδρόμος») συζητάει. Καί τελευταία ὑπόμνηση: ἔστω κι ἂν μέ δραστικά μέτρα τό Κράτος ἐπιχειροῦσε τέτοια γενικότερη ἐξισορρόπηση στόν τεράστιο δημόσιο τομέα τῆς οἰκονομίας, πάλι αὐτό δέν θά σήμαινε πῶς ὅλα πηγαινιν καλά καί οἱ πληθωριστικές πιέσεις θά ἔπαιαν. Γιατί, ἂν τό δοῦμε εὐρύτερα τό θέμα, κάτι τέτοιο θά μπορούσε καί νά σημαίνει ἐξισορρόπηση πρὸς τά πάνω, δηλαδή ἀπλή κάλυψη τοῦ ὑψηλοῦ κόστους καί τῆς ἀντιπαραγωγικῆς λειτουργίας τοῦ δημόσιου τομέα, πράγμα πού θέτει τά θεμέλια γιά ἀνάλογα χαρακτηριστικά τῆς ὑπόλοιπης οἰκονομίας, πού κι αὐτή σήμερα φαίνεται νά παρουσιάζει συμπτώματα λαχανιάσματος στήν ἀναπτυξιακή της πορεία. Καί δέν φταῖνε βέβαια γι αὐτό οἱ ἐργατικές διεκδικήσεις.

Καί ὁ στρουθοκαμηλισμός τοῦ ἰδιωτικοῦ

Μπορεῖ βέβαια ἡ σημερινή ἀνεργία νά εἶναι σέ τόσο χαμηλά ἐπίπεδα πού νά προκαλεῖ τά κλασικά προβλήματα πού θέτει στόν καπιταλισμό μιά κατάσταση κοντά στήν πλήρη ἀπασχόληση. Ἄλλά εἶναι εὐκόλο νά δειχτεῖ ὅτι πληθωριστική εἶναι πολύ περισσότερο ἡ συμπεριφορά τῶν ἐπιχειρηματιῶν πού ρίχνουν στίς τιμές τους τό βάρος τῶν αὐξήσεων τῶν ἐργατικῶν ἀμοιβῶν. Ἄλλά καί πάλι ἄς βάλουμε μιά παράφωνη νότα. Αὐτό πού προσθέτουν στίς τιμές τους εἶναι πραγματικά οἱ αὐξήσεις τῶν ἐργατικῶν ἀμοιβῶν ἢ ἄλλες δαπάνες τῆς παραγωγῆς, οἱ φόβοι, οἱ ἐλπίδες, ἡ ἀνικανότητά τους, κατά περίπτωση, στό πλαίσιο τῆς σημερινῆς πορείας τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας; Ἐξάντλησαν τίς δυνατότητες πού ὑπάρχουν γιά αὐξηση τῆς συνολικῆς τους, κι ὄχι μόνο τῆς ἐργατικῆς, παραγωγικότητας; Ὡθήθησαν σ' αὐτό ἀπό τήν ἀδήριτη ἀνάγκη τοῦ, ἄλλως ἀπειλούμενου, κέρδους, εἴτε γιατί ἄλλες πηγές κέρδους δέν προσφέρονται, εἴτε ἀπό τό φόβο τῶν Ἰουδαίων ἀνταγωνιστῶν τους;

Ἄς μή συνεχίσουμε τόν κατάλογο. Εἶναι κουτό καί ἀλυσιτελές νά μή θέλει κανεῖς νά δεῖ κι αὐτή τήν ὄψη τοῦ συνολικοῦ προβλήματος. Καί τό συνολικό κοινωνικό κόστος τῆς παραγωγικῆς ἐπιχειρήσεως αὐξάνεται καί ἡ δυνατότητα τῆς παρέχεται νά μᾶς τό φορτώνει καί ὁ πειρασμός τῆς δίνεται κάθε μέρα ν' ἀφήνει τήν παραγωγή γιά ἐπικερδέστερες (παρασιτικές λέμε ντροπαλά) κομπίνες. Τό γενικότερο κόστος τῆς παραγωγικῆς ἐπιχειρήσεως, ὅπως καί τῆς ὄλης λειτουργίας τῆς οἰκονομίας μας, βαραίνει κάθε τόσο ἀπό τήν πολυπλοκότητα, τήν ἀντιπαραγωγική διαδικασία καί τήν... ἐλαστική λειτουργία πολλῶν ὀργάνων τοῦ Κράτους, ἀπό τή συντεχνιακή ὀργάνωση τῶν ἐμπορικῶν

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

κυκλωμάτων και τών παντοειδών συμβούλων, επιβαλλομένων από τό νόμο ή από τή λειτουργία τών δημοσίων υπηρεσιών, από τίς σύγχρονες φεουδαρχίες τής άστικής γής κ.λπ. 'Η δυνατότητά της νά φορτώνει στην κοινωνία τό κόστος της, διευκολύνεται από τήν ύπαρξη περισσοῦ χρήματος. Καί ό πειρασμός νά τό ρίχνει... Έξω τής προσφέρεται (καί συχνά τόν επιδιώκει) από τήν άπίστευτη ευκολία μέ τήν όποία «επεκτείνονται» κάθε χρόνο οι πιστώσεις πού πετυχαίνει από ένα πιστωτικό σύστημα πού υποτίθεται ότι έλέγχεται από τό Κράτος πού τού δίνει και τίς γενικές ποσοτικές κατευθύνσεις του. Τέλος, ή παραγωγική επιχείρηση ούτε σε διαδικασίες αύξησης τού ανταγωνισμού ούτε σε έκσυγχρονιστική συγκέντρωση τού κεφαλαίου προχώρησε, γιατί τίποτε δέν τήν έβίασε προς τούτο, πολλά τήν εμπόδισαν, μαζί δυστυχώς και οι καλυμμένες από άριστερή φρασεολογία αντιδράσεις μικροαστικών και ήμι-παρασιτικών στρωμάτων σε κίνδυνο.

Στά παραπάνω άς προσθέσουμε και τά σημαντικά χρηματικά εισοδήματα πού έρχονται από τό έξωτερικό (μεταναστευτικό, ναυτικό, έφοπλιστικό συνάλλαγμα κ.λπ.) και τά μυστήρια τής «υποδóρειας οικονομίας»³ πού καμιά στατιστική δέν καταγράφει και έπομένως καμιά άρχή δέν μπορεί νά προσανατολίσει ή νά έλέγξει, και έχουμε έτσι, μικρό, σχηματικό και άσφαλώς έλλιπές άκόμα, αλλά πάντως κάπως πió σύνθετο, τό Πορτραίτο τού έλληνικού πληθωρισμού γιατί άφησα απέξω τό λεγόμενο «εισαγόμενο πληθωρισμό», δηλαδή αυτόν πού μάς στέλνουν μέσω τών εισαγομένων προϊόντων οι ξένες οικονομίες. Καί πού είναι σημαντικός παράγοντας, (μαζί μέ τίς κομπίνες πολλών ίμπόρτ-έξπόρτ άετονύχηδων) τής αύξησης τών τιμών.

*Ανάγκη νέων πρόσανατολισμών

'Η ανάγκη για ένα γενικότερο «νοικοκύρεμα» στις σημερινές συγκεκριμένες συνθήκες (άλλά μήπως σ' όποιεσδήποτε «αυριανές» θά μπορούσε νά άποφευχθεί;) γίνεται όλο και πió έντονη. Δέν μπορεί νά περιοριστεί μόνο σε κάποιες επιφανειακές τακτοποιήσεις, ούτε νά συμπυκνωθεί σε άστυνομικά μέτρα, ούτε νά προχωρήσει χωρίς πληροφόρηση, διάλογο και αντίλογο όλων τών αντιπροσωπευτικών πολιτικών κοινωνικών και συνδικαλιστικών δυνάμεων πού είναι έλάχιστα παρούσες στο νεότοκο ΣΚΟΠ πού συνέρχεται αυτές τίς μέρες προδικάζοντας έτσι τό ρόλο του περισσότερο σαν άκροατηρίου παρά σαν όργανο ζύμωσης και παραγωγής νέων ίσορροπιών. Μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο τέτοια συμμετοχή είναι άπαραίτητη και πρέπει νά διεκδικηθεί πρωτοβουλιακά και επίμονα, για νά έμβυθωνθούν και έμπλουτιστούν οι κοινωνικοί και πολιτικοί άγώνες στην Ελλάδα. Στόν εύκολο μανιχεισμό τών άμετακίνητα «καλών» και «κακών» θά πρέπει κάποτε νά αντιπαρατεθούν θεμελιωμένες και έξελισσόμενες θέσεις: πού και ποιά είναι τά «λαϊκά» συμφέροντα, ποιές διεκδικήσεις και άγώνες έχουν λαϊκό χαρακτήρα και είναι «φορείς» μέλλοντος και όχι όπισθοχώρησης πχ. σε συντεχνιακές μορφές, πώς συγκεκριμένα οι πολιτικές άπόψεις και θέσεις παίρνουν ήγεμονικό χαρακτήρα μέ τή γνώση, τή διάκριση και τή σύνθεση τών συμφερόντων τής κοινωνίας και όχι μέ τή γλυκιά ή άγχώδη αιχμαλωσία τους στην άγκαλιά τού γενικόλογου δογματισμού ή / και στους ύπαρκτους, ίσως, αλλά στενούς και συχνά κλειδομένους όρίζοντες τών ομάδων πίεσης.

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

3 Πού περιλαμβάνει τά εισοδήματα πού δέν εμφανίζονται στις έπίσημες στατιστικές. 'Υπολογίζονται περίπου στο 5% τοι άκαθάριστου έθνικού εισοδήματος δηλαδή φέτος κοντά στα 50 δισεκατομμύρια. Οι πηγές τους: οι διαφυγές τού τουριστικού συναλλάγματος από τό τραπεζικό κύκλωμα, τά «διαρρέοντα ένοίκια», οι ύπηρεσίες πού προσφέρονται, μέ τό άζημίωτο, και δέν δηλώνονται από μεταφραστές, φοροτεχνικούς, δικηγόρους, μηχανικούς, αρχιτέκτονες, οικονομολόγους, εργολάβους, γιατρούς και άλλους ελεύθερους επαγγελματίες, καθώς και άλλοι άνάλογοι μηχανισμοί. «'Η σημαντικότερη όμως έπίπτωση τής ύποδορείου οικονομίας είναι ή σημασία της για τήν εκδήλωση ύπερζητήσεως και συνεπώς για τή διαμόρφωση τών τιμών. 'Υποστηρίζουμε ότι ένας από τούς σοβαρότερους πληθωριστικούς παράγοντες τής χώρας είναι ή ύποδóρειος οικονομία της».

Κ.Κόλμερ, «Οικονομικός Ταχυδρόμος» φ. 18 (1252) 4.5.78.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

‘Ο ανασχηματισμός τής κυβέρνησης

Τό νά ισχυρίζεται κανείς, στίς μέρες μας, ότι άντλεϊ διδάγματα από τό παρελθόν κατάντησε κοινοτυπία· λίγο-πολύ γιά όλους. Εϊδικά γιά τή μεταδικτατορική δεξιά όμως, ό ισχυρισμός άποτελεί μία πραγματικότητα, πού τά τελευταία χρόνια επανειλημμένα επιβεβαιώνεται στήν πράξη.

Τήν πρόσφατη μέσω του ανασχηματισμού προσπάθεια διεύρυνσης τής Νέας Δημοκρατίας πρός τόν χώρο του κέντρου, θεωρούμε, παρά τίς όρισμένες επιφυλάξεις, σάν μία άκόμα επιβεβαίωση. “Οχι βέβαια γιατί αυτή καθ’ εαυτή ή δημιουργία μιås κεντροδεξιάς παράταξης θά έφερε κάτι τό νέο, ή θά άνεδείκνυε ένα πνεύμα φιλελευθερισμού πού διακατέχει ένα μέρος τής δεξιάς, αλλά γιά τήν άλλαγή του τρόπου με τόν όποιο αντιμετωπίζονται σήμερα καταστάσεις και διλήμματα γνωστά και στό παρελθόν, του τρόπου δηλαδή με τόν όποιο γίνεται προσπάθεια νά ικανοποιηθούν άνάγκες πού διαπερνούν τό σύνολο του άστικού κόσμου.

Καθώς λοιπόν οί τελευταίες εξελίξεις υπαγορεύονται κατά κύριο λόγο αλλά όχι και μονοσήμαντα από παρόμοιες άνάγκες και όχι μόνο από μία – άναμφισβήτητα ύπαρκτή – ιδεολογική συγγένεια πού μερίδα τής δεξιάς αισθάνεται γιά τό κέντρο, δοκιμάζεται σήμερα ή μετουσίωση σε πραγματικότητα μιås ιδέας πού κατά καιρούς αναδύθηκε στό προσκήνιο τήν τελευταία δεκαεπενταετία, γιά νά θαφτεί όμως και πάλι κάτω από τήν πίεση άντιδράσεων και άνεπαρκειών πού παρουσίαζε ή πολιτική ζωή του τόπου. Οί άντιδράσεις βέβαια δέν έλειψαν και τώρα, καθώς τό έγχείρημα βρήκε άντίθετη όχι μόνο τήν άντιπολίτευση, αλλά και στελέχη τής Ν.Δ., όπως και παράγοντες με σημαντική έπιρροή στίς εξελίξεις του κέντρου (συγκρότημα Λαμπράκη). Έκδηλώθηκαν λοιπόν με τήν πιό προσφιλή μέθοδο στυγματισμού τών καταστάσεων, όταν άπουσιάζουν τά πολιτικά έπιχειρήματα, τήν άναγωγή τους σε κατηγορίες γνωστές και κατά προτίμηση φορτισμένες με άρκετό πάθος κατά τό παρελθόν. Αναβίωσε έτσι λεκτικά τό γνωστό σκηνικό τής περιόδου τών Ιουλιανών, οί κεντρικοί κατηγορήθηκαν από «άριστερά» γιά νεοαποστασία, οί νεοδημοκράτες από δεξιά γιά προδοσία, και όλα τούτα, όσο άστεία και άν είναι, καθώς έχουν άκόμα κάποια πέραση, εμποδίζουν τό έγχείρημα νά ξεφύγει από τόν χαρακτήρα τής σταδιακής άφομοίωσης προσωπικοτήτων πού έχει εκλάβει, χαρακτήρα πού περιορίζει όμως τήν πολιτική του έμβέλεια. Αν και είναι λοιπόν ίσως πρόωρο νά μιλάει κανείς γιά κεντροδεξιά, εν τούτοις ή πραγματοποίηση του πρώτου σταδίου τής διεύρυνσης δείχνει τό άδξημένο ειδικό βάρος τής μερίδας εκείνης τής δεξιάς πού τήν επεδίωξε. Μαρτυράει όμως συγχρόνως και τήν έπιτακτικότητα του θέματος.

Τά προβλήματα και ή επίλυσή τους

Οί τελευταίες εκλογές κατέγραψαν μιάν άρκετά δυσάρεστη κατάσταση γιά τή δεξιά, καθώς φάνηκαν νά διαμορφώνονται δύο κυρίως πόλοι προσέλκυσης του εκλογικού σώματος. Γιατί άν ή φωτογραφική θεώρηση τών ποσοστών (42% γιά τήν Ν.Δ., 25% γιά τό ΠΑΣΟΚ) δέν στοιχειοθετεί άκόμη σοβαρούς κινδύνους, εν τούτοις στή δυναμική τους πλευρά τά πράγματα εμφανίζονται ιδιαίτερα άνησυχητικά, μιá και ή άργή μέν αλλά σαφής πτώση τών ψήφων τής Ν.Δ. συνοδεύεται από μία άντίστοιχα άλματώδη άνοδο (σχεδόν διπλασιασμό) αυτών του ΠΑΣΟΚ. Βέβαια, παρόμοιες τάσεις, καθώς άντιστοιχούν σε ένα -

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ὄχι μόνο ἀπό πολιτική ἄποψη - μεταβατικό στάδιο πού διέρχεται ἡ χώρα, δέν διατηροῦνται ἐπ' ἀόριστον, τὰ δέ ποσοστά κάπου σταθεροποιοῦνται ὁμως τὸ θέμα τοῦ ὕψους τῆς σταθεροποίησης καί τῆς ταχύτητας καί διάρκειας τῆς ἀντίστοιχης διαδικασίας δέν ἐπιδέχεται εὐκολες ἀπαντήσεις: ἡ δεξιὰ πιθανόν νά κινδυνεύσει στό ἄμεσο μέλλον.

Σ' αὐτὰ ἦρθε νά προστεθεῖ καί ἡ κρίση πού ξέσπασε στήν ΕΔΗΚ, καθὼς ἔπεσε στό χαμηλότερο ἐκλογικό ποσοστό τῆς ἱστορίας της. Ἡ κατακόρυφη πτώση πού ἦταν συνέπεια τῆς ἰδιότυπης θέσης πού κατεῖχε ἡ ΕΔΗΚ στήν πολιτική σκηνή, ἀφ' ἐνός μὲν σάν ἀντιπολιτευτικό κόμματος, ἀφ' ἑτέρου ὁμως σάν κόμματος πού εἶχε ἰδεολογικοπολιτικά καλυφθεῖ στά κυριότερα σημεῖα ἀπὸ τὴν πολιτική πρακτική τῆς δεξιᾶς ἀδυνατώντας ἔτσι νά ἀσκήσει οὐσιαστικό ἀντιπολιτευτικό ρόλο, συνοδεύτηκε ἀπὸ ἐμφανή σημάδια διάλυσης τοῦ κόμματος. Στὴν οὐσία ἡ ἐσωκομματική κρίση πού ἐπακολούθησε διέλυσε τὸν χώρο αὐτὸν σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε νά μπορεῖ κανεὶς ἀπὸ τώρα νά προεξοφλήσει τὴν προσεχὴ πολιτικὴ του ἀνυπαρξία.

Τέθηκε ὁμως κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ πρόσθετο πρόβλημα τῆς μελλοντικῆς συμπεριφορᾶς τῆς ἐκλογικῆς βάσης. Ἡ τυχόν μετατόπιση τοῦ μεγαλύτερου μέρους της πρὸς τὸ ΠΑΣΟΚ θά ὄξυνε ἀκόμα περισσότερο τὴν κατάσταση. Καί ἂν ἴσως ὁ φορέας αὐτὸς δέν ἔθετε ἄμεσο θέμα ἐξουσίας, ἡ ἰσχυροποίησή του θά εἶχε παρ' ὅλ' αὐτὰ τέτοια ἔκταση, πού θά τὸν ἔφερνε στὰ ἴδια περίπου ποσοστά μὲ τὴν Νέα Δημοκρατία. Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὰ πλεονεκτήματα πού τῆς παρέχει ἡ ἐνισχυμένη ἀναλογικὴ αὐτόματα θά ἐξαφανίζονταν, καθὼς θά ἐξέλιπε τὸ στοιχεῖο τῆς σαφοῦς σχετικῆς ὑπεροχῆς πού ἐπιφέρει τὴν ἐνίσχυση τοῦ ὑπερέχοντος κόμματος. Τὸ πρόβλημα τῆς διακυβέρνησης θά ἀπαιτοῦσε πλέον ρυθμιστές καί τέτοιοι δέν θά μπορούσαν νά εἶναι οὔτε ἡ Ε.Π. οὔτε βέβαια τὸ ΚΚΕ.

Ἡ προσπάθεια ἀφομοίωσης, ἂν ὄχι ὅλου, τουλάχιστον ἐνός μέρους τοῦ κέντρου ἀποτελεῖ τὴν ἀντίδραση τῆς δεξιᾶς, καθὼς κρίνεται ἀναγκαῖο νά ἀποκομίσει κι' αὐτὴ τὸ μερίδιό της ἀπὸ τὴν ἀναπόφευκτη διάλυση τῆς ΕΔΗΚ. Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ συντελεῖ στὴν ἔστω καί προσωρινὴ ἐγκατάλειψη τοῦ ὄνειρου ἐναλλαγῆς δύο παρεμφερῶν ἀστικῶν συνασπισμῶν στὴν ἐξουσία. Οἱ πρόσφατες ἐκλογές ἀπέκλεισαν γιὰ τὴν παρούσα φάση ὄχι μόνο αὐτὸ τὸ ἐνδεχόμενο, ἀλλὰ καί αὐτὴ τούτη τὴν βιωσιμότητα ἐνός δευτέρου ἀστικοῦ κόμματος μὲ ρυθμιστικὸ ρόλο. Τὸν θάνατο τῆς ΕΔΗΚ, πού θά μπορούσε κρατώντας ἕνα ὀρισμένο ποσοστὸ παραδοσιακῶν ψηφοφόρων νά ἀναλάβει ἕναν τέτοιο ρόλο, δέν φαίνεται νά εἶναι πρὸς τὸ παρόν σέ θέση νά ἀναπληρώσει κάποια ἄλλη (π.χ. σοσιαλδημοκρατικὴ) παράταξη, χωρὶς νά συνθλιβεῖ ἀνάμεσα στὴν Νέα Δημοκρατία καί τὸ ΠΑΣΟΚ.

Θά πρέπει πάντως ἐδῶ νά τονιστεῖ ὅτι ἡ λύση τῆς διεύρυνσης πρὸς τὸ κέντρο, ἡ ὁποία προκρίθηκε, δέν ἦταν καί ἡ μόνη δυνατὴ. Ὑποστηρίχθηκε λ.χ. ἀπὸ μίαν μερίδα τῆς Ν.Δ. καί ἡ περίπτωση τῆς στροφῆς πρὸς τὰ δεξιότερα καί συγκεκριμένα πρὸς τὴν Ε.Π. μὲ ταυτόχρονη σκλήρυνση τῆς πολιτικῆς της. Φαίνεται ὁμως, ὅτι ὁ ἐκ νέου συναγερμὸς ὅλου τοῦ ἐθνικόφρονος κόσμου καί ἡ ἐπιστροφή στό καθεστὼς τρομοκρατίας καί πολιτικῆς βίας, τὸ δοκιμασμένο ἀλλὰ καί ἀποτυχημένο κατὰ τὴν δεκαετία τοῦ '60, δέν κρίθηκε (εὐτυχῶς) σάν τὸ κατάλληλο φάρμακο γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων, ἢ, γιὰ νά ἀκριβολογοῦμε, φαίνεται πὼς τὸ εἰδικὸ βάρος τῆς φιλελεύθερης μερίδας (καί ἰδιαίτερα τοῦ Κ. Καραμανλῆ) ἔπαιξε τελικὰ τὸν καθοριστικὸ ρόλο. Εἶναι ἐξ ἄλλου γεγονός ὅτι ἡ πρὸς τὸ κέντρο διεύρυνση πλεονεκτοῦσε καί ἀπὸ ἄλλες πλευρῆς, καθὼς ἱκανοποιοῦνται μὲσω αὐτῆς καί ἄλλες τρέχουσες ἀνάγκες πού

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

δέν πρέπει απαραίτητα νά θεωρηθούν δευτερεύουσες, όπως π.χ. ή διαμόρφωση μιᾶς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας ικανῆς γιά τήν ἐκλογή τοῦ νέου προέδρου τῆς Δημοκρατίας, καθώς καί ή ἐπάνδρωση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ μέ ἀξιόλογο στελεχικό δυναμικό, ἐν ὧνι μάλιστα καί τῆς ἐντάξεως στήν ΕΟΚ.

Ἡ δημιουργία λοιπόν ἐνός βιώσιμου (ὄχι μόνον ἐκλογικά) ἀστικοῦ συνασπισμοῦ ἔρχεται κυρίως νά καλύψει μεσοπρόθεσμα ἕνα σχετικά ἰδιόμορφο πρόβλημα ἐξουσίας πού ἀντιμετωπίζει ή χώρα, τοῦ ὁποίου ή ἰδιομορφία δέν εἶναι ἀσχετη μέ τήν ἰδιομορφία τῆς ταυτότητας τοῦ ΠΑΣΟΚ σάν ἀξιοματικῆς ἀντιπολίτευσης καί ἐπομένως σάν κόμματος ἐξουσίας. Γιατί ἂν ὁ χαρακτήρας τῆς πολιτικῆς πού ἀκολουθεῖ τό κόμμα αὐτό - κατ' ἐυθείαν προέκταση μιᾶς «σοσιαλιστικῆς» θεωρητικῆς σύγχυσης - , ἂν ὁ βιαστικά ἐπιτακτικός ἀλλά καί ἰδιαίτερα ἀσαφῆς χαρακτήρας τῶν ἐναλλακτικῶν λύσεων περί «ἀλλαγῆς» πού προβάλλει, ἂν τέλος ή ἀδιάκοπη ἰδεολογική ταλάντευση τῶν μαζῶν πού τό ἀκολουθοῦν ἀνάμεσα στήν κυρίαρχη ἰδεολογία καί τή θέληση γιά «ἀλλαγή», ταλάντευση πού τό ἴδιο τό κόμμα ἐνισχύει παρά περιορίζει, καθώς αὐτή ἐνυπάρχει στήν ἴδια τή πολιτική του, ἂν λοιπόν ὅλα τοῦτα δέν παρέχουν στόν ἀστικό κόσμο τά ἀπαραίτητα ἐχέγγυα γιά νά θεωρεῖ τό ΠΑΣΟΚ σάν δεύτερο ἀστικό κόμμα ἐξουσίας, ἄλλο τόσο δέν τά παρέχουν καί σέ μᾶς ὥστε νά θεωρήσουμε τό κόμμα αὐτό σάν ἐναλλακτική λύση, ἀντίθετα: νομιμοποιούμεστε νά ὑποστηρίζουμε αὐτό πού ὄχι τυχαῖα διατυπώσαμε προηγουμένως: ὅτι δηλαδή τό ἰδιόμορφο πρόβλημα ἐξουσίας δέν τό ἀντιμετωπίζει ὁ ἀστικός κόσμος, ἀλλά ή χώρα στό σύνολό της.

Αὐτοί εἶναι λοιπόν οἱ στόχοι. Πέρα ὅμως ἀπό τίς προθέσεις ή ἐπιτυχία τοῦ ἐγχειρήματος δέν θά ἔπρεπε νά θεωρεῖται ἐξασφαλισμένη. Διότι καί ὁ χαρακτήρας του (ἀφομοίωση προσωπικοτήτων καί ὄχι συνεργασία κομμάτων) καί ή στάση τοῦ ἀντιπολιτευόμενου τύπου καθιστοῦν ἀρκετά συζητήσιμο, κατά πόσο μία σημαντική μερίδα τῆς ἐκλογικῆς βάσης τοῦ κέντρου θά ἀναγνωρίσει παρ' ὄλη τήν ἰδεολογικοπολιτική κάλυψη τῶν δύο κομμάτων τήν πολιτική της ἐκπροσώπηση νά περνάει τώρα μέσα στή Νέα Δημοκρατία. Ὁ πολυμορφισμός τοῦ ΠΑΣΟΚ ἐξ ἄλλου ἀσκεῖ πάντα μιάν ἰδιαίτερη ἔλξη, ἱκανή νά γεφυρώσει τήν ἀντικειμενικά μεγαλύτερη ἀπόσταση πού τό χωρίζει ἀπό τοὺς ψηφοφόρους τοῦ κέντρου. Σ' ὅλα αὐτά ὅμως θά παίξουν ρόλο ή ἔκταση τῆς διεύρυνσης καθώς καί οἱ προσωπικότητες ἀλλά καί τά μεσαῖα στελέχη (ἰδιαίτερα στήν ἐπαρχία) πού θά προσελκυσθοῦν μέχρι τήν ὀλοκλήρωσή της.

Μερικές συνέπειες

Οἱ ἐπιπτώσεις τῆς διεύρυνσης στήν πολιτική ζωή τοῦ τόπου δέν συνίστανται τόσο σέ κάποια ἀλλαγῆ τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς, ή ὁποία δέν προβλέπεται νά ξεφύγει ἀπό τά γενικότερα πλαίσια πού ἔχουν χαραχθεῖ μεταδικτατορικά, ἐκτός ἴσως ἀπό τό γεγονός ὅτι ή ἐνίσχυση τῆς φιλελεύθερης πτέρυγας τῆς δεξιᾶς πιθανόν νά συντελέσει σέ μιᾶ πιά συνεπή ἀσκηση τῆς γενικότερης πολιτικῆς της καί στά ἐπί μέρους θέματα. Ἀξίζει ὅμως ἀντίθετα νά σταθεῖ κανεῖς σέ ἕνα ἄλλο θέμα, αὐτό τῆς πόλωσης, τό ὁποῖο ἀρκετά συχνά τελευταῖα κάνει τήν ἐμφάνισή του στόν ἡμερήσιο τύπο, κυρίως μέ τήν μορφή κατηγορίας πού ἀλληλοεκτοξεύεται μεταξύ κυβέρνησης καί ἀντιπολίτευσης. Πρόσφατα μάλιστα μᾶς δόθηκε ἀπό κυβερνητικῆς πλευρᾶς καί ή συνθηματολογική της ἐπικάλυψη: οἱ Ἕλληνες χωρίζονται τώρα σέ μαρξιστές καί μή μαρξιστές (κατ' ἄλλους: εὐρωπαϊστές-ἀντιευρωπαϊστές). "Ὅσο ὅμως κι' ἂν οἱ νέοι διαχωρισμοί

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

μοιάζουν προτιμότεροι από τόν παλιό εκείνο: κομμουνιστές-έθνικόφρονες, είναι εν τούτοις εξ ίσου επικίνδυνοι, για τόν άπλό λόγο ότι δέν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Άλλο τόσο όμως δέν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα και οι κατηγορίες της αντιπολίτευσης, ότι ή κυβέρνηση μέσω της διεύρυνσης επεδίωξε τήν πόλωση. Γιατί ή τελευταία, αυτό τουλάχιστον προσπαθήσαμε να υποστηρίξουμε σε τούτο τό κείμενο, διαφάνηκε σαν τάση ήδη από τήν επομένη των εκλογών, ενισχύθηκε δέ με τήν κρίση και διάλυση της ΕΔΗΚ, για τήν οποία υπεύθυνη δέν ήταν ή δεξιά. Δέν είναι λοιπόν ή διεύρυνση ενέργεια πολωτική, αλλά άπάντηση της δεξιάς στην διαφαινόμενη πόλωση, με σκοπό να λειτουργήσει προς όφελός της, και σαν τέτοια καλούμαστε να τήν κρίνουμε.

Άπό κεί και πέρα όμως τό ζήτημα της πόλωσης δέν λύνεται με άφορισμούς. Γιατί αν αυτή τή στιγμή ένα παρόμοιο δίλημμα δέν εξυπηρετεί άντικειμενικά κανέναν, τούτο δέν οφείλεται στο ότι ή λέξη περιγράφει μία κατάσταση πού, εξ όρισμού καλούμαστε να άποφύγουμε, αλλά άντίθετα στο ότι περιγράφει τελείως άνεπαρκώς τή σημερινή κοινωνική πολιτική και ιδεολογική πραγματικότητα της χώρας: αυτοί πού τοποθετούνται στον ένα πόλο, ως τόν όνομάσουμε πόλο της «άλλαγής», εκτός βέβαια από μαρξιστές, δέν είναι ούτε κοινωνικά όμοιογενείς, ούτε έχουν ξεπεράσει πολιτικά και πολύ περισσότερο ιδεολογικά αυτήν τήν άνομοιογένεια, και κυρίως εκπροσωπούνται στην πλειοψηφία τους από ένα πολιτικό κόμμα με τά χαρακτηριστικά πού περιγράψαμε προηγουμένως, τό όποιο άπλως φέρει, χωρίς να κατορθώνει και να συνθέτει, όλα τά στοιχεία πού ή άνομοιογένεια αυτή του επιβάλλει.

Στό έρώτημα συνεπώς τό σχετικό με τίς επιπτώσεις πού θά είχε ή επιτυχία της διεύρυνσης και ή συνεπαγόμενη μεσοπρόθεσμη παραμονή του υπό διαμόρφωση άστικού σχηματισμού στην έξουσία πάνω στην άριστερά και τό λαϊκό κίνημα γενικότερα, θά πρέπει να κάνουμε έναν διαχωρισμό.

Όσοι πιστεύουν ότι ή πολιτική της άριστεράς έχει στην παρούσα φάση σαν άντικείμενο τίς δομές του κράτους, ή για να μιλήσουμε άλλιώς, όσοι πιστεύουν ότι ή άριστερά πρέπει και μπορεί να θέσει σήμερα μέσω συμμαχιών με τόν εαυτό της και με τό ΠΑΣΟΚ θέμα έξουσίας, αυτοί θά αξιολογήσουν τήν ενδεχόμενη επιτυχία της διεύρυνσης άρνητικά, μία και συνεπάγεται μία χρονική άπομάκρυνση από τόν σκοπό τους.

Γιά όσους όμως πιστεύουν, ότι προϋπόθεση και συνάμα κύριος στόχος της σημερινής πρακτικής της άριστεράς είναι ή διαμόρφωσή της σε ζωντανό κοινωνικό όργανισμό, ικανό να επικοινωνήσει με τίς μάζες, για όσους θεωρούν ότι ή προϊούσα άποκοπή της άριστεράς από τό σημερινό κοινωνικό γίνεσθαι δέν είναι πρόβλημα με τή στενή του έννοια πολιτικό, αλλά συνδέεται άντίθετα με τήν άδυναμία (και, γιατί όχι, άπροθυμία) της να συμβάλλει σε ότι ο Μάρξ άποκάλεσε «όργάνωση του προλεταριάτου σε τάξη», για όσους τέλος δέν πιστεύουν ότι ένα άριστερό συνοθύλευμα με μόνα όπλα του τήν ψήφο του λαού και τόν άντικυβερνητισμό θά ήταν σε θέση να διεκδικήσει βάσιμα τήν έξουσία, γι' αυτούς ή τυχόν επιτυχία του έγχειρήματος άπλως θά διαμόρφωνε τό σχετικά φιλελεύθερο πλαίσιο μέσα στο όποιο θά έπρεπε να κινηθούν, άποτελώντας αν μη τι άλλο μία πίστωση χρόνου για άξιοποίηση.

Και για να καταλήξουμε: ή διεύρυνση δέν άποτελεί δυστύχημα. Τό δυστύχημα είναι ότι Άριστερά πού να μπορεί να κινηθεί αυτόνομα και πρωτοβουλιακά δέν φαίνεται πουθενά.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

Με την «απεργία των 100 ημερών» του 'Επιστημονικού και Διδακτικού Προσωπικού των (ΕΔΠ) φάνηκε καθαρά ότι τό ελληνικό Πανεπιστήμιο περνάει βαθιά κρίση. 'Αν όμως όλοι εύκολα αποδέχονται ότι υπάρχει κρίση, μεγάλη είναι ή διάσταση απόψεων για τις αίτιες της και κυρίως, για τὰ μέτρα που πρέπει νά ληφθούν για τό ξεπέρασμά της. Αλλά και τό σχέδιο νόμου που κατέθεσε τό 'Υπουργείο Παιδείας, κάθε άλλο παρά συντελεί στην έξυγνωση της πανεπιστημιακής ζωής, δεδομένου ότι, αν και μονιμοποιεί μέρος του σημερινού ΕΔΠ, απορρίπτει τό αίτημα για τόν 'Ενιαίο φορέα. Τέλος καμιά συγκεκριμένη ένδειξη δέν υπάρχει ότι ή κυβέρνηση θά προχωρήσει σύντομα στην ψήφιση του Νόμου-Πλαισίου για τὰ ΑΕΙ.

Στό μεταξύ οι καθηγητές άντέδρασαν με σφοδρότητα ακόμη και στη μερική μονιμοποίηση, με κορυφαία έκδήλωση τή παραίτηση της Συγκλήτου του Πανεπιστημίου 'Αθηνών ενώ από άλλες μεριές ακούγονται κατηγορίες ότι με τήν παρεχόμενη μονιμοποίηση θά «ύπαλληλοποιηθούν» οι βοηθοί και θά καταστραφούν από επιστημονική άποψη τὰ ΑΕΙ.

Πώς όμως έχουν ακριβώς τὰ πράγματα στά ΑΕΙ; Τί οδήγησε σ' αυτήν τήν 100ήμερη απεργία; Ποιός είναι ό πραγματικός ρόλος των 4.500 βοηθών - επιμελητών; Γιατί αντιδρούν κυβέρνηση και καθηγητές στά αίτηματά τους;

Στις επόμενες σελίδες δημοσιεύουμε συζήτηση μεταξύ μελών του ΕΔΠ που τήν άπασχόλησαν τὰ παραπάνω ερωτήματα. Οι συνομιλητές προσπάθησαν νά δοθν κριτικά τήν κατάσταση που επικρατεί στό Πανεπιστήμιο, τούς λόγους που οδήγησαν στην άπεργία, τή στάση της κυβέρνησης και της συντηρητικής πλειοψηφίας των καθηγητών, τή νέα κατάσταση που δημιουργείται με τήν κατάθεση του νομοσχεδίου για τό ΕΔΠ, τὰ γενικότερα θεοσμκά μέτρα που πρέπει νά ληφθούν στά ΑΕΙ.

Στή συζήτηση έλαβαν μέρος ό Φιλάρετος 'Αλικαρίδης, βοηθός στην 'Ιατρική Σχολή και σημερινός πρόεδρος του Κ.Σ. του ΕΔΠ, ό Δημήτρης 'Αντωνάκης, επιμελητής στό ΕΜΠ, ή 'Αννη Βρυχά πρώην αντιπρόεδρος του Κ.Σ. του ΕΔΠ, βοηθός στό ΕΜΠ ('Αρχιτεκτονική), ή Τόνια Μοροπούλου μέλος του πραγματοποιούμενου Κ.Σ. του ΕΔΠ, βοηθός στό ΕΜΠ (Χημικών-Μηχανικών), ό 'Αριστείδης Μπαλτάς βοηθός στό ΕΜΠ (Φυσική), ό Γιώργος Πάσχος επιμελητής στη Νομική Σχολή Θεσσαλονίκης, ό 'Αλκης Ρήγος βοηθός στην Πάντειο, πρώην πρόεδρος του Κ.Σ. του ΕΔΠ, και ή Θεανώ Φωτίου βοηθός στό ΕΜΠ ('Αρχιτεκτονική), αντιπρόεδρος του Κ.Σ. του ΕΔΠ.

100 ημέρες άπεργίας του 'Επιστημονικού και Διδακτικού Προσωπικού των Πανεπιστημίων

'Αλκης Ρήγος. Για τις άνάγκες της συζήτησης, αλλά και για νά κατατοπιστούν όσοι δέν έχουν παρακολουθήσει από κοντά τις εξελίξεις στό Πανεπιστήμιο και ειδικότερα στό χώρο του 'Επιστημονικού και Διδακτικού Προσωπικού, χρήσιμο θά ήταν ένα σύντομο χρονικό. Γιατί ξέσπασε ή άπεργία των Βοηθών - 'Επιμελητών των ΑΕΙ, που κράτησε 100 μέρες, ποιά ήταν ή στάση της κυβέρνησης, που βρίσκονται σήμερα τά πράγματα μετά τή λήξη της; Και ακόμη θά πρέπει νά δοθμε ποιά ήταν ή στάση των συναδέλφων στη διάρκεια αυτής της άπεργίας, πώς τήν πλαισίωσαν, μέσα από ποιές διαδικασίες κινητοποιήθηκαν.

'Ηδη από τά χρόνια της δικτατορίας ό αριθμός των ανθρώπων που εργάζονται ως βοηθοί - επιμελητές στά ΑΕΙ αυξάνει σημαντικά, για νά φθάσει σήμερα περίπου στους 4.500. Παράλληλα οι ύπηρεσίες που προσφέρουν αλλάζουν σε σχέση με παλιότερα χρόνια. Στις πιό πολλές περιπτώσεις τά μέλη του ΕΔΠ δέν είναι πλέον «βοηθοί» του καθηγητή αλλά επιτελούν σοβαρές διδακτικές λειτουργίες. 'Ωστόσο, ό ρόλος του ΕΔΠ στά ΑΕΙ δέν είναι κατοχυρωμένος με βάση τά νέα δεδομένα και τις σύγχρονες άνάγκες του Πανεπιστημίου. 'Υπόκειται σ' ένα άπαρχαιωμένο νομικό καθεστώς που ούτε τά μέλη του ΕΔΠ έξασφαλίζει επαγγελματικά, ούτε άποσπφνίζει τά διδακτικά και επιστημονικά τους έργα ούτε, τέλος, επιτρέπει τή συμμετοχή τους στη διοίκηση των ΑΕΙ.

'Ο κλάδος άμέσως μετά τήν μεταπολίτευση, με διαφορετικό τρόπο, βέβαια, από σχολή σε σχολή, από Πανεπιστήμιο σε Πανεπιστήμιο και από Σύλλογο σε Σύλλογο, τίθεται σε κίνηση, προσπαθεί νά οργανωθεί, νά έντοπισει τούς στόχους και τά μέσα δράσης. Πρέπει νά σημειωθεί ότι προηγούμενα δέν ύπήρχε όργάνωση του ΕΔΠ σε πανελλήνιο επίπεδο και συνεπώς τό ζήτημα του συντονισμού των διαφόρων Συλλόγων ήταν από τά πιό βασικά. Μετά τή συνδιάσκεψη της Πάτρας και της Κομοτηνής (τό φθινόπωρο του '75), ακολουθεί τό 1ο Συνέδριο του ΕΔΠ στην 'Αθήνα (Μάης '76) όπου ό όργάνωση του ΕΔΠ παίρνει τήν τελική της μορφή. Στό μεταξύ με τις άποφάσεις των συνδιασκέψεων και ιδιαίτερα της Κομοτηνής (Νοέμβρης '75) ό κλάδος προσπαθεί νά παρέμβει ενεργητικά παίρνοντας συγκεκριμένη θέση πάνω στό πρώτο σχέδιο Νόμου-Πλαισίου για τὰ ΑΕΙ. Παράλληλα όμως με τήν όργανωτική μορφοποίηση του κλάδου συγκεκριμενοποιούνται και συνειδητοποιού-

νται όρισμένα προβλήματα σχετικά με τό ρόλο και τή λειτουργία του ΕΔΠ. Στά Πανεπιστήμια υπάρχουν πιά περίπου 100.000 φοιτητές ενώ οι καθηγητές, πού θά πρέπει νά καλύψουν τίσ τεράστιες διδακτικές ανάγκες των ΑΕΙ, δέν ξεπερνούν τούς 600. Είναι φανερό ότι κάποιος πρέπει νά καλύψει τό τεράστιο αυτό κενό. Καί τό κενό καλύπτεται εμπειρικά από τούς λεγόμενους βοηθούς-έπιμελητές, πού στό μεταξύ έχουν πάρει τό όνομα «'Επιστημονικό Διδακτικό Προσωπικό» θέλοντας άφενός νά ξεφύγουν από τόν χαρακτηρισμό τους σαν βοηθητικά όργανα των καθηγητών και άφετέρου νά τονίσουν τόν ρόλο πού εκ των πραγμάτων επιτελουν. Είναι επίσης γνωστό ότι τό άρθρο 16 του νέου Συντάγματος αναγνωρίζει ότι ασκούν τό πανεπιστημιακό λειτουργήμα όχι μόνο οι καθηγητές αλλά και τό λοιπό διδακτικό προσωπικό, πράγμα πού παρέχει νέες δυνατότητες στό ΕΔΠ. Όμως ή κυβέρνηση δέν έχει άκόμη πάρει έκεινα τά μέτρα πού θά μπορούσαν νά υλοποιηθούν τή συνταγματική επιταγή.

Σ' αυτή τήν κατάσταση, πού πολύ σχηματικά περιγράψαμε, τό Α' Συνέδριο έρχεται νά τονίσει τό ρόλο και τό χαρακτήρα του ΕΔΠ στό 'Ελληνικό Πανεπιστήμιο και νά βγάλει τό συμπέρασμα ότι μόνο με άγωνιστικές παρεμβάσεις και κινητοποιήσεις είναι δυνατό νά αναγνωριστεί και νά κατακτηθεί ένας τέτοιος ρόλος. Συνειδητοποιείται επίσης γενικότερα ότι, για νά πετύχει ό άγώνας, χρειάζεται μια συμπράταξη με τό φοιτητικό κίνημα και τούς άλλους φορείς του Πανεπιστημίου. 'Η εικόνα ενός Πανεπιστημίου στό όποιο υπάρχουν από τή μια μεριά οι καθηγητές και από τήν άλλη οι «κακοί» φοιτητές πού άργά ή γρήγορα, μετά τό πέρας των σπουδών τους θά ένσωματωθούν στό σύστημα, δέν έχει πιά καμιά σχέση με τήν πραγματικότητα. Γιατί, άκόμη ένας παράγοντας ξεπροβάλλει αυτόκλητος στή ζωή των ΑΕΙ, τό ΕΔΠ. Παράλληλα τό σωμα των καθηγητών παρουσιάζει όρισμένες ποιοτικά άξιόλογες ρωγμές, έτσι πού δύσκολα θά μπορούσαμε νά παραδεχτούμε ότι στό σύνολό τους σήμερα οι καθηγητές είναι εκφραστές τής άρχουσας ιδεολογίας. Τέλος, χάρη και στό φοιτητικό κίνημα των τελευταίων έτών τής δικτατορίας, τό σωμα των καθηγητών απομυθοποιείται. 'Η αυθεντία, ή κοινωνική και επιστημονική, του καθηγητή βάλλεται άποφασιστικά και άποκαλύπτεται ή πραγματική εικόνα του Πανεπιστημίου, ξεκομμένου από τά πραγματικά προβλήματα του 'Ελληνικού λαού, φορέα παραγωγής και άναπαραγωγής τής άρχουσας ιδεολογίας, χωρίς οδσιαστική άυτονομία, κάτω από τήν κυριαρχία τής κρατικής έξουσίας. Σ' αυτή τήν άπομυθοποίηση ή ύπαρξη του ΕΔΠ και οι πρώτες του επιστημονικές - κινητοποιήσεις έπαιξαν άποφασιστικό ρόλο.

'Η τακτική τής κυβέρνησης σ' όλο αυτό τό διάστημα ήταν ή άκόλουθη: αναβάλλει συνεχώς τήν ψήφιση του Νόμου-Πλαισίου για τά ΑΕΙ, διάφορα σχέδια έμφανίζονται και εξαφανίζονται κάθε τόσο, προσπαθεί νά διασπάσει τήν άγωνιστική συμπράταξη φοιτητικού κινήματος — ΕΔΠ — προοδευτικών καθηγητών και τέλος, με βάση τήν τακτική τής σαλαμοποίησης, προβαίνει σε άποσπασματικές ρυθμίσεις με έπιμέρους νομοθετήματα για θέματα τής εκπαίδευσης, π.χ. τό νόμο για τήν επιστημονική έρευνα, τήν προσπάθεια κατάλυσης του πανεπιστημιακού ασύλου, τό νόμο για τήν τεχνική εκπαίδευση. Είναι φανερό ότι με τόν τρόπο αυτό ή κυβέρνηση προσπαθεί νά δημιουργήσει τεχνητές διαφορές, νά μεγαλώσει τίσ ύπάρχουσες, νά φέρει σε αντίθεση τούς ανθρώπους πού εργάζονται στό Πανεπιστήμιο, είτε είναι καθηγητές, είτε μέλη του ΕΔΠ, είτε παρασκευαστές ή διοικητικοί. Νά περάσει τελικά τό συντηρητικό πλαίσιο - μοντέλο έκσυγχρονισμού

πού χρειάζεται, όποτε πιά νά μήν έχει άνάγκη από κανένα Νόμο-Πλαίσιο.

Στό δεύτερο Πανελλαδικό Συνέδριο του ΕΔΠ πού συνέρχεται στην Θεσσαλονίκη (Μάης '77) ό κλάδος αλλάζει τακτική: χωρίς νά έγκαταλείπουμε τό στόχο για ένα δημοκρατικό Πανεπιστήμιο, για ένα Νόμο-Πλαίσιο δημοκρατικό, άποφασίστηκε νά ξεϊδικεύσουμε όρισμένα προβλήματα, όρισμένα άμεσα επαγγελματικά θέματα, πού με βάση τό συσχετισμό δυνάμεων ήταν δυνατό νά δικαιωθούν. Τέτοια προβλήματα ήταν ή διεύρυνση του 118/75 για τίσ έντολές διδασκαλίας και σε μέλη του ΕΔΠ, οι οικονομικές άπολαβές του κλάδου (αύξηση κατωτάτων όρίων, ένιαίο μισολόγιο, ύπερωριακές άμοιβές, έπίδομα βιβλιοθήκης) κυρίως όμως ή καθέρωση του «'Ενιαίου Φορέα Πανεπιστημιακών Δασκάλων» και ή ένταξη σ' αυτόν όλων των μελών του ΕΔΠ. Στό σημείο αυτό διασίζονται όρισμένες έπεξηγήσεις γιατί υπάρχουν δύο διαστάσεις του θεσμού του ένιαίου φορέα τόν όποιο διεκδικούμε: ή επαγγελματική και ή επιστημονική σε στενή άλληλεξάρτηση. Τά μέλη του ΕΔΠ ζουν κάτω από ένα καθεστώς άνασφάλειας δεδομένου ότι, ως βοηθοί προσλαμβάνονται με συμβάσεις τριετούς θητείας πού είναι δυνατό νά φτάσουν ως τά 9 χρόνια και άν στό μεταξύ ό βοηθός δέν έχει κάνει διατριβή βρίσκεται στό δρόμο χωρίς καμιά έξασφάλιση. 'Επίσης φεύγει και ό έπιμελητής πού στά 9 χρόνια δέν θά έχει έτοιμάσει ύψηγεια. Κάτω από αυτό τό καθεστώς άνασφάλειας και προσωρινότητας, όπως είναι φυσικό, δέν είναι δυνατό νά άναπτυχθεί επαγγελματική συνείδηση και συλλογική βούληση. Για τότο άναδείχτηκε τό αίτημα τής μονιμότητας, για νά κατοχυρωθούν τά μέλη του ΕΔΠ, και νά μπορέσουν νά άγωνιστούν για τίσ γενικότερες θεσμικές άλλαγές στό Πανεπιστήμιο. Σε καμιά περίπτωση ή μονιμότητα δέν άπομονώθηκε, αλλά πάντα προβλήθηκε ταυτόχρονα με τή διεκδίκηση του ένιαίου φορέα. Πρέπει λοιπόν νά ξεκαθαρίσουμε ότι δέν υπάρχουν δύο αίτήματα, τό ένα ξεκομμένο από τό άλλο, αλλά ένα πού έχει δύο όψεις. 'Από τή μια μεριά διεκδικούμε έναν άλλο τρόπο λειτουργίας τής Πανεπιστημιακής Μονάδας πού θά ξεκόβει από τό σύστημα όπου ό καθηγητής τής έδρας είναι ό άπόλυτος κύριος του γνωστικού άντικειμένου και του διδακτικού έργου. Δεδομένου ότι για τή δουλειά αυτή είναι ύποχρεωμένος νά συνεργάζεται με όρισμένους ανθρώπους, βοηθούς-έπιμελητές, θά πρέπει οι άνθρωποι αυτοί νά έχουν λόγο και ευθύνη στή διεκπεραίωση των διδακτικών λειτουργιών, μια δυνατότητα συμμετοχής στον προγραμματισμό τής διδακτικής και έρευνητικής διαδικασίας. Αυτό τό αίτημα είναι σε γενικές γραμμές ό ένιαϊος φορέας πού μπορεί νά άνανεώσει τόσο τίσ επιστημονικές όσο και τίσ διδακτικές διαδικασίες στό Πανεπιστήμιο, νά τονώσει τήν ύπευθυνότητα όλων όσων εργάζονται σ' αυτό. 'Η άλλη όψη είναι ή μονιμότητα: για νά έξασφαλιστεί τόσο ή επιστημονική εξέλιξη και ώριμανση του διδακτικού προσωπικού όσο και ή διδακτική ύπευθυνότητα πρέπει τά μέλη του ΕΔΠ νά ζουν σε ένα καθεστώς έξασφάλισης επαγγελματικής, νά έχουν μια προοπτική παραμονής στό Πανεπιστήμιο, νά μήν κρέμεται πάνω από τό κεφάλι τους ή δαμόκλειος σπάθη τής μη άνανέωσης τής θητείας τους ύστερα από ένα όρισμένο διάστημα. Μονιμότητα βέβαια δέν σημαίνει ότι δέν θά υπάρχουν κρίσεις. 'Αντίθετα ύποστηρίζουμε ότι ό καθένας, ανάλογα με τήν επιστημονική του όλοκλήρωση, θά έντάσσεται σε κάποιε βαθμίδα τής πανεπιστημιακής έιεραρχίας, θά παραμένει σ' αυτήν ως δόκιμος και μετά ένα χρονικό διάστημα (για μας 3 χρόνια) θά κρίνεται άν είναι ικανός νά παραμείνει στό ίδρυμα.

Τέλος ύποστηρίζουμε ότι ή κρίση δέν θά πρέπει νά είναι

αυθαίρετη, αλλά να εξασφαλίζεται και από την άποψη της αντικειμενικότητας και από την άποψη της συλλογικότητας. "Ως τώρα η αυθαίρετη κρίση ενός καθηγητή δεν ήταν δυνατό να εξασφαλίσει καμιά αντικειμενικότητα. Γι' αυτό η συλλογικότητα της κρίσης, με συμμετοχή όλων των φορέων της πανεπιστημιακής μονάδας, καθηγητών, φοιτητών και ΕΔΠ, θα μπορούσε να δημιουργήσει ένα άλλο, πολύ πιο γόνιμο ξ-δαφος.

Τά παραπάνω σημεία ήταν εκείνα στά όποια κατέληξαν οι εργασίες του Συνεδρίου της Θεσσαλονίκης. Προστέθηκε επίσης τότε ότι στην περίπτωση που δεν θα μπορούσαμε να κατοχυρώσουμε τό σύνολο των αιτημάτων μας, τότε, σάν έναλλακτική λύση, — στοιχειώδη αυτοάμυνα θάλεγα — θά προτείναμε τήν άμεση μονιμοποίηση όσων μελών του ΕΔΠ έχουν μιά τριετία στό Πανεπιστήμιο και δύο αυθαίρετες κρίσεις στην πρόσληψη και στην πρώτη ανανέωση θητείας.

Μετά τό Β' πανελλαδικό Συνέδριο της Θεσσαλονίκης τό ΕΔΠ τόσο μ' άφορμή τό Νόμο-Πλαίσιο πού παρουσίασε ή επιτροπή της Κέρκυρας τό καλοκαίρι του 1977 όσο και μέ άφορμή τίς έκλογές πού μās έδωσαν τή δυνατότητα να προβάλλουμε στά κόμματα τά αιτήματά μας, συγκεκριμενοποίησε περισσότερο τίς προηγούμενες θέσεις και κατάφερε να προβληθούν ευρύτερα. Καί φτάνουμε έτσι στό Πανελλαδικό Συμβούλιο των 'Αθηνών τό Γενάρη του 1978 όπου ο κλάδος, εμπρός στην πλήρη άδιαφορία της κυβέρνησης για τά αιτήματά μας, άποφασίζει να τά διεκδικήσει αγωνιστικά. Οί ζυμώσεις μέσα στα Πανεπιστήμια επί τριάμισι χρόνια, οί παλιωδίες της κυβέρνησης και τό άγχος ενός μεγάλου αριθμού συναδέλφων πού θά έπρεπε να φύγουν από τό Πανεπιστήμιο ως τά τέλη του '78, γιατί είχαν συμπληρώσει τά έννια χρόνια θητείας, δημιουργούν ένα κλίμα πρόσφορο για τή μαζική κινητοποίηση.

Πρώτη φάση κινητοποίησης ήταν μιά εξαήμερη προειδοποιητική άπεργία πού, άποφασίστηκε αφού προηγούμενα είχαν δοθεί στην κυβέρνηση όλες οι δυνατότητες να ρυθμίσει τό θέμα, έστω να τό συζητήσει υπεύθυνα. Τό βασικό σύνθημα της άπεργίας ήταν «μονιμοτητα-ενιαίος φορέας». Τό ύπουργείο τήν παραμονή της άπεργίας, και για πρώτη φορά, έκανε μιά δήλωση στην όποια αναγνώριζε, άόριστα βέβαια, ότι υπάρχουν προβλήματα στό ΕΔΠ, και ότι ή κυβέρνηση θά τά ρυθμίσει σύντομα μέ νόμο πού θά έτοιμάσει ως τό τέλος του Φλεβάρη.

Η εξαήμερη άπεργία είχε καθολική έπιτυχία. Ήταν άπόλυτα μαζική, συσπειρώσε τό σύνολο των συναδέλφων και έδειξε τόν τεράστιο ρόλο πού διαδραματίζει τό ΕΔΠ στό Πανεπιστήμιο μιά και συμπράτισε όλη τήν ζωή του. Η άπεργία έδειξε πρακτικά ότι Πανεπιστήμιο χωρίς ΕΔΠ δεν μπορεί να λειτουργήσει, ότι τό ΕΔΠ δεν ήταν άπλά βοηθητικό εργαλείο των καθηγητών αλλά ουσιαστικό στοιχείο. Καί αυτά τά πράγματα φάνηκαν άκόμη πιο καθαρά όταν ή άπεργία συνεχίστηκε ύστερα από τήν πλήρη άρνηση της κυβέρνησης να προβεί σε συγκεκριμένα μέτρα. Σε κάποια φάση παρουσίασε ένα σχέδιο νόμου τό όποιο ήταν από κάθε άποψη άπαράδεκτο, δεδομένου ότι στην ουσία έδιωχνε σταδιακά όλο τό ΕΔΠ από τό Πανεπιστήμιο. Άλλά όμολογουμένως τό άπαράδεκτο αυτό νομοσχέδιο λειτουργήσε ευεργετικά: ύπήρξε πιο μαχητική και μαζική κινητοποίηση έναντιόν του, για πρώτη φορά οί συνελεύσεις στις σχολές ξεπερνούν τά 80 μέ 90% των μελών του κλάδου. Για τή μαζικότητα της άπεργίας συνεργούν ή άπόφαση για τήν περικοπή των μισθών (μέσα Μάρτη), ή προσπάθεια του Ύπουργείου Προεδρίας να ποινικοποιήσει τήν άπεργιακή κίνηση και οί συνδυασμένες προ-

σπάθειες ύπουργείων Συντονισμού, Προεδρίας και Παιδείας να κάμψουν τόν άγώνα μέ εφαρμογή του νόμου 643/77 «περί συνδικαλισμού των Δημοσίων Ύπαλλήλων», πού καμιά σχέση δεν μπορεί να έχει μέ πανεπιστημιακούς δασκάλους πού άσκούν δημόσιο λειτουργήμα συνταγματικά κατοχυρωμένο. Τό συνολικό αποτέλεσμα ήταν όλόκληρος ο κλάδος να συνειδητοποιήσει καλύτερα και τήν κατάσταση κρίσης του ελληνικού Πανεπιστημίου και τά ιδιαίτερα προβλήματα του, να συνειδητοποιήσει επίσης ότι είναι σε θέση να κάνει Πανελλαδική μαζική άπεργία μέ τέτοιο κόνωνικό και πολιτικό αντίκτυπο, πράγμα καθόλου αυτονόητο προηγούμενα.

Στό σημείο αυτό της άπεργιακής κινητοποίησης μπαινει τό ζήτημα συμπράταξης, στην πράξη και όχι διακηρυκτικά, και των άλλων παραγόντων της πανεπιστημιακής κοινότητας. Έτσι, αρχίζει ή άποχή των φοιτητών από τά μαθήματα πού αντικειμενικά στέκουν δίπλα στον άγώνα του ΕΔΠ. Παράλληλα όμως δημιουργούνται πολλά προβλήματα μέ τούς καθηγητές. Βλέπουμε ότι πολλοί καθηγητές πού πριν τρεις τέσσερις μήνες είχαν πολύ εύκολες και άνέξοδες τίς διακη-

ρύξεις, αυτή τη στιγμή που η κατάσταση είχε όξυνθεί και τα προβλήματα, χάρη στον άπεργιακό αγώνα, είχαν συγκεκριμενοποιηθεί, είτε κάνουν πίσω είτε περνάνε στην άπέναντι δχθη είτε έρχονται σε αντίθεση με δικές τους, παλιότερες, θέσεις, χωρίς βέβαια να παραγνωρίζουμε και τις φωνές που περήφανα όρθώθηκαν συναγωνιστικά στον αγώνα μας. Έπίσης, από πολλές και έξωπανεπιστημιακές πλευρές, γίνεται ένας αγώνας να διαβληθούν τα αίτήματα της άπεργίας, οι στόχοι να χαρακτηριστούν κορπορατιστικοί. Μας λένε ότι δέν ενδιαφερόμαστε παρά πώς θά μονιμοποιήσουμε τη θέση μας στο Πανεπιστήμιο και όχι για τό ίδιο τό Πανεπιστήμιο και τούς θεσμούς του. Ίδιαίτερα για τό θέμα των καθηγητών και τόν ουδετεροποιημένο ρόλο τους που φάνηκε και στην άπεργία μας. Χαρακτηριστικό ότι σε σύνολο 600 περίπου καθηγητών των ΑΕΙ εκείνοι που πήρανε θέση δημόσια θετικά ή άρνητικά, που αισθάνθηκαν τήν ανάγκη να πάρουν θέση υπεύθυνη για ένα τόσο κρίσιμο πρόβλημα που άφορά τήν τύχη του ίδιου του Πανεπιστημίου, δέν ξεπέρασαν τούς 20 - 30:

Γιά να κλείσω αυτό τό σύντομο χρονικό της κινητοποίησης του ΕΔΠ, που όδηγησε στο νομοσχέδιο που άνήγγειλε ή κυβέρνηση και στην άναστολή της άπεργίας, θά ήθελα να τονίσω μερικά σημεία. Τό πρώτο είναι ότι καταφέραμε να κερδίσουμε με τό μέρος μας ένα μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης, που χάρη στην άπεργία κατάλαβε ότι τό Πανεπιστήμιο πάσχει και μάλιστα πολύ σοβαρά, ότι χρειάζονται ριζικά μέτρα για τήν άνάπλυσή του και όχι τά γνωστά κυβερνητικά ήμίμετρα. Τό δεύτερο είναι ότι κατάφερε να συσπειρώσει τόν κλάδο, να τόν όργανώσει και να εκλαϊκεύσει τά προβλήματα του Πανεπιστημίου. Φάνηκε έτσι, και κυρίως στους ίδιους τούς πανεπιστημιακούς φορείς, ότι τά ΑΕΙ βρίσκονται σε κρίση. Φάνηκαν επίσης και οι βαθύτερες αιτίες της κρίσης αυτής. Τρίτο είναι ότι τά ίδια τά μέλη του κλάδου, όλοι μας, δέν είναι πιά τά ίδια με αυτό που ήτανε στις 20 του Φλεβάρη, ούτε επίσης τά αίτήματα έχουν τό ίδιο νόημα που είχαν πριν άρχίσει ή άπεργία. Στην άρχή πολλοί ίσως να μην είχαν άκόμη καταλάβει τή στενή σχέση που υπάρχει άνάμεσα στον ενιαίο φορέα και τήν μονιμότητα. Γι' αυτό άλλωστε, στην πορεία της άπεργίας, τό κεντρικό σύνθημα «μονιμότητα - ενιαίος φορέας» μετατράπηκε από μόνο του σε «μονιμότητα μέσα σε ενιαίο φορέα».

Αυτά είναι σημεία που νομίζω ότι θά βάλουν τή σφραγίδα τους στις εξελίξεις στα ΑΕΙ. Και πάνω άπ' όλα ή παραδοχή ότι υπάρχει πιά ένα συνειδητοποιημένο σώμα πανεπιστημιακών δασκάλων, όργανωμένο, κατοχυρωμένο στην κοινή συνείδηση και άποφασισμένο, που κανείς δέν μπορεί να παραβλέψει τή σημασία του και που έγγυάται μιά άλλης μορφής σταθερότητα στη συνέχιση των αγώνων για ένα δημοκρατικό Πανεπιστήμιο.

Πάσχος Γιώργος. Θά ήθελα να διαφωνήσω σε μερικά σημεία της εισαγωγής του Άλκη Ρήγου, κυρίως για να ένοχοποιηθούν κάποιοι μύθοι που έχουν μεγάλη διάδοση.

Καταρχήν θέλω να τονίσω ότι πρέπει να ένοησουμε τά Πανεπιστήμια σαν τό κεντρικότερο τμήμα του κρατικού σχολικού μηχανισμού που μέσα του εκφράζονται οι έντάσεις της ταξικής πάλης μ' ένα τρόπο ιδιότυπο που επίσης θά πρέπει να τόν εξετάσουμε προσεκτικότερα άπ' όσο μέχρι τώρα τό έχουμε κάνει. Ύποστηρίζεται π.χ. ότι τά ΑΕΙ είναι ξεκομμένα από τά προβλήματα του τόπου. Άν όμως εξετάσουμε τό ζήτημα προσεκτικότερα θά δούμε ότι φυσικά ποτέ τά Πανεπιστήμια δέν είναι ξεκομμένα από τά προβλήματα του

τόπου. Και για τήν ελληνική κοινωνία ισχύει, ότι για όλες τις άστικές κοινωνίες: ή συνολική κοινωνική άναπαραγωγή δέν είναι μόνο άναπαραγωγή των οικονομικών δομών αλλά είναι και άναπαραγωγή ιδεολογιών που νομιμοποιούν τις σχέσεις έξουσίας ενγένει. Με αυτή τήν γενική μήτρα πρέπει να εξετάσουμε παραπέρα και τις σχέσεις έξουσίας που επικρατούν μέσα στα ΑΕΙ. Και δέν μπορούμε να δεχτούμε ότι από τή μιά μεριά υπάρχουν κάποιοι καθηγητές που πριν από τό 1974 ή τό 1967 δέν συμμετείχαν στην ταξική πάλη, και που μετά τό 1974 άποφασίζουν να συμμετέχουν. Στην πραγματικότητα ή ταξική πάλη υπήρχε και σε επίπεδο καθηγητών τό '67 ή τό '74 και στη διάρκεια της δικτατορίας μέσα στα Πανεπιστήμια μας. Συνεπώς, θά πρέπει να συμπεράνουμε ότι, στην άναπαραγωγή και διασφάλιση της κυρίαρχης ιδεολογίας μέσα στο Πανεπιστήμιο, τό σώμα των καθηγητών συμμετέχει με τούς όρους ιδεολογικής ταξικής πάλης. Όχι όμως μόνο αυτό. Στην παραγωγή και άναπαραγωγή, με διαφοροποιήσεις από σχολή σε σχολή, συμμετέχει «χάρη» στη συγκεκριμένη δουλειά του και τό ΕΔΠ. Δέν έχουμε λοιπόν τούς καθηγητές από τή μιά μεριά που στην συντριπτική τους πλειοψηφία είναι συντηρητικοί και κάποιο ΕΔΠ μονοσήμαντα ριζοσπαστικό, δημοκρατικό από τήν άλλη. Ή άναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας πραγματοποιείται και από τό ΕΔΠ, και πρώτα άπ' όλα με τήν κατοχυρωμένη ή μη κατοχυρωμένη διδασκαλία του, με τή συμμετοχή του δηλαδή στις διδακτικές διαδικασίες. Συγχρόνως εκφράζεται ή παλεύει να εκφραστεί και στη συνδικαλιστική του δράση. Αυτή τήν αντίφατική διαδικασία μέσα στον κλάδο δέν πρέπει να τήν ξεχνάμε. Ίσως θά έπρεπε, λοιπόν, να δούμε κάπως πιο συγκεκριμένα τό ιδεολογικό περιεχόμενο της δουλειάς που προσφέρει τό ΕΔΠ στα Πανεπιστήμια, δουλειά που αντίστοιχεί σε άνικανοποίητες μέχρι τώρα διεκδικήσεις του κλάδου.

Με βάση τά παραπάνω υποστηρίζω, λοιπόν, ότι ή κυρίαρχη αντίφαση στα ΑΕΙ δέν θέτει από τή μιά τούς καθηγητές και από τήν άλλη τό ΕΔΠ και τούς φοιτητές. Ή κυρίαρχη αντίφαση στα Πανεπιστήμια εκπηγάει από τή σχέση έξουσίας άνάμεσα σε διδάσκοντες και διδασκόμενους. Και οι σχέσεις έξουσίας που υπάρχουν στο έσωτερικό της πλευράς των διδασκόντων δέν είναι παρά ποικιλόμορφα υποπροϊόντα αυτής της βασικής, κυρίαρχης σχέσης έξουσίας. Έτσι, ξεκινώντας άπ' αυτές τις σκέψεις νομίζω ότι πρέπει να ξανακοιτάξουμε, δηλαδή να προσπαθήσουμε να αναλύσουμε και να εξηγήσουμε κριτικά τις σοβαρές άδυναμίες και αντιφάσεις που παρουσίασε ο κλάδος πρόσφατα με τις συγκεκριμένες άπεργιακές επιλογές του, καθώς και να αναζητήσουμε τά αίτια που όδηγησαν σε αυτές.

Τόνια Μοροπούλου. Κατά τή γνώμη μου τό πρόβλημα δέν είναι πώς φανεργεί τό ΕΔΠ, παρέχοντας όρισμένες γνώσεις στους σπουδαστές, στην άναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας. Άν δούμε ιστορικά τό θέμα πριν τό 1974, δηλαδή πριν άκόμη υπάρξει θέμα συμμετοχής στην εκπόνηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, και άλλων φορέων εκτός από τούς καθηγητές, τό ΕΔΠ είχε ρόλους καθαρά προαποφασισμένους. Μετέφερε προκαθορισμένες από τούς καθηγητές γνώσεις και τις μετέφερε μ' ένα τρόπο καθαρά αντιγραφής. Έπομένως τό μόνο που μπορούσε να υπάρχει μέχρι τότε στη συνείδηση του ΕΔΠ ήταν ένα είδος αντίδρασης σε αυτήν τήν κατάσταση πραγμάτων που τό προόριζε να αντιγράψει άπλως και να μεταφέρει τά συγγράμματα των καθηγητών, γενικά τις προκαθορισμένες γνώσεις: τό ΕΔΠ ήταν πλασμένο άκριβώς για αυτό τό ρόλο. Δέν

συμμετείχε στο κέντρο λήψης αποφάσεων. Και για τούτο ήταν και απόλυτα εξαρτημένο. Αυτός ο πρακτικός ρόλος του ΕΔΠ δημιουργούσε και τις συνθήκες εκείνες που τό οδηγούσαν στο να αντιδράσει στην ίδια του την εξαθλίωση. Από κει και πέρα άρχισε η αμφισβήτηση της εξουσίας των καθηγητών. Από την άλλη μεριά τό φοιτητικό κίνημα στά χρόνια της δικτατορίας κατά κάποιον τρόπο συνδέθηκε με τό ΕΔΠ με την έννοια ότι και οί φοιτητές αμφισβήτησαν τό περιεχόμενο σπουδών και τούς θεσμούς του Πανεπιστημίου. "Ανοιξε μεταξύ τους έτσι ένας διάλογος. Πράγμα που ένισχυσε τή δυνατότητα του ΕΔΠ νά εκφράσει τήν αντίθεσή του στο πανεπιστημιακό καθεστώς και νά διεκδικήσει συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων.

Στή γενικότερη συγκυρία της μεταπολίτευσης, όταν άρχισαν νά ανοίγονται οί ασκοί του Αιόλου, όταν τό σύνολο του έλληνικού λαού άρχισε νά διεκδικεί βαθιές πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές στην προοπτική του εκδημοκρατισμού και της εθνικής ανεξαρτησίας, ήταν πολύ φυσικό και τό ΕΔΠ νά συμπαραταχθεί με τό σύνολο των δημοκρατικών δυνάμεων. Και στό Πανεπιστήμιο και στό συνολικό πολιτικό επίπεδο του δόθηκε ή δυνατότητα νά εκφράσει τήν αμφισβήτησή του. Και τήν εξέφρασε. Οί στόχοι του ΕΔΠ, μετά τήν πρώτη ρευστή μεταδικτατορική περίοδο, που ξεκαθαρίστηκαν κάπως στό πρώτο Πανελλαδικό Συνέδριο άφορούσαν τόν πολιτικό και κοινωνικό ρόλο που ήθελε νά παίξει στό Πανεπιστήμιο. Γιατί, παράλληλα, ή γενικότερη ανάγκη εκσυγχρονισμού όδηγησε τό ΕΔΠ στις αίθουσες διδασκαλίας. "Ετσι, χάρη σ' αυτή τή δυνατότητα, τήν αντικειμενική κατάσταση, τό ΕΔΠ διεκδίκησε άφενός τήν επιστημονική του εξέλιξη και άφετέρου τήν ά αγνώριση του διδακτικού του έργου. "Επειδή όμως τά αίτήματα αυτά προσέκρουσαν στην αντίδραση, πρώτ' άπ' όλα, των καθηγητών, τό ΕΔΠ συνειδητοποίησε ότι τά πάντα μέσα στό Πανεπιστήμιο έξαρτιόνταν από τόν καθηγητή, από τό σύστημα της έδρας, δηλαδή από τίς άσφυκτικές δομές που επικρατούσαν στό Πανεπιστήμιο.

"Η συνειδητοποίηση αυτής της κατάστασης θεσμών και δομών στά ΑΕΙ έφερε μία δεύτερη: ότι χωρίς νά κατοχυρωθεί επαγγελματικά και επιστημονικά τό ΕΔΠ είναι αδύνατο νά αναγνωριστεί ό γενικότερος ρόλος του, ό διδακτικός και επιστημονικός του ρόλος στό Πανεπιστήμιο, πράγμα που εκφράστηκε και στό Α' Πανελλαδικό Συμβούλιο στό Γιάννενα. "Όμως στό Γιάννενα, τά αίτήματά μας από πλευράς τακτικής τοποθετούνταν άκόμη στό γενικό επίπεδο του Νόμου-Πλαισίου παραβλέποντας ότι άνάμεσα σέ ένα δημοκρατικό Νόμο Πλαίσιο και στή σημερινή κατάσταση στέκουν φραγμός ή έξουσία του καθηγητή και ό θεσμός της έδρας. Και άκριβώς τό σπάσιμο αυτών των φραγμών εκφράζει ή τελική διαμόρφωση των αιτημάτων μας για μονιμότητα και ένιαίο φορέα που παρέχουν τήν υλική βάση για τήν ολοκληρωτική άνάπλαση του πανεπιστημιακού θεσμού.

Μ αυτά θέλω νά τονισω ότι χωρίς ή κοινωνική προέλευση-ταυτότητα του ΕΔΠ νά είναι έξ όρισμού δημοκρατική-ριζοσπαστική, χάρη στις ιστορικές συγκυρίες δημιουργήθηκαν οί προϋποθέσεις νά παίξει ένα ειδικό ρόλο στό Πανεπιστήμιο. Βέβαια όλες αυτές οί εξελίξεις κρίνονται. Και μπορεί νά κριθούν και σήμερα με τήν άναγνώριση από τό νομοσχέδιο που άναγγέλθηκε μιάς κάποιας μονιμότητας και κατοχύρωσης του ΕΔΠ.

"Ωστόσο αυτή ή μονιμότητα είναι άμφιλεγόμενη. Δηλαδή ή θά είναι ή άρχή για τήν παραπέρα προώθηση των θεσμών μας και τήν άναγνώριση του ένιαίου φορέα ή θά είναι ένας θεσμός

κυκλοφορούν σέ λίγες μέρες

ΝΙΚΟΥ ΜΟΥΖΕΛΗ
Νεοελληνική κοινωνία:
Ώψεις ύπανάπτυξης

GUY BURGEL

'Αθήνα, ή άνάπτυξη μιάς
μεσογειακής πρωτεύουσας

ΕΞΑΝΤΑΣ

ΕΚ 1978
Χειμώνας

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
 Διευθυντής: Δρ. ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΛΑΣ

1. ΤΣΑΡΑΣ ΡΑΪΚΡΟΦΤ
 Άναλυτικό λεξικό
 Ψυχαναλυτικών όρων
2. ΡΟΝΑΛΝΤ ΝΤ. ΛΑΙΝΓΚ
 Διχασμένος έαυτός
3. ΡΟΝΑΛΝΤ ΝΤ. ΛΑΙΝΓΚ
 "Η πολιτική της οικογένειας
4. ΕΡΙΚ ΕΡΙΚΣΟΝ
 "Η παιδική ηλικία και ή κοινωνία
5. ΝΤ. ΒΙΝΝΙΚΟΤ
 Τό παιδί, ή οικογένεια και ό έξωτερικός του κόσμος
6. ΡΟΝΑΛΝΤ ΝΤ. ΛΑΙΝΓΚ
 "Ο έαυτός και οί "Άλλοι
7. ΡΟΝΑΛΝΤ ΝΤ. ΛΑΙΝΓΚ
 "Η πολιτική της έμπειρίας και Τό πουλί του παραδείσου
8. ΑΝΝΑ ΦΡΟΥΝΤ
 Τό ΕΓΩ και οί μηχανισμοί άμυνας
9. ΑΝΝΑ ΦΡΟΥΝΤ
 "Ομαλότητα και παθολογία στην παιδική ηλικία
10. ΝΤ. ΒΙΝΝΙΚΟΤ
 Τό παιχνίδι και ή πραγματικότητα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ 3 ΑΘΗΝΑ Τ.Τ. 142 Τηλ. 360.32.34

όπου τά πάντα θά κρίνονται από τήν παντοδύναμη εξουσία τῆς καθηγητῆς, μόνου κυρίαρχου τῆς ἔδρας. Ὑπάρχει συνεπῶς ὁ κίνδυνος ὄχι μόνον νά μή πάμε μπροστά ἀλλά καί νά χάσουμε ὅ,τι κατακτήθηκε ὡς τώρα ἂν δέν ἀναπτυχθεῖ ἡ ἀπαιτούμενη δυναμική στό κίνημα τοῦ ΕΔΠ. Ἔτσι, ἡ μονιμότητα πρέπει νά συνεχίσει ἀπό τή μεριά μας νά τίθεται σέ συνάρτηση μέ τόν ἐνιαῖο φορέα πού θά μπορέσει νά κατοχυρώσει τή συμμετοχή μας στήν ἀναμόρφωση τῶν σπουδῶν, στήν ἀναμόρφωση τῶν μεθόδων διδασκαλίας, μέ τίς γενικότερες ἐπιστημονικές καί διδακτικές λειτουργίες στό Πανεπιστήμιο, πράγμα πού σημαίνει μιᾶς πρακτικῆς ἄτυπων κατακτήσεων πού θ' ἀνοίγει τόν δρόμο, ἀπό καλύτερες θέσεις, στήν προώθηση τῶν θεσμικῶν ἀλλαγῶν. Θέλω νά προσθέσω λίγες σκέψεις πού ἀφοροῦν τήν ἱστορία τῆς ἀνάπτυξης τῆς συνδικαλιστικῆς πάλης τοῦ ΕΔΠ.

Μιά πρώτη διευκρινιστική παρατήρηση σχετικά μέ τή συμμετοχή τοῦ ΕΔΠ στήν ἀναπαραγωγή τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας πού ἔλεγα προηγουμένα: ἀκόμη καί τήν ἐποχή πού τό ΕΔΠ ἀσκούσε καθαρά βοηθητικά διοικητικά καθήκοντα, ἀκόμη καί τότε, συμμετείχε σ' αὐτήν τήν ἀναπαραγωγή, φυσικά μέ διαφορετικές μορφές. Μετά τή μεταπολίτευση δημιουργήθηκε μιᾶς μετατόπιση στό συσχετισμό δυνάμεων, μιᾶς μετατόπιση πού ἀνάμεσα σ' ἄλλα σήμαινε καί τή δυνατότητα συμμαχίας τοῦ ΕΔΠ μέ τούς φοιτητές. Αὐτό ὅμως δέν ἀναιρεῖ διόλου τόν ἀντιφατικό ρόλο τοῦ ΕΔΠ. Ἄνεξάρτητα λοιπόν ἀπό τίς προθέσεις τοῦ καθένα ἀπό μᾶς, ἀνεξάρτητα ἀπό ἄτομα, ὁ ἀντικειμενικός ρόλος τοῦ ΕΔΠ ὡς συνόλου δέν μπορεῖ, σ' αὐτή τή φάση τουλάχιστο, παρά νά εἶναι ἡ συμμετοχή του στήν ἀναπαραγωγή τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας. Βέβαια συμφωνῶ μέ ὅλη τήν προβληματική ἡ ὁποία ἐντοπίζει τή θεμελιακή ἴσως ἀφετηρία ἀπό τήν ὁποία ξεκίνησε ἡ συνδικαλιστική δράση τοῦ ΕΔΠ στήν προσπάθεια γιά τό σπάσιμο τῶν καθηγητικῶν ἀθραιρεσιῶν. Πέραν τούτου, ὑπάρχει ἕνα γενικότερο πρόβλημα, γιά τή συνδικαλιστική μας μεθοδολογία, πού θά πρέπει νά τό ἐξετάσουμε πάρα πολύ συγκεκριμένα καί στίς πρακτικές τοῦς συνέπειες. Καί στό σημείο αὐτό θά ἤθελα νά ἀναπτύξω μιᾶς πρόταση σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τίς ἀποφάσεις τοῦ τελευταίου Πανελλαδικοῦ Συμβουλίου. Πιστεύω ὅτι τό Συμβούλιο αὐτό ἀποτελέσει μιᾶς τομῆς στήν πορεία τοῦ κλάδου. Ποιά ἦταν αὐτή ἡ τομῆ; Μέχρι τότε οἱ διεκδικήσεις τοῦ κλάδου ἦταν ἐτσι διατυπωμένες ὥστε νά ἀναγνωρίζουν τή δυνατότητα σέ κάθε ἐπιμέρους σχολή, ἀνάλογα μέ τίς συγκεκριμένες ἐρευνητικές καί διδακτικές ἀνάγκες τῆς, νά ἐπεξεργάζεται προγράμματα γιά ἀναδιάρθρωση σπουδῶν, γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἔρευνας κ.λπ. Οἱ διεκδικήσεις τοῦ κλάδου περιέγραφαν καί ἀρθρωναν τότε μιᾶς σχετικά γενική ἀποψη καί συγχρόνως ἄφηναν τή δυνατότητα ἐξειδικευσῆς τους ἀνάλογα μέ τίς παραπάνω ἰδιορρυθμίες τῆς κάθε Σχολῆς. Αὐτή ἡ μέθοδος πού ἐπικρατοῦσε νομίζω ὅτι ἀνατράπηκε στό Πανελλαδικό Συμβούλιο. Καί τοῦτο γιατί τό ἀπεργιακό αἷτημα «ἐνιαῖος φορέας διδασκόντων μέ μονιμότητα τῶν μελῶν πού συμμετέχουν σ' αὐτόν» ἀποτελεῖ μιᾶς ἐπιλογῆς ἀπαγορευτική γιά τίς πολιτικές καί ἐπιστημονικές ἰδιοτυπίες πού ὑπάρχουν ἀναμφίβολα σέ κάθε Σχολή ἢ ἐπιστημονικό κλάδο.

Ἄριστείδης Μπαλιτᾶς. Ἄν ἐξετάσουμε τήν κατάσταση στό ΑΕΙ, θά δοῦμε ὅτι, πολύ καθαρά μέχρι τό 1967, στό βαθμό πού ὁ ρόλος τῆς Ἑλλάδας ἦταν ρόλος χώρας ὑποτέλους, καί τό Πανεπιστήμιο τό ἴδιο ἦταν Πανεπιστήμιο ὑποτέλειας. Τό Πανεπιστήμιο παράγαγε, στούς διάφορους κλάδους, ἀνθρώπους ἰκανούς νά διαγωνίζονται τήν ἰδεολογία τῆς ὑποτέλειας. Οἱ ἐκπαιδευόμενοι στό ΑΕΙ θά ἔπρεπε στή συνέχεια νά μεταφε-

ρουν στό χώρο τῆς δουλειᾶς τους, στήν ἐπαγγελματική τους δραστηριότητα, τήν ἰδεολογία τῆς ὑποτέλειας. Στό Πολυτεχνεῖο π.χ. πού τελείωσα ἐγώ, βλέποντας ἐκ τῶν ὑστέρων καί κριτικά τίς διαδικασίες σπουδῶν πού ἴσχυαν τότε, διαπιστώνω ὅτι ἡ ἐπιστημονική δουλειά δέν ἦταν παρά τό ἄλλοθι μιᾶς λειτουργίας πού διαπερνοῦσε ὅλες τίς σχέσεις ἐκεῖ. Σχέσεις τέτοιες, πού ἂν τίς μεταφέρεις στό ἐπαγγελματικό ἐπίπεδο, σέ ὄσους δουλεύουν στήν παραγωγή, σέ κάνουν ἰκανό ὄχι γιά τό ρόλο τοῦ ἐπιστήμονα - μηχανικοῦ πού θά προάγει καί θά ἐφαρμόζει τήν τάδε τεχνολογία, ἀλλά ἰκανό γιά τό ρόλο ἐνός ἐργοδηγοῦ καλυμμένου κάτω ἀπό ἕνα ἐπιστημονικό ἄλλοθι. Μ' ἄλλα λόγια, ἰκανό σέ τελευταία ἀνάλυση γιά τό ρόλο χωροφύλακα στό χώρο τῆς δουλειᾶς, στήν βιομηχανία, στό ἐργοτάξιο κ.λπ.

Κάτι παρόμοιο, προφανῶς μέ ἄλλες μορφές καί μέ ἄλλους τρόπους, θά πρέπει νά ἴσχυε στό σύνολο τῶν ΑΕΙ τῆς χώρας. Ἡ κατάσταση αὐτή μᾶς δίνει καί τό γενικό σχῆμα τῆς ὑποτέλειας: ὁ τυπικός βοηθός τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης εἶναι ὁ ὑποτελής τοῦ καθηγητῆ, ὁ ὁποῖος εἶναι ὑποτελής στήν πολιτική ἐξουσία, καί πού, σέ τελευταία ἀνάλυση, μεταλαμπαδεύει τό πνεῦμα τῆς ὑποτέλειας σέ ὅλες τίς σχέσεις μέσα στό Πανεπιστήμιο.

Αὐτό τό συνολικό πλέγμα σχέσεων εἶτε ἄμεσα χάρη στό φοιτητικό κίνημα, εἶτε ἔμμεσα χάρη στή γενικότερη συνειδητοποίηση πού ὑπῆρξε μετά τή δικτατορία, ἄρχισε νά ἀμφισβητεῖται ἀπό δύο μεριές: ἀπό τό φοιτητικό κίνημα πού κατά κάποιο τρόπο κλόνησε ὀρισμένα θεμέλια αὐτῆς τῆς λειτουργίας τοῦ Πανεπιστημίου καί ἀπό μιᾶς τάσης ἐκσυγχρονιστική ἢ ὁποῖα μᾶλλον πρέπει νά συνδέεται μέ κάποιον ἄλλον ρόλο πού ἢ Ἑλλάδα καλεῖται νά παίξει στό διεθνή χώρο καί πού ἔχει σχέση εἶτε μέ τήν ΕΟΚ εἶτε μέ ἕνα εἶδος γέφυρας πρὸς τή Μ. Ἀνατολή. Στή βάση αὐτῶν τῶν δύο τάσεων ἀναπτύχθηκε μιᾶς ὀρισμένη ἀμφισβήτηση καί συνεπῶς καί τό ἴδιο τό ΕΔΠ ἄρχισε νά προσλαμβάνει τά μηνύματα βαθύτερων κοινωνικῶν ρευμάτων. Γι' αὐτή τή δεκτικότητα τοῦ ΕΔΠ συντέλεσε καί τό γεγονός ὅτι διευρύνθηκε κάπως ἀριθμητικά μετά τή δικτατορία, σχετικά ἀνανεώθηκε. Πέρασαν στόν κλάδο ἄνθρωποι πού δέν ἦταν οἱ παραδοσιακοί τυπικοί βοηθοί τῆς προηγούμενης περιόδου. Ἔτσι τό ΕΔΠ ἄρχισε νά ἀφυπνίζεται καί νά θέτει τό ἐξῆς θεμελιακό ζήτημα: τί δουλειά κάνω ἐδῶ μέσα στό Πανεπιστήμιο; Καί ἡ ἀπάντηση ἐρχόταν, σχεδόν αὐτονόητη, ὅτι στό βαθμό πού εἶχε φορτωθεῖ καί μέ διδακτικά καθήκοντα, ὁ χαρακτήρας τῆς δουλειᾶς του δέν διέφερε οὐσιαστικά ἀπό αὐτόν τοῦ καθηγητῆ.

Ἐνδιαφέρον εἶναι νά δοῦμε καί μιᾶς ἄλλης πλευρᾶς τῶν διαδικασιῶν συνειδητοποίησης καί ὀργάνωσης τοῦ ΕΔΠ. Ἐνῶ ὁ κύριος ἀντίπαλος, ἀκόμη καί σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τήν ἴδια τήν προσωπική του ἀξιοπρέπεια, ἦταν ὁ καθηγητής καί ὁ θεσμός τῆς ἔδρας, ἡ συνδικαλιστική ὀργάνωση τοῦ ΕΔΠ δέν ἄρχισε ἀπό τήν ἔδρα ἀλλά ἐξω ἀπ' αὐτήν. Ξεκίνησε μέσω Συλλόγων, μέσω Πανελλαδικῶν ὀργάνων καί μόνο τώρα, πού ὁλόκληρώθηκαν τά γενικά χαρακτηριστικά καί οἱ στόχοι τῆς γενικῆς ὀργάνωσης, μπορεῖ νά ξαναγυρίσει πίσω στήν ἔδρα δυναμωμένο, χάρη σ' ἕναν ἀγῶνα στόν ὁποῖο δέν εἶχε ἄμεσα ἀντίπαλο τόν καθηγητή ἀπό τόν ὁποῖον καί ἐξαρτιόταν ἐπαγγελματικά ἀλλά ἕνα γενικότερο σύστημα. Ἴσως τώρα ἔχουν συγκεντρωθεῖ οἱ προϋποθέσεις νά ἀμφισβητηθεῖ καί πρακτικά τό θεσμό τῆς ἔδρας, μέσα στήν ἴδια τήν ἔδρα.

Τό προηγούμενο σημεῖο μᾶς φέρνει στό πρόβλημα τῆς μονιμότητας. Μέ βάση τήν εἰκόνα πού ἔδινε τό Πανεπιστήμιο, καί στούς ἴδιους τοῦς πανεπιστημιακοῦς ἀλλά καί πρὸς τά ἔξω, τό αἷτημα τῆς μονιμότητας σ' ὅλους ὄσους ἔχουν πε-

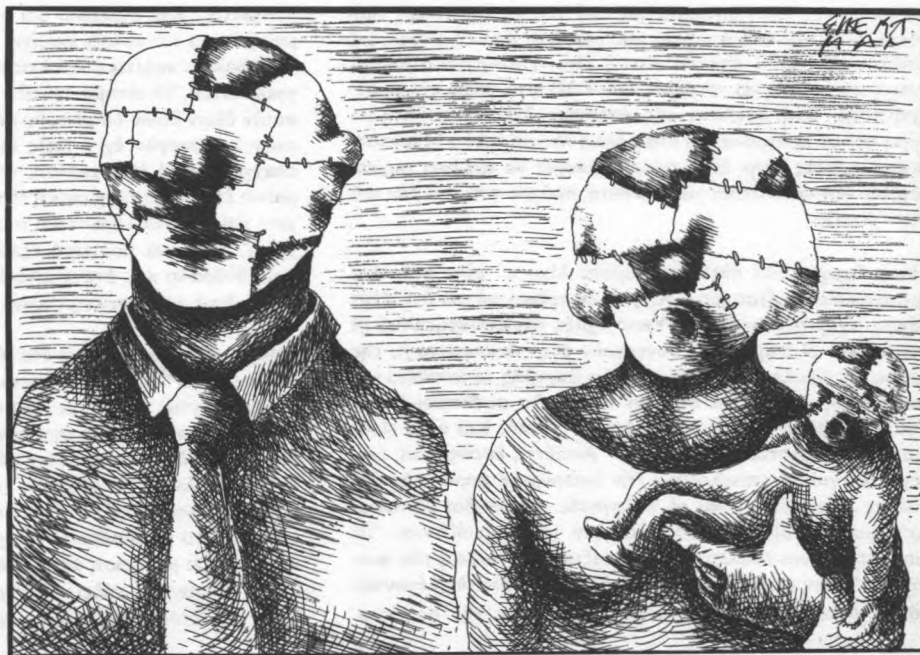
ράσει από το ελληνικό Πανεπιστήμιο άκουγότανε σάν μονιμότητα βοηθών εκείνου του παλαιού τύπου που θέλουν να βολεψτούν, να ήσυχάσουν, να κατοχυρωθούν επαγγελματικά και δέν ενδιαφέρονται για τίποτε άλλο. Έτσι άκουστήκαν επιχειρήματα του είδους ότι ή μονιμότητα εμποδίζει τήν επιστημονική ανανέωση, δέν συντελεί στην ανάπτυξη φυτώριου επιστημόνων κ.λπ. Στο βάθος όμως εκείνο που έθιγε τό αίτημα τής μονιμότητας ήταν τό καθεστώς ύποτέλειας στον καθηγητή και τό γενικότερο σύστημα ύποτέλειας που προηγούμενα περιέγραφα. Γιατί τό αίτημα τής μονιμότητας συνδυαμένο με τό αίτημα του ένιαίου φορέα, όχι προσθετικά αλλά σάν ένιαίος θεσμός, είχε ουσιαστικά προοδευτικό περιεχόμενο, με τήν έννοια ότι έβαλε βασικά ενάντια στο σύστημα τής εξάρτησης που άποτελεί τήν κύρια πληγή του Πανεπιστημίου.

Άντωνάκης Δημ. Θά ήθελα να προσθέσω στο σημείο αυτό κάτι που ως τώρα δέν θίχτηκε. Τό ρόλο τής επταετίας στην εξέλιξη των νέων επιστημόνων, και ειδικότερα του ΕΔΠ, των ΑΕΙ — συγκεκριμένου επιστημονικού χώρου — που βρίσκεται ανάμεσα στους φοιτητές και τους καθηγητές και που σημάδευτηκε κι αυτός έντονα με τόν ένα ή τόν άλλον τρόπο από τήν καταπίεση που άσκούσε τό δικτατορικό καθεστώς στο Πανεπιστήμιο και από τις αντιδράσεις, θετικές ή άρνητικές, των φορέων τής Πανεπιστημιακής κοινότητας σ' αυτήν.

Μπαλτάς Άριστ. Για τήν πλευρά αυτή που σίγουρα είναι σημαντική δέν μπορώ να άπαντήσω γιατί τά χρόνια τής δικτατορίας δέν ήμουν στο Πανεπιστήμιο. Θέλω όμως να προσθέσω μία άλλη πλευρά:

Όλη ή κριτική άμφισβήτηση που έχει άναπτυχθεί στα ΑΕΙ μέχρι τώρα είναι κατά κύριο λόγο πολιτική και θεσμική. Άμφισβητούνται δηλαδή όρισμένες κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις που επικρατούν σ' αυτά και προβάλλονται αίτήματα που τείνουν να τις ξεπεράσουν. Όστόσο θά πρέπει να

πάρουμε υπόψη ότι πολύ περιορισμένα υπάρχει και μία επιστημονική κριτική για τό είδος επιστήμης που μεταδίδεται ή παράγεται στο Πανεπιστήμιο. Η άλήθεια είναι ότι δέν έχει εμφανιστεί άκόμα δυναμικά μία νέα γενιά επιστημόνων που να αντιπροσωπεύουν ένα νέο επιστημονικό ρεύμα, που να ανασκεύαζε κριτικά τά επιστημονικά ήθη του ελληνικού Πανεπιστημίου. Μέχρι τώρα και τό ΕΔΠ μόνο διακηρυκτικά έχει θέσει τό θέμα τής επιστημονικότητας, τής επιστημονικής δουλειάς που γίνεται στο Πανεπιστήμιο. Μόνο άποσπασματικά παραδείγματα έχουμε όπου να εκφράζεται ή αυτοπεποίθηση ότι τό ίδιο τό ΕΔΠ μπορεί να γίνει φορέας επιστημονικής εξέλιξης. Δηλαδή τό ζήτημα μόνο τώρα άρχίζει να τίθεται. Έχω τή γνώμη ότι σε όλόκληρη τήν ιστορία του κλάδου λείπει ένα βασικό στοιχείο: μιλάμε, και μιλάμε από παλιά, για τό Νόμο-Πλαίσιο, για τους θεσμούς του Πανεπιστημίου, τήν όργάνωσή του κ.λπ. αλλά δέν έχουμε άκόμη άρχίσει να μιλάμε ουσιαστικά για τους στόχους, τις κατευθύνσεις και τό περιεχόμενο σπουδών σε μία κοινωνία σάν τήν ελληνική σε μία προοπτική εθνικής ανεξαρτησίας, δημοκρατίας κ.λπ. Είδαμε ως τώρα τό Νόμο-Πλαίσιο μόνο από τήν πλευρά τής έσωτερικής όργάνωσης του Πανεπιστημίου, αλλά δέν έχουμε δει τήν κατεύθυνση και τις προοπτικές σπουδών στις όποιες όφειλε να αντίστοιχει ένας δημοκρατικός Νόμος-Πλαίσιο. Και από πλευράς φοιτητικού κινήματος τά πράγματα δέν είναι καλύτερα. Μόνο τώρα τελευταία, από πέρσι στο Πολυτεχνείο που ξέρω εγώ, έχει άρχίσει να θίγεται και αυτή ή πλευρά του ζητήματος και άρχισαν στους Συλλόγους να μιλάνε για προγράμματα σπουδών, για περιεχόμενο σπουδών. Άλλά όλα αυτά βρίσκονται άκόμη σε ένα επιφανειακό επίπεδο. Τό ΕΔΠ, χοντρικά, βρίσκεται στο ίδιο σημείο. Τά πράγματα δέν έχουν πάρει άκόμη εκείνη τή φορά που θά όδηγοΰσε τό ΕΔΠ να πει: μάλιστα είμαστε επιστημονικός φορέας, είμαστε μεις που μπορούμε να προχωρήσουμε τήν επιστήμη. Χαρακτηριστικά στο Συνέδριο τέθηκε μία πρόταση για επιστημονικό περιοδικό ή όποια και καταψηφίστηκε.

Α. Ρήγος. Χρειάζεται μια διευκρίνιση: οι λόγοι που μās οδηγήσαν να άπορρίψουμε την πρόταση για τó επιστημονικό περιοδικό ήταν καθαρά τεχνικοί. Άρνηθήκαμε δηλαδή να αναλάβουμε κάτι στό όποιο πρακτικά δέν θά μπορούσαμε άκόμη να άνταποκριθούμε.

Άπό κεί και πέρα νομίζω ότι τó ζήτημα τής επιστημονικής άμφισβήτησης ύπηρεχε και πριν τήν άπεργία. Ξεκινώ και εγώ άπό τήν εμπειρία μου στις θεωρητικές Σχολές. Παρουσιάστηκαν π.χ. για πρώτη φορά τά νέα κοινωνιολογικά ρεύματα, προσπάθειες να βρούμε τήν πολιτική επιστήμη. Άς μήν ξεχνάμε ότι ή Πάντειος ύπηρεχε άπό τó 1930 σάν σχολή άλλά δέν ύπηρεχε σ' αυτήν έδρα Πολιτικής Έπιστήμης πριν τó 1965 κι αυτή οδσιαστικά καταργήθηκε σ' όλη τήν δικτατορία με τήν δίωξη άπ' τή χούντα τού καθηγητή Βλάχου. Έπιπλέον ή δικτατορία είχε μια θετική συνέπεια: δημιούργησε μια τάση μελέτης, ένασχόλησης με τά προβλήματα τού τόπου, μιάν ανάγκη να βρεθοún οι ρίζες τών κοινωνικών μας προβλημάτων. Αυτές οι νέες τάσεις έμφανίστηκαν και μέσα στις αίθουσες διδασκαλίας και στό σπουδαστήρια και ζωόγνησαν πολλές συζητήσεις άκόμη και ιδεολογικές συγκρούσεις. Συμφωνώ όμως ότι τó γενικό κλίμα είναι άκόμη διακηρυκτικό. Άλλά με τήν άπεργία οι διακηρύξεις αυτές για επιστημονική όλοκληρώση και έλεγχο τού περιεχομένου σπουδών άποκοτουν μια λειτουργικότητα με νέες διαστάσεις.

Έρχομαι έτσι στό γενικότερο θέμα τών διανοομένων που έθιξε προηγούμενα ό Πάσχος σάν πρόβλημα φορέων άναπαραγωγής τής κυρίαρχης ιδεολογίας στό Πανεπιστήμιο. Σύμφωνα με μια κλασική θεώρηση, τó Πανεπιστήμιο είναι φορέας άναπαραγωγής τής κρατούσας ιδεολογίας. Αυτός είναι ό ρόλος του στό σύστημα. Σήμερα όμως κανείς δέν μπορεί να ύποστηρίξει σοβαρά ότι αυτή ή άναπαραγωγή γίνεται πιά άβίαστα. Όπως παραδέχεται και ό Πάσχος, τó Πανεπιστήμιο άπ' αυτή τήν άποψη δέν είναι άπολύτως μονοσήμαντο. Υπάρχουν τάσεις, ρεύματα, άνταγωνισμοί, συγκρούσεις. Τó ζήτημα είναι ποιό ρόλο παίζει σ' αυτήν τήν πάλη που διεξάγεται στό σημερινό Πανεπιστήμιο τó ΕΔΠ. Πού έντάσσεται. Τίθεται δηλαδή τó πρόβλημα τó πώς ό ύποκειμενικός διανοούμενος συνειδητοποιείται και γίνεται όργανικός διανοούμενος. Και έδω ή γνώμη μου διαφέρει άπό τή γνώμη τού Πάσχου. Πιστεύω δηλαδή ότι ή ίδια ή άπεργιακή πράξη άντικειμενικά φέρνει τó μέλος τού ΕΔΠ στό χώρο τής άμφισβήτησης. Στη διάρκεια τής άπεργίας έχει άμφισβητήσει πάρα πολλά πράγματα και έτσι, όπως τόνοισε πριν ό Μπαλτάς, επιστρέφοντας στην έδρα σήμερα μπορεί να παλέψει συγκεκριμένα και προσωπικά για όλα αυτά, πράγμα που πριν δέν τού ήταν δυνατό.

Άννη Βρυχεία. Θά ήθελα να γυρίσω λίγο σ' αυτά που είπε προηγούμενα ό Πάσχος. Άς μου επιτρέψει να πω ότι είναι κάπως σχηματοποιημένα. Υποστήριξε ότι άντικειμενικά οι βοηθοί και οι έπιμελητές συνεργούν στην άναπαραγωγή τής άρχουσας ιδεολογίας. Έγώ πιστεύω άκριβώς τó αντίθετο για δύο λόγους. Πρέπει να πάρουμε ύπόψη ότι οι βοηθοί-έπιμελητές δέν έχουν επιλεγεί γι' αυτό τó σκοπό. Κεί αυτό είναι μια χαρακτηριστική ιδιομορφία. Άντίθετα εκείνοι που επιλέγονται για να έπιτελέσουν τήν λειτουργία φορέα τής άρχουσας ιδεολογίας είναι οι καθηγητές. Οι βοηθοί δέν είναι χρήσιμοι γι' αυτή τή δουλειά. Δέν τούς χρειάζονται. Τó φαινόμενο είναι άνάλογο με τήν ταξική προέλευση τών φοιτητών. Όταν οι φοιτητές ήταν πολύ λίγοι τότε επιλέγονταν για να έγκολπωσουν και να άναμεταδώσουν τήν άρχουσα

ιδεολογία. Όταν όμως οι φοιτητές πλήθυναν ή ταξική προέλευσή τους άλλαξε, έγινε πολυταξική.

Έκτός τούτου όμως τó σύστημα στην Έλλάδα δέν μπορεί να κάνει παρόμοια άνοίγματα, δηλαδή να έμπιστευθεί τούς βοηθούς - έπιμελητές. Γιατί άν τó μπορούσε, τί ποιό λογικό θά ύπηρεχε άπό τó να μή διαθέτει μόνο 600 καθηγητές για 100.000 φοιτητές; Σέ άλλες άστικές κοινωνίες όπου υπάρχουν αυτές οι δυνατότητες βλέπουμε ότι με τήν άνάπτυξη τής βιομηχανίας ύπάρχει και μια κανοκικότερη άναλογία διδασκόντων - διδασκομένων. Στην Έλλάδα άντίθετα τó σύστημα δέν μπορεί να κάνει παρόμοια άνοίγματα γιατί θά τού φύγει ό έλεγχος. Γι' αυτό και περιορίζεται μόνο σέ 600 καθηγητές, γιατί μόνο αυτοί μπορούν να δέχονται τόν έλεγχό του και να άναπαράγουν τήν άρχουσα ιδεολογία, πράγμα που δέν συμβαίνει με τά 4.500 μέλη τού ΕΔΠ. Πιστεύω, λοιπόν, ότι τó ΕΔΠ άντικειμενικά δέν συμμετέχει στην άναπαραγωγή τής άρχουσας ιδεολογίας και ότι άντίθετα δρά πρós τήν κατεύθυνση τών δημοκρατικών άλλαγών πράγμα που φάνηκε σ' όλη τήν ως τώρα πορεία...

Πάσχος Γ. Μέ συγχωρείς, δέν ύποστήριξα ότι τó ΕΔΠ δέν δρά πρós τήν κατεύθυνση τών δημοκρατικών άλλαγών.

Άννη Βρυχεία... άρχίζοντας άπό μια κινητοποίηση για τήν ύλοποίηση τού άρθρου 16 τού Συντάγματος προχωρεί στην συνδιάσκεψη τής Κομοτηνής όπου διεκδικεί ένα δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο. Πριν δηλαδή άντιμετωπίσει συγκεκριμένα προβλήματα τού κλάδου (έπαγγελματικά κ.λπ.) κατευθύνεται πρós τήν συνολική άμφισβήτηση, στην συνέχεια άντιμετωπίζει σάν κλάδος τά θέματα τών διαρθρωτικών άλλαγών στό Πανεπιστήμιο, και πολύ άργότερα, μορφοποιεί και συγκεκριμενοποιεί τó αίτημα τής μονιμότητας και τού ένιαίου φορέα. Και έδω θά χρειαστεί να άναπτυχθεί κάπως περισσότερο τó αίτημα τού ένιαίου φορέα, που κατά κάποιον τρόπο, έχει παραγworιστεί.

Η κατοχύρωση και ή άναγνώριση τού έργου και τού ρόλου που τó ΕΔΠ εκτελεί μέσα στό Πανεπιστήμιο είναι ή ούσία τού αίτηματος. Και σημαίνει ότι άπό τή μια μεριά χρειάζεται ή μονιμότητα για να μήν ύπάρχει ή έννοια τής άνασφάλειας, μια άνασφάλεια πολιτική και επιστημονική, όχι μόνο στενά επαγγελματική. Τó αίτημα δηλαδή για ένιαίο φορέα με ένταξη σ' αυτόν όλων όσων ύπηρετούν σάν μόνιμοι στό Ίδρυμα Δημόσιων λειτουργιών έχει τρεις διαστάσεις. Δέν σημαίνει μόνο επαγγελματική έξασφάλιση, να έχεις μόνιμα ένα μισθό. Σημαίνει επίσης επιστημονική έξασφάλιση, να μπορείς να ύπάρχεις και να όλοκληρώνεις σάν επιστημονική όντότητα και, τέλος, σημαίνει πολιτική έξασφάλιση, να μή κρίνεται άπό έναν άνθρωπο που άναγκαστικά θά σέ βλέπει και θά σέ θέλει με τά δικά του, ύποκειμενικά, κριτήρια.

Πάσχος Γιώργος. Μπήκε ένα πρόβλημα που πραγματικά δημιουργεί μια σειρά έρωτήματα: προσπαθώ να τó προσεγγίσω άρχίζοντας άπό τó μεγάλο άριθμό φοιτητών. Ό μεγάλος άριθμός φοιτητών, που συνεπάγεται και τήν πολυταξική κοινωνική προέλευση τών φοιτητών, συνεπάγεται επίσης ότι οι ταξικές επιλογές δέν γίνονται πιά στό σύνολό τους έξω άπό τó Πανεπιστήμιο. Τά ΑΕΙ δέν είναι πλέον ό χώρος όπου μορφώνονται μόνο τά παιδιά τών κυρίαρχων τάξεων, άλλά χώρος που παρέχει μόρφωση και σέ νέους που προέρχονται και άπό άλλες κοινωνικές τάξεις. Δεχόμαστε λοιπόν ότι, στό έσωτερικό τού ιδεολογικού μηχανισμού τού κράτους που λέγεται

Πανεπιστήμιο, γίνονται ταξικές επιλογές, όχι μόνο και όχι κυρίως έξω απ' αυτό. 'Ανάλογα ισχύουν και για την περίπτωση των διδασκόντων. 'Η κοινωνική προέλευση των φοιτητών αναλογεί μόνο ενμέρει και ιδίως μετά το 1974 στην κοινωνική προέλευση των μελών του ΕΔΠ. 'Έτσι το ΕΔΠ έχει να αντιμετωπίσει πολιτικές επιλογές, που γίνονται μέσα στο Πανεπιστήμιο, και αναφέρονται στην παραπέρα επιστημονική — ακαδημαϊκή εξέλιξή του. Νά λοιπόν ένας στόχος πολύ σημαντικός που πρέπει να συγκεκριμενοποιηθεί: πώς να παλέψει κανείς ενάντια σε επιλογές που δεν έχουν σχέση με επιστημονικά κριτήρια;

Και εδώ ανακύπτουν δύο προβλήματα: από τη μία μεριά η άναπαγωγή της άρχουσας ιδεολογίας, για την οποία μιλούσα προηγούμενα, περνάει μερικές φορές, και μέσα από κάποιες διαδικασίες, αναγκαστικής προσαρμογής σε ακαδημαϊκές ιεραρχίες και πανεπιστημιακούς κομφορμισμούς. 'Επιπλέον το ΕΔΠ που βρίσκεται σήμερα μέσα στα Πανεπιστήμια εκφράζει πολιτικές τάσεις που αναπτύσσονται έξω από τα Πανεπιστήμια. Γι' αυτό είναι λάθος να υποστηρίζουμε ότι το ΕΔΠ είναι χώρος μονοσήμαντα δημοκρατικός ή πολιτικά ριζοσπαστικός, έστω και αν έχει δείξει ριζοσπαστικότητα στα πλαίσια της αντίθεσής του προς τις καθηγητικές αυθαιρεσίες. 'Η δεύτερη αυτή ριζοσπαστικοποίηση δεν συνεπάγεται αναγκαστικά την πολιτική ριζοσπαστικότητα, άκριβδως, διότι μέσα στο Πανεπιστήμιο υπάρχουν και δρούν όλες οι ιδεολογικές και πολιτικές τάσεις που υπάρχουν και έξω από αυτό. "Αν λοιπόν σ' αυτό το τελευταίο προσθέσει κανείς και τις τάσεις αναγκαστικής προσαρμογής, τάσεις που αντικειμενικά έχουν πολιτικό περιεχόμενο, τότε δεν επιτρέπεται να παραβλίσουμε το γεγονός ότι η δουλειά του ΕΔΠ, όπως εκφράζεται κυρίως στα επιστημονικά — διδακτικά καθήκοντα, δεν μπορεί να ξεπερνά μονοσήμαντα και καθολικά τις κυρίαρχες ιδεολογικές κατευθύνσεις.

Και για να διευκρινήσω μερικά πράγματα που είπε ο Ρήγος, πιστεύω ότι πράγματι στα Πανεπιστήμια εκφράστηκαν μόνο διακηρυκτικά ορισμένοι επιστημονικοί — ιδεολογικοί προβληματισμοί που υποδηλώνουν νέες κατευθύνσεις προοδευτικές και που έρχονταν σε σύγκρουση με την άρχουσα ιδεολογία. Πρέπει όμως να πούμε ότι το ΕΔΠ σάν προσωπικό που διαθέτει ή που θα 'πρεπε να διαθέτει επιστημονική κατάρτιση, τουλάχιστο στις κοινωνικές επιστήμες (μένω μόνο σ' αυτές, δεν ξέρω τί γίνεται σε άλλους τομείς) δεν έχει εκφράσει σε επίπεδο μαζικό μία ιδεολογία άμφισβήτησης. Οι κριτικές είναι άκομη άτομικές, άποσπασματικές. Αυτό μπορεί νομίζω να το διαπιστώσει κανείς πολύ καθαρά ξεφυλλίζοντας τα ανάλογα επιστημονικά περιοδικά που δυστυχώς στον τόπο μας είναι πολύ λίγα. Θα δει τότε πόσο ολιγάριθμη και άτομική είναι η επιστημονική προσπάθεια που μπορεί να λειτουργήσει κριτικά και άντιθετικά προς την κυρίαρχη ιδεολογία.

Φιλάρτος 'Αλικαρίδης. Σε σχέση μ' αυτά που είπε ο Πάσχος θέλω να πω ότι, από τη στιγμή που αναφερόμαστε στο ΕΔΠ ειδικά και έχουμε τέτοιες αύξημένες άπαιτήσεις απ' αυτό, πρέπει να πάρουμε υπόψη μας ότι το ΕΔΠ άποκτάει άαυτοσυνείδηση και προσπαθεί να προσδιορίσει τό χώρο μέσα στον όποιο κινείται, να άυτοπροσδιοριστεί δηλαδή κοινωνικά και πολιτικά, μέσα σε ένα πάρα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Ουσιαστικά από τη μεταπολίτευση και δώθε. Και σ' ένα τόσο σύντομο χρονικό διάστημα δεν ήταν δυνατό παρά να προβεί σε μία γενική κοινωνική και πολιτική άμφισβήτηση δομών

και θεσμών. 'Εξέφρασε δηλαδή τό πρόβλημα του Πανεπιστημίου με πολιτικούς και κοινωνικούς δρους όχι όμως άκομη και επιστημονικά. Πρέπει όμως να δούμε τά στοιχεία εκείνα που έφοδιάζουν τό ΕΔΠ με μίαν όρισμένη δυναμική κίνησης και όχι στατικά. 'Αλλά αυτό είναι μία άλλη ιστορία.

'Από την άλλη μεριά αν δούμε τό Πανεπιστήμιο σάν κομμάτι του κρατικού μηχανισμού που έχει προορισμό να έξυπνησει τις άνάγκες του συστήματος — και θά προσπαθήσω να δώ τό πρόβλημα από τη σκοπία του επιστήμονα μίς θετικής επιστήμης — θά συμφωνήσω με τόν Μπαλτά σε μία βασική και χαρακτηριστική επισήμανση που έκανε: τό συγκεκριμένο σύστημα θέλει τόν επιστήμονα, τουλάχιστο τόν τεχνικό, χωροφύλακα μέσα στην παραγωγή. Αυτό τουλάχιστον από ιδεολογική άποψη. 'Από επιστημονική άποψη τό σύστημα θέλει τόν επιστήμονα ιμάντα μεταφορής έτοιμης τεχνολογίας απ' έξω. Με αυτά τά δεδομένα, τό Πανεπιστήμιο δεν ενδιαφέρεται να δώσει την επιστημονική μεθοδολογία και νοιάζεται περισσότερο να μεταδώσει μία έτοιμη και ξεκομμένη γνώση. Και όταν λέω ξεκομμένη έννοα και σε σχέση με τό ίδιο της τό γνωστικό αντικείμενο: άποσπασματική, χωρίς περιεχόμενο, χωρίς λειτουργικότητα.

"Όλα αυτά ήταν τό άδιαφιλονίκητο καθεστώς ως τό 1973. Μετά τό '73, με την πολιτική κρίση και τη διάσταση που δίνει στην κρίση ή άνάπτυξη του φοιτητικού κινήματος, ξεκινάει μία άμφισβήτηση, μία κριτική σκέψη που σκοπεύει τό ίδιο τό περιεχόμενο σπουδών και τις δομές του ΑΕΙ, που μετά τη μεταπολίτευση μετατρέπεται σε αντίθεση προς τό κατεστημένο των καθηγητών.

'Εκείνο που χαρακτηρίζει την μεταπολίτευση στο επίπεδο των ΑΕΙ είναι μία γενική άφηρεγγυότητα για τό σώμα των καθηγητών. 'Αφηρεγγυότητα στο πολιτικό επίπεδο για τό ρόλο που σάν σώμα έπαιξαν στη διάρκεια της δικτατορίας, για τόν τρόπο που χρησιμοποιούν την έξουσία που κατέχουν (και την πηγή της έξουσίας που είναι ή έδρα) και την όποια χρησιμοποιούν για λόγους κοινωνικής προβολής και οικονομικής εκμετάλλευσης. 'Αφηρεγγυότητα άπέναντι και στο ίδιο τό σύστημα γιατί δεν μπορούν να άναποκριθούν σε όσα τούς ζητάει. Τέλος, άφηρεγγυότητα επιστημονική. Οι καθηγητές ούτε σ' αυτό τό επίπεδο μπορούν να άναποκριθούν με έπάρκεια: με τη διεύρυνση του γνωστικού αντικειμένου των επιστημών και με την τεράστια έξειδίκευση των επιστημονικών κλάδων που άπαιτούν από τούς καθηγητές αύξημένη ένταση για να παρακολουθήσουν τό πλάγμα και τό βάθμα της επιστήμης. 'Αλλά στην πλειοψηφία τους έλάχιστα είναι διατεθειμένοι να προσαρμοστούν στις νέες επιστημονικές άνάγκες. Οι καθηγητές λοιπόν για όλους αυτούς τούς λόγους έχουν ξεπεραστεί. 'Εχουν περιέλθει σε κρίση, πράγμα που τροφοδοτεί την άμφισβήτηση και ύπαγορεύει την άνάγκη για ριζική άλλαγή στις δομές, στους θεσμούς, άκομη και την ριζική άνανέωση του ίδιου του έμψυχου ύλικού.

'Αντωνάκης Δημ. "Αν κάνουμε την άντιθετη παρατήρηση απ' αυτήν που έκανες, αν δούμε δηλαδή τό Πανεπιστήμιο σάν φορέα άναζήτησης και μελέτης λύσεων για τά προβλήματα του έλληνικού λαού, θά μπορούσαμε να διαγράψουμε μία προοπτική. Θα συναντούσαμε έτσι τό πρόβλημα της άναμόρφωσης σπουδών και μεθόδων διδασκαλίας, άναμόρφωση που θίγει τις ύπάρχουσες σχέσεις έξουσίας διδασκόντων και διδασκόμενων και τελικά τόν κοινωνικό ρόλο του Πανεπιστημίου. Και θά έλεγα ότι τό ΕΔΠ προς την κατεύθυνση αυτή έχει τεράστιο περιθώριο δημιουργικής δουλειάς, δεδομένου ότι

άποτελείται από ανθρώπους νέους, που ως επί το πλείστον δεν έχουν ακόμη δεσμευτεί στα ποικίλα οικονομικά και πολιτικά πλέγματα με ιδρύματα, οργανισμούς και συμφέροντα. Το ΕΔΠ διαθέτοντας μεγαλύτερη ελευθερία κίνησης μπορεί πραγματικά, με λίγη φαντασία και πολύ δουλειά, συνδεδεμένο με τους επαγγελματικούς — επιστημονικούς φορείς και με τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης να προσφέρει πολλά. Πιστεύω συνεπώς ότι εκτός από την ανάλυση της σημερινής κατάστασης (για την οποία ειπώθηκαν πολλά και αξιόλογα) χρειάζεται να μάς απασχολήσουν οι καινούριες κατευθύνσεις, να αναζητηθεί ή δυναμική της κίνησής μας, χωρίς θεσμικές δεσμεύσεις. Να ξεετάσουμε δηλαδή πώς, χρησιμοποιώντας το δυναμικό του Πανεπιστημίου, θα μπορούσαμε να βγούμε έξω απ' αυτό και ν' αντιμετωπίσουμε τα τεράστια προβλήματα που εκκρεμούν. Και όταν λέω δυναμικό του Πανεπιστημίου καθόλου δεν ξεχωρίζω τους δασκάλους και τους διδασκόμενους από τους καθηγητές, αλλά έννοια το σύνολο των δυνάμεων των ΑΕΙ, φοιτητές, καθηγητές, ΕΔΠ. Πιστεύω όμως ότι ειδικά το ΕΔΠ μπορεί να παίξει ρόλο καθοριστικό γιατί, όπως είπα, έχει μεγαλύτερη ευχέρεια κινήσεων, και γιατί είναι πολλαριθμότερο σε σχέση με τους καθηγητές. Πάντως η κατεύθυνση αυτή θα δώσει στο κίνημα του ΕΔΠ τα απαραίτητα εφόδια όχι μόνο για να εξυπηρετήσει τις προοδευτικές προοπτικές μέσα στο Πανεπιστήμιο αλλά και για να αντιμετωπίζει τις διάφορες διαβολές που υπάρχουν σε βάρος του αναφορικά με τα αιτήματά του, για να αναπτύξει τις επιστημονικές του δυνατότητες σ' ένα πεδίο τόσο μεγάλης σημασίας για το τόπο, προσπαθώντας να προσδιορίσει νέους στόχους στην πανεπιστημιακή δουλειά.

Θεανώ Φωτίου. Το κλειδί στην ιστορία του ΕΔΠ βρίσκεται στο γεγονός ότι έχει επιλεγεί για άλλο ρόλο απ' αυτόν που εξ' αντικειμένου επιτελεί. 'Η διαπίστωση αυτή εξηγεί και το ρόλο που παίζει σήμερα το ΕΔΠ αλλά και όρισμένα φαινόμενα της άπεργιας. Μας ξεκαθαρίζει επίσης ποιές δυνατότητες έχει το ΕΔΠ, γιατί τις έχει, όπως και τις αντιφάσεις του κινήματος. 'Επαναλαμβάνω λοιπόν ότι το ΕΔΠ παίζει ένα ρόλο, έντελως διαφορετικό από εκείνον για τον οποίο επιλέχτηκε (και αυτό νομίζω πως δίνει μια απάντηση στην άποψη του Πάσχου ότι το ΕΔΠ συμμετέχει στην αναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας). 'Από το τέλος της δικτατορίας και μετά το ΕΔΠ επιτελεί διδακτικό έργο. Μπορούμε λοιπόν να μιλούμε για ΕΔΠ από τη στιγμή που οι βοηθοί — επιμελητές αποκτούν συνείδηση αυτού του ρόλου, από τη στιγμή δηλαδή που καταλαβαίνουν ότι η διδασκαλία στα ΑΕΙ εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη δουλειά τους. Στην κυριολεξία ΕΔΠ υπάρχει από τη στιγμή που προκύπτει αυτή η συνείδηση. Προηγούμενα υπήρχαν ζυμώσεις, άποσπασματικές συνειδητοποιήσεις, άνωθέςεις, όχι όμως και η συλλογική αντίληψη ενός χώρου που αντιλαμβάνεται τον κοινωνικό του ρόλο.

'Η συνείδηση του νέου ρόλου από τα μέλη του ΕΔΠ όδηγεϊ στη βασική σύλληψη του κλάδου, τον «ένιαιο φορέα». Δηλαδή τα μέλη του ΕΔΠ αναγνωρίζουν ότι παίζουν ένα όρισμένο ρόλο απ' τον όποιον εξαρτάται το Πανεπιστήμιο και ταυτόχρονα αναγνωρίζουν τις τεράστιες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν από το θεσμικό σύστημα για να άνταποκριθούν στο ρόλο αυτό. 'Ετσι όταν, με βάση τον ένιαιο φορέα, διεκδικούμε άναγνώριση του διδακτικού έργου, στην πραγματικότητα άπαιτούμε να θεσμοποιηθεί κάτι που ήδη γίνεται σε μεγάλο βαθμό. 'Όταν διεκδικούμε άντικειμενικές διαδικασίες κρίσης

και δυνατότητα επιστημονικής εξέλιξης επιδιώκουμε να άρουμε τα έμπόδια εκείνα που το ίδιο το θεσμικό σύστημα παρεμβάλλει στο ΕΔΠ. 'Η άσκηση λοιπόν διδακτικού έργου, ή επιστημονική ολοκλήρωση — εξέλιξη και ή άντικειμενικότητα της κρίσης άποτελούν σήμερα βίωμα για το κάθε μέλος του ΕΔΠ. Γι' αυτό το αίτημα του ένιαίου φορέα, γέννημα — θρέμμα του ΕΔΠ, που άναγνώριζε την ύπαρξη τακτικού και μόνιμου επιστημονικού προσωπικού, που άναγνώριζε δηλαδή δύο ειδών σχέσεις εργασίας, την μόνιμη και την έκτακτη, άπορρεί επίσης από την άναγνώριση, αξιολόγηση και κατάταξη της ιδιομορφιών του έλληνικού Πανεπιστημίου, όπως π.χ. την έλλειψη μεταπτυχιακών σπουδών, επιστημονικής έρευνας κ.λπ.

'Ο ρόλος που στο έξις θα παίξει το ΕΔΠ θα εξαρτηθεί όπως τότες ή Μοροπούλου από το κατά πόσο θα μπορούσει στο έξις να παρέμβει για να μετατρέψει το συχετισμό δυνάμεων, μέσα στα ΑΕΙ. Δέν νομίζω ότι έχει σημασία άν το ΕΔΠ άπριορι είναι ή δέν είναι δημοκρατικό αλλά ποιός είναι ο χαρακτήρας της κίνησής του άθε στιγμή. Π.χ. άμέσως μετά τη δικτατορία, όταν ξεπηδάει ένα γενικό αίτημα άλλαγής δομών, θεσμών και περιεχομένου σπουδών, το ΕΔΠ, άν και δέν παίζει ένα πρωταγωνιστικό ρόλο, τουλάχιστο δέν πάει ενάντια σ' αυτά τα αίτήματα, πράγμα που συνέβη με άλλους πανεπιστημιακούς φορείς. 'Αντίθετα στο πολιτικό επίπεδο συμπαρατάσσεται μ' όλες τις δυνάμεις της άμφισβήτησης και τις δυνάμεις που ζητούν ριζικές άλλαγές. Το ίδιο φαινόμενο θα διαπιστώσουμε και στο καθαυτό επιστημονικό επίπεδο: έχουμε π.χ. την περίπτωση του ΕΔΠ της 'Αρχιτεκτονικής Σχολής 'Αθηνών που επιχειρεί να θέσει το θέμα της άναδιάρθρωσης σπουδών άμέσως μετά την πτώση της δικτατορίας, στο Πολυτεχνείο, πράγμα που συμβαίνει και σε άλλες σχολές, όπως π.χ. στη Γεωπονική της 'Αθήνας. Σήμερα υπάρχει συνολική θέση του ΕΔΠ που προσπαθεί, στο βαθμό που είναι έφικτό, να θέσει το ζήτημα του περιεχομένου σπουδών και των άλλαγών που πρέπει να γίνουν, σε συνεργασία με τους άλλους φορείς.

Μπαλτάς 'Αρ. 'Απ' αυτά που άκούστηκαν προηγούμενα σε σχέση με τον επιστημονικό ρόλο του ΕΔΠ αλλά και για τις νέες προοπτικές δράσης που άνέπτυξε ο 'Αντωνάκης, μας όδηγούν σε ένα σημαντικότερο θέμα, που όμως εξαρτάται από ένα άλλο προκαταρκτικό: να ξεκαθαρίσουμε, δηλαδή, την έννοια της άρχουσας ιδεολογίας. 'Η άρχουσα ιδεολογία στα ΑΕΙ δέν ήταν του κλασικού άστικού τύπου π.χ. της 'Αγγλίας ή της 'Αμερικής αλλά είχε τα χαρακτηριστικά που προηγούμενα έθιξα, της ύποτέλειας και της δημιουργίας στελεχών που θα έπαιζαν ρόλο χωροφύλακα στην παραγωγή ή στην διοίκηση κ.ο.κ.

Μ' αυτή την έννοια όταν τίθεται θέμα επιστημονικότητας του ΕΔΠ ή και γενικότερα υπάρχει ο έξις κίνδυνος: ή επιστημοσύνη να πάρει τεχνοκρατικό χαρακτήρα και από κει που είμαστε σε μία κατάσταση επιστημονικής ύπανάπτυξης να τείνουμε σε μία άλλη, όπου το μόνο που μετράει, είναι ή άποδοτικότητα, ή βιομηχανία χαρτιών ή και γώ δέν ξέρω τί.

Πρόκειται για ένα ύπαρκτο κίνδυνο, που πολλαπλασιάζεται από το γεγονός ότι πράγματι δέν υπάρχει ακόμη μία άλλη επιστημονική αντίληψη που να διαπερνά το ΕΔΠ σαν σώμα. 'Ετσι, με βάση την προοπτική σύνεσης με κοινωνικούς φορείς που ύπογράμμισε ο 'Αντωνάκης, θα μπορούσαμε να

δώσουμε ένα άλλο περιεχόμενο στις επιστήμες που δεν θα κινδυνεύουν άμεσα τουλάχιστο από τον τεχνοκρατικό πειρασμό, γιατί θα είναι άμεσα συνδεδεμένες με τα πραγματικά προβλήματα, από τη βιομηχανία όπου δουλεύει ο τεχνικός ως τα Γυμνάσια που διδάσκει ο φιλόλογος.

Καί ναι μὲν τεχνοκρατική ιδεολογία καὶ ἐπιστήμη εἶναι ἔννοιες ἀσυμβίβαστες, δεδομένου ὅτι ἡ πρώτη στό βαθμό πού προσβάλλει τήν ἐπιστήμη τήν καταργεῖ, ἀλλά ἂν γυρίσουμε στό ζήτημα τῆς ἀσκησης τῆς ἐπιστήμης καί στίς ἐφαρμογές τῆς, ἔχουμε τήν ἐξῆς συνήθως κατάσταση: ὁ φυσικός π.χ. στήν Ἀμερική παράγει ἐπιστημονική δουλειά ἀλλά παράγει μέ τέτοιους ταχείς ρυθμούς καί μέσα σέ τέτοια ἀνταγωνιστικά πλαίσια ὥστε τὰ στοιχεῖα ἀντικειμενικῆς γνώσης πού περιέχονται στή δουλειά του, σέ τελευταία ἀνάλυση, νά ὑπονομεύονται. Δηλαδή ὁλόκληρη ἡ διαδικασία ἀσκησης τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς εἶναι τέτοια πού σέ τελευταία ἀνάλυση ὑπονομεύει τήν ἴδια τήν ἐπιστημονικότητα τῆς δουλειᾶς. Καί ὑπάρχουν αὐτῆ τῆ στιγμῆ ἔδρες στήν Ἑλλάδα, στίς θετικές ἐπιστήμες, — π.χ. στή Θεσσαλονίκη — ὅπου τὸ καθηγητικό κατεστημένο μέ τήν πιό ἀντιδραστική του μορφή, ἔχει ἐμφυσήσει μιὰ τεχνοκρατική ἀντίληψη στήν ἀσκηση τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς. Στίς περιπτώσεις αὐτές τὸ ΕΔΠ παράγει ἐργασίες ἀλλά μέ τέτοιο τρόπο λειτουργίας, καί μέ τέτοιους ρυθμούς, πού ὀδηγοῦν ἀκριβῶς στήν ἄλλη ἄκρη. Διαμορφώνονται δηλαδή σέ διάφορες ἔδρες τέτοια ἤθη πού κάνουν τήν ἀσκηση τῆς ἐπιστήμης ἀμερικάνικη καί συνάμα προσπαθοῦν νά τήν κάνουν συναγωνιστική πρὸς τήν ἀμερικανική.

Τόνια Μοροπούλου. Μιά καί ὁ λόγος γιά ἓνα δημοκρατικό πανεπιστήμιο, σωστό θά ἦταν νά δοῦμε ποιές δυνατότητες ἔχει πρὸς αὐτὴ τήν κατεύθυνση τὸ ΕΔΠ. Μέχρι τώρα στή συζήτηση θίξαμε τὸ ρόλο τοῦ ΕΔΠ μέσα στό Πανεπιστήμιο καί γενικότερα τήν κοινωνική του θέση. Νομίζω ὅμως ὅτι πρέπει νά πᾶμε πιό πέρα. Γιατί τὰ πράγματα εἶναι ὄντως ἀμφιλεγόμενα. Τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τήν συνείδηση πού ἀποκτάει τὸ ΕΔΠ μέ βάση τήν νέα ἐκπαιδευτική καί κοινωνική του λειτουργία. Καί γιά νά ἐλέγξουμε τήν συνειδητότητα τοῦ ΕΔΠ θά πρέπει νά ἐξετάσουμε τοὺς ἴδιους τοὺς ἀγῶνες του καί συγκεκριμένα τήν τελευταία ἑκατονταήμερη ἀπεργία του. Ἡ ἀπεργία αὐτὴ νομίζω ὅτι ἀποτελεῖ τὸν κρίκο πού συνδέει τὴν δράση τοῦ ΕΔΠ μέ τίς γενικότερες ἀναζητήσεις. Ἄν πραγματικά τὸ ζητούμενο εἶναι ποιά θέση παίρνει τὸ ΕΔΠ στήν ταξική πάλη πού διαπερνᾷ τίς σχέσεις μέσα στά ΑΕΙ καί τὸ περιεχόμενο σπουδῶν, τότε θά πρέπει νά δοῦμε ἀπ' αὐτὴ τὴ σκοπιά, τὸ συγκεκριμένο ρόλο πού εἶχε ἡ ἀπεργία.

Νομίζω λοιπὸν ὅτι ἡ ἀπεργία ἦταν καταρχὴν καταλυτική ἀπὸ τήν ἄποψη ὅτι καθόρισε μέ ἀδιαφιλονίκητο τρόπο ποιὸί εἶναι οἱ φίλοι καί ποιὸί οἱ ἐχθροί. Ἔδειξε π.χ. ὅτι τὸ σῶμα τῶν καθηγητῶν βρίσκεται στήν ἄλλη ὄχθη μέ κορυφαία στιγμή τήν παραίτηση τῆς Συγκλήτου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅτι στέκεται ἐμπόδιο στό νέο προσδιορισμὸ τόσο τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργιῶν ὅσο καί τῶν νέων θεσμῶν πού θά ἀνανεώσουν τὸ Πανεπιστήμιο. Ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά τὸ ΕΔΠ μπορεῖ νά ἀναγνωρίσει τοὺς φίλους καί τοὺς συμμάχους στό πρόσωπο τῶν δημοκρατικῶν ἐπιστημονικῶν συλλόγων, τῶν φοιτητῶν καί, ἂς προσθέσουμε γιά χάρη τοῦ κανόνα τίς ἐξαιρέσεις, προοδευτικῶν καθηγητῶν, μέ τοὺς ὁποίους μπορεῖ νά προχωρήσει μαζί γιά τίς θεσμικές ἀλλαγές καί τήν ἀνάπλαση τοῦ περιεχομένου σπουδῶν.

Τὸ πιό σπουδαῖο εἶναι ὅμως νά ἐξετάσουμε τὴ διαδικασία μέ τὴν ὁποία τὸ ΕΔΠ θά ἐξυπηρετήσῃ τοὺς σκοποὺς πού ὁμόφω-

να ἔθεσε στό τελευταῖο του συνέδριο. Ἡ διαδικασία αὐτὴ νομίζω ὅτι ὀρίζεται ἀπὸ τὸ συσχετισμὸ δυνάμεων πού θά ἐπιτρέψει τήν κατοχύρωση τῆς ἀπαρχῆς νομιμότητας πού θεσμοθετεῖ, ὕστερα ἀπὸ τὸν ἀγῶνα μας, τὸ κυβερνητικὸ νομοσχέδιο γιά τὸ ΕΔΠ. Γιατί ὅπως τόνισαν καί οἱ προηγούμενοι ἡ μονιμότητα εἶναι ὁ ἀναγκαῖος ἀλλά ὄχι καί ὁ ἀρκετὸς ὁρος γιά νά παλέψει κανεὶς μέσα στό Πανεπιστήμιο. Ἄλλωστε ἡ ἴδια ἡ κυβέρνησις παραχώρησε μιὰ ἀρχὴ μονιμότητας...

Ἄντωνάκης Δημ. Πρέπει νά μᾶς βάλει σέ σκέψεις τὸ γεγονός ὅτι ἡ κυβέρνησις ἐπιλέγει καί παραχωρεῖ ἀρχὴ μονιμότητας...

Μοροπούλου Τόνια. Μά ἀκριβῶς γιατί δὲν εἶναι διατεθειμένη νά παραχωρήσει τίς γενικότερες θεσμικές ἀλλαγές στό Πανεπιστήμιο, ἀλλαγές πού θά ἀπελευθέρωναν τίς σπουδές, θά καταργοῦσαν τὴν ἔδρα, θά κατοχύρωναν τὸν ἐνιαῖο φορέα καί ἓνα δημοκρατικὸ Πανεπιστήμιο. Στὴ μονιμότητα φτάνει ἡ κυβέρνησις κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ ἀπεργιακοῦ ἀγῶνα, ἢ μέ ἄλλα λόγια, ἐπειδὴ ἐξαναγκάστηκε νά δεχτεῖ ὅτι εἴμαστε ἀπαραίτητοι γιά τὴν λειτουργία τοῦ Πανεπιστημίου. Ἦταν ἀπὸ τὴ μεριά τῆς ἡ ἐλάχιστη δυνατὴ ὑποχώρησις γιά νά μπορέσει νά συντηρήσῃ τὸ θεσμὸ τῆς ἔδρας πού ἀποτελεῖ γι' αὐτὴν τὸν ἀκρογωνιαῖο λίθο τοῦ Πανεπιστημίου, ἐκτιμώντας ὅτι ἡ παραχώρησις τῆς μονιμότητας, μέ βάση τὸ γενικότερο Πανεπιστημιακὸ πλῆγμα, μπορεῖ στό μέλλον νά λειτουργήσῃ ὑπὲρ τοῦ πανεπιστημιακοῦ κατεστημένου καί ὄχι σέ βάρος του. Γι' αὐτὸ ξανατονίζω ὅτι ἡ μονιμότητα πού κερδήθηκε εἶναι ἀμφιλεγόμενη. Καί τελικὰ μπορεῖ νά τὴν κερδίσει ἢ ὁ ἓνας ἢ ὁ ἄλλος. Ἐκεῖνο πού θ' ἀποφασίσει στό μέλλον θά εἶναι ἡ πρακτικὴ μας πού δὲν μπορεῖ νά εἶναι ἄλλη ἀπὸ αὐτὴ πού καθορίστηκε στό τελευταῖο Συνέδριό μας. Γιατί ἡ μονιμότητα μπορεῖ νά λειτουργήσῃ σάν κρίκος γιά τὴν ἀποφασιστικὴ ἔνταξι τοῦ ΕΔΠ στὴ γενικότερη πάλη γιά τὸ δημοκρατικὸ Πανεπιστήμιο, στό βαθμὸ πού τὸ ΕΔΠ θά ἀναπτύξῃ τοὺς ἀγῶνες του, ὥστε στήν πράξιν νά κατοχυρώσει τὴν ἀναγνώριση τοῦ διδακτικοῦ του ρόλου καί τὴ συμμετοχὴ του στίς διαδικασίες τοῦ Πανεπιστημίου. Ἀντίθετα, μέ βάση τὴν παρεχόμενη ἀπὸ τὴν κυβέρνησις μονιμότητα θά ἀρχίσει σέ λίγο ἡ βιομηχανία διδακτορικῶν διατριβῶν, μιὰ ἔντασι σέ δῆθεν ἐπιστημονικές ἀπασχολήσεις. Καί λέω δῆθεν, γιατί γιά τὴν οὐσιαστικὴ ἐπιστημονικὴ ἀπασχόλησις στό ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιο δὲν ὑπάρχουν οἱ προϋποθέσεις. Δὲν εἶναι φτιαγμένο γιά ἓνα τέτοιο σκοπὸ. Ἀλλὰ τὸ ΕΔΠ μέ βάση τὴν στοιχειώδη ἀκόμη ἀναγνώριση τοῦ διδακτικοῦ ἔργου, πού θεωρεῖται ὡς προσὸν ἀνανέωσης καί μονιμότητας καί στό νέο νομοσχέδιο, μπορεῖ στήν πράξιν νά κατοχυρώσει τὸν πραγματικὸ του ρόλο στά ΑΕΙ καί νά διεκδικήσῃ καί ἄλλες οὐσιαστικότερες θεσμικές ἀλλαγές. Σ' αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ἡ ὑποχώρησις τοῦ Ὑπουργείου ὡς πρὸς τὴ μονιμότητα θά ἀποτελέσει σοβαρὴ κατάκτησι στήν ὑπόθεσις τοῦ δημοκρατικοῦ Πανεπιστημίου. Ὅσοι σήμερα παραγνωρίζουν αὐτὴ τὴν προοπτικὴ, μειώνουν συνειδητὰ τίς προϋποθέσεις τοῦ ΕΔΠ σ' αὐτὸν τὸν ἀγῶνα.

Ἀλικαρίδης Φιλ. Σὲ συνέχεια μέ αὐτὰ πού εἶπε ἡ Μοροπούλου, ἂς δοῦμε πιό συγκεκριμένα τὴν ἀντίδρασις τοῦ καθηγητικοῦ κατεστημένου μετὰ τὴν πτώσις τῆς δικτατορίας. Τὴν ἐπο-

χή εκείνη οι καθηγητές υιοθετούν ένα είδος ανάδιπλωσης και στη συνέχεια περνούν σε μερική αντίθεση, αλλά ποιθενά δεν επιδιώκουν μετωπική σύγκρουση. Δείγματα αυτής της αντίθεσης είναι τα διάφορα νομοσχέδια για επιμέρους προβλήματα της εκπαίδευσης που ο Ρήγος ανέφερε στην αρχή της κοινήτης. Στη σημερινή φάση το καθηγητικό κατεστημένο, μπροστά στην γενικότερη ύφεση του λαϊκού κινήματος και στην αντίθεση των αντιδραστικών δυνάμεων, επιτίθεται κυρίως έναντι του ΕΔΠ που με την κινητοποίησή του του αμφισβητεί την παντοδυναμία. Έτσι, σε συνεργασία με την κυβέρνηση παρουσιάζεται μέσα Μάρτη το νομοσχέδιο (Μαυρίδη) για το ΕΔΠ που στην πραγματικότητα εξοντώνει δολοκλήρο τον κλάδο. Το νομοσχέδιο αυτό δεν ήταν τακτικός αντιπερισπασμός. Είναι ακριβώς αυτό που έπεδωσε τότε η κυβέρνηση και το καθηγητικό κατεστημένο γιατί νόμιζαν ότι ήταν δυνατόν να το επιβάλλουν. Αλλά η κίνηση αυτή της κυβέρνησης είχε βρει το ΕΔΠ σε πλήρη ανάπτυξη των δυνάμεών του που έδινε στον κλάδο μία μεγάλη δυναμική και τελικά καταφέρνει να αποτρέψει τα σχέδια της κυβέρνησης. Ο συσχετισμός δυνάμεων δηλαδή στα ΑΕΙ είχε αλλάξει, πράγμα που φέρνει την υποχώρηση της κυβέρνησης με το νομοσχέδιο Καρατζά που πρόσφατα κατατέθηκε.

Αν τώρα θελήσουμε να αποτιμήσουμε τι κερδήθηκε με την άπεργια, με το νομοσχέδιο που υποτίθεται ότι πάει για ψήφιση στη Βουλή, θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι προς την κατεύθυνση του ενιαίου φορέα δεν πετύχαμε σχεδόν τίποτε. Μία τέτοια όμως εκτίμηση προϋποθέτει την λανθασμένη άφετηρία που απομονώνει τις δύο όψεις του ενιαίου αιτήματος «μονιμότητα μέσα σε ενιαίο φορέα», και ξεχνά ότι κάτω από τις συγκεκριμένες συνθήκες το αίτημα της μονιμότητας περιέχει μέσα του μία δυναμική που μπορεί να οδηγήσει σε θεσμικές αλλαγές. Και φαίνεται ότι εκείνοι που έχουν περισσότερο και από την κυβέρνηση συνειδητοποιήσει αυτήν την προοπτική είναι οι αντιδραστικοί καθηγητές, πράγμα που φαίνεται καθαρά με την παραίτηση της Συγκλήτου του Πανεπιστημίου Αθηνών. Και επιστρατεύονται, την τελευταία στιγμή, επιχειρήματα έναντι της μονιμότητας του είδους ότι θα οδηγήσει σε «δημοσιοποιπαλληλοποίηση του ΕΔΠ», ότι θα άπνεκρώσει την πανεπιστημιακή και επιστημονική ζωή. Ωστόσο αν κάτι νεκρώνει την πανεπιστημιακή ζωή είναι το σύστημα της έδρας, ή παντογνωσία του καθηγητή, ή αυθαιρεσία του.

Άλκης Ρήγος. Ύστερα απ' αυτά που είπε ο συνάδελφος πρόεδρος, που νομίζω ότι εκφράζουν το γενικό πνεύμα του κλάδου, θα ήθελα να προσθέσω μερικά σημεία ακόμη στο γενικό προβληματισμό.

Θα πρέπει να πάρουμε υπόψη ότι όταν μιλούμε για ένα ιδεολογικό μηχανισμό σαν το Πανεπιστήμιο, μιλάμε για το ελληνικό Πανεπιστήμιο στη συγκεκριμένη ελληνική κοινωνία: μία κοινωνία μη ολοκληρωμένη ταξικά, με ιδιότυπη ανάπτυξη, με μιάν παρασιτική κυρίαρχη τάξη, μία κοινωνία εξαρτημένη. Και αυτά τα γενικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας μας κάνουν ώστε και το ίδιο το Πανεπιστήμιο να τα έσωτερικεύει μ' έναν όρισμένο τρόπο: να κερδίζει π.χ. το μοναδικό προνόμιο στον κόσμο του να μην αναπαράγει το επιστημονικό του προσωπικό, να εισάγει μονίμως επιστήμονες από το εξωτερικό. Γι' αυτό άλλωστε είναι πολύ βάσιμοι οι κίνδυνοι που έπεσήμανε προηγουμένα ο Μπαλτάς να μεταφέρονται επιστήμονες και τεχνολογία άκριτα. Έχουμε π.χ. την έκκληση του ύφυπουργού Έξωτερικών προς 1.200 Έλληνες επιστήμονες του εξωτερικού να επανδρώσουν τα ΑΕΙ

και διάφορους άλλους κλάδους, πράγμα που ανεξάρτητα από τις ατομικές προθέσεις του καθένα, αν γίνει άκριτα, μπορεί να δημιουργήσει σοβαρότατα προβλήματα.

Ένα δεύτερο σημείο που θέλω να τονίσω είναι ότι στην άπεργία των 100 ημερών, παρά την ώριμότητα του κλάδου που παρουσιάζει μία έντονη ριζοσπαστικότητα, υπήρξαν και όρισμένες τάσεις λαϊκισμού. Μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι το έδαφος της ελληνικής κοινωνίας είναι πολύ πρόσφορο για τέτοιες τάσεις. Η πραγματικότητα όμως της άπεργίας έδειξε ότι υπήρξαν στο ΕΔΠ σημαντικές δυνάμεις που κατόρθωσαν να ξεπεράσουν θετικά τέτοιους κινδύνους καθιερώνοντας τελικά τη σωστή αντίληψη για τον συνδικαλισμό των πανεπιστημιακών φορέων αλλά και τον επιστημονικό ρόλο τους, για την κοινωνική σημασία της γνώσης για την οποία μιλάγε προηγουμένα ο Αντωνιάκης.

Ένα τρίτο σημείο που θέλω να τονίσω είναι ότι όταν μιλάμε για τα προβλήματα του Πανεπιστημίου δεν θα πρέπει να τα ξεκόβουμε από το γενικότερο πρόβλημα της εκπαίδευσης σε όλες της τις βαθμίδες. Τελικά δεν μπορούμε να βαδίσουμε για την ανάπτυξη του Πανεπιστημίου σωστά αν και τέτοιο δεν γίνει παράλληλα για όλη την Παιδεία του τόπου. Αυτό θέτει με οξύτητα το πρόβλημα της συμπαράταξης, της συνεργασίας και συμμαχίας μας με τους φορείς άλλων βαθμίδων της εκπαίδευσης. Και είναι παρήγορο το γεγονός ότι προς αυτή την κατεύθυνση κινούνται και οι άλλοι φορείς της Εκπαίδευσης, ότι στο τελευταίο μας Συνέδριο παρευρίσκονταν εκπρόσωποι όλων αυτών των φορέων, ότι έχει άρχσει μία τακτική στην πάλη και αλληλοστήριξη. Ο προγραμματισμός για τη νέα χρονιά που ψήφισε παμφηφεί το Γ' Πανελλαδικό Συνέδριο τονίζει ιδιαίτερα την ανάγκη προώθησης στην πράξη μιας τέτοιας συνεργασίας.

Και τώρα θα ήθελα να θίξω μερικά χαρακτηριστικά σημεία της ίδιας της άπεργιακής κίνησης του ΕΔΠ και των αντιδράσεων που προκάλεσε.

— Η άπεργια υποχρέωσε το ύπουργείο σε διάλογο με άπεργούς, πράγμα που δεν είναι στις αρχές της κυβέρνησης της Ν.Δ. Βέβαια, η κυβέρνηση συζητώντας με το ΕΔΠ νόμισε ότι διαπραγματευόμενη μία μορφή της μονιμότητας θα μπορούσε να αποφύγει τις ευρύτερες θεσμικές αλλαγές. Αλλά δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ήταν η δυναμική της άπεργίας που υποχρέωσε την Κυβέρνηση να προβεί στην παραχώρηση κι αυτής της μονιμότητας, παρόλο βέβαια, που όπως τονίσε η Μοροπούλου προηγουμένα, το όλο θέμα της εφαρμογής στο μέλλον εξαρτάται από τη δράση του ΕΔΠ μέσα στα ΑΕΙ αλλά και την παρουσία του, επιστημονική και κοινωνική, έξω απ' αυτά.

— Η άπεργια όμοιογενοποίησε τον κλάδο. Σε ένα χώρο εργαζομένων, που είναι φυσικό να υπάρχουν άνθρωποι με ποικίλες ιδεολογικές και πολιτικές τοποθετήσεις, δημιουργήθηκε πράγματι μία αλληλεγγύη και κοινή στάση αξιοθαύμαστη, παρόλο που στην αρχή πολλοί συνάδελφοι είχαν άπορίες ή και διαφωνίες για τη μέθοδο του άγώνα, όρισμένοι ακόμη και για το άπεργιακό αίτημα. Σήμερα, μετά τις 100 μέρες, ή συντριπτική πλειοψηφία του ΕΔΠ έχει συσπειρωθεί μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες και έχει συνειδητοποιήσει τα στοιχεία που συνθέτουν αυτό που λέμε κρίση του Πανεπιστημίου.

— Παρουσιάζεται ένα συνδικαλιστικό κίνημα που βασίζεται στις δικές του δυνάμεις και κινείται αυτόνομα με βάση τις άψεις που διαμορφώνονται μέσα στον κλάδο και μόνο. Στο ΕΔΠ όμολογουμένως κατοχυρώθηκαν οι διαδικασίες της αυτονομίας του μαζικού συνδικαλιστικού κινήματος, παρά το

γεγονός ότι, όπως σε κάθε μαζικό χώρο, υπάρχει και εδώ πληθώρα απόψεων, και κομματικών επιρροών. Σε κάθε περίπτωση όμως πρυτάνευε ή άποψη του χώρου που προέκυπτε σαν συνισταμένη δημοκρατικών αντιπαραθέσεων. 'Ακόμη και μέλη του ΕΑΠ που ιδεολογικά ανήκουν στο χώρο της δεξιάς εκφράζονται με βάση τη λογική του χώρου και δεν αποτελούν παραφρονία σε σχέση με τη συνισταμένη των απόψεων του κλάδου. Και αυτό είναι πολύ σημαντικό. Γιατί δεν έχει σημασία αν τελικά ο καθένας μας ψηφίζει το ένα ή το άλλο κόμμα στις βουλευτικές εκλογές. Σημασία έχει ότι όλοι μας ένταχθήκαμε, αποδεχθήκαμε, παλέψαμε την ίδια κοινή θέση-απαίτηση που διαμορφώθηκε ελεύθερα στις συνελεύσεις των Σχολών μας και στα πανελλαδικά σώματα του κλάδου. Και αυτό αποτελεί μία ουσιαστική δημοκρατική κατάκτηση που η σημασία της ξεπερνά το ΕΑΠ. Πρόκειται για κατάκτηση και δίδαγμα για το συνολικό συνδικαλιστικό κίνημα της χώρας.

Τέλος, θα πρέπει να επισημάνουμε και κάτι ακόμη που έφερε στην επιφάνεια ή άπεργία του ΕΑΠ: την ύπαρξη μιας σχετικής διάστασης ανάμεσα στην κυβέρνηση και το καθηγητικό κατεστημένο. 'Η κυβέρνηση είναι αναγκασμένη μέχρι ένα όρισμένο σημείο να προχωρήσει προς κάποια αντίληψη έκσυχρονισμού, έτσι, είναι υποχρεωμένη να αντιμετωπίσει τα κοινωνικά προβλήματα, ιδίως με την προοπτική ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ. 'Όμως δεν συμβαίνει το ίδιο και με την πλειοψηφία των καθηγητών που, ενδιαφερόμενοι μόνο για τη διατήρηση των προνομίων τους, είναι ανίκανοι να αποδεχτούν ένα τέτοιο ρόλο στο Πανεπιστήμιο. 'Εκφραση άλλωστε αυτής της διάστασης αποτελεί και η παραίτηση της Συγκλήτου 'Αθηνών μετά την άναγγελία του νομοσχεδίου για το ΕΑΠ. Δίνεται δηλαδή στην κυβέρνηση ή δυνατότητα για πρώτη φορά να παίξει ένα εξισορροπιστικό ρόλο διαφόρων συμφερόντων, ένα ρόλο σύμφωνα με τα κρατικά πρότυπα της Δύσης που αναζητά. Τό αν θα το πετύχει, εξαρτάται κυρίως από την ίδια.

'Αντωνακάκης Δημ. Νομίζω ότι μέσα από την άπεργία πήρε τις πραγματικές της διαστάσεις μία νέα δύναμη που προστέθηκε στη δυναμική των εξελίξεων μέσα στο Πανεπιστήμιο. Αυτή η νέα δύναμη, το ΕΑΠ, δημιουργεί άπρόσμενα προβλήματα, λειτουργώντας σε κατευθύνσεις που κανείς δεν μπόρεσε να προβλέψει. 'Έτσι βλέπουμε το ΕΑΠ να άνοιγεται έξω από το Πανεπιστήμιο, να συμμαχεί και να πείθει επαγγελματικούς φορείς, να κερδίζει πολιτική ύποστηριξη, να κινητοποιεί τον ήμερησιο τύπο, να άπασχολεί την κοινή γνώμη. Βλέπουμε μία νέα δύναμη που δεν μπορεί κανείς να προδιαγράψει τις αντιδράσεις της, που ξεγλυστράει από επιρροές και που καταφέρνει με πείσμα να άναζητά το δικό της δρόμο.

Πάσχος Γ. 'Εγώ θα διαφωνούσα σε κάτι που μοιάζει λεπτομέρεια αλλά που δεν είναι. 'Ότι δηλαδή η άπεργία έδειξε τους έχθρους και τους φίλους του ΕΑΠ. Νομίζω αντίθετα ότι οι φίλοι και έχθροι φάνηκαν πολύ νωρίτερα. Στη διάρκεια της άπεργίας βέβαια ξαναφάνηκαν οι έχθροι, αλλά μερικοί που εύκολα χαρακτηρίστηκαν σαν έχθροι, δεν ήταν ούτε είναι έχθροι στην πάλη για ένα δημοκρατικό Πανεπιστήμιο. Κατά κανόνα διαφωνούσαν με το αίτημα της μονιμότητας, με το συγκεκριμένο περιεχόμενο που επέλεξε ο κλάδος. Κατά τη γνώμη μου δικαιολογημένα. 'Αν όμως χαρακτηρίστηκαν έχθροι αυτό όφειλεται σε μία δική μας άπλουστευτική λογική

που λέει περίπου: τα αιτήματά μας είναι άπριόρι δημοκρατικά, άρα όποιος δεν συμφωνεί μ' αυτά δεν είναι δημοκράτης. Πιστεύω ότι κάτι τέτοιο είναι παιδαριώδης άπλούστευση. 'Ένα αίτημα είναι, στην παρούσα τουλάχιστον φάση, δημοκρατικό, αλλά και άγωνιστικά εύστοχο στο βαθμό που πετυχαίνει να συμπαρατάξει το σύνολο των δυνάμεων που ενδιαφέρονται για τις δημοκρατικές άλλαγές στο Πανεπιστήμιο. Χωρίς τέτοιο αίτημα θα μένουμε στο επίπεδο των γενικών διακηρύξεων και άμοιβαίων καταγγελιών. Μ' αυτά θέλω να θίξω το ζήτημα της συμμαχίας με τους φοιτητές και της συμπράταξης με τους δημοκρατικούς καθηγητές. Οι τελευταίοι βέβαια δεν διαθέτουν κάποιο φορέα, όπως άποδειχτηκε από τις αντιφάσεις που εκδηλώθηκαν στον Πανεπιστημιακό 'Όμιλο. Πρόκειται λοιπόν για άτομα, άτομα όμως που η ειδική τους θέση, αλλά και οι τυχόν έπεξεργασμένες άποψεις τους τους καθιστούν πολύτιμους και άπαραίτητους συνεργάτες στην πορεία του εκδημοκρατισμού. Οι άντιφάσεις λοιπόν του φοιτητικού κινήματος και των δημοκρατικών καθηγητών δεν πρέπει ν' άποτελούν για μας άφειτρία πώλωσης αλλά σημεία έπεξεργασίας για να ξεπεραστούν τα έμπόδια που τυχόν ύπάρχουν για την συμπράταξη όλων των δυνάμεων που ενδιαφέρονται για τον εκδημοκρατισμό στα ΑΕΙ.

Τόνια Μοροπούλου. Δύο κουβέντες για την άυτονομία του χώρου που ύπογράμμιζε προηγούμενα ο Ρήγος. Πιστεύω ότι η άυτονομία δεν κατακτήθηκε άφηρημένα αλλά στη διαδικασία της πάλης, στη διάρκεια του άπεργιακού άγώνα και σε συνάρτηση με την κατάκτηση μιας κοινής συνείδησης στην πορεία για τα αίτήματα της άπεργίας. Πάνω σ' αυτή τη βάση καταλήξαμε σ' ένα συγκεκριμένο, μία σύνθεση όλων των άποψεων και μέσα στο Κεντρικό Συμβούλιο και έξω άπ' αυτό στις Συνελεύσεις. Και θα πρέπει να τονιστεί ότι άρχικά οι άποψεις κάθε άλλο παρά όμοιες ήταν. Πολλοί ανάμεσά μας, και για την μονιμότητα και τον έναιο φορέα, είχαν άποψεις άπριόρι, άνεξάρτητα από την πάλη στην όποια όλοι μαζί μπήκαμε. Τό σημαντικό είναι, όπως ξανατονίστηκε, ότι ο ίδιος ο κλάδος κατάφερε να ξεκαθαρίσει τις άποψεις του, μέσα από συλλογικές και δημοκρατικές διαδικασίες: π.χ. το Κ.Σ. πρότεινε στις συνελεύσεις των Σχολών, οι Σχολές συζητούσαν και πρότειναν στο Κ.Σ. που συντόνιζε όλες τις ένεργειες. 'Υπήρχε δηλαδή μία συνεχής άμφίδρομη πορεία που ξεπέρασε και το ψευτοδίλημμα αν τα κεντρικά όργανα του ΕΑΠ είναι συντονιστικά ή άποφασιστικά.

'Αννυ Βρυχεία. 'Ας προστεθεί ότι το ζήτημα της άυτονομίας συνδέεται άμεσα και με την όλη λογική της όργανωτικής συγκρότησης του κλάδου σε πανελλαδική κλίμακα. 'Όταν δηλαδή συζητούσαμε τό πρόβλημα της όργανωτικής συγκρότησης του κλάδου στα πρώτα του βήματα ύπήρχαν δύο άποψεις: ή να άποκτήσουμε ένα νομικό πρόσωπο με όργανα άποφασιστικού χαρακτήρα, ή να προχωρήσουμε πρώτα στη μαζικοποίηση των Σχολών, μία και ο κλάδος βρίσκεται άκόμη σε μία φάση μορφοποίησης. Με βάση τη δεύτερη αυτή αντίληψη οι Σχολές οι ίδιες είναι τα κύτταρα, τα άποφασιστικά κύτταρα, όπου θα παίρνονται οι άποφάσεις, ενώ τό κεντρικό όργανο θα έχει συντονιστικό χαρακτήρα. 'Η δεύτερη αυτή αντίληψη που επικράτησε έφερε τη μαζική συμμετοχή αλλά έδωσε και τη δυνατότητα διαπλαστικής συμμετοχής όλων των

μελῶν τοῦ ΕΔΠ στή λήψη τῶν ἀποφάσεων. Αὐτή ἄλλωστε ἡ δημοκρατική διαδικασία λήψης ἀποφάσεων ἀνέδειξε καί διαφύλαξε καί τήν αὐτονομία τοῦ χώρου.

Ἀριστείδης Μπαλτάς. Μιά συμπλήρωση γιά τή συμπαράταξη μέ τούς φοιτητές: ἀναφέρομαι στό Πολυτεχνεῖο ὅπου τό πρόβλημα ὑπῆρξε ἔντονο. Οἱ φοιτητές ἀπείχαν ἀπό τά μαθήματα ἀνεξάρτητα ἀπό μᾶς, μέ βασικό αἶτημα «ὄχι στό διοικητικό τρόπο ἀντιμετώπισης τῶν σπουδῶν». Παρόλο ὅμως πού αὐτό μοιάζει μέ αἶτημα ἀνεξάρτητο ἀπό τά δικά μας, ὥστόσο ἔχει μιά κοινή βάση μέ τό αἶτημα τοῦ ἐνιαίου φορέα. Θίγει δηλαδή τήν οὐσία τῆς λειτουργικῆς διαδικασίας μέσα στό Πανεπιστήμιο. Ὡστόσο τά δύο αἰτήματα, παρά τή συγγενειά τους, δέν συνδέθηκαν πρακτικά. Καί ἐμεῖς καί ἐκεῖνοι διεκδικούμε ἕνα δημοκρατικό Νόμο - Πλαίσιο. Ἀλλά αὐτή ἡ σύμπτωση δέν ἀρκεῖ. Τό πρόβλημα πρέπει νά τό ἔχουμε ὑπόψη γιατί στό μέλλον θά τεθεῖ μέ μεγαλύτερη δέξυτητα. Πιθανό ἄλλωστε οἱ μορφές ἀγῶνα πού ὁ κάθε φορέας θά υἱοθετήσῃ νά μήν εἶναι οἱ ἴδιες. Πιθανό π.χ. νά ἀπεργούμε ἐμεῖς καί οἱ φοιτητές νά πηγαίνουν στά μαθήματα καί νά ἀπαιτοῦν νά γίνουν μέ τρόπο οὐσιαστικό. Καί βλέποντας ὅτι χωρίς ἐμᾶς δέν μποροῦν νά γίνουν μαθήματα στό Πανεπιστήμιο, τότε νά κατεβαίνουν καί αὐτοί σέ ἀπεργία. Μέ μιά τέτοια διαδικασία ὑπάρχει ὄχι ἀπλῶς συμπαράταξη καί ἀλληλεγγύη ἀλλά συνειδητή κοινή προσπάθεια γιά τήν ἐπιτυχία τῶν δημοκρατικῶν αἰτημάτων μας.

Τόνια Μοροπούλου. Τελικά πιστεύω ὅτι ἡ ἀπεργία τοῦ ΕΔΠ ἦταν μιά μεγάλη δικαίωση τῶν θέσεών μας γιατί ἡ κυβέρνηση ἀπό τή μιά μεριά ὑποχρεώθηκε νά τροποποιήσῃ τίς ἀρχικές τῆς θέσεις καί ἀπό τήν ἄλλη νά συζητηθεῖ μέ ἀπεργούς. Ἡ ὑποχώρηση ἐκφράστηκε συγκεκριμένα καί στό νομοσχέδιο

πού κατατέθηκε. Καί τούτη ἡ πορεία ἀποτελεῖ μιά σημαντική νίκη πού μᾶς ἐπιτρέπει νά γυρίσουμε στό Πανεπιστήμιο ἀπό καλύτερες θέσεις μέ πεποίθηση στίς δυνατότητές μας. Παρόλο λοιπόν πού τό νομοσχέδιο πού δόθηκε δέν ἱκανοποιεῖ ὀλοκληρωτικά, ἔχουμε τώρα τή δυνατότητα καί τήν πεποίθηση ὅτι μποροῦμε νά συνεχίσουμε τίς διεκδικήσεις μας μέ περισσότερη ἀποτελεσματικότητα. Ἡ κυβέρνηση στό νομοσχέδιο πού κατέθεσε παραδέχτηκε νά μονιμοποιήσῃ ἀπεργούς 100 ἡμερῶν κι αὐτό εἶναι ἀντίθετο μέ τή λογική τῆς στό συνδικαλιστικό τομέα ὅπου συνήθως ἀπολύει τούς ἀπεργούς.

Ἡ ἐπιτυχία αὐτή φέρνει στό προσκήνιο ὀρισμένες δυνατότητες ἀλλά καί καθήκοντα: νά μεταφέρουμε μέσα στίς ἔδρες τούς σχετικούς προβληματισμούς καί νά ἀναλάβουμε πρωτοβουλίες ὥστε οἱ συγκρούσεις μέ τούς ἀντιδραστικούς καθηγητές νά μεταφερθοῦν καί ν' ἀντιμετωπιστοῦν στήν ἴδια τους τή βάση, στήν ἔδρα. Σέ μιάν τέτοια ἀκριβῶς ἀνώτερη προοπτική τίθεται μέ μεγαλύτερη δέξυτητα τό ζήτημα τῆς συμπαράταξης μέ τούς φοιτητές καί πάνω σέ προβλήματα περιεχομένου καί προσανατολισμοῦ σπουδῶν μέσα στή βασική ἀκαδημαϊκή μονάδα καί στήν προοπτική τῆς αὐτοπῆς διεύρυνσής της ἀπό τήν ἔδρα στήν ομάδα συγγενῶν ἐδρῶν, προάγγελο τομέα. Αὐτή πιστεύω θά πρέπει νά εἶναι ἡ συγκεκριμένη μας κατεύθυνση συνεργασίας μέ τήν ΕΦΕΕ καί τούς φοιτητές, συνεργασία οὐσιαστική πού θά καρποφορήσῃ ἀλλαγές στό βαθμό πού θά ξεπεράσῃ τό διακηρυκτικό ἐπίπεδο καί θά δεθεῖ στήν ἴδια τήν ἀντικειμενική τῆς βάση, τήν ἐκπαιδευτική λειτουργία.

Ἀντωνακάκης Δημ. Ἐδῶ πρέπει νά ἐπισημάνουμε τό γεγονός ὅτι ἡ λογική τοῦ Ν.Σ. πού μᾶς παραδόθηκε ἀνεξάρτητα ἀπό τό γεγονός ὅτι δέν μᾶς καλύπτει τό περιεχόμενό του — εἶναι

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

στό τεῦχος Ἰουνίου:

ΚΩΣΤΑΣ ΑΞΕΛΟΣ

Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τῆς Ἑλλάδος

☆

Ἡ μοῖρα τῆς σύγχρονης Ἑλλάδος

☆

Τί εἶναι Λογική

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ

Δεκαπέντε ἀνέκδοτα ποιήματα

καί δύο μελέτες γιά τό ἔργο του

Ε. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

Δύο ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

στούς Φῶτο Πολίτη καί Γ. Παπανικολάου

ΠΑΝ. ΔΗΜΗΤΡΑ

Μᾶης 1968 — Μᾶης 1978 στή Γαλλία

Ἀπό τή γέννηση στή βολοφονία μίας μεγάλης ελπίδας

τελείως διαφορετική από την λογική του πρώτου Ν.Σ. που δόθηκε τό Μάρτη στις σχολές.

Έτσι ενώ τό πρώτο Ν.Σ. περιέγραφε τό τρόπο μέ τόν όποίο θά άπομακρυνθούν από τά Α.Ε.Ι. τά μέλη του ΕΔΠ τό δεύτερο άναζητά τους τρόπους μέ τους όποιους τό ΕΔΠ θά έργασθει, θά έξελιχθεί καί μέσα στό Πανεπιστήμιο.

Ή άλλαγή αύτής άκριβώς της λογικής του Ύπουργείου είναι άποτέλεσμα της άπεργιακής μας κινητοποίησης.

Τόνια Μοροπούλου. Πάντως, έμείς κάνουμε κριτική στό νομοσχέδιο άπ' την πλευρά των δημοκρατικών μας άπαιτήσεων. Εϊδικότερα, δέν θέλουμε την κατάργηση των βοηθών καί την καθιέρωση άμφιλεγόμενων «έπιστημονικών συνεργατών» που προιδείάζουν τή θεσμοθέτηση ενός άποδυναμωμένου πολιτικά καί λειτουργικά μή καθηγητικού διδακτικού προσωπικού καί έπίσης δέν μάς καλύπτει ή άρνηση θεσμοθέτησης της συμμετοχής μας στις κρίσεις καί της αναγνώρισης του διδακτικού μας ρόλου. Νομίζω πώς σίγουρα δέν έχουν τό δικαίωμα της κριτικής εκείνοι που όχι μόνο δέν έξυπηρετούν αυτές τις άπαιτήσεις, αλλά αντίθετα φαλκιδεύουν καί τις ελάχιστες, αλλά σημαντικές, όπως είπε ο Δημήτρης Άντωνάκης, ύποχωρήσεις του Ύπουργείου που εκφράζει τό νομοσχέδιο. Οί δυνάμεις, δηλαδή, της αντίδρασης του Πανεπιστημιακού κατεστημένου που εκφράζονται από την παραίτηση της Συγκλήτου της Άθήνας, δυνάμεις που ύπονομεύουν μέ δημοκρατικά προσχήματα τά άνοιγματα του καινούριου νομοσχεδίου, καί μάλιστα εκείνα άκριβώς που μπορούν κάτω άπ' τή δυναμική του κινήματος του ΕΔΠ νά συμβάλουν στην προοπτική του δημοκρατικού Πανεπιστημίου.

Ρήγος Άλκης. Αύτά τά πολιτικά κέρδη που όμολογουμένως είναι άπτά πρέπει νά περιφρουρηθούν καί νά ολοκληρωθούν.

Ή ολοκλήρωσή τους όμως προϋποθέτει μία πραγματική συμπαράταξη στους μελλοντικούς άγώνες που φυσικά δέν τελειώνουν την επομένη της άκαδημαϊκής χρονιάς καί που πρέπει νά δέσουν τό σύνολο της Πανεπιστημιακής κοινότητας προς την κατεύθυνση ενός δημοκρατικού, αυτοδιοικουμένου καί στην ύπηρεσία του τόπου πανεπιστημίου όπως, σε γενικές γραμμές, έχει ύπογραμμιστεί καί από τό ΕΔΠ καί από την ΕΦΕΕ.

Φιλάρετος Άλικαρίδης. Συμπληρώνοντας πιστεύω ότι στα πολιτικά κέρδη της άπεργίας θά πρέπει νά καταγράψουμε τό γεγονός ότι μέσα άπ' αύτή τή διαδικασία μπήκε συνολικά καί ολοκληρωτικά τό πρόβλημα της Άνωτάτης Έκπαίδευσης έτσι που στό μέλλον κανείς δέν μπορεί νά ισχυριστεί ότι τό άγνοεί ή νά πιστεύει ότι όλα πηγαινουν καλά.

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ

**ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΛΗ
στη
δημοκρατική συνεργασία
και τον
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ
ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ**

Καθε Σαββατο στη ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ

**αγωνιστική πληροφόρηση για
τους πολιτικούς και κοινωνι-
κούς άγώνες**

**Πληρης ενημερωση για τα προ-
βλήματα της Αριστερας**

Ἡ ἥττα τῆς Ἐνωμένης Ἀριστερᾶς στή Γαλλία, ἐκτός τῶν ἄλλων, εἶχε μιά συνέπεια μέ ιδιαίτερη σημασία: στό ἐσωτερικό τῶν κομμάτων τῆς Ἀριστερᾶς, στό Σοσιαλιστικό καί τό Κομμουνιστικό Κόμμα, ἄρχισε νά ἀναπτύσσεται μιά σφοδρή κριτική ἐναντίον τῶν ἡγεσιῶν τους. Φαίνεται ὅτι μέγανος ἀριθμός μελῶν καί ὀπαδῶν τῶν κομμάτων αὐτῶν θεώρησαν τήν ἥττα ἀφύσικη καί ἀνεπαρκεῖς τίς ἀναλύσεις τῆς ἡγεσίας.

Ἰδιαίτερα χαρακτηριστική εἶναι ἡ κριτική πού ἄρχισε στό ἐσωτερικό τοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος πού ξεπερνᾷ τελικά τή θεματική τῶν πρόσφατων ἐκλογῶν καί θίγει πολύ γενικότερα προβλήματα: χαρακτήρας τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος σήμερα, κοινωνίες τοῦ «ὑπαρκτοῦ» σοσιαλισμοῦ καί ἰδιαίτερα χαρακτήρας τοῦ σοβιετικοῦ καθεστώτος, στρατηγική τοῦ δημοκρατικοῦ δρόμου γιά τό σοσιαλισμό, χαρακτήρας τοῦ ἴδιου τοῦ σοσιαλισμοῦ σέ μιά ἀνεπτυγμένη χώρα, ἐπανεξέταση τῆς ἱστορίας τοῦ κινήματος.

Στίς κριτικές αὐτές, ἀπό τήν πρώτη στιγμή, ἡ ἡγεσία τοῦ ΓΚΚ ἀντιτάχθηκε ἐπίμονα καί θέλησε νά σταματήσει μέ κάθε τρόπο τή συζήτηση. Γιά τήν ἡγεσία τοῦ ΓΚΚ δέν ὑπῆρχε κανένα πρόβλημα δεδομένου ὅτι τό κόμμα στίς τελευταῖες ἐκλογές ἔκανε ὅ,τι ἔπρεπε νά κάνει γιά τήν ἐπιτυχία τῆς

Κρίση στό Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα

Ἐνωμένης Ἀριστερᾶς· ἂν κάτι ἔφταιξε ἦταν τό Σοσιαλιστικό Κόμμα πού, ἀκολουθώντας κλασική διμεταποικική σοσιαλδημοκρατική τακτική, θέλησε νά παραγωνίσει τό ΓΚΚ καί τήν ἐργατική τάξη: τό Σοσιαλιστικό Κόμμα φέρνει ἀκέραια τήν εὐθύνη γιά τήν ἀποτυχία στίς ἐκλογές τοῦ Μάρτη 1978.

Φαίνεται, ὅμως, ὅτι αὐτές οἱ τοποθετήσεις καθε ἄλλο παρά πειστικές ἦταν. Καί ἡ ἀντίδραση δέν ἄργησε νά ἔλθει. Πολλοί διανοούμενοι στήν ἀρχή, ἀνάμεσά τους οἱ καθηγητές Michel Jean, Lambica, ὁ ἱστορικός Ζάν Ἐλλενστάιν, ὁ Jean Rony μέλος τῆς σύνταξης τοῦ κομματικοῦ περιοδικοῦ Nouvelle Critique, ὁ φιλόσοφος Λουί Ἀλτουσέρ, πολλὰ μέλη τῆς νεολαίας τοῦ ΓΚΚ, σέ γράμματα πού ἔστειλαν στό κομματικό τύπο καί τήν ἡγεσία τοῦ κόμματος σημείωναν ὅτι κύρια εὐθύνη βάρυνε τό ἴδιο τό ΓΚΚ πού «ἔσπασε» τήν ἐνότητα τῆς Γαλλικῆς ἀριστερᾶς στή διάρκεια τῶν συζητήσεων γιά τόν ἐκσυγχρονισμό τοῦ «Κοινοῦ Προγράμματος» τό Σεπτέμβριο τοῦ 1977. Ἡ ἀντίδραση ὅμως αὐτή δέν ἔμεινε μόνο ἀντίδραση μεμονωμένων διανοουμένων: αὐτή τή στιγμή ἔχει ἀγκαλιάσει μεγάλες μερίδες τοῦ κόμματος καί μέ τό ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο βρίσκεται στό ἐπίκεντρο τῶν ἐσωκομματικῶν συζητήσεων. Κοινός στόχος τῶν ἀντιπολιτευομένων εἶναι ν' ἀνοίξει στό κόμμα δημόσιος διάλογος μέσα ἀπό τόν κομματικό τύπο καί νά συγκληθεῖ ἄμεσα ἕνα ἔκτακτο συνέδριο πού θά ἐξετάσει τά προβλήματα πού προκύπτουν ἀπό τήν κατάσταση. Ἡ ἡγεσία τοῦ ΓΚΚ καί σ' αὐτό τό σημεῖο φάνηκε ἀνένδοτη. Ἀρνεῖται τόν ἀνοιχτό διάλογο. Καί δηλώνει ὅτι, ὅπως προβλέπει τό καταστατικό, τό 23ο Συνέδριο τοῦ κόμματος θά συγκληθεῖ κανονικά καί δέν ὑπάρχει κανεῖς λόγος γιά ἔκτακτη σύγκλησή του. Στίς θέσεις αὐτές κατέληξε καί ἡ Κεντρική Ἐπιτροπή τοῦ ΓΚΚ πού ἐπιπλέον θεώρησε ὡς ἀντικομματικό ὄλον αὐτόν τόν ἀναβρασμό.

Ἐνῶ συνερχόταν ἡ ΚΕ τοῦ ΓΚΚ ὁ κομμουνιστής φιλόσοφος Λουί Ἀλτουσέρ δημοσίευσε τίς ἀπόψεις του σέ τέσσερα ἄρθρα στή γαλλική ἐφημερίδα Le Monde στά ὁποῖα, ξεκινώντας ἀπό τήν κριτική τῆς στρατηγικῆς τοῦ ΓΚΚ κατά τίς ἐκλογές, ἀναλύει στή συνέχεια τήν ἐσωτερική ἰδεολογία πού συνέχει τόν κομματικό μηχανισμό χάρη στήν ὁποῖα διατηρεῖται ἡ πρωτοκαθεδρία τῆς ἡγεσίας ἀπέναντι στά κομματικά μέλη καί τίς μάζες, γιά νά καταλήξει σέ μιά σειρά σκέψεις γενικότερου ἐνδιαφέροντος σχετικά μέ τό χαρακτήρα, τή λειτουργία τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων, τῶν σχέσεων τους πρὸς τίς μάζες καί τίς ριζικές ἀλλαγές πού πρέπει νά γίνουν ὥστε τά ΚΚ, ἐγκαταλείποντας τόν ἀπομονωτισμό τους, νά γίνουν φορεῖς τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλιστικῆς ἀλλαγῆς. Τοῦ κειμένου αὐτοῦ, ὕστερα ἀπό συγκατάθεση τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, ἀναδημοσιεύουμε τό τελευταῖο μέρος.

Σημειώνουμε πάντως ὅτι τό μέλος τοῦ Π.Γ. τοῦ ΓΚΚ Πῶλ Λωράν σέ δημοσίευσμά του στήν «Οὐμανιτέ» χαρακτήρισε τή στάση τοῦ Ἀλτουσέρ (καί γιά μιά συνέντευξή του στήν ἰταλική ἐφημερίδα Παῆζε Σέρα) ὡς «ἀνοιχτή κήρυξη πολέμου κατά τοῦ κόμματος» (ἀναδημοσίευση τῆς συνέντευξης Ἀλτουσέρ καί τῆς ἀπάντησης τοῦ Π. Λωράν στήν «Αὐγή» τῆς 23.5. '78).

Τί πρέπει ν' αλλάξει στό κομμουνιστικό κόμμα

του Λουί 'Αλτουσέρ

μετάφραση "Αννας Φραγκουδάκη

IV. Μιά ή λύση: Έξοδος από τό όχυρό

Έλάχιστη ιστορική συνείδηση άρκει για νά διαπιστωθεί ότι υπάρχουν τόσες μορφές πολιτικής πρακτικής όσες και κοινωνικές τάξεις, πού κατέχουν ή πού μάχονται τήν έξουσία. Ό καθένας κυβερνά ή άγωνίζεται σύμφωνα μέ τήν πρακτική πού άντιστοιχεί καλύτερα στις δυσκολίες του άγώνα του ή στα συμφέροντά του.

Μπορούμε π.χ. νά διαπιστώσουμε, όπως δείχνει ή ιστορία της και όπως εξηγούν οι θεωρητικοί της, ότι ή κατεξοχήν πολιτική πρακτική τής άστικής τάξης συνίσταται στό νά εξασφαλίζει τήν κυριαρχία της μέσω άλλων. Αυτό ισχύει ήδη από τόν καιρό του Μακιαβέλι, παρόλο πού ό Γκράμσι δέν τό είδε, και στή συνέχεια ισχύει για όλες τις άστικές επαναστάσεις, ένεργητικές ή «παθητικές». Η άστική τάξη κατάφερε νά διεξαχθούν οι επαναστάσεις αυτές από τά ίδια τά θύματα της εκμετάλλευσής της, πληβείους, άγρότες, προλετάριους, και από τούς συμμάχους της. Βρήκε πάντοτε τόν τρόπο ν' αφήσει νά ξεσπάσει ή επαναστατική όρμη των δυνάμεων αυτών και εκείνη νά τις περιμένει στή στροφή τής έξουσίας όπου, άλλοτε πνίγοντάς τες στό αίμα και άλλοτε υποτάσσοντάς τες εϊρηνικά, δρέπει όλους τούς καρπούς τής δικής της νίκης και τής ήττας εκείνων.

Αντίθετα μέ τήν άστική αυτή πρακτική τής πολιτικής, ή μαρξιστική παράδοση υπερασπίστηκε πάντοτε μία άλλη θέση: τό προλεταριάτο πρέπει «ν' άπελευθερωθεί μέ τις δικές του δυνάμεις», δέν μπορεί νά υπολογίζει σέ καμιά άλλη τάξη, σέ κανέναν άπελευθερωτή έξω από τόν εαυτό του, δέν μπορεί παρά νά υπολογίζει παρά στή δύναμη τής όργάνωσής του. Δέν έχει άλλη επιλογή, δέν έχει θύματα εκμετάλλευσής νά παρασύρει. Και καθώς πρέπει άναγκαστικά νά θεμελιώσει συμμαχίες μακρόβιες, δέν μπορεί ν' άντιμετωπίζει τούς συμμάχους του *σάν άλλότριους*, σάν δυνάμεις στό έλεός του, πάνω στις όποιες κυριαρχεί κατά τά συμφέροντά του: μπορεί μονάχα νά τούς άντιμετωπίζει

ώς πραγματικά *ισότιμους* και όφείλει νά σέβεται τήν ιστορική τους προσωπικότητα.

Τό προλεταριάτο ξέρει πάντως άκόμα ότι διατρέχει τό ίδιο σοβαρό κίνδυνο νά πέσει στήν παγίδα τής άστικής πολιτικής πρακτικής, είτε γλυστρώντας στήν ταξική συνεργασία και μπαίνοντας άντικειμενικά στήν ύπηρεσία τής άστικής τάξης (σοσιαλδημοκρατική πρακτική), είτε *άναπαράγοντας* αυτό τό ίδιο, μέσω από τήν αυταπάτη τής άνεξαρτησίας του, τήν άστική πολιτική πρακτική: οι δύο αυτές πιθανότητες μπορούν και νά συμπλέουν.

Τί σημαίνει όμως άναπαραγωγή τής άστικής πολιτικής πρακτικής; Σημαίνει ν' άντιμετωπίζεις τά μέλη σου και τις μάζες *σάν άλλότριους*, σάν εκείνους πού ή ήγεσία βάζει, σύμφωνα μέ τήν πιό καθαρή άστική παράδοση, νά εφαρμόζουν τήν πολιτική της. Και για νά τό πετύχει αυτό άρκει ν' αφήσει ελεύθερο νά λειτουργήσει από μόνος του ό έσωτερικός μηχανισμός του κόμματος, πού παράγει αυτόματα τή διαίρεση και τήν άποκοπή ήγεσίας από τά μέλη και κόμματος από τις μάζες. Μετά ή ήγεσία μπορεί νά χρησιμοποιήσει τή διαίρεση αυτή προς όφελος τής πολιτικής της: ή πολιτική πρακτική της τότε τείνει στήν άναπαραγωγή τής άστικής πολιτικής πρακτικής άφου για νά εφαρμοστεί *διαχωρίζει* τήν ήγεσία από τά μέλη και τό κόμμα από τις μάζες.

Όλα παίζονται στήν κορυφή

Τό νόημα όσων παρατηρήσεων μπορέσαμε νά κάνουμε και νά ξανακάνουμε σχετικά μέ τή γραμμή του 1972 και τήν «εφαρμογή» της είναι τοϋτο: όλα παίζονται στήν κορυφή, δίχως κανείς νά νοιάζεται για τά μέλη, άποκομένα και παραμερισμένα από τήν ήγεσία, δίχως κανείς νά νοιάζεται κατά μείζονα λόγο για τις μάζες. Συγχρόνως, ό προσεταιρισμός των μελών και των μαζών

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

στους μεγάλους έλιγμούς της ήγεςίας συμβαδίζει υποχρεωτικά, όπως και στην άστική πρακτική, με την περιφρόνηση της θεωρίας, με τό χονδροειδέστερο πραγματισμό. Πράγματι, η περιφρόνηση των μελών και των μαζών συμβαδίζει πάντοτε με την περιφρόνηση της θεωρίας και της συγκεκριμένης άνάλυσης, συμβαδίζει επομένως και με τό αντίθετο της θεωρίας και συγκεκριμένης άνάλυσης: με τόν αυταρχισμό και τόν πραγματισμό της άλήθειας (είναι άληθινό ό,τι πετυχαίνει). "Όλα όσα έγιναν από τό 1972 και κυρίως από τό Σεπτέμβρη του 1977 δέν ήταν άλλο από τήν έπαλήθευση του κλασικού κανόνα: όταν ένα κόμμα τείνει νά εγκαταλείπει τίς άρχές της ταξικής ανεξαρτησίας της πολιτικής του πρακτικής, ώθειται αυθόρμητα και άναγκαστικά πρós τήν άναπαραγωγή της πολιτικής πρακτικής των άστών. Καί ξέρουμε τ' αποτελέσματα: ένα μικρό «έμπόδιο», άσήμαντο ποσοτικά. "Όμως, μέσα σ' αυτό τό 1% ή 2% των ψήφων πού έλειψαν από τήν άριστερά είναι ένας κόσμος όλόκληρος!

Τό γεγονός ότι μέσα στό κόμμα, και σύμφωνα με τή σταλινική παράδοση, ή θεωρία είναι «ιδιοκτησία» των

ήγετων (έτσι ώστε οί ένδεχόμενοι διαφωνούντες νά διαπιστώνουν επί τόπου και τήν ίδια στιγμή ποιό είναι τό τίμημα της διαφωνίας τους), τό γεγονός ότι ή «ιδιοκτησία» αυτή της θεωρίας και της Άλήθειας άποκρύπτει άλλες «ιδιοκτησίες» των μελών και των ίδιων των μαζών, όλα τούτα πρέπει νά τά έρμηνεύουμε όχι με όρους άτομικών χαρακτηριστικών, αλλά με όρους του συστήματος. Η συμπεριφορά των άτόμων αλλάζει, ό σταλινισμός των ήγετων μας έχει γίνει «άνθρωπιστικός», όρισμένοι μάλιστα μπορούν νά είναι και «άνανεωτικοί». Δέν είν' αυτό πού έχει σημασία. "Όλα όσα άποκάλεσα πίο πάνω τάση άναπαραγωγής της άστικής πολιτικής πρακτικής οφείλονται σ' ένα σύστημα πού λειτουργεί μόνο του, ανεξάρτητα από τά άτομα στά όποια δίνει μιά όρισμένη θέση, σύστημα πάντως πού άναγκάζει τά άτομα νά είναι αυτό πού είναι, δηλαδή παγιδευμένοι μέσα στό σύστημα και κερδισμένοι άπ' αυτό. "Όταν λέμε πώς τό κόμμα λειτουργεί με τήν αυθεντία, από πάνω πρós τά κάτω, δέν πρέπει νά ψάχνουμε τήν αυθεντία στό τάδε στέλεχος, σάν προσωπικό του πάθος,

άλλά μέσα στά γρανάζια του μηχανισμού πού άνεπαίσθητα παράγει σ' όλα τά επίπεδα των «υπευθυνότητων» τήν αυταρχική συμπεριφορά και τά παρεπόμενά της: έναν αυτόματο μηχανισμό πού άποτελούν τό άπόρρητο, ή ύποψία, ή καχυποψία και ή μηχανορραφία.

Τελικά πρέπει όπως φαίνεται νά ψάξουμε πίσω από τόν κομματικό μηχανισμό, νά άναζητήσουμε αίτια στην άπόσταση πού έχει επιβληθεί άνάμεσα στους ήγέτες και τά μέλη, άνάμεσα στό κόμμα και τίς μάζες.

Τό άποφασιστικό πρόβλημα είναι ή σχέση με τίς μάζες

Δέ φτάνει λοιπόν νά σταθοΰμε μόνο στό κόμμα, ούτε και στις μορφές της πολιτικής πρακτικής του: πρέπει νά μιλήσουμε για τήν πολιτική σχέση του κόμματος με τίς πλατιές μάζες και για τό άποφασιστικό πρόβλημα της πολιτικής γραμμής, δηλαδή για τό πρόβλημα των συμμαχιών.

Χρειάζεται όπως σδήποτε ένα κόμμα και μιά γραμμή, είναι άπαραίτητα για νά οργανωθεί ή εργατική τάξη σέ τάξη, πράγμα πού είναι συνώνυμο με τό νά οργανώσει τήν ταξική της πάλη. Πάντως, όπως δέν πρέπει νά φτιάχνεται τό κόμμα για τό κόμμα, άλλο τόσο δέν πρέπει νά οργανώνεται ή εργατική τάξη για τήν εργατική τάξη: γιατί τότε θά έπεφτε στην άπομόνωση. Η εργατική τάξη ύπάρχει μέσα στις πλατιές μάζες των εργαζομένων πού γίνονται άντικείμενο εκμετάλλευσης και καταπίεσης, και ύπάρχει ως τό τμήμα εκείνο των μαζών τό πίο ικανό νά οργανωθεί και νά δείξει τό δρόμο σέ όλους.

Η μαρξιστική παράδοση θεωρεί καθοριστική τή δράση άκριβώς των πλατιών μαζών και διδάσκει ότι πρέπει νά άντιλαμβανόμαστε τή δράση της εργατικής τάξης σέ σχέση με τόν καθορισμό αυτόν. Άπό τίς πλατιές μάζες προέρχονται οί ιστορικές πρωτοβουλίες με επαναστατική έμβέλεια: ή έφεύρεση της Κομμούνας, οί καταλήψεις εργοστασίων τό 1936, ή λαϊκή κατάκτηση των Συμβουλίων του 1944 - 45, ή τεράστια έκπληξη του γαλλικού Μάη στα 1968 κτλ. *Κι ένα κόμμα κρίνεται πριν άπ' όλα από τήν ικανότητά του νά άνταποκρίνεται στις άνάγκες και τίς πρωτοβουλίες των λαϊκών μαζών.*

Πάνω σ' αυτό τό άπόλυτα καθοριστικό θέμα της στενής σχέσης με τίς μάζες, τό κόμμα ξέρει νά παίρνει θέση. Αυτό άποτελεί τάση μέσα στην ιστορία του κόμματος. Υπάρχει όμως και ή αντίθετη τάση, πού όλο και άναπαράγεται, όλο και δξύνεται: Τό άντανακλαστικό άρνησης μπροστά σέ ότιδήποτε δέν έλέγχεται, από τόν ήγετικό μηχανισμό, μπροστά σέ νέες μορφές πού μπορούν νά κλονίσουν τίς βεβαιότητες των κατεστημένων. Έτσι τό Μάη του 68 τό κόμμα άποκόβεται θεληματικά από τίς φοιτητικές και μικροαστικές μάζες γιατί δέν μπορούσε νά τίς έλέγξει! Συνήθως, ό ένστικτώδης αυτός φόβος μπροστά σέ ό,τι δέν έλέγχει από τήν κορυφή, με τή «θεωρία» του ή με τό μηχανισμό του, οδηγεί τό κόμμα σέ τούτο τό άποτελεσμα: όταν άποφασίσει νά κινηθεί, ξεκινάει έχοντας χάσει κάμποσα τρένα, πάντοτε με καθυστέρηση. Άλλωστε, έχει στους χαρτοφυλάκες του εκ των προτέρων τήν άλήθεια για ό,τι

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

πρόκειται να συμβεί, ενώ θα έπρεπε πρώτα ν' ακούσει τη φωνή των μαζών. Ο Μάρξ έλεγε: «ή συνείδηση έρχεται πάντοτε καθυστερημένη». Η ήγεςία του κόμματος εφαρμόζει άπτόητη την άρχή αυτή κατά γράμμα δίχως να ύποψιάζεται την εірωνία της: είναι σίγουρη ότι έχει πλήρη συνείδηση γιατί είναι πάντοτε καθυστερημένη.

Είναι φανερό πώς ανάλογα με τις σχέσεις πού τό κόμμα διατηρεί με τις μάζες (σχέσεις ζωντανές, ανταλλαγής και άνοιχτές ή αντίθετα σχέσεις καχυποψίας, διαλόγου κουφών και καθυστέρησης), ανάλογα διαφορετική θά είναι και ή διαμόρφωση της γραμμής του. Εύρεία και εύλύγιστη παρά τήν όρθότητά της, ή αντίθετα αυταρχική και στενόπορη άκόμα κι άν είναι άφηρημένα σωστή. Καί τούτο κρίνεται με άφετηρία τό κεντρικό πρόβλημα κάθε έπαναστατικής γραμμής: τό πρόβλημα των συμμαχιών.

Ολόκληρη ή μαρξιστική παράδοση, από τό Κομμουνιστικό Μανιφέστο του 1848, ύπερασπίζεται την άναγκαιότητα των συμμαχιών. Η έργατική τάξη δέν μπορεί να νικήσει μόνη, κι άν δοκίμαζε ό άγώνας της θά ήταν « ένα μακάβριο σόλο» (Μάρξ).

Υπάρχουν όμως συμμαχίες και συμμαχίες. Καί πάνω σ' αυτό αντιπαρατίθενται δύο διαμετρικά αντίθετες αντίληψεις. Η συμμαχία είτε αντιμετώπιζεται σαν συμβόλαιο ανάμεσα σε πολιτικές οργανώσεις, πού ή κάθε μία είναι ιδιοκτήτρια μέρους του εκλογικού σώματος, είτε αντιμετώπιζεται με τό πρίσμα του άγώνα πού διεξάγει ή έργατική τάξη για ν' άπλώσει τήν έπιρροή της.

Στήν πρώτη περίπτωση εφαρμόζεται μία νομική εκλογικίστικη αντίληψη: τέτοια ήταν ή ένωση της άριστερας πού συνάφθηκε με συμβόλαιο στην «κορυφή». Στή δεύτερη περίπτωση πρόκειται για μία αντίληψη πού ενώ σέβεται τόν πλουραλισμό και μπορεί να συνάπτει και συμφωνίες «κορυφής», εντάσσει άμεσα τό κόμμα στο μαζικό άγώνα για να άπλώσει τήν έπιρροή του και να κατακτήσει ευρύτερες θέσεις κυρίως μέσα στην έργατική τάξη και τά μικροαστικά στρώματα. Πρόκειται δηλαδή με δύο λόγια για πρόβλημα προτεραιότητας: προτεραιότητα του συμβολαίου ή προτεραιότητα του άγώνα.

Βέβαια, ή ήγεςία δήλωσε πώς «ένωση θά πεί άγώνας». Τί σήμαινε όμως στην πράξη τό τυπικά σωστό αυτό σύνθημα, εφόσον ή ήγεςία αντίταχθηκε στη δημιουργία λαϊκών συμβουλίων, σε αντίθεση με τή γραμμή πού είχε υιοθετηθεί μπροστά στην προοπτική του Λαϊκού Μετώπου τό 1934-1936; Στην πράξη, ή ήγεςία στη θέση του άγώνα μέσα στις μάζες, πού θά έδινε στην ένωση πραγματικές βάσεις, έβαλε τόν άγώνα μεταξύ οργανώσεων, με δικαιολογία την υπεράσπιση του Κοινού Προγράμματος. Κατάφερε έτσι να μετατρέψει μία ένωτική πολιτική στηριγμένη αποκλειστικά στο εκλογικό παιχνίδι (δεξιός όππορτουνισμός), σε μία σεχταριστική και στηριγμένη αποκλειστικά στο εκλογικό παιχνίδι πολιτική, ισχυριζόμενη ότι έτσι θά επέβαλε τήν κυριαρχία του ενός κόμματος πάνω στο άλλο, για να πετύχει τήν πραγματική ήγεμονία, τήν «καθοδηγητική έπιρροή» της έργατικής τάξης μέσα στο λαϊκό κίνημα. Παρά τό σεχταρισμό όμως, επρόκειτο πάλι — και μάλιστα

τώρα περισσότερο από ποτέ — για εκλογικίστικη αντίληψη, δηλαδή για δεξιό όππορτουνισμό. Έτσι, ή ήγεςία έφτασε μέχρι τήν έκκληση στις μάζες, πού έγινε μετά τή δραματική τροπή των γεγονότων τό Σεπτέμβριο, («Όλα εξαρτώνται από σάς!», είπε στη γιορτή της Ούμανιτέ ό Ζώρζ Μαρσαί). Έφτασε τέλος ως εκείνη τήν άπίστευτη δήλωση: «Νά μετατρέψουμε τόν πρώτο γύρο των εκλογών σ' ένα γιγάντιο λαϊκό δημοψήφισμα υπέρ της επικαιροποίησης ενός καλού Κοινού Προγράμματος και υπέρ των κομμουνιστών!».

Όνειρο θερινής νυκτός

Όνειρο άπίστευτο. Αφού από τό 1972 ως τό 1977 δέν είχε γίνει άπολύτως τίποτα για να εύνοηθούν ή ν' άναπτυχθούν οι πρωτοβουλίες της βάσης και οι μορφές ενότητας των εργαζομένων, χειρονακτών και διανοομένων. Αφού όχι μόνο δέν εύνοήθηκε, αλλά αντίθετα άπορρίφθηκε κάθε πρόταση για λαϊκά συμβούλια, με αιτιολογικό τούς κινδύνους «άποπροσανατολισμού»

του κινήματος. Καί τήν ύστατη ώρα, αφού για χρόνια άνέστειλαν κάθε πρωτοβουλία προς τήν κατεύθυνση αυτή, έκαναν τώρα έκκληση στις μάζες. Για να μην άποπροσανατολιστεί τό κίνημα, χειραγώγησαν κι άποπροσανατόλισαν τις μάζες. Καί ήθελαν, παρόλα αυτά, τήν ώρα του νυν και άεί, ή έκκληση της ήγεςίας να είσασκουστεί, οι μάζες να κινητοποιηθούν έξαφνα και να μετατρέψουν τό άστικό εκλογικό τους δικαίωμα σε λαϊκό δημοψήφισμα, για να στηρίξουν τή μάχη πού έδινε τό κόμμα με τούς συμμαχούς του στο έσωτερικό της ένωσης της άριστερας!

Αυτά συμβαίνουν όταν επιλέγουμε μία συμμαχική αντίληψη συμβολαίου ανάμεσα σε ήγεςίες και όταν προσπαθούμε άπελπισμένα ν' άναστείλουμε τά άποτελέσματα της πολιτικής αυτής και να ένσωματώσουμε τήν ύστατη στιγμή τόν πολιτικό άγώνα μέσα στο συμβόλαιο. Όχι μόνο δέν καταφέρνουμε να βγούμε από τά στενά περιθώρια της εκλογικής λογικής, αλλά καθορίζομαστε άκόμα περισσότερο άπ' αυτήν. Κι άκόμα, μεγαλώνουμε άπλως τή σύγχυση καλώντας τις μάζες να

κινητοποιηθούν ενώ τίς έχουμε προσεκτικά ως τότε κρατήσει μακριά από την πολιτική μάχη.

Καί όμως, θά μπορούσε θαυμάσια ή πολιτική αυτή τής ενότητας νά έχει αντιμετωπιστεί ως πολιτική μαζική και μαχητική: πολιτική *λαϊκής ενότητας*, μέ τήν παράλληλη ανάπτυξη, δίπλα στη συμφωνία πού υπογράφεται στην κορυφή, ενός ενωτικού αγώνα στη βάση, μέσα στον όποιο τό κόμμα θά είχε μπορέσει νά απλώσει τήν επιρροή του και νά εξουδετερώσει τό εκλογικό «εμπόδιο» του ποσοστού πού έλειπε από τήν άριστερά. Στην περίπτωση αυτή, *τό σύμβολαιο θά είχε τήν εγγύηση του αγώνα* και προτεραιότητα θά είχε ή ενωτική μαζική πάλη. Οί κίνδυνοι άποπροσανατολισμού και οί δολοπλοκίες θά είχαν αντιμετωπιστεί μέ τήν εμπιστοσύνη στις μάζες. Καί τίς μάζες δέ θά τίς χειραγωγούσε κανείς, κανείς δηλαδή δέν θά τίς αντιμετώπιζε σάν τό αντικείμενο μιας άστικής στην πράξη πολιτικής πρακτικής, και θά είχαν δημιουργηθεί οί συνθήκες για μιά εργατική και λαϊκή πολιτική *λαϊκής ενότητας*.

Ή βαθιά, χρόνια και ριζωμένη καχυποψία τής ήγεσίας άπέναντι στις μάζες άπαγόρευσε στό κόμμα τήν άπελευθερωτική αυτή επιλογή. Άναδιπλώθηκε σέ μιά πολιτική συμφωνιών στην κορυφή, όπου όλα κατευθύνονταν από πάνω. Τό σύνθημα «λαϊκή ενότητα», πού αθόρμητα ξεπηδούσε στις γιγάντιες πορείες των εργαζομένων τό 1973 - 1975, τό κόμμα στην κυριολεξία δέ θέλησε νά τό άκούσει.

Φόβος μπροστά στό ριζοκίνδυνο, μεταμφιεσμένος σέ φόβο τής περιπέτειας, ή στό τέλος άπλή ρουτίνα (άντε νά υποθέσεις ποιά είναι τά πραγματικά αίτια των δισταγμών πού τά μέλη του ήγετικού μηχανισμού όμολογοϋν μεταξύ τους!). Ή ήγεσία άποσύρθηκε στις παλιές της συνήθειες, αυτοπροστατεύθηκε μέσα στό φρούριό της παρασύροντας εκεί και τό κόμμα. Καί ή άριστερά έχασε. Τό φρούριο μένει πάντοτε όρθιο, άμετακίνητο, όποιος άέρας κι άν φυσάει.

Τό κόμμα φυλακισμένο έντός των τειχών του

Σέ όλα όσα λέχθηκαν για τό κόμμα, για νά γίνουν κατανοητά, θά έπρεπε νά προστεθεί και ή εικόνα του κόμματος *άπό τά έξω*. Νά δοϋμε τή λειτουργία του όχι μόνο στό έσωτερικό του μηχανισμού, όχι μόνο στις πρακτικές, τίς αντιλήψεις; τή γραμμή του, αλλά και μέσα σ' αυτό τό *άπ' έξω* τής γαλλικής πραγματικότητας. Πρέπει αναγκαστικά νά παραδεχθούμε ότι εκεί τό κόμμα κατέχει μιά θέση πέρα για πέρα ιδιαίτερη.

Πρέπει αναγκαστικά νά παραδεχθούμε ότι μέ τήν καχυποψία του άπέναντι στις μάζες και μέ τό κλείσιμο στον έαυτό του, τό κόμμα βρίσκεται μέσα στη γαλλική κοινωνία σάν στρατιωτική μονάδα μέσα στό φρούριό της και όχι «σάν ψάρι στό νερό».

Τό φρούριο κρατάει καλά και διαρκεί, βέβαια. Είναι φτιαγμένο γι' αυτό. Χρειάζεται ή συνέχεια στό κόμμα, βέβαια. Άν όμως πρόκειται για τή συνέχεια ενός όχυρου, τότε άς διαβάσουμε Βωμπάν και όχι Μάρξ.

Ή Μακιαβέλι έλεγε ότι όποιος χτίζει ένα φρούριο για νά καταφύγει εκεί φυλακίζεται από τά ίδια του τά τείχη: και χάνεται όχι μόνο για τόν πόλεμο, αλλά και για τήν πολιτική.

Άν κάποτε τό φρούριο είχε λόγους ύπαρξης (πράγμα πού χρειάζεται μελέτη) τά πρώτα χρόνια τής 3ης Διεθνούς, τό κόμμα σήμερα πρέπει νά τό χρησιμοποιεί όχι σάν κρησφύγετο, αλλά ως άπλό άμυντικό όχύρωμα. Όπως έκανε και τό 1934 - 1936, τότε πού ή πολιτική του άνοιχτηκε πλατιά στις μάζες πού προχωρούσαν μπροστά («Δέν έχουμε ύπουργούς, αλλά κατέχουμε τό ύπουργείο των μαζών», Μωρίς Τορέζ), και όπως επίσης έκανε στην Άντίσταση. Δέν έχει άλλο λόγο ύπαρξης τό φρούριο για τούς επαναστάτες παρά νά βγαίνουν προς τά έξω για ν' απλώσουν τίς δυνάμεις τους μέσα στις μάζες. Πρέπει νά κοιτάζουμε τά πράγματα κατά πρόσωπο: ή ήττα του Μάρτη 1978 είναι ήττα τής πολιτικής γραμμής και τής πολιτικής πρακτικής πού συνδέονται μέ τή λειτουργία του κόμματος, λειτουργία πού συνοψίζεται στη φράση: τό κόμμα άποκλειστηκε στό φρούριό του και άρνήθηκε νά βγει από κεί μέσα για νά «χαθεί», δηλαδή για νά βρεθεί ανάμεσα στις μάζες.

Ή διαπίστωση ότι τό κόμμα παίρνει μέσα στη γαλλική κοινωνία τή μορφή φρουρίου είναι παράξενη. Γιατί τελικά πρόκειται άκριβώς για *όπισθοχώρηση*, *ανάδιπλωση* στό ένα τρίτο τής εργατικής τάξης, *όπισθοχώρηση* προληπτική μπροστά στις μάζες, *όπισθοχώρηση* μπροστά στα γεγονότα πού φτάνει μέχρι τή συστηματική καθυστέρηση. Καί ή ήγεσία βρίσκει τόν τρόπο νά κάνει τήν άνάγκη φιλοτιμία και νά παρουσιάζει τήν άδικαιολόγητη αυτή *όπισθοχώρηση* σάν σημάδι δύναμης, σύνεσης, άκόμα και πολιτικής *όξυδέρκειας*! Πολιτική *όξυδέρκεια*: μά έτσι άκριβώς τυφλώνεται μπροστά στην αντικειμενική σημασία τής *όπισθοχώρησης* αυτής, πού δέν μπορεί νά καταλήξει παρά στην *άπομόνωση* του κόμματος μέσα στη γαλλική κοινωνία — *δίχως* ό αριθμός των νέων μελών ν' άρκει για νά σπάσει αυτή τήν *άπομόνωση*. Κι όταν μιλάμε για τήν *άπομόνωση* του κόμματος, θέμα πού έπρεπε νά ναι πρωτεύον για τό κόμμα, ή ήγεσία άπαντάει καταγγέλλοντας τή *άστική* τάξη και τόν *άβυσσαλέο* *άντικομμουνισμό* της. Καί καθώς δέν υπάρχουν μικρά κέρδη, δέ βλέπει μέσα στην *άπομόνωση* αυτή παρά μιά *επιβεβαίωση*: τό κόμμα δέν είναι ένα κόμμα «όπως τά άλλα».

Πράγματι, τό θέμα του κόμματος και των μεταλλαγών του είναι κεντρικό πρόβλημα όλων των κομμουνιστών. Άν πρέπει ν' αλλάξει, μήπως γίνει ένα κόμμα «σάν τά άλλα»; Κι άν δέ γίνει σάν τά άλλα, σέ τί συνίσταται ή *άλλαγή* του; Τό πρόβλημα πού τίθεται *έδω* είναι πώς θά λήξει ή *άπομόνωση* του κόμματος, ή για νά *ξαναχρησιμοποιήσω* τήν παρομοίωση πού έκανα πιά πάνω *πώς θά βγει τό κόμμα από τό φρούριό του*.

Μέγας *όππορτουνιστικός* κίνδυνος παραμονεύει *έδω* τό κόμμα. Γιατί υπάρχουν δυό τρόποι «νά βγει από τό φρούριο». Μπορεί νά βγει *δίχως* νά μετακινηθεί, *γκρεμίζοντας* τήν επαναστατική παράδοση και μεταμορφώνοντας τό κόμμα, *τέτοιο* πού είναι *ανάδιπλωμένο σήμερα*, σ' ένα κόμμα «όπως τά άλλα», δηλαδή τυπικά φιλελεύθερο. Μπορεί όμως νά βγει κι *άλλιως*. Έγκαταλεί-

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

ποντας τό φρούριο και τήν αναδίπλωση, διευρύνοντας μέ τήν πάλη του τή ζώνη επιρροής του κόμματος και εφευρίσκοντας έτσι μέσα σ' αὐτή τήν πάλη τούς πραγματικούς λόγους μεταλλαγῆς του κόμματος πού θά του δώσουν νέα ζωή, προερχόμενη ἀπό τίς μάζες.

Σ' αὐτό τό δεύτερο δρόμο δέν ὑπάρχει κίνδυνος τό κόμμα νά γίνει «ὄπως τά ἄλλα», νά δανειστεῖ ἐσωτερικούς κανόνες ἀπό τά ἀστικά κόμματα. Τούς ἐσωτερικούς κανόνες του τό κόμμα ὀφείλει, διατηρώντας ζωντανό ὅ,τι καλύτερο διαθέτει ἢ ἐπαναστατική ἱστορική ἐμπειρία, νά τούς εφευρίσκει μέσα ἀπό τή μαζική πρακτική του και μέσα ἀπό τίς ἐμπειρίες και τίς ἀναλύσεις τῶν μελῶν του. Δέν κραδαίνω λέξεις, μιλάω γιά γεγονότα. Ἄς μπορούσαν κάποτε ἔστω μιά στιγμή νά ἐκφραστοῦν και θά μᾶς καταπλήξουν μέ τόν πλοῦτο τῶν συγκεκριμένων προτάσεων πού τά μέλη ἔχουν μετά ἀπό ὄριμη σκέψη μέσα στό μυαλό τους. Καί ὑπάρχουν ἐπαρκέστερες δυνάμεις, ἀρκετή θέληση και καθαρότητα ὄρασης στήν ἐργατική και λαϊκή βάση του κόμματος, γιά ν' ἀλλάξουν «ὅ,τι δέν μπορεῖ πιά νά διαρκέσει» και πρέπει ν' ἀλλάξει, και νά δημιουργήσουν νέες μορφές, πρωτότυπες, πού διατηροῦν ἀνέπαφη τήν ταξική ἀνεξαρτησία του κόμματος, τήν αὐτονομία του και τήν ἀπαίτησή του γιά πραγματική ἐλευθερία σκέψης, διαλόγου και δράσης.

Μιά γραμμὴ λαϊκῆς ἐνότητας

Θά ἤθελα νά πῶ μιά λέξη και γιά τό θέμα πού κινητοποιεῖ σήμερα σύσσωμη τήν ἀστική προπαγάνδα ἐναντίον του κόμματος, γιά τό δημοκρατικό συγκεντρωτισμό. Εἶναι βέβαιο πῶς τά μέλη δέ θά πέσουν στήν παγίδα. Θά ὑπερασπιστοῦν τήν ἀρχή αὐτή, ὄχι ἀπό φειχισμό στό καταστατικά ἢ ἐμμονή στό παρελθόν, ἀλλά ἐπειδὴ ξέρουν ὅτι ἓνα κόμμα γιά νά μὴν εἶναι «σάν τά ἄλλα» χρειάζεται ἐλευθερία πού δέν ἔχει σχέση μέ τό ἀστικό δίκαιο, ἐλευθερία πολὺ πλουσιότερη. Καί ξέρουν ἀκόμα ὅτι ἂν τό κόμμα εἶναι ζωντανό, θά εφευρίσκει μέ τίς μάζες νέες μορφές αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας δίχως νά συμβουλευεταί τούς εἰδικούς ἐπὶ τῆς ἀστικῆς ἐλευθερίας, εἴτε αὐτοὶ εἶναι κομμουνιστές εἴτε ὄχι.

Θά μπορούσαμε τέλος νά βγάλουμε ἀπό τήν ἀνάλυση αὐτή συμπεράσματα ἐργασίας και πάλης γιά τό μέλλον. Τά βάζω σέ μιά σειρά πού ὅμως δέν ἐμπεριέχει προτεραιότητες. Πρόκειται γιά μέτρα στενά δεμένα μεταξύ τους. Καί πρέπει νά βαλθοῦμε στή δουλειά σ' ὅλους τούς τομεῖς συγχρόνως. Χρειάζεται λοιπόν πάση θυσία:

1) Τό ξαναζωντάνεμα τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας. Ὁδηγός μας νά εἶναι ὄχι μιά θεωρία ἀπολιθωμένη και

παραμορφωμένη ἀπό τυποποιημένους κανόνες, ἀλλά ἀνοιχτόμυαλη, κριτική και ἀσθηρῆ. Ἡ μαρξιστική θεωρία θά σωθεῖ ἀπό τήν κρίση ὅπου βρίσκεται μέσα στό κομμουνιστικό κίνημα χάρη στήν πρακτική τῆς συγκεκριμένης ἀνάλυσης και στήν πρακτική τῶν λαϊκῶν ἀγώνων. Ὁδηγός μας νά εἶναι μιά θεωρία πού δέν παρακάμπτει τίς πρωτοβουλίες τῶν μαζῶν και τίς κοινωνικές μεταμορφώσεις, ἀλλά ἀντίθετα τίς ἀντιμετωπίζει κατά πρόσωπο, δέχεται τήν ἐπιρροή τους και ἐμπλουτίζεται.

2) Σέ βάθος κριτική και μεταρρύθμιση τῆς ἐσωτερικῆς οργανωτικῆς δομῆς του κόμματος και του τρόπου λειτουργίας του. Ὁ μεγάλος διάλογος πού ἀρχισε στή βάση του κόμματος πρέπει νά ὀδηγήσει τό κόμμα σέ μιά συγκεκριμένη ἀνάλυση τῶν σύγχρονων κανόνων του δημοκρατικού συγκεντρωτισμοῦ και τῶν πολιτικῶν συνεπειῶν τους. Τό πρόβλημα δέν εἶναι νά ἐγκαταλείψουμε τό δημοκρατικό συγκεντρωτισμό, ἀλλά νά τόν ἀνανεώσουμε, νά τόν μεταμορφώσουμε, γιά νά τόν βάλουμε στήν ὑπηρεσία ἐνός μαζικοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος, γιά νά προφυλάξουμε τήν ἰδιαιτερότητα και τήν ἀνεξαρτησία του κόμματος αὐτοῦ ἀπέναντι στήν ἀστική τάξη.

3) Συγκεκριμένη ἀνάλυση τῆς ταξικῆς πραγματικότητας τῆς Γαλλίας, πού θά μᾶς ἐπιτρέψει νά κατανοήσουμε, γιά νά τήν ἀντιμετωπίσουμε, τήν ἀστική ταξική πάλη, ὡς πρὸς τούς στόχους, τούς ἐλιγμούς και τήν τακτική της. Γιά νά κατανοήσουμε ἀκόμα τά συγκεκριμένα αἷτια τῆς διαίρεσης και τῶν ἀντιφάσεων στό ἐσωτερικό τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὅπως και μέσα στους μικροαστοὺς τῶν πόλεων και τῆς ὑπαίθρου. Γιά νά γνωρίσουμε τέλος, πραγματικά, τή φύση και τή θέση τῶν κομμάτων μέσα σ' αὐτές τίς ταξικές σχέσεις, και κυρίως του Κομμουνιστικοῦ και του Σοσιαλιστικοῦ κόμματος.

4) Καθορισμός μῆς συμμαχικῆς πολιτικῆς πού περιλαμβάνει ὅλες τίς ἐργατικές και λαϊκές δυνάμεις, και πού συνδυάζει συμφωνίες κορυφῆς μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς κομματικῆς πάλης στή βάση: μιά γραμμὴ λαϊκῆς ἐνότητας, δίχως ἀναθεωρητισμό οὔτε σεχταρισμό, μέ στόχο τήν ἐνεργητική κινητοποίηση τῶν μαζῶν και τήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῶν πρωτοβουλιῶν τους.

Ὑπὸ αὐτούς τούς ὅρους, τῶν ὁποίων ἐδῶ δίνω μόνο τίς ἀρχές, τό κόμμα θά μπορέσει ν' ἀλλάξει, νά βγεῖ ἀπό ὅλα τά διφορούμενα και τίς ἀναστολές πού κληρονόμησε ἀπό τό παρελθόν του, νά ἐξαγοράσει τά λάθη του και τίς ἀποτυχίες του, και νά βοηθήσει τή συσπείρωση τῶν λαϊκῶν μαζῶν γιά ὅ,τι θά ἀποτελέσει ἐπιτέλους τή νίκη τους.

Προβλήματα τῆς μετάφρασης

τοῦ Π.Α. Ζάννα

Ἄφησε πεθαίνοντας, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, σημαντικό δημοσιευμένο ἔργο: ποιήματα, μονογραφίες, ποικίλες μελέτες καὶ μεταφράσεις. Ὁ Jorge Louis Borges πού μελέτησε τὰ κείμενα αὐτά καὶ γνώρισε τὸ συγγραφέα, θεωρεῖ πολὺ πρὶν σημαντικό ἕνα ἄλλο τοῦ ἔργο — τὸ ἔργο τῆς ζωῆς του: «κρυφὸ, ἀτελεύτητα ἥρωικό, ἀσύγκριτο» καί, ἀλίμονο, «ἡμιτελές».

«Πρόκειται ἴσως» — κατὰ τὸν Μπόρχες — «γιά τὸ πρῶτο σημαντικό ἔργο τοῦ καιροῦ μας· ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ κεφάλαια 9 καὶ 38 τοῦ πρώτου μέρους τοῦ Δόν Κιχώτη καὶ ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κεφάλαιο 22»...

«Ὅσοι θέλησαν νὰ ὑπονοήσουν πὼς ὁ Μενάρ ἀφιέρωσε τὴ ζωὴ του στὴ γραφὴ ἐνὸς σύγχρονου Κιχώτη κατασκευοφάντησαν τὴ φημισμένη μνήμη του.

Δὲν ἤθελε νὰ συνθέσει ἕναν ἄλλο Κιχώτη — πράγμα εὐκόλο — ἀλλὰ τὸν Κιχώτη. Περιττὸ νὰ προσθέσω πὼς δὲ συλλογίστηκε ποτέ νὰ πραγματοποιήσει τὴ μηχανικὴ μεταγραφή τοῦ πρωτότυπου· δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ τὸ ἀντιγράψει. Ἀξιοθαύμαστη φιλοδοξία του ἦταν νὰ δημιουργήσει μερικές σελίδες πού θά συνέπιπταν — λέξη πρὸς λέξη, γραμμὴ πρὸς γραμμὴ — με τὶς σελίδες τοῦ Μιγκουέλ ντέ Θερβάντες.

Ὁ Μενάρ δὲ θέλησε νὰ γίνῃ ὁ Θερβάντες, σβήνοντας καὶ ξεχνώντας τοὺς τρεῖς αἰῶνες πού μεσολάβησαν ἀπὸ τότε ὡς τὶς μέρες μας. Ἦθελε νὰ παραμείνῃ ὁ ἑαυτὸς του, ὁ Πιέρ Μενάρ, καὶ μέσα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του ἐμπειρία νὰ φτάσῃ στὸν Δόν Κιχώτη.

Νὰ πὼς περιγράφει ὁ Μπόρχες¹ τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα τῆς προσπάθειας τοῦ Μενάρ:

«Τὸ κείμενο τοῦ Θερβάντες καὶ τὸ κείμενο τοῦ Μενάρ εἶναι κατὰ λέξη ὅμοια, ἀλλὰ τὸ δεύτερο εἶναι σχεδὸν ἀπίρως πλουσιότερο. (Πρὶν διαφοροῦμενο, θά ποῦν οἱ ἐπικριτές του, ἀλλὰ τὸ διαφοροῦμενο εἶναι πλουτὸς).

Εἶναι ἀποκαλυπτικὴ ἡ σύγκριση τοῦ Δόν Κιχώτη τοῦ Μενάρ μὲ τὸν Δόν Κιχώτη τοῦ Θερβάντες. Ὁ Θερβάντες λόγου χάρι, ἔγραφε (μέρος πρῶτο, κεφάλαιο IX):

«...[ἡ ἀλήθεια], πού [...] μητέρα της εἶναι ἡ ἱστορία, ἀναγωνίστρια τοῦ καιροῦ, φύλακας τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, μάρτυρας τῶν περασμένων, παράδειγμα γιά τὰ τωρινά, προειδοποίηση γιά τὰ μελλούμενα».

Γραμμὴν τὸ 17ο αἰῶνα ἀπὸ τὴν «ἀγνωρῆ μεγαλοφυΐα» τοῦ Θερβάντες, ἡ ἀπαρίθμηση εἶναι ἕνας ἀπλὸς ρητορικός

ἐπαινος τῆς ἱστορίας. Ὁ Μενάρ, ἀπὸ τὴν ἄλλη γράφει:

«...[ἡ ἀλήθεια], πού [...] μητέρα της εἶναι ἡ ἱστορία, ἀναγωνίστρια τοῦ καιροῦ, φύλακας τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, μάρτυρας τῶν περασμένων, παράδειγμα γιά τὰ τωρινά, προειδοποίηση γιά τὰ μελλούμενα»².

Ἡ ἱστορία, μητέρα τῆς ἀλήθειας: ἡ ἰδέα εἶναι ἐκπληκτικὴ. Ὁ Μενάρ, σύγχρονος τοῦ William James δὲν ὀρίζει τὴν ἱστορία ὡς ἀναζήτηση τῆς πραγματικότητας ἀλλὰ ὡς πηγὴ τῆς. Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια, γι αὐτόν, δὲν εἶναι ὅ,τι συνέβηκε· εἶναι ὅ,τι πιστεύουμε πὼς συνέβηκε.

Ὁ Μπόρχες σημειώνει ἀκόμη πὼς ἡ ἀντίθεση στὸ ὕφος τῆς κάθε γραφῆς εἶναι πολὺ ἔντονη. «Στὸ ἀρχαῖον ὕφος τοῦ Μενάρ -ὕφος τελικὰ ξένο- δὲν λείπει κάποια προσποίηση. Δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὸν προγενέστερο του πού χειρίζεται μὲ ἀνση τὰ ἰσπανικά τῆς ἐποχῆς του».

Περιορίζομαι σ' αὐτὰ τὰ λίγα γιά τὸ Μενάρ. Περισσότερα μπορεῖ νὰ βρεῖ ὁ ἀναγνώστης στὸ κείμενο τοῦ Μπόρχες (γραμμὴν τὸ 1939).³

Ἐνα πρόσφατο ἐλληνικὸ δημοσίευμα, τοῦ Νάσου Βαγενᾶ, μᾶς ἀποκαλύπτει μιάν ἄλλη χαμένη δόξα, τὸν Πάτροκλο Γιατρᾶ, μεταφραστὴ τῆς Ἑρμῆς Χώρας τοῦ T.S. Eliot.⁴

Ὁ Βαγενᾶς κάνει πρῶτα μιὰ γενικὴ παρατήρηση:

«Ὅσο ἀνόδυνη εἶναι μιὰ μετάφραση ὅταν τὸ πρωτότυπο ἔχει ἐκπληρώσει τὴν ἀμση ἱστορικὴ ἀποστολὴ του (τὴ συμβολὴ του στὴ λογοτεχνικὴ ἔκφραση μιᾶς ἐποχῆς) τόσο ἀνώριμη εἶναι ἐκείνη ὅταν ὁ ποιητὴς δὲν ἔχει ἀκόμα δώσει

1. Jorge Luis Borges: Pierre Ménéard, Auteur du Quichotte (μετάφραση P. Verdevoye) στὸν τόμο Fictions, Gallimard 1951, σ. 57—71 (ἀπ' ὅπου καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἀποσπάσματα). Ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ James E. Irby στὸν τόμο «Labyrinths», Penguin Books 1970, σ. 62—71.

2. Χρησιμοποιοῦ τὴ μετάφραση τοῦ Κ. Καρθαίου, προσαρμοσμένη στὸ κείμενο τοῦ Μπόρχες.

3. Θυμίζω μόνο πὼς στὸν Δόν Κιχώτη (καὶ μάλιστα στὸ κεφάλαιο πού ἔγραψε ὁ Μενάρ) ὁ Θερβάντες μᾶς λέει πὼς τὶς περιπέτειές του τοῦ τὶς μετάφρασε ἀπὸ τ' ἀραβικά κάποιος «ἰσπανομαθημένος Μαυριτανός».

4. Νάσου Βαγενᾶ: Πάτροκλος Γιατρᾶς ἢ οἱ ἐλληνικὲς μεταφράσεις τῆς «Ἑρμῆς Χώρας», στὸν τόμο Ἡ Συντεχνία, Κέδρος 1976.

δλόκληρο τό έργο του. *Η μετάφραση στην πραγματικότητα είναι ένα είδος κριτικής, ίσως τό δυσκολότερο. Είναι αδύνατο νά διατυπώσεις γιά ένα ποίημα μιά φιλόδοξη γνώμη, αν δέν γνωρίζεις δλόκληρη τήν ιστορία του δημιουργού του. Και τό νά μεταφράσεις τήν "Ερμη Χώρα, δίχως νά έχεις υπόψη σου τά Τέσσερα Κουαρτέτα σέ υποχρεώνει κατ' ανάγκην σέ μιά προσέγγιση άποσπασματική. Νομίζω πώς αυτός ήταν ό λόγος πού παρακίνησε τόν Σεφέρη νά ζανατιάσει τή μετάφρασή του. Είχε νά ξεπληρώσει στόν "Ελιοτ μιάν όφειλή και ή πρώτη του άπόπειρα δέν θά μπορούσε φυσικά νά θεωρηθεί ίκανοποιητική».*

Ο Βαγενάς εξετάζει τίς μεταφράσεις τής "Ερμη Χώρας πού μās έδωσαν, εκτός άπ' τό Σεφέρη, ό Σαραντής και ό Παπατσώνης, και συνεχίζει:

«*Η φιλολογική δεοντολογία δέν μου επιτρέπει ν' άποσιωπήσω μιά τέταρτη μεταφραστική προσπάθεια, πού αν τελικά κατώρθωνε νά δλοκληρωθεί ίσως ν' άποδειχνόταν άποφασιστική όχι μόνο γιά τήν πορεία δλόκληρης τής ελληνικής ποίησης, αλλά και γιά τήν έννοια του ίδιου του θρου μετάφραση. Πρόκειται γιά τήν άπόπειρα ενός σεμνού λογοτέχνη, του Πάτροκλου Γιατρά. Οι στίχοι τής "Ερμη Χώρας του Γιατρά δέν ξεπερνούν τούς εξήντα κι άπ' αυτούς ένα μέρος μόνο έχει δημοσιευτεί».*

Ο Γιατράς έμεινε χρόνια στή φυλακή — πολιτικός κρατούμενος άπό τά χρόνια του έμφυλίου. Έκει έμαθε άγγλικά και άρχισε νά μεταφράζει.

«*Η τριβή του με τά κείμενα του επέτρεψε νά έμβιβύνει στο νόημα τή λογοτεχνική μετάφραση: αυτή τόν βοήθησε νά κατανοήσει τήν ουσία τής ποιητικής δημιουργίας: ή τελευταία του παραχώρησε τό δικαίωμα νά εισχωρήσει στή φύση τής ποιητικής γλώσσας. Έντρομος ανακάλυψε πώς ήταν ίκανός νά μεταφράσει τό ίδιο ποίημα με δέκα διαφορετικούς τρόπους χωρίς ν' άπομακρύνεται ούτε χιλιστό άπό τό πρωτότυπο: πώς δέν του ήταν δύσκολο νά χρησιμοποιεί δέκα φορές τίς ίδιες λέξεις γιά δέκα διαφορετικές μεταφράσεις».*

Όταν ό Γιατράς άποφασίζει νά καταπιαστεί με τή μετάφραση τής "Ερμη Χώρας, έχει κιόλας καταλήξει στο συμπέρασμα πώς ό "Ελιοτ δέν ανταποκρίθηκε στις έντολές τής Ποίησης με κεφαλαίο Π. Γιατί, κάτω άπό τήν πίεση τής εκκλησίας, διαστρέβλωσε τήν εξαγγελία τής ποίησης — εξαγγελία πού ήταν, κατά τόν Γιατρά, ή «σημαντικότερη τής εποχής μας». Κι έτσι ό Γιατράς αισθάνθηκε πώς ήταν ταγμένος άπό τήν Ποίηση, ως καινούριος έντολοδόχος της, «νά ζαναβάλει τό ποίημα στή σωστή του βάση».

«*Αλλά στην προσπάθειά του αυτή βρέθηκε αντιμέτωπος μ' ένα πρόβλημα. Θά έπρεπε νά καταπιαστεί με τήν "Ερμη Χώρα, σαν νά βρισκόταν στο 1922, τή στιγμή τής πρώτης γραφής της, ή νά περιλάβει και τήν παγκόσμια εμπειρία πού μεσολάβησε στο μεταξύ; Δέν χρειάστηκε νά διστάσει και πολύ πριν άπορρίψει τήν πρώτη λύση. «Πώς θά μπορούσα νά άγνοήσω», γράφει, «τά γεγονότα πού δημιούργησαν τήν ιστορία τής εποχής μας; τόν πληθωρισμό του '29, τίς δίκες τής Μόσχας, τήν 4η Αύγουστου, τήν άτομική βόμβα, τόν έμφυλιο πόλεμο, τόν ψυχρό πόλεμο, τόν πόλεμο του Βιετνάμ και τέλος, τήν ίδια τήν "Ερμη Χώρα, πού στην Ελλάδα μόνο κυκλοφόρησε σε τρεις μεταφράσεις άπό τίς όποιες ή μία σε τέσσερις εκδόσεις; Χρέος του ποιητή τής εποχής μας είναι νά ξεφύγει άπό τόν παράλογο κόσμο τής "Ερμη Χώρας. Κι αυτό μόνο άπό τή σύγχρονη όδύνθ θά μπορούσε νά τό κατορθώσει».*

Νά κι ένα δείγμα τής μεταφραστικής προσπάθειας του Γιατρά, σε σύγκριση με τή μετάφραση του Σεφέρη:
Ο Σεφέρης μεταφράζει τούς στίχους 411 — 414:

*Άκουσα τό κλειδί
Στήν πόρτα νά γυρίζει μιά φορά μιά φορά μόνο*

*Σκεπτόμαστε τό κλειδί, καθένas μες στήν φυλακή
του,*

*Μέ τή σκέψη του κλειδιού, καθένas βεβαιώνει τή
φυλακή του*

Τούς ίδιους στίχους ό Πάτροκλος Γιατράς μεταφράζει:

*Άκουσα τό κλειδί
Στήν πόρτα νά γυρίζει μιά φορά μόνο*

Καθένas με τό κλειδί άνοίγοντας τή φυλακή του

Καθένas με τό κλειδί γκρεμίζοντας τή φυλακή του

Στό πρόσφατο βιβλίο του γιά τά προβλήματα τής γλώσσας και τής μετάφρασης ό George Steiner παρατηρεί πώς τό κείμενο του Μπόρχες είναι ίσως «τό πιο δξύ, τό πιο πυκνό σχόλιο πού πρόσφερε ποτέ κανείς στο όλο πρόβλημα τής μετάφρασης. Όσες μελέτες υπάρχουν σχετικές με τή μετάφραση [...] θά μπορούσαν, με τόν τρόπο του Μπόρχες, νά θεωρηθούν σχόλια πάνω στα δικά του σχόλια».⁵

Αν δούμε τήν άπόπειρα του Μενάρ σαν άπόπειρα μεταφραστική — ή έστω σαν άπόπειρα ανάπλασης ενός παλαιότερου κειμένου — τότε ανακαλύπτουμε και τό βασικό μεταφραστικό πρόβλημα. Ο Στάινερ τό διατυπώνει καθαρά:

«*Κάθε γνήσια μεταφραστική πράξη είναι, άπό μιά τουλάχιστον άποψη, ένας φανερός παραλογισμός, μιά προσπάθεια ν' άνέβει κανείς άνάποδα τήν κυλιόμενη κλίμακα του χρόνου και νά ζανατελέσει θεληματικά κάτι πού υπήρξε ή άβέβαιη κίνηση του πνεύματος».*⁶

Ο Walter Benjamin εκφράζει επιγραμματικά τήν ίδια αντίφαση:

«*Η πρόθεση του ποιητή είναι αυθόρμητη, πρωτογενής, γραφική [ή πρόθεση] του μεταφραστή είναι παράγωγη, τελική, ιδεατή».*⁷

Αυτόν τόν «παραλογισμό», αυτή τή βασική αντίφαση προσπαθούν νά λύσουν, με τό δικό του ό καθένas τρόπο, ό «συγγραφέας» του Κιχώτη⁸ και ό «μεταφραστής» τής "Ερμη Χώρας.

5. George Steiner: «After Babel. Aspects of language and translation», Oxford University Press., P.B. 1976, σ. 70.

6. δ.π. σ. 71.

7. Walter Benjamin: «The task of the translator», στον τόμο Illuminations (μετάφραση, H. Zohn) Fontana 1973, σ.76.

8. Κι άναρωτιέται κανείς αν ή μετάφραση του Μενάρ στή γλώσσα μας οδηγεί αναπότρεπτα στή προγενέστερη μετάφραση του Καρθαίου — όπως έγινε λίγο παραπάνω!

Οί άκραίες αλλά ύποδειγματικές αυτές περιπτώσεις θέτουν νομίζω τά βασικά προβλήματα κάθε μετάφρασης. Προβλήματα πού δέν είναι μόνο διαχρονικά.

Δύο είναι τά καιρία προβλήματα, από τά όποια πηγάζουν όλα τά άλλα:

Τό έφικτό ή τό άνέφικτο τής μετάφρασης. Είναι δυνατή ή μετάφραση; Πώς θεμελιώνεται;

Σ' αυτό τό πρώτο έρώτημα έρχεται νά προστεθεί τό δεύτερο — πού ταλαιπώρησε γιά χρόνια τή θεωρητική σκέψη, πού ταλαιπωρεί και θά ταλαιπωρεί πάντα τούς μεταφραστές: μετάφραση πιστή ή μετάφραση ελεύθερη;

Πρόκειται ουσιαστικά γιά ένα κοινό πρόβλημα, στό όποιο έρχονται νά προστεθούν τά ειδικότερα προβλήματα τής μετάφρασης: προβλήματα συγχρονικά και διαχρονικά, προβλήματα άντιστοιχίας, προβλήματα δομής και λειτουργίας τής κάθε γλώσσας, προβλήματα προσδιορισμού και συνεκδοχής, προβλήματα πολιτισμικά κ.π.ά.

Είναι χαρακτηριστικό πώς ή ιστορία τής μετάφρασης ταυτίζεται μέ τήν ιστορία τής θεωρίας τής μετάφρασης, γιατί οί περισσότεροι μεταφραστές γύρευαν νά δικαιολογήσουν τό έγχείρημά τους. Μιά σύντομη άναδρομή μās επιτρέπει νά έπισημάνουμε τίς άντικρουόμενες άπόψεις πού όριοθετούν τά προβλήματα και δείχνουν από ποιές όπτικές γωνίες άντιμετωπίστηκαν.

Πρώτος, καθώς φαίνεται, ό Κικέρων σημειώνει: «Δέν μετέφρασα ως διερμηγέας αλλά ως ρήτορας... όχι κατά λέξη (verbum pro verbo) αλλά διατηρώντας τό γενικό ύφος και τή δύναμη τής γλώσσας.»⁹ Τήν ίδια άποψη διατυπώνει ως έντολή και ό 'Οράτιος.

Είναι γεγονός πώς ή μεταφραστική παράδοση του δυτικού κόσμου ξεκινά από τούς Λατίνους. Οί άρχαίοι Έλληνες, κι όταν άκόμη γνωρίζουν ξένα κείμενα, δέν τά μεταφράζουν. 'Ο Ι.Θ. Κακριδής έπισημαίνει μία μόνο έλληνική μετάφραση: ένα χρονικό τών Καρχηδονίων του 5ου αιώνα, μεταφρασμένο έλληνικά τόν 4ο¹⁰.

Από τούς Ρωμαίους χρόνους ως σήμερα είναι άδύνατο νά καταγράψει κανείς τίς άντιφατικές άπόψεις και θεωρίες τίς σχετικές μέ τή μετάφραση. Σημειώνω έδω μόνο τά όνόματα και τά γραφτά εκείνα πού σημάδεψαν τίς εξέλιξεις τής θεωρίας (και τής μεταφραστικής πράξης) ως τίς μέρες μας και πού ίσως βοηθήσουν τήν άνάλυσή μας.

9. Παραπέμπω στην κριτική βιβλιογραφία του Bayard Quincy Morgan στο τέλος του συλλογικού τόμου «On translation», edited by Reuben A. Brower, Harvard University Press 1959, σ. 271—293. 'Όπου δέν σημειώνεται άλλη πηγή, οί άναφορές γίνονται σέ παραθέματα πού περιλαμβάνονται στις σελίδες αυτές.

10. Ι.Θ. Κακριδής: *Οί άρχαίοι Έλληνες και οί ξένες γλώσσες*. Άνατύπωση από τίς Διαλέξεις του 'Εθνικού Θεάτρου. Σειρά 3η, 1964, σ. 104.

11. Valery-Larbaud: «Sous l' invocation de saint Jerome», Gallimard 1953 (πρώτη έκδοση 1946).

12. Walter Benjamin, ό.π., σ.77.

Πώς νά παραλείψει κανείς τόν "Άγιο 'Ιερώνυμο (340-420) — δίκαια τόν επικαλέστηκε ό Valery - Larbaud και τόν έχρησε προστάτη τών μεταφραστών.¹¹ Και καταφεύγουμε άναγκαστικά στον "Άγιο άφοϋ — όπως παρατήρησε ό Βάλτερ Μπένγιαμιν — δέν ύπάρχει μούσα τής μετάφρασης, ούτε τής φιλοσοφίας.¹²

Πατέρας τής Λατινικής 'Εκκλησίας, ό 'Ιερώνυμος σπούδασε έλληνική φιλοσοφία και νομικά στη Ρώμη, μαθήτευσε κοντά στον Γρηγόριο Ναζιανζηνό και έπιμελήθηκε τήν άναθεώρηση τής λατινικής άπόδοσης τής Καινης Διαθήκης, τή Βουλγάτα. Μετέφρασε και κείμενα τής έλληνικής θεολογίας. 'Ο "Άγιος σχολιάζει τό έργο του, έξηγει πώς σημασία έχει ή άπόδοση του νοήματος, όχι τής κάθε λέξης.

'Η πολυκύμαντη ζωή του τόν έφερε στη Βηθλεέμ, κι όταν μετά τό 404 άρχισαν οί έπίδρομές τών Ούνων και τών 'Ισαυριανών, ό "Άγιος είπε και τουτο τό άξιομνημόνευτο: «*Τώρα πρέπει νά μεταφράσουμε τά λόγια τών Γραφών σέ πράξεις*».¹³

Από τόν 'Ιερώνυμο ως τίς άρχές του 19ου αιώνα ποιόν νά πρωτοαναφέρει κανείς σχετικά μέ τό μεταφραστικό πρόβλημα: Λούθηρο, Du Bellay, Montaigne, Jacques Amyot, Ben Johnson, Pope, Leonardo Bruni, Pierre Daniel Huet, Alexander Fraser Tytler — και παραλείπω πλήθος.

Σημειώνω τούτη τήν παρατήρηση του Δάντη, στην άπόδοση του Σεφέρη: «*Άς ξέρι λοιπόν ό καθένας πώς τίποτε πού έχει τήν άρμονία του μουσικού δεσμού δέν μπορεί νά μεταφερθεί από τή δική του γλώσσα σέ μιάν άλλη χωρίς νά τσακιστεί όλη ή γλυκύτητα και άρμονία του*».¹⁴ Μία από τίς πρώτες σκέψεις γιά τίς δυσκολίες τής ποιητικής μετάφρασης.

Πιο κατηγορηματικός, ό πραγματικός συγγραφέας του *Δόν Κιχώτη* δηλώνει: «*Η μετάφραση από μιά γλώσσα σέ μιάν άλλη... είναι σά νά κοιτάξεις μιά φλαμανδέζικη ταπισερί από τήν άνάποδη*».

'Άλλοι, όπως ό Dryden (1680), προχωρούν σέ ταξινομήσεις και διακρίσεις: *Μετάφραση* είναι ή κατά λέξη άπόδοση. *Παράφραση*, ή άπόδοση του νοήματος πού δέν πρέπει ωστόσο νά άλλοιωθει. 'Υπάρχει και ή *μίμηση*, πού μπορεί νά ξεφεύγει κάπως από τή μετάφραση.

'Ο Samuel Johnson είναι άπόλυτος: «*Η ποίηση δέν μεταφράζεται*». 'Άλλου σημειώνει πώς ό μεταφραστής πρέπει νά σταθεί στο έπίπεδο του συγγραφέα πού μεταφράζει — δέν είναι δουλιά του νά τόν ξεπεράσει.

Από τό 1815 περίπου μπαίνουμε σέ μιάν άλλη φάση, πιο θεωρητική και έρμηνευτική. 'Η μετάφραση έντάσσεται στο χώρο τής έρευνας τών προβλημάτων τής γλώσσας και τής σκέψης. Έχουμε ένα φιλοσοφικό πλησίασμα.

'Ο Goethe τονίζει πώς μιά καλή μετάφραση μπορεί νά οδηγήσει τή σκέψη πολύ μακριά. Στόν Carlyle γράφει (20 'Ιουλίου 1827): «*Ό,τι κι άν πει κανείς γιά τήν άνεπάρκεια τής μετάφρασης, γεγονός είναι πώς*

13. Donald Attwater: «The penguin dictionary of saints, 1965, σ. 185—186.

14. Γιώργος Σεφέρης: *Δοκίμς*, τόμος 2, Γ' έκδοση 1974, σ.251.

ή μετάφραση παραμένει μιά από τις πιο σημαντικές και τις πιο άξιες ανθρώπινες ασχολίες».

Ο Schleiermacher, ο Humboldt, ο Schopenhauer εντάσσουν τις παρατηρήσεις τους για τη μετάφραση στις φιλοσοφικές τους έρευνες.

Θ' ακολουθήσουν, πιο κοντά 'σε μας, τά κείμενα του Matthew Arnold, του Paul Valery, του Ezra Pound, του I. A. Richards, του Benedetto Croce, του Ortega y Gasset, κι ακόμη του Μπένγιαμιν και του Βαλερύ — Λαρμπώ που αναφέρθηκαν ήδη.

Μιά άλλη, πιο δημιουργική φάση άρχίζει στο τέλος της δεκαετίας του '40: οι διάδοχοι των ρώσων φορμαλιστών χρησιμοποιούν στο χώρο της μετάφρασης τη γλωσσολογία και τη στατιστική, παρεμβαίνει η θεωρία των πληροφοριών, και θά φουντώσει τό ενδιαφέρον για τη μηχανική, αυτόματη μετάφραση.

Ταυτόχρονα οι μεταφραστές συνεργάζονται σέ διεθνείς ενώσεις, εκδίδουν ειδικευμένα περιοδικά. Οί νέες κατευθύνσεις έπισημαίνονται σέ δύο συλλογικούς τομείς που εκδίδονται ό πρώτος στο πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ τό 1959, ό δεύτερος στο πανεπιστήμιο του Τέξας τό 1961.¹⁵

Όπως παρατηρεί ό Τζώρτζ Στάινερ: «*Η κλασική φιλολογία και ή συγκριτική λογοτεχνία, ή λεξικολογική στατιστική και ή εθνολογία, ή κοινωνιολογία της ταξικής όμιλίας, ή τυπολογική ρητορική, ή ποιητική και ή μελέτη της γραμματικής συνδυάζονται σέ μιά προσπάθεια νά φωτιστεί ή μεταφραστική πράξη και ή διαδικασία της ζωής που βρίσκεται ανάμεσα στις γλώσσες*».¹⁶

Έτσι τό πρόβλημα του έφικτου ή του ανέφικτου της μετάφρασης — και ταυτόχρονα ή απάντηση στο έρώτημα αν είναι δυνατή μιά πιστή μετάφραση και τί σημαίνει πιστότητα — τοποθετείται στή σωστή του βάση μόνο όταν ξεπεραστούν οι θεολογικές, οι μεταφυσικές και οι θολές φιλοσοφικές και έρμηνευτικές απόψεις.

Όπως πρώτος ό Wilhelm von Humboldt (1767-1835) νά πλησίασε σωστά τό θέμα στα πλαίσια της μελέτης του για τη γλώσσα.¹⁷ Οί έπίγονοί του όμως — νεοκαντιανοί και νεοχουμπολντιανοί — διατύπωσαν σαφέστερα τήν άποψη του.

«*Αναγνωρίζοντας τήν όφειλή της στον Χούμπολντ, ή φιλοσοφία αυτή άρνήθηκε νά δει στή γλώσσα ένα παθητικό έργαλειο έκφρασης. Τήν είδε σά μιά ενεργητική άρχή που επιβάλλει στή σκέψη ένα σύνολο από διακρίσεις και άξιες: κάθε γλωσσολογικό σύστημα περιλαμβάνει μιάν άνάλυση*

του έξωτερικού κόσμου καθαρά δική του και που διαφέρει από τις αναλύσεις άλλων γλωσσών ή από τις αναλύσεις της ίδιας γλώσσας σέ διαφορετικά στάδια εξέλιξης».¹⁸

Ο Ernst Cassirer γράφει χαρακτηριστικά: «*Η γλώσσα δέν είναι μόνο ένα μέσο για νά καταλαβαίνει και νά σκέφτεται ό άνθρωπος τόν κόσμο· ή γλώσσα προσδιορίζει άκόμη και τήν αντίληψη του για τόν κόσμο και τόν τρόπο της ζωής του μέσα σ' αυτή τήν αντίληψη*».¹⁹

Ο Benjamin Lee Whorf θά προχωρήσει άκόμη περισσότερο. Πιστεύει πως ή λειτουργία της ανθρώπινης σκέψης μπορεί νά φωτιστεί από τή μελέτη της γλώσσας. Η σκέψη του ανθρώπου κινείται μέσα σέ όρισμένα μοντέλα. Και τά μοντέλα αυτά είναι «*οί αδιόρατες περίπλοκες συστηματοποιήσεις της ίδιας του της γλώσσας*». Η ίδια του ή σκέψη βρίσκεται σέ μιά γλώσσα — στα Άγγλικά, στα Σανσκριτικά, στα Κινέζικα. Και κάθε γλώσσα είναι ένα τεράστιο σύστημα μοντέλων, που διαφέρει από τά άλλα, και μέσα στο όποιο βρίσκονται καθορισμένες πολιτιστικές ό μορφές και οι κατηγορίες μέ τις όποιες τό άτομο όχι μόνο επικοινωνεί αλλά και άναλύει τή φύση, αντιλαμβάνεται ή παραβλέπει έναν όρισμένο τύπο σχέσεων ή φαινομένων, διαμορφώνει τή λογική του και κατασκευάζει τό οικοδόμημα της γνώσης του».²⁰

Πόσο σημαντικές είναι οι γλωσσικές δομές για τή διαμόρφωση της σκέψης φαίνεται και στις συγκεκριμένες έρευνες που έγιναν σέ διάφορες γλώσσες. Ο Emile Benveniste, λόγου χάρη, έδειξε πως οι λογικές κατηγορίες του Άριστοτέλη δέν είναι παρά μεταφορές, στο φιλοσοφικό επίπεδο και μέ όρους της φιλοσοφίας, των κατηγοριών που άνήκουν στήν έλληνική γλώσσα.²¹ Και προσπαθώντας νά άποφύγει τήν έπικριση πως τέτοια συμπεράσματα είναι ταυτολογίες, (τέτοιες κριτικές δέχτηκε ή άποψη του Ούόρφ) καταλήγει σέ μιά πιο προσεκτική διατύπωση: «*Η ανάπτυξη της σκέψης είναι πολύ πιο στενά δεμένη μέ τις ικανότητες του ανθρώπου, τις γενικές συνθήκες της κουλτούρας, τήν όργάνωση της κοινωνίας, παρά μέ τήν ιδιαίτερη φύση της γλώσσας*. Η δυνατότητα όμως της σκέψης είναι δεμένη μέ τήν ιδιότητα του λόγου (Language), γιατί ή γλώσσα είναι μιά διαμορφωμένη δομή νοημάτων, και σκέψη είναι ό χειρισμός των σημείων της γλώσσας».²²

Η γλώσσα όρίζει τελικά — στον πιο σημαντικό βαθμό — τή σχέση μας μέ τόν κόσμο. Αυτό καλύπτει και ό όρισμός της γλώσσας που δίνει ό Martinet, όταν

15. Για τήν έκδοση του Χάρβαρντ βλ. τή βιβλιογραφική σημείωση άρ. 9. «The craft and context of translation». A symposium edited by William Arrowsmith and Roger Shattuck, University of Texas Press 1961.

16. G. Steiner, όπ. σ. 238.

17. Βλ. σχ. G. Steiner, όπ. 78—88. Ο G.S. παρατηρεί: «*Ο Humboldt είναι ένας από τους πολύ λίγους συγγραφείς και διανοητές — ό κατάλογός τους θά περιλάμβανε τόν Πλάτωνα, τόν Vico, τόν Goleridge, τόν Saussure, τόν R. Jakobson που διατύπωσαν κάτι καινούριο και πλήρως σχετικά με τή γλώσσα*» όπ. σ. 79.

18. S. Ullman: Précis de Sémantique Française. Αναφέρεται από τόν Georges Mounin: «Les problèmes théoriques de la traduction» Gallimard 1963, σ. 43 (παραπέμπω στήν επανέκδοση του 1976).

19. E. Cassirer, σέ άρθρο του δημοσιευμένο τό 1929. Αναφέρεται από τόν G. Mounin όπ. σ. 44.

20. B.L. Whorf: «Language, Thought and Reality», 1958. Αναφέρεται από τόν G. Steiner, όπ. σ. 89. Στόν ίδιο ή παρουσίαση και κριτική της άποψης του Whorf, σ. 88—94. Πρβ. G. Mounin, όπ. σ. 46—50.

21. Emile Benveniste: «Problèmes de Linguistique Générale», Gallimard 1972, σ. 63—74.

22. όπ. σελίς 74.

τονίζει πώς η γλώσσα είναι όργανο επικοινωνίας «σύμφωνα με τό όποιο ή ανθρώπινη εμπειρία αναλύεται με διαφορετικό τρόπο σε κάθε κοινότητα [...]»²³

Ή κάθε γλώσσα — βεβαιώνουν οι νεότερες γλωσσολογικές έρευνες — διαλέγει μέσα από την ίδια πραγματικότητα, διαφορετικές όψεις. Ή γλώσσα καθορίζει την αντίληψή μας του σύμπαντος. Δέν βλέπουμε παρά ό,τι μάς δείχνει ή γλώσσα μας.²⁴

Έτσι ή μετάφραση πού συνδέει δύο διαφορετικές γλώσσες, προσπαθεί νά συνδέσει και διαφορετικές σχέσεις με τόν έξωτερικό και τόν έσωτερικό μας κόσμο. Ή δυσκολία ή και ή αδυναμία της μετάφρασης βρίσκεται στό ότι δέ μιλάμε ποτέ για άκριβώς τό ίδιο πράγμα — κι άς έχει ή όμιλία μας τό ίδιο αντικείμενο — όταν μιλάμε σε δύο διαφορετικές γλώσσες.

Ή νεότερη έθνολογία, στις διασυνδέσεις της με τή γλωσσολογία, καταλήγει σε ανάλογα συμπεράσματα. Διαπιστώνει πώς δέν είναι μόνο ή αντίληψη του κόσμου πού διαφέρει από πολιτισμό σε πολιτισμό, αλλά πώς έχουμε σε κάθε πολιτισμό ένα διαφορετικό κόσμο.

Οί κόσμοι αυτοί είναι άραγε, μεταξύ τους, νοητοί; Κι αν δέν είναι, τότε μπορεί νά είναι μεταφράσιμοι;

Ή Ο.Ε.Α. Nida είναι ίσως ό πιο σημαντικός μελετητής των μεταφραστικών προβλημάτων, σε σχέση με τή γλωσσολογία και την έθνολογία. «Ένα μέρος της έρευνάς του βασίζεται στις μεταφράσεις της Βίβλου — του πιο πολυμεταφρασμένου βιβλίου και του βιβλίου πού σχολιάζεται και έρμηνεύεται τό περισσότερο, άκόμη και σε γλώσσες πού δέν απέκτησαν άκόμη τή γραφή του μετάφραση.»²⁵

Όταν περνάμε από πολιτισμό σε πολιτισμό, με τελείως διαφορετική κοσμοαντίληψη, ή μετάφραση είναι αδύνατη, σκοντάφτει κάθε τόσο σ' ένα κενό.

Μερικά άπλά παραδείγματα: Οί κάτοικοι της περιοχής του Άμαζονίου άγνοούν τή λέξη αλλά και την έννοια της *έρημου* — ενώ σε άλλες περιοχές τό ίδιο ισχύει για τή λέξη *ζούγκλα*. Πολλές φυλές δέν έχουν καμία εμπειρία της έννοιας πού καλύπτουν οι λέξεις *βουνό, ποτάμι, λίμνη, χιόνι* κ.λπ. Πώς νά συλλάβει ό Έσκιμώος τό βιβλικό συμβολισμό του *άμνου*, κι ένας Ίνδιάνος τό συμβολισμό του *σπορέα* (για τόν Ίνδιάνο ό σπορέας ήταν τρελός, γιατί κανένας δέν σκορπά ποτέ τους σπόρους στό χωράφι φυτεύει κάθε σπόρο χωριστά και τόν προστατεύει καθημερινά ώσπου νά φυτρώσει).

Μόνη λύση στις περιπτώσεις αυτές ή αναζήτηση αντιστοιχιών, όταν περνάμε έτσι από πολιτισμό σε πολιτισμό.

Οί άκραίες περιπτώσεις πού επισημαίνονται σε πολιτισμούς τόσο διαφορετικούς μεταξύ τους, φωτίζουν τις πολύπλοκες και πολυσήμαντες σχέσεις πού δια-

μορφώνονται ανάμεσα στις γλώσσες άκόμη και στά πολύ άπλά φαινόμενα της καθημερινής ζωής. Κι αντίλαμβάνεται κανείς πόσο σύνθετα γίνονται τά προβλήματα όταν περάσουμε από τά αντικείμενα της καθημερινής ζωής στό συμβολικό επίπεδο και στό πλαίσιο της ιδεολογίας.

Γιά νά ξεφύγουμε ώστόσο από τό θεωρητικό, τουλάχιστον, άδιέξοδο του *μή - μεταφράσιμου*, πού έρχεται σε σύγκρουση με την ύπαρκτή και πλούσια μεταφραστική πράξη, πρέπει νομίζω νά γυρίσουμε στην καθαρά γλωσσολογική έρευνα.

Ή Roman Jakobson συνοψίζει και συστηματοποιεί τή γλωσσολογική θέση στη μελέτη του *Γλωσσολογικές άπόψεις για τή μετάφραση*,²⁶ στην όποία αξίζει νά σταθούμε.

Ή κατανόηση κάθε καινούριας λέξης άπαιτεί την άναδρομή σε μία σειρά από γλωσσολογικά σημεία, γιατί δέν υπάρχει σημαινόμενο χωρίς σημείο. Για τό γλωσσολόγο, αλλά και για τόν κοινό θνητό πού χρησιμοποιεί τή γλώσσα, τό νόημα μιας λέξης δέν είναι παρά ή μετάφρασή της σ' ένα άλλο σημείο πού μπορεί νά την ύποκαταστήσει και πού αναπτύσσει πληρέστερα τό νόημά της.

Τά γλωσσικά σημεία έρμηνεύονται κατά τρεις διαφορετικούς τρόπους, ανάλογα με τό αν μεταφράζουμε:

1) *Σε άλλα σημεία της ίδιας γλώσσας*. Έχουμε τότε μία μετάφραση *ένδογλωσσική*, μία νέα διατύπωση (Reword-ing). Τά γλωσσικά σημεία έρμηνεύονται από άλλα σημεία της ίδιας γλώσσας.

2) *Σε σημεία μιας άλλης γλώσσας*. Είναι ή *διαγλωσσική*, ή καθαυτό μετάφραση. Τά γλωσσικά σημεία έρμηνεύονται με μίαν άλλη γλώσσα.

3) *Σε διαφορετικά σημειωτικά συστήματα*. Τά γλωσσικά σημεία έρμηνεύονται με σημεία μή γλωσσικά.

Στή πρώτη περίπτωση ή έρμηνεία ενός σημείου σπάνια έντοπίζεται σε ένα και μόνο άλλο σημείο (συνώνυμο) συνήθως δίνεται μία πιο αναλυτική έρμηνεία ή μία περίφραση.

Στή δεύτερη περίπτωση — στην καθαρή μετάφραση πού μάς άπασχολεί έδω — οι κωδικές μονάδες δέν έχουν πάντα άπόλυτη αντιστοιχία μεταξύ τους.

Άς πάρουμε τό παράδειγμα πού δίνει ό Γιακόμπσον: ή άγγλική λέξη *cheese* (τυρί) δέν άποδίδεται με τή ρωσική *сыр*, γιατί τό άσπρο τυρί είναι άγγλικά *cheese*, αλλά όχι ρωσικά *сыр*. Οί Ρώσοι πρέπει νά πουν, στή γλώσσα τους, για νά καλύψουν τόν πιο γενικό όρο: «φέρτε μου τυρί και άσπρο τυρί».²⁷ Ή μετάφραση, κατά τόν Γιακόμπσον, έξυπακούει δύο ταυτόσημα μηνύματα σε δύο διαφορετικούς κώδικες. Ή μεταφραστική μετάφράζει μηνύματα, όχι λέξεις.

«Ή *ισοτιμία* στη διαφορά είναι τό *καίριο πρόβλημα* της γλώσσας και βασικό μέλημα της γλωσσολογίας». Ή γλωσσολόγος έρμηνεύει μηνύματα.

26. Roman Jakobson: «On linguistic aspects of translation», στον τόμο «On translation», ό.π. σ. 232 - 239. Γαλλική μετάφραση στό R. Jakobson: «Essais de linguistique générale», μετάφραση N. Ruwet, Les Editions de Minuit 1964, σ. 78-86.

27. Τό αντίθετο ίσως άπ' ότι συμβαίνει σε όρισμένες ελληνικές περιοχές όπου ή λέξη *τυρί* σημαίνει μόνο άσπρο τυρί (φέτα).

23. André Martinet: *Στοιχεία Γενικής Γλωσσολογίας*, μετάφραση Άγαθοκλή Α. Χαραλαμπόπουλου, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 18.

24. G. Mounin, ό.π. σ. 59.

25. Eugene A. Nida: «Principles of translation as exemplified by bible translating», στον τόμο «On translation», ό.π. σ. 11-31.

Τά μεταφραστικά προβλήματα είναι προβλήματα κατανόησης και αντιστοιχίας ανάμεσα σέ δύο γλωσσικά συστήματα. Μπορεί νά λείπουν σέ ὀρισμένες γλώσσες κάποιοι συγκεκριμένοι γραμματικοί καί συντακτικοί τρόποι. Αυτό δέ σημαίνει πώς τά κείμενα εἶναι ἀμετάφραστα. Ὑπάρχει, καί πρέπει νά βρεθεῖ, ἕνας ἄλλος τρόπος ἀπόδοσης. Ἡ ἔλλειψη, λόγου χάρη, τοῦ δυϊκοῦ ἀριθμοῦ δέ μᾶς ἐμποδίζει νά χρησιμοποιήσουμε τό ἀριθμητικό δύο γιά νά τόν ἀντικαταστήσουμε.

Συχνά δημιουργεῖται ἕνα ἄλλο πρόβλημα: τό μήνυμα πού πρέπει νά μεταφραστεῖ περιέχει πληροφορίες πού δέν ἐπαρκοῦν γιά νά διατυπωθεῖ σωστά τό ἴδιο μήνυμα σέ μιά γλώσσα πού διαθέτει περισσότερες καί ἀναλυτικότερες γραμματικές κατηγορίες. Ἔτσι ὅταν μεταφράσουμε τήν πρόταση «Ἡ Ἑλένη ἔχει ἀδέλφια» σέ μιά γλώσσα πού διαθέτει δυϊκό καί πληθυντικό, ὁ μεταφραστής πρέπει νά διαλέξει ἂν θά πει:

«Ἡ Ἑλένη ἔχει δύο ἀδέλφια» ἢ «Ἡ Ἑλένη ἔχει περισσότερα ἀπό δύο ἀδέλφια» ἢ «Ἡ Ἑλένη ἔχει δύο ἢ περισσότερα ἀδέλφια».

Κι αὐτό γιὰτί ὁ τύπος «Ἡ Ἑλένη ἔχει ἀδέλφια» δέν ὑπάρχει στήν ἄλλη γλώσσα, ὅπου μόνο μιά ἀπό τίς τρεῖς παραπάνω ἐκδοχές ἀνταποκρίνεται στίς ἀναλυτικές κατηγορίες τῆς γλώσσας αὐτῆς.

Γιά νά μεταφραστεῖ ρωσικά ἢ ἀγγλική φράση: «I hired a worker», ὁ Ρῶσος χρειάζεται συμπληρωματικές πληροφορίες: ἂν πρόκειται γιά ἐργάτη ἢ ἐργάτρια, ἂν ἡ ἐργασία του ὀλοκληρώθηκε ἢ ὄχι.

Τέτοια φαινόμενα ἐμφανίζονται γιὰτί οἱ πληροφορίες πού ἀπαιτοῦν τά διάφορα συστήματα γραμματικῆς διαφέρουν. Γι' αὐτό καί πολύ συχνά μεταφράζοντας ἀπό μιά γλώσσα σέ ἄλλη, κι ἀπό τή δευτέρα σέ μιά τρίτη, χάνεται ἢ φθείρεται τό ἀρχικό περιεχόμενο τοῦ μηνύματος. Λειτουργεῖ κι ἐδῶ ἡ ἐντροπία τῆς Θερμοδυναμικῆς.

Σημαντική εἶναι ἡ παρατήρηση τοῦ Γιάκομπσον, πού ἐπιβεβαιώνει τά ὅσα εἶπαμε γιά τίς διαφορές τῶν γλωσσικῶν καί πολιτισμικῶν κόσμων: «Οἱ γλώσσες διαφέρουν βασικά κατὰ τό τί πρέπει νά ἀποδώσουν καί ὄχι κατὰ τό τί μποροῦν νά ἀποδώσουν.» Οἱ γραμματικές κατηγορίες δέν ἀποτελοῦν λοιπόν ἀξεπέραστα μεταφραστικά ἐμπόδια. Ὅταν ὁμως — παρατηρεῖ ὁ Γιάκομπσον — ἔχουμε νά ἀντιμετωπίσουμε εὐφυολογήματα ἢ καλαμπούρια, ὄνειρα, μαγεῖες (ὅ,τι θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε γλωσσική μυθολογία τῆς καθημερινῆς ζωῆς) ὅταν πρόκειται, πάνω ἀπ' ὅλα, γιά τήν ποίηση,²⁸ τότε διαπιστώνουμε πώς οἱ γραμματικές κατηγορίες διατηροῦν μιά ἀξιοπλήρη σημαστική ἀξία.

Ἔτσι, λόγου χάρη, στίς σλαβικές γλώσσες ἡ μέρα εἶναι γένους ἀρσενικοῦ, ἢ νύχτα θηλυκοῦ: ἡ μέρα γίνεται στοῦς ποιητικούς συμβολισμούς ἐραστικῆς τῆς νύχτας.

Ὁ Ρῶσος ζωγράφος Ρεπίν δέν μποροῦσε νά καταλάβει πώς οἱ Γερμανοί συνάδελφοί του ἔδιναν στήν

ἀμαρτία μορφή γυναίκα: στά ρώσικα τό γένος τῆς εἶναι ἀρσενικό.

Γαλλικά καί ρωσικά ὁ θάνατος παίρνει μορφή γυναίκα — τό οὐσιαστικό εἶναι γένους θηλυκοῦ. Γερμανικά, ἄλλα καί στή γλώσσα μας, ἔχει μορφή ἀνδρική: ὁ χάρος. Γι' αὐτό ὀρισμένοι συμβολισμοί ὅταν μεταφραστοῦν γίνονται ἀκατανόητοι.

Γιά τόν Γιάκομπσον στήν ποίηση, ὅλα τά συστατικά τοῦ γλωσσικοῦ κώδικα βρίσκονται ἀντιμέτωπα — τοποθετημένα σέ σχέσεις ὁμοιότητας καί ἀντίθεσης γιά νά διαμορφώσουν ἕνα ξεχωριστό νόημα. Στήν ποίηση βασιλεύει ἡ παρονομασία. Ἡ ποίηση — κατὰ τόν Γιάκομπσον — εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ἀμετάφραστη. Εἶναι δυνατή μόνο ἡ *δημιουργική μεταφορά* τῆς: 1) μέσα στήν ἴδια γλώσσα, ἄλλα σέ ἄλλη μορφή, 2) ἀπό μιά γλώσσα σέ ἄλλη καί 3) ἀπό ἕνα σύστημα σημείων σέ ἄλλο (π.χ. μεταφορά στή μουσική, στόν κινηματογράφο, στή ζωγραφική κ.λπ.).

Πρωθῶντας τή σκέψη τοῦ Γιάκομπσον γιά τήν ποίηση θά μπορούσε νά παρατηρηθεῖ πώς ἡ ποίηση — ἄλλα καί πιό γενικά ἢ λογοτεχνία — τείνει συχνά, καί ἰδιαίτερα στά χρόνια μας, πρὸς τήν ἰδιολεξία ἢ καί τή σιωπή.²⁹

Στήν περίπτωση τῆς ἰδιολεξίας ἢ προσωπική γλώσσα τοῦ συγγραφέα μὴ ἔχοντας γνωστό κώδικα ἀναφορᾶς εἶναι πραγματικά ἀμετάφραστη — παραμένει κλειστό πού, ὡς ἕνα σημείο τουλάχιστο, δέν μπορεῖ νά ἀποκρυπτογραφηθεῖ.

Ἄλλοτε πάλι — ὅπως σ' ὀρισμένα ποιήματα τοῦ Ἔζρα Πάουντ — τό κείμενο εἶναι πολύγλωσσο καί ἡ μετάφραση τῆς μᾶς γλώσσας ἀνατρέπει τούς συσχετισμούς καί τήν ἰσορροπία πού δημιούργησε ὁ ποιητής μέ τίς ὑπόλοιπες.³⁰

Ἄλλοτε ἀκόμη — ἡ περίπτωση τοῦ Finnegans Wake — τό κείμενο δέν ἐπιδέχεται μετάφραση (παρά μόνο ἐρμηνευτικές ἀπέπειρες σέ μιά ἄλλη γλώσσα) γιὰτί βασίζεται στόν ἰδιότυπο κώδικα τοῦ James Joyce πού ἀποτελεῖ κι αὐτός, μέ τή σειρά του, ἕνα συγκεκριμένο κωδικόν. «Τό βιβλίο [αὐτό] ἀνήκει σ' ὅλες τίς γλώσσες καί σέ καμία...»³¹ Ἀπό ποιὰ λοιπόν γλώσσα καί σέ ποιὰ νά τό μεταφράσεις;

Στά πλαίσια τοῦ σχήματος πού μᾶς ἔδωσε ὁ Γιάκομπσον, νομίζω πώς μπορούμε νά δοῦμε, ἀπό μιά ἀποψη, τήν ἐθνολογία καί τή φιλολογία ὡς μεταφράσεις *ἐνδογλωσσικές*, ὡς προϋποθέσεις τῆς *διαγλωσσικῆς*, τῆς πραγματικῆς μετάφρασης.

Ἡ *ἐθνολογία*, γιά τούς λόγους πού ἐξηγήσαμε κίωλας: γιὰτί ἐρμηνεύει προβλήματα πού κρύβονται πίσω ἀπό τά σημεία τῆς γλώσσας καί προσφέρει ἔτσι συχνά τή βάση γιά τίς μεταφράσεις ἢ καί τήν ἀπόδειξη πώς κάποιο κείμενο εἶναι, σέ ὀρισμένες τουλάχιστο περιπτώσεις καί γιά συγκεκριμένους λόγους, ἀμετάφραστο.

Μέ τήν ἴδια αὐτή ἔννοια καί ἡ *φιλολογική* ἔρευνα πλησιάζει τή μετάφραση. Ἡ φιλολογία, μᾶς λέει ὁ

28. Βλ. σχ. τό βασικό δοκίμιο τοῦ Jakobson, «Linguistics and poetics», γαλλική μετάφραση ὀ.π. σ. 209—248. Ἑλληνική μετάφραση τοῦ Ἀρη Μπερλή στό περιοδικό *Σπείρα*, τεύχ. 1. Μάρτη, 975, σ. 30—67 (*Γλωσσολογία καί Ποιητική*).

29. Βλ. σχ. G. Steiner, ὀ.π. σ. 176—198.

30. Βλ. τίς παρατηρήσεις τοῦ Γ. Σεφέρη γιά τή μετάφραση τοῦ Κάντο I στίς *Ἀντιγραφές*, Ἰκαρος 1965, σ. 155—156.

Saussure, «θέλει πρὶν ἀπ' ὅλα νά παγιώσει, νά ἐρμηνεύσει, νά σχολιάσει τὰ κείμενα». ³² Πραγματοποιεῖ πάνω στό κείμενο πού θά μεταφραστῆ μιά κάποια προετοιμασία: οἱ φιλολογικές ἐκδόσεις καί τὰ σχόλια δίνουν τίς διευκρινίσεις καί τίς πληροφορίες ἐκεῖνες πού φωτίζουν τό κείμενο καί τό καθιστοῦν πιό προσιτό στό μεταφραστή, πιό πρόσφορο γιά μετάφραση. Ἐκτός ἀπό τήν προ-μεταφραστική αὐτή ἐργασία ἡ φιλολογική ἐρευνα προσφέρει συχνά καί μιά μετα-μεταφραστική ἐπεξεργασία τοῦ κειμένου προσθέτοντας στό μεταφρασμένο κείμενο τίς ἀπαραίτητες ἐρμηνευτικές σημειώσεις.

Κίνδυνος γιά τό μεταφραστή εἶναι νά καταλάβει τό σημαῖνον δίχως νά καταλάβει τό σημαίνόμενο. Τόσο-ἡ ἔθνολογία ὅσο καί ἡ φιλολογία μᾶς δείχνουν πῶς ἡ ἀτανόηση τοῦ κειμένου ἀπαιτεῖ καί τὰ δύο. Συχνά μέ ἀναγωγές διαχρονικές.

« Ἄν καταλάβεις τὰ σημαίνοντα δίχως νά καταλάβεις τὰ σημαίνόμενα, καταλαβαίνεις ὅ,τι σοῦ ἐπιτρέπουν νά καταλάβεις οἱ τυπικές σχέσεις πού συνθέτουν τό γλωσσικό σύστημα μᾶς γλώσσας, τή δομή της: λεξικολογική, μορφολογική, συντακτική – κάτι πού μπορεῖ νά γίνει δίχως νά φτάσεις στά σημαίνόμενα. Ἡ κατανόηση τῶν σημαινομένων εἶναι – μαζί μέ τήν προηγούμενη γνώση καί μέ ἄλλη διεργασία – ἡ γνώση τῶν συμβατικών σχέσεων (αὐτή τή φορά στήν ἐξέλιξη τοῦ χρόνου) τῶν ἴδιων σημείων μέ τίς διαδοχικά διαφορετικές τους ἔννοιες». ³³

Ἔτσι κάνουμε συχνά τό λάθος νά μεταφράζουμε τίς λέξεις μέ τή σημερινή τους ἔννοια, ἐνῶ στήν ἐξέλιξη τῆς γλώσσας μπορεῖ νά μὴν ἀλλάξε ἡ τυπική ἐμφάνιση τῆς λέξης ἀλλά ἀλλάξε ἡ ἔννοια, τό σημαίνόμενό της.

Οἱ παραπάνω παρατηρήσεις μᾶς φέρνουν καί στό πρόβλημα τῆς συνεκδοχῆς (connotation), πρόβλημα συχνά πολύ πιό δύσκολο ἀπό τό πρόβλημα τοῦ προσδιορισμοῦ (denotation).

Ἄς τό θέσουμε μ' ἕνα ἀπλό παράδειγμα: Τί σημαίνουν οἱ λέξεις, τὰ σημεία, *ἔλεφας* καί *ἀγελάδα* γιά τόν κάτοικο τῆς Ὀλλανδίας καί τί γιά ἕναν Ἰνδó. Μπορεῖ ἡ ἴδια λέξη, μέ μόνο τή μετάφρασή της, νά καλύψει τίς διαφορετικές κάθε φορά ἀναφορές σέ ἕνα πλῆθος ἀπό ὕλικές συμβολικές θρησκευτικές καί ἰδεολογικές ἐμπειρίες;

Πάντα κάτι θά μένει ἐξω ἀπό τή λέξη, ἡ ἀντίθετα ἡ λέξη θά φορτίζεται μ' ἕνα βῆρος πού κανονικά δέ θά ἔπρεπε νά ἔχει. Κι ἂν, προχωρώντας ἀκόμη περισσότερο δεχτοῦμε, λόγου χάρι, πῶς γιά τούς Ἄγγλους ἡ λέξη *temperant* (τρικυμία) συμπαρασύρει τίς ἀναφορές στόν Σαίξπηρ ³⁴, πῶς μποροῦν ποτέ ν' ἀποδοθοῦν κι ὅλες οἱ συνεκδοχές πού δένονται μέ τή λογοτεχνική καί καλλιτεχνική παράδοση;

31. Μαντώ Ἀραβαντινοῦ: *Τζαίμς Τζόυς, γλώσσα – ἐργαστήρι*, στό περιοδικό *Ἡριδανός*, τεύχ. 3, Δεκέμβριος 1975 — Γενάρης 1976, σ. 19.

32. Ferdinand de Saussure: «Cours de linguistique générale», Edition Critique, Payot 1972, σ. 13.

33. G. Mounin, ὁ.π. σ. 246.

34. Ἀναφέρεται ἀπό τόν Edward Safir: «Le Langage», μετάφραση S. O. Guillemin, Petite bibliotheque Payot 1967, σ. 41—42.

Τό παιχνίδι — ἄς μὴν γελιομαστε — εἶναι συχνά χαμένο, ἡ καλύτερη μετάφραση εἶναι πάντα μιά χαμένη παρτίδα. Ἴσως ὁμως νά ἔχει δίκιο ὁ Στάινερ ὅταν, μιλώντας γιά τήν ποιητική μετάφραση, παρατηρεῖ πῶς ἡ ἦττα τῆς καλῆς μετάφρασης εἶναι *δημιουργική*. Γιατί ἀγγίζει καί ἀναγνωρίζει τή μεγαλοφυΐα τοῦ πρωτότυπου· μᾶς μεταδίδει αὐτή τή μεγαλοφυΐα μέ ὅ,τι δέν κατορθώνει νά ἀναδημιουργήσει. ³⁵ Καί τότε φωτίζεται τό πρωτότυπο — ἡ μεγάλη ποιητική μετάφραση τό κρίνει —, ἀλλά καί ἡ γλώσσα τῆς μετάφρασης, μέ ὅ,τι κατόρθωσε καί ὅ,τι δέν κατόρθωσε νά ἀποδώσει.

Ἴσως καί ἡ μὴ - μετάφραση νά εἶναι τότε ἀποκαλυπτική. Ὅταν ὁ Σεφέρης ἐγκαταλείπει τήν ἀπέπαιρα νά μεταφράσει τό East Coker καί τό Little Gidding τοῦ Ἐλιοτ γιά τόν ἔφερε, ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος, «*μπροστά σέ προβλήματα ἀκρίβειας καί συμπύκνωσης πού μέ ἀνάγκαζαν νά ἀσκήσω μιά ὑπερβολική βία στή γλώσσα μας, ὅπως τουλάχιστο τήν ξέρω καί τήν αἰσθάνομαι ἐγώ*» ³⁶ — τότε Ἴσως ἡ ἄρνηση νά ἔχει τή φωτερή, δημιουργική τῆς ὄψι. Ὅχι μόνο γιά τήν, ὅπως παραδέχεται ὁ Σεφέρης, «*θά ὑπάρξουν οἱ καλύτεροι πού θά συνεχίσουν*», ἀλλά καί γιά τήν μέ τή μεταφραστική πράξη ἡ ἀπραξία — μέ τή σιωπή — ἐπισημαίνεται τό στίγμα τῆς γλώσσας στήν πορεία της.

Ἴσως ἔχουν ἐδῶ τή θέση τους καί κάποιες παρατηρήσεις τοῦ I. A. Richards πού ἀναφέρονται περισσότερο στό ρόλο τοῦ μεταφραστῆ ὡς μεσάζοντα ἀνάμεσα σέ δύο γλώσσες, σέ δύο πολιτισμούς. ³⁷ Ἀναρωτιέται ἂν μποροῦμε, ὅταν προσπαθοῦμε νά καταλάβουμε καί νά μεταφράσουμε ἕνα ἔργο πού ἀνήκει σέ μιά πολύ διαφορετική παράδοση ἀπό τή δική μας, ἂν μποροῦμε νά κάνουμε ἄλλο ἀπό τό νά διαβάζουμε σ' αὐτό τό ἔργο τίς ἀντιλήψεις. Μποροῦμε ἄραγε νά κάνουμε ἕνα τέτοιο ἔργο κάτι παραπάνω ἀπό καθρέφτη τοῦ μυαλοῦ μας ἢ μήπως προσπαθοῦμε ἀναπóτρεπτα νά σταθοῦμε κι ἀπό τίς δύο πλευρές τοῦ καθρέφτη; Γιά νά καταλάβουμε, λόγου χάρι, τόν Μένγκ-Τσοῦ πρέπει νά σβήσουμε ὁλόκληρη τήν παράδοση τῆς σκέψης μας καί νά μάθουμε μίαν ἄλλη. Κι ἂν ποτέ τό κατορθώναμε, θά εἴχαμε ἄραγε πλησιάσει τή δυνατότητα νά μεταφράσουμε μιά σειρά ἀπό νοητικές λειτουργίες σέ μίαν ἄλλη;

Ἀναπόφευκτα ἐξελληνίζουμε ὅ,τι μεταφράζουμε στή γλώσσα μας. Ἴσως γιά τήν συναισθάνθηκε τό πρόβλημα, κι ἐπειδή γνώριζε τό βιβλίο τοῦ Ρίτσαρντς, ὁ Σεφέρης ἔκανε τούτη τήν παρατήρηση: «*ἐκεῖνο πού ἔχουμε στίς μεταφράσεις τῶν ποιημάτων δέν εἶναι διόλου μιά προσέγγιση πρὸς τό ἔργο πού γράφτηκε ἀλλά ὁ καρπός μᾶς ἐπιμεζίας δύο φυσιογνωμιῶν, πού μοιάζει θλιβερά κάποτε μέ τήν οἰκογένεια τοῦ μεταφραστῆ*». ³⁸ Αὐτή τήν ἐπιμεζία ἐπιδιώκει ὁ δίγλωσσος μεταφραστής. Κι ἔτσι βεβαιώνει τή δυνατότητα τῆς μετάφρασης — τήν ἐπαφή ἀνάμεσα σέ δύο γλώσσες καί δύο διαφορετικές ἀντιλήψεις τοῦ κόσμου.

Τήν ἐπαφή αὐτή ὁ Βάλτερ Μπένγιαμιν θά τήν ὀρίσει πιό δυναμικά. Τά μεγάλα λογοτεχνικά ἔργα ἀλλάζουν

35. Poem into poem, Introduced and edited by G. Steiner, Penguin Books 1970, σ. 28.

36. Θ.Σ. Ἐλιοτ, *Ἡ Ἐρμη Χώρα*, μετάφραση Γ. Σεφέρη, Ἴκαρος 1973.⁵

37. I. A. Richards: «Mencius of the mind, London 1932.

38. Ὅπου καί ἡ σημείωση 36, σ. 16.

μέσα στο χρόνο. 'Αλλάζει όμως και η γλώσσα του μεταφραστή και τη μετάφρασή του τήν απορροφά ή ανανέωση της γλώσσας του. «*Η μετάφραση τόσο πολύ απέχει από το να είναι ή στείρα εξίσωση δύο νεκρών γλωσσών ώστε απ' όλα τα λογοτεχνικά είδη είναι τό επιφορτισμένο με την ειδική αποστολή να παρακολουθεί τη διαδικασία ώριμανσης της αρχικής γλώσσας και τους πόνους της γέννας της δικιάς του*».³⁹

Τό 1955 τό Index Translationum της Unesco είχε καταγράψει, σέ μιά χρονιά, 24274 μεταφράσεις σέ 51 χώρες. Δέ νομίζω πώς θά είμαστε έξω από τήν πραγματικότητα αν πούμε πώς στό χρονικό διάστημα πού μεσολάβησε ό αριθμός αυτός θά έχει διπλασιαστεί. Καί ή ζήτηση γιά μεταφράσεις αυξάνει συνεχώς, καθώς γίνεται όλο και πιά πυκνό τό πλέγμα τών μαζικών μέσων επικοινωνίας πού τυλίγει τόν κόσμο, μικραίνοντας τίς αποστάσεις και αυξάνοντας τίς κοινές ανθρώπινες εμπειρίες. Περισσότεροι άνθρωποι, σκορπισμένοι στίς πέντε ήπειρους βλέπουν μέ τόν ίδιο τρόπο ορισμένους τουλάχιστον τομείς τής εμπειρίας τους. Καί δέν πρόκειται μόνο γιά τίς εμπειρίες εκείνες πού ίσοπεδώνονται από τή μαζική επικοινωνία.

Παρά τήν τεράστια ποικιλία γλωσσών (πρέπει νά μιλιούνται σήμερα στόν κόσμο 4.000 ως 5.000 γλώσσες⁴⁰) υπάρχουν πολλά κοινά, πολλά καθολικά γλωσσικά στοιχεία — τόσο στό επίπεδο τής δομής όσο και στό επίπεδο τών σημείων. 'Υπάρχει και κάτι κοινό πίσω από τήν τεράστια ποικιλία, πίσω από τή χαρακτηριστική ιδιομορφία τής κάθε γλώσσας.

'Η σύγχρονη γλωσσολογία έφερε στή θεωρία τής μετάφρασης ορισμένες θετικές διαπιστώσεις. 'Εδειξε γιατί ή μετάφραση μπορεί νά είναι ανέφικτη (τουλάχιστο ή καθαυτό μετάφραση). Καί κάτω από ποιές προϋποθέσεις είναι δυνατή, κι ως ποιό σημείο μπορεί νά είναι πιστή.

'Ετσι ξέρουμε πώς αν ή μετάφραση είναι ανέφικτη, ή αδυναμία αυτή βασίζεται σέ πολύ συγκεκριμένους λόγους. Οί λόγοι αυτοί — οί προϋποθέσεις γιά τήν πραγματοποίηση ή τή μή πραγματοποίηση τής μεταφραστικής πράξης — δέν είναι προκαθορισμένοι και αμετάβλητοι. Είναι μεταβλητοί όπως και οί γλώσσες. Καί βρίσκονται σέ συνάρτηση μέ τίς απώλειες πού συνεπάγεται κάθε πέραςμα από μιά γλώσσα σέ άλλη. 'Η

επιτυχία κάθε μετάφρασης είναι σχετική. Καί κάθε μετάφραση θέτει στό μεταφραστή ένα διαφορετικό, κάθε φορά, πρόβλημα.

'Ο Ludwig Wittgenstein σημειώνει: «*Νά μεταφράσεις από μιά γλώσσα σέ μιά άλλη είναι έργο σαν τά μαθηματικά, και ή μετάφραση ενός λυρικού ποιήματος, λόγου χάρι, σέ μιά ξένη γλώσσα, είναι ανάλογη μ' ένα μαθηματικό πρόβλημα. Γιατί τό πρόβλημα μπορεί νά τεθεί έτσι: «Πώς αυτό τό καλαμπούρι (πχ) μπορεί νά μεταφραστεί (δηλαδή ν' αντικατασταθεί) μ' ένα καλαμπούρι σέ μιάν άλλη γλώσσα;» και τό πρόβλημα αυτό μπορεί νά λυθεί αλλά δέν υπάρχει καμιά συστηματική μέθοδος γιά τή λύση του*».⁴¹ 'Η λύση δηλαδή, μπορεί νά συνυπάρχει μέ τήν απουσία κάθε συστηματικής μεθόδου γιά τήν εξεύρεση τής λύσης.

'Αν είναι αλήθεια πώς «*όλο και περισσότερο, κάθε πράξη επικοινωνίας ανάμεσα στους ανθρώπους παίρνει τή μορφή μιάς πράξης μετάφρασης*»⁴², τότε ή μετάφραση ξεπερνά τό χώρο τής μετάφρασης. Καί κάθε μετάφραση είναι μιά πολλαπλή επικοινωνία: του μεταφραστή μέ τό έργο, και μέσα από τό έργο μέ τό δημιουργό του· του δημιουργού μέ μιάν άλλη γλώσσα, όπου τό έργο θά βρει μιά καινούρια και ζωντανή παρουσία σέ μιάν άλλη — τοπικά και χρονικά — συνείδηση. Καί τέλος, επικοινωνία τής άλλης γλώσσας μέ τό έργο του συγγραφέα, επικοινωνία από τήν όποια ή γλώσσα στήν όποια μεταγγίζεται τό πρωτότυπο έργο πλουταίνει, ακόμη κι όταν ανακαλύπτει τή φτώχεια του.

«*Δουλειά του μεταφραστή είναι νά αποδεσμεύσει στήν ίδια του τή γλώσσα τήν καθαρή εκείνη γλώσσα πού βρίσκεται στή μαγική έξουσία μιάς άλλης, ν' απελευθερώσει τή γλώσσα τή φυλακισμένη σ' ένα έργο, αναδημιουργώντας αυτό τό έργο*».⁴³ Γιατί, θά μās πεί πάλι ό Βάλτερ Μπένγγαμιν, «*όλα τά μεγάλα κείμενα περιέχουν ως ένα βαθμό, τήν έν δυνάμει μετάφρασή τους*».⁴⁴

39. Walter Benjamin, ό.π. σ. 73.

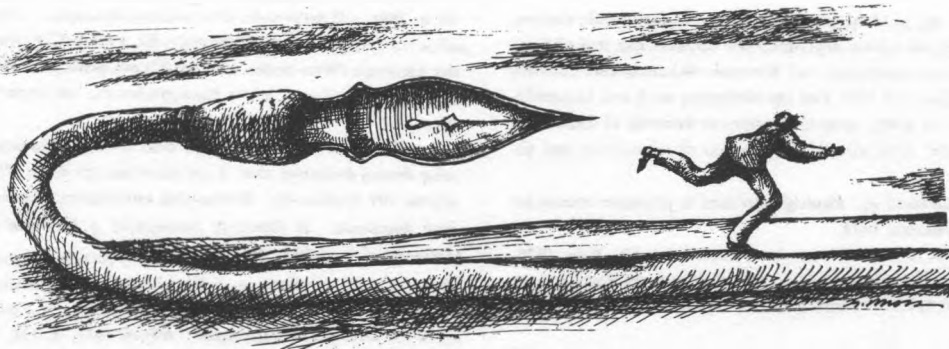
40. G. Steiner, ό.π. σ. 51.

41. L. Wittgenstein: «Zettel», 698. Oxford 1967, σ. 121. 'Αναφέρεται από τόν Steiner, ό.π. 275.

42. G. Steiner «Extraterritorial» New York 1971, σ. 17.

43. W. Benjamin, ό.π. σ. 80.

44. ό.π. σ.82.

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

του Δ.Α. Σαρδελή

Στό κείμενο που ακολουθεί! θα ασχοληθώ με τη σχέση επιστήμης και ιδεολογίας όπως εμφανίζεται ή σχέση αυτή σ' ένα μόνο τμήμα της υδρογείου: στις καπιταλιστικές χώρες. Η συρρίκνωση αυτή του θέματος φαίνεται αναπόφευκτη για τους εξής λόγους: πρώτα, μία προσπάθεια από τη μεριά μου αναφοράς στις μορφές που παίρνει ή σχέση αυτή στις σοσιαλιστικές χώρες θα προσέκρουε αναγκαστικά στην προσωπική μου άγνοια για τό ζήτημα που θα μέ υποχρέωνε να καταφύγω σε γενικότητες αρνητικού ή θετικού περιεχομένου που όμως δεν θα έπαυαν να είναι γενικότητες. Και η βασική μου επιδίωξη είναι να προβώ σε μία, όσο γίνεται, εμπειριστατωμένη, κριτική ανάλυση. Αν όμως ή όψη αυτή του ζητήματος δεν πρόκειται να θιγεί εδώ, αυτό καθόλου δεν σημαίνει ότι παραγνωρίζεται ή σπουδαιότητά του. Όσοι νομίζουν ότι είναι σε θέση να χειριστούν περισσότερο υπεύθυνα τό ζήτημα θα πρέπει ν' ασχοληθούν μ' αυτό. Από μία άλλη άποψη ή μονομερής διαπραγματεύση του ζητήματος υπενθυμίζει και τονίζει τήν προτεραιότητα που έχει τό πρόβλημα σχέσεων ιδεολογίας και επιστήμης στον καπιταλιστικό κόσμο για όσους υπάρχουν και δρουν σ' αυτόν. Έδώ τό πρόβλημα παρουσιάζεται αρκετά όξυμένο έτσι ώστε να επιζητεί ανάλυση και λύση. Στην περίπτωση αυτή ή άγνοια δεν αποτελεί επιχείρημα παρά μόνο για όσους συνηθίζουν να ξεχνούν ότι για να αλλάξουμε τήν άστική πραγματικότητα χρειάζεται να τή φωτίσουμε διαρκώς, τόσο στό σύνολό της όσο και στις λεπτομέρειές της.

1. Ό πυρήνας της μελέτης αυτής αποτέλεσε τή βάση μίας εισήγησης του γράφοντος σε ειδικό σεμινάριο που οργανώθηκε στα πλαίσια της Ομάδας Έπιστημολογίας του Κέντρου Φιλοσοφικών Έρευνών (ΚΦΕ) τόν Νοέμβριο του 1977. Για τήν εισήγηση αυτή που εκτυπώθηκε αυτούσια από τό ΚΦΕ, χρησιμοποιήθηκαν εκτενώς οι ακόλουθες δύο εργασίες — άπ' όπου και τά περισσότερα τών στοιχείων που παραθέτουμε.

(α) J.M. Lévy-Leblond «L' ideologie de/dans la physique contemporaine», Temps Modernes 1974.

(β) J. Ziman «The force of Knowledge», Cambridge, Un. Press 1976.

Ό γράφων είναι επιφορτισμένος με τή διεξαγωγή του ερευνητικού προγράμματος του ΚΦΕ «Τό γίνεσθαι τών θεμελιακών φυσικών κατηγοριών».

Α. Η τυπολογική άποψη

Η επιστήμη θεωρείται από πολλούς ως άρνηση τής ιδεολογίας. Υποστηρίζεται π.χ. ότι ή επιστήμη ασχολείται με τήν αντικειμενική αλήθεια αυτήν καθεαυτή, ενώ ή ιδεολογία άποτελεί μυθοποίηση, αναστροφή τής αλήθειας.² Κάτω από μιά τέτοια όπτική, ή επιστήμη παρουσιάζεται σαν αντίιδεολογική και ή επιστήμη σαν αντιεπιστημονική ή μιά φαίνεται να άποκλείει τήν άλλη.³

Η τυπολογική αυτή άποψη στηρίζεται σε μιά όρισμένη αντίληψη για τή φύση τής ιδεολογίας όσο και τής επιστήμης. Όταν μιλάνε για επιστήμη, οι ύποστηρικτές τής άποψης αυτής αναφέρονται στην επιστημονική μεθοδολογία γενικά και, πιθανώς, στις διάφορες

2. Βλ. π.χ. W. Hofmann, «Έπιστήμη και Έιδεολογία» (Δευκαλίων, 19, σ. 288): «Η αλήθεια δεν άποτελεί ποτέ Έιδεολογία... Έιδεολογίες είναι (...) λαθεμένες αντιλήψεις και άποφάνσεις». Βλ. επίσης C.A. Emge, Das Wesen der Ideologie (Weis-baden 1961, σ. 47) σύμφωνα με τόν όποίο όλες ανεξίτητα οι ιδεολογίες είναι έξωπραγματικές «πλασματικές διαπιστώσεις».

3. «Ποιά είναι ή σχέση ανάμεσα στην Έιδεολογία και στην επιστήμη; Η μόνη δυνατή άπάντηση είναι: ή μιά άποκλείει τήν άλλη. Η Έιδεολογία Ισχυρίζεται, δεν άποδεικνύει. Η Έιδεολογία καταφάσκει, ή επιστήμη είναι μεθοδική άμφιβολία. Η Έιδεολογία δικαιολογεί, ή επιστήμη ερμηνεύει» (W. Hofmann, ό.π. σ. 290). Παρόμοια άποψη φαίνεται να υιοθετεί και ό Λ. Άλτουσέρ όταν γράφει: «...ή Έιδεολογία (...) είναι πάντοτε ένα εκτός (σε σχέση με τήν επιστήμη και τήν πραγματικότητα)» (Λ. Άλτουσέρ, Έιδεολογία και Έιδεολογικοί μηχανισμοί, Άθήνα 1977, σ. 111, έκδ. Θεμέλιο).

ἐπιστημονικές θεωρίες, πειραματικά δεδομένα, καθώς και στά διάφορα υποπροϊόντα της (φιλοσοφία ἐπιστημῶν, ἐφαρμογές). Στὴν περίπτωση αὐτή, πράγματι, ἡ ἐπιστήμη δὲν φαίνεται νὰ ἐπιδέχεται ἄλλη σχέση μετὴν ἰδεολογία ἐκτός ἀπ' αὐτὴν μιᾶς ἐξωτερικῆς ἀντιθετικότητας. Ἡ ἐπιστήμη ταυτίζεται ἔτσι μετὸν ὀρθολογισμό καὶ ἡ ἰδεολογία μετὸν κόσμο τῆς πλάνης καὶ τοῦ μύθου· ἡ μιὰ ἀντιπαρατίθεται καὶ ἀντιτάσσεται στὴν ἄλλη. Μάλιστα, ἂν ἡ σχέση ἀνάμεσα τοὺς ἰδωθεῖ στὴν διαχρονικότητά της, τότε ἡ ἐπιστήμη παρουσιάζεται ὡς ὁ φυσικὸς διάδοχος τῆς ἰδεολογίας.

Ὡστόσο προκύπτει εὐλόγα ἡ ἐξῆς ἀπορία: σὲ μιὰ θεώρηση τῆς ἐπιστήμης στὴ σχέση της μετὴν ἰδεολογία, εἶναι ἐπιτρεπτή ἡ ταύτιση τῆς πρώτης μετὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο, τίς θεωρίες καὶ τὰ υποπροϊόντα τῆς κάθε εἴδους; Ἄν ναι, ὅπως φαίνεται νὰ διαβεβαιώνεται μέσω τῆς πιὸ πάνω ἀποψης, τότε θὰ μπορούσε νὰ ταυτίζεται πάντα μορφή καὶ περιεχόμενο, ἀφηρημένο καὶ συγκεκριμένο, δραστηριότητα καὶ ἀπόκτημα δραστηριότητας⁴. Ἄν ἀκολουθούσαμε τίς ὑποδείξεις τῆς συλλογιστικῆς αὐτῆς σὲ τομεῖς ὅπως π.χ. ἡ φυσικὴ, τότε ἡ μελέτη τῆς δομῆς καὶ τῆς ἀλληλεπίδρασης τῶν συγκεκριμένων μορίων, ἀτόμων κ.λπ. θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποκατασταθεῖ ἀπὸ τὴν σημασιολογικὴ ἀνάλυση τῶν ἐννοιῶν μόριο, ἄτομο κ.λπ.

Βέβαια οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀπολυτοποιημένης ἀντίθεσης ἀνάμεσα σὲ ἐπιστήμη καὶ ἰδεολογία δὲν συνηθίζουν νὰ ὀδηγοῦν τὴ θεώρησή τους στὶς τελικὲς τῆς συνέπειες καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἀνησυχοῦν γιὰ τὰ ὅρια ποῦ ἐνδέχεται νὰ ἔχει αὐτή. Κινούμενοι σχεδὸν ἀποκλειστικά στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀφαίρεσης, προσηλώνονται στὸ ἀπόκτημα τῆς ἐπιστήμης (στὸ «ἀπόσταγμα» τῆς, τὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο ἢ καὶ στὸ γενικὸ προϊόν τῆς, τίς θεωρίες κ.λπ.) καὶ κάνουν ἀφαίρεση τῆς πάντα *συγκεκριμένης ἐπιστημονικῆς δραστηριότητας*, ἀνάγοντας τὸ ἀπόκτημα αὐτὸ στὸν καθολικὸ ὄρο ἐπιστήμη. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ ἐπιστήμη σὰ γενικὴ πιά κατηγορία εἶναι ἐντελῶς αὐτονομημένη ἀπὸ τίς συνθήκες ὑπαρξῆς καὶ παραγωγῆς τῆς· μετατρέπεται σὲ ἓνα ἀφηρημένο ἀντικείμενο, *πραγματοποιεῖται καὶ φετιχοποιεῖται* τὸ ἴδιο ὅπως καὶ τὸ ἐμπόρευμα στὴν ἀστικὴ πολιτικὴ οἰκονομία.

Ὅμως ἡ ἀφαιρετικὴ καὶ ἀφηρημένη αὐτὴ ἀναγωγὴ τῆς ἐπιστήμης δὲν ἔχει ἡ ἴδια «ἰδεολογικὸ» χαρακτήρα μετὴν ἔννοια ποῦ δίνουν στὸν ὄρο «ἰδεολογία» οἱ φιλόσοφοι αὐτοί; Μήπως δηλαδή οἱ γενικὲς θεωρησιακὲς συζητήσεις τοῦ εἴδους αὐτοῦ ποῦ, χρησιμοποιώντας ἓνα ἀφηρημένο εἶδωλο τῆς ἐπιστήμης, διακηρύσσουν τὴ καθαρότητα τῆς τελευταίας ἀπὸ κάθε ἰδεολογικὸ στοιχείο, γίνονται στὸ ὄνομα μιᾶς ὀρισμένης ἰδεολογίας = μυθοποιητικῆς λειτουργίας ποῦ ἀποκρύβει τὴν ὑπαρξή της; Μᾶλλον αὐτὸ πρέπει νὰ συμβαίνει.

B. Ἡ διαλεκτικὴ ἀντίληψη συνοπτικά καὶ μεθοδολογικὲς κατευθύνσεις γιὰ μιὰ συγκεκριμένη ἀνάλυση

Ἄν τὰ θεωρησιακὰ τεχνάσματα χρησιμεύουν σὰν παραδείγματα πρὸς ἀποφυγὴ, τότε εἶναι ἀπαραίτητο νὰ παραδεχθεῖ κανεὶς ὅτι ὁ σκοπὸς μιᾶς σφαιρικῆς θεώρη-

σης δὲν εἶναι ἡ ἐπιβολὴ μιᾶς σχέσης στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴν ἰδεολογία ἀλλὰ ὁ προσδιορισμὸς τῆς *πραγματικῆς* τῆς σχέσης. Γιὰ νὰ γίνει αὐτὸ χρειάζεται νὰ ξεκινήσει κανεὶς ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση τῆς κοινωνικῆς ὑπόστασης τόσο τῆς ἐπιστήμης ὅσο καὶ τῆς ἰδεολογίας, καὶ νὰ προβεῖ στὴν κριτικὴ τῆς ἀνάλυσης. Ἴδιαίτερα σήμερα μάλιστα, ποῦ ὁ μύθος ἐκεῖνος ποῦ θέλει τὴν ἐπιστήμη σὰν διαδικασίαν ἀναζήτησης μιᾶς «ἀπόλυτης, ὀρθολογιστικῆς καὶ οἰκουμενικῆς ἀλήθειας ποῦ προάγει γενικὰ τὴν ἀνθρωπότητα» ἔχει κλονιστεῖ στὰ σοβαρά.⁵

Γιὰ ὅσους ἔχουν τὴν τάση νὰ θεωροῦν τὴν πραγματικότητα χωρὶς ἀφαιρετικὲς προσθαφαιρέσεις, εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἀποτελεῖ μιὰ εἰδικὴ κοινωνικὴ

4. Τ' ὅτι μιὰ τέτοια συλλογιστικὴ εἶναι ὑπεραποστευτικὴ καὶ γι' αὐτὸ ἐντελῶς λαθεμένη μπορεί νὰ φανεῖ κι ἀπὸ τὸ ἐξῆς παράδειγμα: Ἐνας κοινωνικὸς σχηματισμὸς θὰ μπορούσε μετὸν τρόπο αὐτὸ νὰ χαρακτηριστεῖ μονοσήμαντα ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ ὕλικου τοῦ πλούτου. Δικαιολογημένα τότε θὰ μπορούσε νὰ συμπεράνει κανεὶς ὅτι ἡ ἀρχαιοελληνικὴ π.χ. κοινωνία διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀστικὴ μόνο κατὰ τοῦτο: τὸ μέγεθος τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς εἶναι μικρότερο στὴν πρώτη ἀπ' ὅτι στὴν δεύτερη. Ἡ «οἰκονομικὴ» αὐτὴ ἀναγωγὴ δὲν ἐπιτρέπει καμιά ἄλλη διάκριση ἀνάμεσα στοὺς δύο σχηματισμούς. Κι αὐτὸ γιὰ τὸ αὐτὴν τὸ ἐμπόρευμα θεωρεῖται σὰν μιὰ «σύμμετρη» ὄντοτητα, δὲν θεωρεῖται δηλαδή σὰν ἡ συμπύκνωση ἱστορικὰ καθορισμένης ἐργασίας μέσα σὲ διαφορετικὲς παραγωγικὲς σχέσεις.

5. Ἀναφέρω τὰ πιὸ ἄμεσα καὶ τραγικὰ παραδείγματα — σημεῖα κλονισμοῦ ἐνὸς τέτοιου μύθου: τὴ Χιροσίμα, τὸ Ναγκασάκι καὶ τὴ γενοκτονία τοῦ Βιετναμέζικου λαοῦ ἀπὸ τὸν ἀμερικάνικο ἱμπεριαλισμὸ μετὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ (σ' ὅλες τίς περιπτώσεις) θεωρητικῶν φυσικῶν. Γιὰ ἄλλες ὄψεις, βλ. Α. Ζομπέρ — Ζ.Μ. Λεβύ-Λεμπλόντ «*Αὐτοκρικτικὴ τῆς ἐπιστήμης*» (Ἀθῆνα, ἐκδ. Βέργος 1973) καὶ ἰδιαίτερα τὸ κεφάλαιο: «*Ἀπὸ τὴν ἐξουσία τῆς ἐπιστήμης στὴν ἐπιστήμη τῆς ἐξουσίας*».

πρακτική· σάν τέτοια άλληλεπιδρά με την κοινωνική ολότητα, μέσα στην οποία άλλωστε εντάσσεται, και γι' αυτό σημαδεύεται ανεξίτηλα από αυτήν φέροντας τά χαρακτηριστικά της και αντανακλώντας τις αντιθέσεις της. "Αν λοιπόν η επιστήμη δεν μπορεί να θεωρείται σάν ένα άπονεκρωμένο αντικείμενο εφόσον αποτελεί μία δρώσα, ζωντανή πραγματικότητα, δεν μένει παρά να την αντικρύσουμε και να την μελετήσουμε σάν τέτοια.

Από την άλλη μεριά, ο μαρξισμός, υποβάλλοντας σε μία συστηματική κριτική τις κοινωνικές δομές, αποκάλυψε τον ταξικό χαρακτήρα των ιδεολογιών. "Η ιδεολογία σάν τέτοια, γενικά, δεν υπάρχει. Και ακόμα αυτή δεν αποτελεί ένα ομοιογενές σύστημα ιδεών αποκομμένο από τις κοινωνικές τάξεις και τις πολύμορφες σχέσεις τους. "Αντίθετα, η ιδεολογία αποτελεί ένα αντιθετικό σύνολο ιδεών κι υπάρχει πάντα μέσα από συγκεκριμένες μορφές, απεικονίζοντας στους κόλπους της τις κοινωνικές σχέσεις, τά συμφέροντα και τους πόθους των κοινωνικών τάξεων και αποτελώντας κινητικό στοιχείο του κοινωνικού γίνεσθαι. "Η ιδεολογία είναι λειτουργία που υπαγορεύει πρακτικές άμφισβήτησης της κοινωνικής τάξης είτε πρακτικές αναπαραγωγής της τάξης αυτής και συνεπώς υποταγής σ' αυτήν· δεν ταυτίζεται με τούτη ή εκείνη την περιοχή του εποικοδομηματος, αντίθετα, είναι ή ίδια ή δομή του.⁶ "Η ιδεολογία τότε μόνο αποτελεί μυθοποιητική λειτουργία, άντεστραμμένο είδωλο της κοινωνικής πραγματικότητας, άλλοτριωμένη συνειδησιακή μορφή, όταν πρόκειται για την ιδεολογία μιάς τάξης, τά συμφέροντα της οποίας αντιτάσσονται στην κοινωνική αλλαγή.⁷ Αυτή είναι η περίπτωση των κυρίαρχων ιδεολογιών σε μία ταξική κοινωνία και ειδικότερα της άστικής ιδεολογίας. Συνεπώς, κάθε ιδεολογία δεν είναι αναγκαστικά άλλοτριωτική και ακόμα δεν αποτελεί πάντα την τυπική άρνηση του άποστάγματος της επιστήμης (της επιστημονικής μεθόδου).⁸ "Ιδιαίτερα, οι ιδεολογίες των κοινωνικά άνερχόμενων τάξεων εκφράζουν συνοπτικά, άν και συχνά έμμεσα και μυστικοποιημένα, τις τάσεις που κυοφορεί ή κοινωνική πραγματικότητα περιέχοντας οι ίδιες στοιχεία επιστημονικά. Χαρακτηριστική είναι εδώ ή περίπτωση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας.

"Η τάξη που κυριαρχεί οικονομικά, «ύλικα» κυριαρχεί και ιδεολογικά.⁹ "Ακόμα, ή κυριαρχία της ιδεολογίας μιάς τάξης στο σύνολο της κοινωνίας αποτελεί άπαραίτητο όρο για τή διασφάλιση της πολιτικής της κυριαρχίας.¹⁰ "Ετσι ή κυρίαρχη τάξη τείνει να έλέγξει και να διευθύνει κάθε κοινωνική πρακτική¹¹ συμπεριλαμβανόμενης και της επιστήμης. Δεν θά ήταν λοιπόν παράδοξο άν ανακαλύπταμε μία σύμφυση της επιστήμης με την εκάστοτε κυρίαρχη ιδεολογία. "Ετσι, άντί να τίθεται τό ερώτημα άν υπάρχει σχέση άνάμεσα σε επιστήμη και ιδεολογία, θά έπρεπε ακριβέστερα να έρωτηθεί ποιές είναι οι συγκεκριμένες μορφές λειτουργικότητας της κυρίαρχης σήμερα ιδεολογίας, της άστικής, στην επιστημονική πρακτική, και με ποιούς τρόπους ή τελευταία συμβάλει στη διαμόρφωση της πρώτης.

Θά μπορούσε να ειπωθεί πώς ή σωστή διατύπωση ενός προβλήματος αποτελεί κάτι περισσότερο από τό μισό της πορείας που μεσολαβεί μέχρι την ολοκληρωτική λύση του. Κι αυτό γιατί τότε μόνο προκύπτει ένα

πρόβλημα όταν οι επιλυτικοί του όροι υπάρχουν ήδη «ένεργεια» ή τουλάχιστον «δυνάμει». "Αν τό πρόβλημα διατυπωθεί με τρόπο σαφή και συγκεκριμένο, ή κατάλληλη ένεργοποίηση των όρων του είναι πλέον καθαρό ζήτημα χρόνου. "Ετσι παρ' όλες τις έλλειψεις που ένδέχεται να παρουσιάζει μία πρώτη προσπάθεια εξακρίβωσης της ιδεολογικής διάστασης της επιστήμης, τό πεδίο μένει άνοιχτό σε άναδιαρθρώσεις και έμπλουτισμό. Αυτό που σήμερα έχει πρώτιστη σημασία είναι ή άποφασιστική ρήξη με τό «υπερκοινωνικό» μοντέλο της επιστήμης και με κάθε είδους γενικότητα που συσκοτίζει τούς πραγματικούς δρώντες όρους. Μιά άάλυση που σκοπεύει στην άποκάλυψη αυτού που είναι, κι όχι αυτού που θά θέλαμε να είναι, δεν φοβάται τον έαυτό της· είναι έτοιμη «ν' αυτοαναιρεθεί», άν χρειαστεί, κι έχει γι' αυτό χαρακτήρα κριτικό. "Αντίθετα, μία θεώρηση που στενεύει τό πεδίο δράσης της, χωρίς να κάνει τό ίδιο και στά συμπεράσματά της, έχει έξ αντικείμενου χαρακτήρα κλειστό κι είναι άνίκανη να υπερβεί τον έαυτό της, γίνεται δηλαδή άπολογητική. Αυτό είναι βασικά τό ίδίωμα των προσπαθειών άυτονόμησης της επιστήμης από τις συνθήκες ύπαρξής της στο όνομα μιάς «επιστήμης για την επιστήμη».

6. Α. Γκράμσι «Ιστορικός Υλισμός», Αθήνα, εκδ. Όδυσσεάς, 1973, σ. 87.

7. Από τή σκοπιά αυτή, δηλ. της ιδεολογίας σάν μυθοποιητικής λειτουργίας, σάν «παράστασης» της φανταστικής σχέσης του άτόμου με τις πραγματικές συνθήκες ύπαρξής του, πραγματεύεται ο Α. Άλτουσερ τό ζήτημα της ιδεολογίας «έν γένει» στο άρθρο του «Ιδεολογία και Ιδεολογικοί μηχανισμοί» (δ.π.).

8. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα όπου ή ιδεολογία, στην άστική της μορφή, υπήρξε ή ίδια κινητήρια δύναμη της γνωστικής διαδικασίας. Τό χαρακτηριστικότερο άπ' α' τά είναι ή έμμεση επίδραση του φιλοσοφικού θετικισμού στη διαμόρφωση της νεώτερης φυσικής. Βλ. επίσης Ε. Μπιτσάκης «Η φύση στη διαλεκτική Φιλοσοφία», Σύγχρονη Έποχή 1974.

9. «Οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι επίσης και σε όλες τις εποχές οι κυρίαρχες ιδέες· μ' άλλα λόγια ή τάξη που είναι ή κυρίαρχη ύλική δύναμη της κοινωνίας, είναι επίσης ή κυρίαρχη πνευματική δύναμη. "Η τάξη που διαθέτει τά μέσα της ύλικής παραγωγής διαθέτει ταυτόχρονα και τά μέσα της πνευματικής παραγωγής, έτσι που οι ιδέες αυτών που στερήθηκαν τά μέσα της πνευματικής παραγωγής υποτάσσονται ταυτόχρονα στην πνευματική παραγωγή της κυρίαρχης τάξης. Οι κυρίαρχες ιδέες δεν είναι παρά ή ιδεατή έκφραση των κυρίαρχων ύλικών σχέσεων, είναι οι ύλικές αυτές σχέσεις ιδωμένες με τή μορφή ιδεών, άρα ή έκφραση των σχέσεων που κάνουν μία τάξη κυρίαρχη· μ' άλλα λόγια, είναι οι ιδέες της κυριαρχίας της» (Κ. Μάρξ — Φ. Ένγκελς «Γερμανική Ιδεολογία», εκδ. Gutenberg σ. 94).

10. «Απ' όσο γνωρίζουμε, καμιά κοινωνική τάξη δεν είναι σε θέση να διατηρηθεί στην πολιτική έξουσία άν δεν άσκει συγχρόνως τήν ήγεμονία της μέσα στους ΙΜΚ (Α. Άλτουσερ, δ. π. σ. 86).

11. «Τείνει» γιατί: «Η τάξη που κατέχει τήν έξουσία (ή ή συμμαχία τάξεων) δεν μπορεί να επιβάλλει τόσο εύκολα τή θέλησή της μέσα στους ΙΜΚ, όσο τό κατορθώνει στον (καταπιεστικό) μηχανισμό του κράτους, όχι μόνον επειδή οι παλιές κυρίαρχες τάξεις καταφέρνουν να διατηρούν εκεί για πολύν καιρό ισχυρές θέσεις, αλλά επειδή οι έκμεταλευόμενες τάξεις βρίσκουν εκεί τά μέσα και τήν εύκαιρία για να έκφραστούν, είτε χρησιμοποιώντας τις αντιφάσεις που ύποβόσκουν στους ΙΜΚ, είτε κατακτώντας θέσεις μάχης μέσα σ' αυτούς» (Α. Άλτουσερ, δ. π. σ. 86-7).

Γ. Ἡ κοινωνική διάσταση τῆς ἐπιστήμης. Ἐνα χαρακτηριστικό ὑπόδειγμα

Ἀναφέρθηκε πῶς πάνω ὅτι ἡ σχέση ἐπιστήμης καὶ κοινωνίας δέν εἶναι σχέση ἐξωτερικότητας ἀλλὰ σχέση ἐγκλεισμοῦ· σάν τέτοια εἶναι ἀμφίδρομη: ἡ ἐπιστήμη ἐπιδρᾷ σέ ἄλλους τομεῖς τῆς κοινωνικῆς δραστηριότη-
τας, ἐνῶ ἡ ὀργάνωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς διαμορφώνει ἀντίστοιχα καί τήν ἐπιστήμη. Εἰδικότερα ἡ λειτουργικότητα τῆς ἰδεολογίας ἔχει καὶ αὐτὴ δὺο διευθύνσεις: ἡ ἐπιστήμη διαμορφώνει, ὅπως θά δοῦμε σέ μεγάλο βαθμό, τήν κυρίαρχη (ἀστική) ἰδεολογία ἐνῶ ἀντίστροφα ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία παίρνει συγκεκριμένες μορφές λειτουργίας στό ἐσωτερικό τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς. Στὴ συνέχεια θά ἀσχοληθοῦμε μέ ἕναν ἰδιαίτερο τομέα τῆς ἐπιστήμης: τὴ φυσική, βασικά γιά ὑποκειμενικούς λόγους πού καθορίζονται ἀπὸ τήν ἐπαγγελματικὴ μου κατάρτιση. Παρ' ὅλα αὐτά, προκύπτει ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι, σέ μιά σφαιρική θεώρηση τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς, ἡ φυσική — μέ πυρῆνα τῆς τῆς φυσικῆς τῶν ὑψηλῶν ἐνεργειῶν — εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ ἕνα κοινὸ παράδειγμα. Ἐδῶ ἡ σύνδεση ἀνάμεσα σέ γνωστικούς καὶ κοινωνικούς παράγοντες εἶναι περισσότερο εὐδιάκριτη ἀπ' ὅ,τι σέ ἄλλες ἐπιστήμες, μέ ἀποτέλεσμα νά συμπυκνώνονται σ' αὐτὴν τὰ διάφορα γενικά χαρακτηριστικά κάθε ἐπιστήμης¹².

Ἀρχικά θά ἐξεταστοῦν οἱ κοινωνικοὶ ὅροι πού καθορίζουν τήν ἐπιστημονικὴ ἀνάπτυξη καὶ τὸ εἰδικὸ βάρος τῆς ἰδεολογίας σ' αὐτούς. Στὴ συνέχεια θά ἰδῶθεὶ ἡ συμβολὴ τῆς ἐπιστήμης στὴν ἰδεολογία, ἡ μᾶλλον ὁ τρόπος πού ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία προβάλλει τήν ἐπιστήμη, καὶ θά σκιαγραφηθεῖ ὁ βαθμὸς ἀντιστοιχίας τοῦ τρόπου αὐτοῦ προβολῆς μέ τὴν πραγματικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς. Τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς μας θά εἶναι πάντα ἡ σημερινὴ φυσική.

Γιά νά ἀποκτήσει κανεὶς μιά εἰκόνα τῶν μηχανισμῶν πού κατευθύνουν καὶ προωθοῦν αὐτόν ἢ ἐκεῖνο τὸν ἐπιστημονικὸ τομέα, γιά τὰ κριτήρια σύμφωνα μέ τὰ ὁποῖα οἱ διάφοροι ὀργανισμοὶ ἀποφασίζουν τὴν ἐνίσχυση τῶν ξεχωριστῶν κλάδων, δέν ὑπάρχει χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ἀπὸ τὴ φυσική τῶν ὑψηλῶν ἐνεργειῶν (φυσική τῶν «στοιχειωδῶν» σωματιδίων). Ὁ κλάδος αὐτός τῆς φυσικῆς γνῶρισε μετὰ τὸ '50 μιά πρωτοφανὴ συσσώρευση τόσο σέ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ ὅσο καὶ σέ πειραματικὲς ἐγκαταστάσεις.

Ἐτσι στὶς ΗΠΑ, ἡ φυσική τῶν «στοιχειωδῶν» σωματιδίων ἀπορροφᾷ τὸ 27% τῆς χρηματοδότησης τοῦ συνόλου τῆς φυσικῆς ἀπὸ κρατικὲς καὶ βιομηχανικὲς πηγές σέ σύγκριση μέ τὸ 24% πού παρέχεται στὴ φυσικὴ στερεοῦ — ἡ ὁποία ἄλλωστε ἔχει μεγαλύτερο τεχνικὸ ἐνδιαφέρον —, καὶ τὸ 13% τῆς πυρηνικῆς φυσικῆς. Ἄν μάλιστα ληφθεῖ ὑπόψη καὶ τὸ ὑψηλὸ κόστος τῶν πειραματικῶν ἐγκαταστάσεων — π.χ. τὸ Fermilab κοντὰ στό Σικάγο (1973) κόστισε 250 ἑκατ. δολ. ἐνῶ ἡ κατ' ἔτος λειτουργία του στοιχίζει περὶ τὰ 60 ἑκ. δολ. — τότε ὁ κλάδος αὐτός συγκεντρώνει πάνω ἀπὸ τὸ 50% τῶν δημοσίων πόρων τῆς φυσικῆς. Ἀνάλογη εἰκόνα παρουσιάζεται καὶ στὴν Ἀγγλία: σέ σύνολο 75 ἑκ. στερλινῶν πού δόθηκαν γιά τὴν ἔρευνα τὸ 1967-68, ἡ φυσική τῶν ὑψηλῶν ἐνεργειῶν μαζί μέ τὴν πυρηνικὴ φυσικὴ πῆραν

ΒΙΒΛΙΟΠΟΛΕΙΟ ΓΡΗΓΟΡΗ

Σόλωνος 71 - Ἀθήνα

γιά κάθε καλὸ βιβλίο

Ἀριστοφάνη, Νεφέλες. Εἰσαγωγή, κείμενο μετάφραση, σχόλια.

Γιαναρᾷ Χρ., Ἀλήθεια καὶ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας

— Ἡ ἀπολογητικὴ στάθρα τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας

— Τὸ προνόμιο τῆς ἀπελπισίας (σημειώσεις γιά μιά κριτικὴ ἀναμέτρηση μέ τὸ ἀδιέξοδο τοῦ δυτικοῦ ἢ καταναλωτικοῦ πολιτισμοῦ)

— Πείνα καὶ δίψα (3η ἔκδοση)

Μαριανοῦ Σ., Ἐρμηνευτικὴ καὶ μεθοδολογικὲς προσεγγίσεις τῶν κειμένων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γραμματείας.

Μπαρτζελιώτη Λ., Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας.

— Θεολογία καὶ ὄντολογία τοῦ P.Tilich

Πάνου Σ., Πολιτικὴ καὶ ἰδεολογία (παιδεία καὶ ἰδεολογία - ἰδεολογία καὶ ἀναγκαιότητα - πολιτικὴ συνείδηση καὶ ἰδεολογία - τέχνη καὶ ἰδεολογία - δημοκρατία καὶ σοσιαλισμός)

— Ποιητικὴ τοῦ χώρου (προαισθητικὲς κατηγορίες καὶ τὸ νόημα τῆς τέχνης - γιά μιά φαινομενολογία τοῦ ὀραίου - διαλεκτικὴ τοῦ τραγικοῦ - μιά ἔκδοξη γιά τὴν τέχνη κ.ἄ.)

Φλήντ Γκ., (Μετ. Α. Σακελλαρίου). Ὁ Πλάτων καὶ ἡ ἐποχὴ του.

Κρουσταλάκη Γ., Ψυχοπαιδαγωγικὴ τῆς σχολικῆς διαγνώσεως

Παρασκευᾶ - Σακκά Σ., Σύγχρονες τάσεις στὴν ψυχολογία τῆς προσωπικότητας

Σακκά Δ., Παιδαγωγικὴ Ψυχολογία: προσωπικότητα - προσαρμογὴ - μάθηση

Λέ Καρρέ Τζών, Μιά μικρὴ πόλη στὴ Γερμανία (μυθιστόρημα κατασκοπείας καὶ πολιτικῆς φαντασίας)

Ντάρρελ Λ., Ἀλεξανδρινὸ Κουαρτέτο (ἡ περίφημη τετραλογία σέ δημιουργικὴ μετάφραση τοῦ Αἰμ. Χουρμούζιου)

Χάξλεϋ Α., Γενναῖος νέος κόσμος (τὸ περίφημο μυθιστόρημα ἐπιστημονικῆς φαντασίας)

Χορκάμερ Μάξ, Ὑλισμός καὶ μεταφυσικὴ

Μπράντμπουργκ Ρ., Φαρενάιτ 451 - Κάψτε τὰ βιβλία

Σολωμοῦ Δ., Ἄπαντα, Εἰσαγωγή, κείμενα, μεταφράσεις, γλωσσάριο Ν. Τωμαδάκη

39 εκατ. (52%) σέ σύγκριση μέ τά 20 εκ. (26,7%) τής διαστημικής έρευνας καί άστρονομίας ένώ όλες οι άλλες έπιστήμες συγκέντρωσαν μόλις τό 21,3%.¹³

Παρατηρώντας τήν αυξανόμενη έσωστρέφεια του κλάδου αυτού τής φυσικής, όπου δηλαδή οι μερικές ανακαλύψεις συσσωρεύονται χωρίς ώστόσο νά έχει διαμορφωθεί μιά συνολική θεωρητική σύνθεση, εύλογα αναρωτιέται κανείς γιά τούς λόγους πού έχει μιά τέτοια προνομιακή μεταχείριση. Οι λόγοι αυτοί μπορούν νά ταξινομηθούν σέ πέντε βασικές κατηγορίες:

A. Στο τεχνολογικό ενδιαφέρον πού παρουσιάζει ή κατασκευή επιταχυντών (συναφής μέ τήν πρόοδο των ηλεκτρομαγνητών καί υπεραγωγών π.χ.). Η δευτερεύουσα σημασία του δρου αυτού είναι φανερή αν ληφθεί υπόψη ή δυνατότητα επίτευξης των ίδιων τεχνικών στόχων μέ μιά άμεση τεχνική έρευνα πού θά είχε άλλωστε λιγότερο κόστος.

B. Στο άμεσο οικονομικό συμφέρον: πηγή υπερκερδών γιά ειδικευμένες εταιρείες καί ρυθμιστικός παράγοντας στίς κρατικές επενδύσεις. Η κατασκευή επιταχυντών έχει γιά τό μεγάλο κεφάλαιο ανάλογη σημασία μ' αυτή τής διαστημικής τεχνολογίας: αποτελεί άσφαλιστική δικλείδα στην πορεία των εξοπλισμών. Είναι γι' αυτόν ακριβώς τόν λόγο πού ή ροή των πιστώσεων διακυμαίνεται σύμφωνα μέ τά скаμπανεβάσματα των οικονομικών συγκυριών, προς μεγάλη βέβαια άπογοήτευση των όπαδών τής «καθαρής» έπιστήμης.

Γ. Στο πολιτικό (καί ιδεολογικό) ενδιαφέρον. Οι επιταχυντές αποτελούν ένα από τά μέσα προπαγάνδης των πλεονεκτημάτων διαμόρφωσης μιάς κοινής πολιτικής ανάμεσα στά διάφορα κράτη (έδώ υπάρχει «σύμπτωση άπόψεων» τής δυσχέρειας καί του έπεκτατισμού). Κύριο παράδειγμα είναι τό εργαστήριο CERN (Centre d' Etudes et de Recherches nucléaires) πού χρησιμοποιείται από τίς χώρες τής Δ. Ευρώπης. Ο παράγοντας αυτός δέν είναι άναντικατάστατος. Τόν ίδιο ρόλο θά μπορούσε νά διαδραματίσει τόσο ή φυσική του πλάσματος όσο καί ή άστροφυσική μέ περισσότερο μάλιστα προβλέψιμες οικονομικές προοπτικές.

Είναι φανερό πώς ή συνδυασμένη ενεργοποίηση των πιό πάνω παραγόντων δέν έπαρκει γιά νά εξηγήσει τό συνολικό φαινόμενο τής φυσικής των «στοιχειωδών» σωματιδίων.

Δ. Σέ μιά μονοδιάστατη αντίληψη τής έπιστήμης σύμφωνα μέ τήν όποία ό πιό προωθημένος τομέας των έπιστημών είναι αυτός πού σκοπεύει στην άποκάλυψη τής νομοτέλειας του «βαθύτερου» επιπέδου όργάνωσης στη φύση, μέ τό όποιο μπορεί κανείς νά εξηγήσει τή διάρθρωση των «άνώτερων» επιπέδων. Έτσι, μετά τήν άτομική καί πυρηνική φυσική, τό «πρώτο μέτωπο» τής έπιστήμης είναι σήμερα τό σωματιδιακό επίπεδο.

12. Έντοίσις, παραμένει αναγκαία μιά συνολική λεπτομερειακή θεώρηση του ζητήματος. Αυτό βέβαια μπορεί νά πραγματοποιηθεί μόνο μέ τήν συνεργασία πολλών έπιστημόνων πού θά έχουν ήδη προβεί σέ μιά κριτική άνάλυση του τομέα τής δραστηριότητάς τους.

13. Lévy-Leblond ό. π. σελ. 2619.

Η ιεράρχηση αυτή έχει βασικά ιδεολογικά κίνητρα. Είναι μιά προσπάθεια — μέ «γνωστική» (άρα πειστική) όση — επικάλυψης του χάσματος πού υπάρχει άνάμεσα σέ μιά ταξικά κατευθυνόμενη έπιστήμη καί στίς ζωτικές άνάγκες τής συντριπτικής πλειοψηφίας τής ανθρωπότητας. Η παρακμή μιάς κρατικομονοπωλιακής κοινωνίας, όπως ή σημερινή, προβάλλεται μερικά σαν έπιθυμία εξερεύνησης κατ' άρχήν άπεριορίστων περιοχών τής πραγματικότητας: δικαιώνει έτσι ή κοινωνία τό λόγο καί τρόπο ύπαρξής της καί αισιοδοξεί γιά τό μέλλον της. (Τήν ίδια ιδεολογική διάσταση φαίνεται νά έχει καί ή διαστημική «εξόρμηση»). Δέν είναι τυχαίο ότι ή αξιολογική αυτή ταξινόμηση των τομέων τής φυσικής — πού έχει τό άνάλογο της καί στην κατάταξη των έπιστημών σέ φυσική, χημεία, βιολογία, γεωλογία κ.λπ. — ισχύει άκόμα καί στο έσωτερικό του έπιστημονικού δυναμικού μέ τή μορφή ενός διαβαθμμένου ελιτισμού. Η ιδεολογική φόρτιση μιάς τέτοιας ιεράρχησης φαίνεται κι από τό ότι δέν άπεικονίζει τήν πραγματική σχέση ούτε άνάμεσα στά διάφορα επίπεδα όργάνωσης τής φύσης, ούτε άνάμεσα στίς έπιστήμες. Από τή μιά μεριά, ή διαφορά άνάμεσα στά επίπεδα τής φύσης δέν είναι άπλά ποσοτική, αλλά κύρια ποιοτική, μέ άποτέλεσμα νά παρουσιάζουν αυτά μιά σχετική άυτονομία έτσι πού νά είναι άδύνατη μιά πλήρης άναγωγή του ενός στο άλλο. (Αυτό εκφράζεται άλλωστε στην ύπαρξη διαφορετικών έπιστημών πού παρ' όλη τήν όριακή συνεπαφή τους κάθε μιά διατηρεί, τίς δικίες της έννοιες καί μεθόδους). Από τήν άλλη, ή έπιστήμη στο σύνολό της είναι πολυδιάστατη, τόσο από άποψη εφαρμογών, φιλοσοφικού βάρους κ.λπ. όσο κι από τήν άποψη άμοιβαίων σχέσεων άνάμεσα στά διάφορα συστατικά της. Μπορεί π.χ. ή φυσική στερεού νά άνάγεται κατ' άρχήν, «θεωρητικά», σέ μοριακή, άτομική, πυρηνική καί σωματιδιακή φυσική, αλλά πρακτικά βρίσκειται στή βάση τους: χωρίς τή φυσική στερεού ή προώθηση αυτών των κλάδων είναι άδύνατη.

Ε. Στην όφελιμιστική αντίληψη του στρατιωτικοπολιτικού μπλόκ. Η ενίσχυση τής φυσικής των υψηλών ενεργειών αποτελεί επένδυση γιά τήν άποκάλυψη νέων πηγών ενέργειας, όντας ταυτόχρονα «φόρος τιμής» γιά τίς όπηρεσίες πού πρόσφερε ή πυρηνική φυσική στον Β' παγκόσμιο πόλεμο.

Η έμπειρία τής άτομικής βόμβας σέ σύγκριση μέ τίς ανακαλύψεις του 19ου αιώνα άποκάλυψε στους πολιτικοστρατιωτικούς κύκλους μιά μείωση τής άπόστασης άνάμεσα σέ θεωρητικές ανακαλύψεις καί πρακτικές εφαρμογές. Πράγματι, σέ διάσταση μέ τό ιστορικό τής θερμικής καί τής ηλεκτρικής ενέργειας, όπου ή θεωρητική επεξεργασία κι ή πρακτική εφαρμογή χωρίζονταν από ένα σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα καί άπασχόλησαν άνεξάρτητους έπιστήμονες καί μηχανικούς, ή πυρηνική ενέργεια κι οι θεωρητικές της προβλέψεις έγιναν από ένα καί τό αυτό έπιστημονικό προσωπικό σέ σχετικά μικρό χρόνο¹⁴.

Η συνειδητοποίηση του φαινομένου αυτού όδήγησε σέ μιά κρατικο-βιομηχανική παρέμβαση στο «πρώτο μέτωπο» τής φυσικής, μέ τήν εκτίμηση ότι μιά έπιστημονική έρευνα σέ μεγάλη κλίμακα θά μειώσει άνάλογα καί τό διάστημα μέχρι τό προσδοκώμενο άποτέλεσμα.

Ἡ ἰδεολογικὰ φορτισμένη αὐτὴ ἀντίληψη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ἐπιστὴμη θὰ πρέπει νὰ μετατραπῆ σ' ἕνα ἀποδοτικὸ μηχανισμό παραγωγῆς (φανταχτερῶν) ἀποτελεσμάτων, φέρει ἔντονα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς τυχοδιωκτικῆς λογικῆς τοῦ μεγάλου κεφάλαιου: Ὁδήγησε ἀνάμεσα στὰ ἄλλα σὲ μιὰ ἀνισομερῆ ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστῆμης πού μέσα σ' ἕνα κλίμα πρωτοφανοῦς πειραματικῆς «ἀφθονίας» βρίσκεται σὲ συνεχῆ κατάσταση «πολεμικῆς» ἐτοιμότητος ἄμεσα ἐξαρτημένης ἀπὸ τὶς πολιτικοοικονομικὲς συγκυρίες. Κι ἐδῶ ὅπως καὶ ἄλλοι, τὸ ἀποτέλεσμα βρίσκεται σὲ πλήρη ἀσυμφωνία μὲ τὶς ἀρχικὲς προθέσεις: Φαίνεται δηλαδὴ πὼς ἡ νέα, βιομηχανοποιημένη ἐπιστημονικὴ παραγωγή δὲν ἔχει θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ προβλέψιμα ἀποτελέσματα, κι αὐτὸ πέρα ἀπὸ τὶς ἐπιμέρους προόδους πού μπορεῖ νὰ σημειῶναι κατὰ καιροὺς.

Ἐνας, ὁ κυριότερος ἴσως, ἀπὸ τοὺς λόγους τῆς σχετικῆς ἀρνητικότητος μιᾶς βιομηχανοποιημένης ἐπιστῆμης, ὅπως ἡ σημερινή, βρίσκεται στὶς ἐσωτερικὲς ἐντάσεις (strains) πού γεννᾶει ἡ ἄμεση ἐξάρτησή της ἀπὸ τὸ μπλόκ ἐξουσίας. Θ' ἀναφεροῦμε σ' αὐτοὺς λεπτομερέστερα πιὸ κάτω. Στὸ σημεῖο αὐτὸ χρειάζεται μόνον νὰ ὑποδειχθεῖ ὁ ἀπολογητικὸς τόνος διαφόρων ἐρευνητῶν πού στὴν προσπάθειά νὰ δικαιώσουν τὴν ἐργασία τους, τόσο στοὺς ἄλλους ὅσο καὶ στοὺς ἑαυτοὺς τους, καταφεύγουν σ' ἐπιχειρήματα τοῦ εἶδους: «κάθε ἔρευνα εἶναι ὠφέλιμη προοπτικὰ», «κανεὶς δὲν ξέρει, ἴσως αὐτὰ πού κάνουμε σήμερα νὰ ἔχουν πρακτικὲς ἐφαρμογές αὐριο». Ἐδῶ φαίνεται καθαρά ἡ ἀποδυνάμωση τῶν γνωστικῶν κινήτρων στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἡ ἐκδήλωση μιᾶς κατευθυνόμενης ἐπιστῆμης ἀπὸ στρατιωτικοπολιτικὰ συμφέροντα.

Συνοπτικὰ, οἱ κυρίαρχοι παράγοντες γιὰ τὴν τεράστια ἀνάπτυξη τῆς φυσικῆς τῶν «στοιχειωδῶν» σωματιδίων εἶναι «ἐνεργεῖα» ἰδεολογικο-πολιτικοὶ καὶ «δυνάμει» στρατιωτικο-οἰκονομικοί.

Δ. Ἐπιστὴμη, ἐπιστήμονες κι ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ: μῦθος καὶ πραγματικότητα

Περνᾶμε τώρα στὴν ἰδεολογικὴ προβολὴ τοῦ ἐπιστήμονα καὶ τῆς ἐπιστῆμης. Τὸ θέμα εἶναι τεράστιο καὶ χρειάζεται προσεκτικὴ καὶ βαθιὰ μελέτη. Θὰ περιοριστοῦμε σὲ μιὰ γρήγορη σκιαγράφηση τῶν βασικῶν του χαρακτηριστικῶν.

Τὸ εἶδωλο τοῦ ἐπιστήμονα στὴν σημερινὴ μονοπωλιακὴ κοινωνία ἐνσαρκώνει τὶς ἀξίες της μὲ δύο μορφές: τὴν αὐθεντία τῶν εἰδικῶν καὶ τὴν ἀξιοκρατία. Φορέας μιᾶς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας, χωρὶς πολιτικὲς «ἐμπάθειες», ὁ ἐπιστήμονας — εἰδικὸς παρουσιάζεται σάν τὸ «πρότυπο» ἀνθρώπου πού μάλιστα ἔχει σοβαρὲς ἀξιώσεις γιὰ τὴ διαχείριση τῶν παγκόσμιων θεμάτων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ καταναλωτικὴ κοινωνία ταυτίζεται μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ πρόοδο: τὸ ἀναπόφευκτο τῆς τελευ-

ταίας προσπαθεῖ νὰ ἐπικυρώσει τὴν πολιτικοἰδεολογικὴ «οὐδετερότητα» τῆς πρώτης.

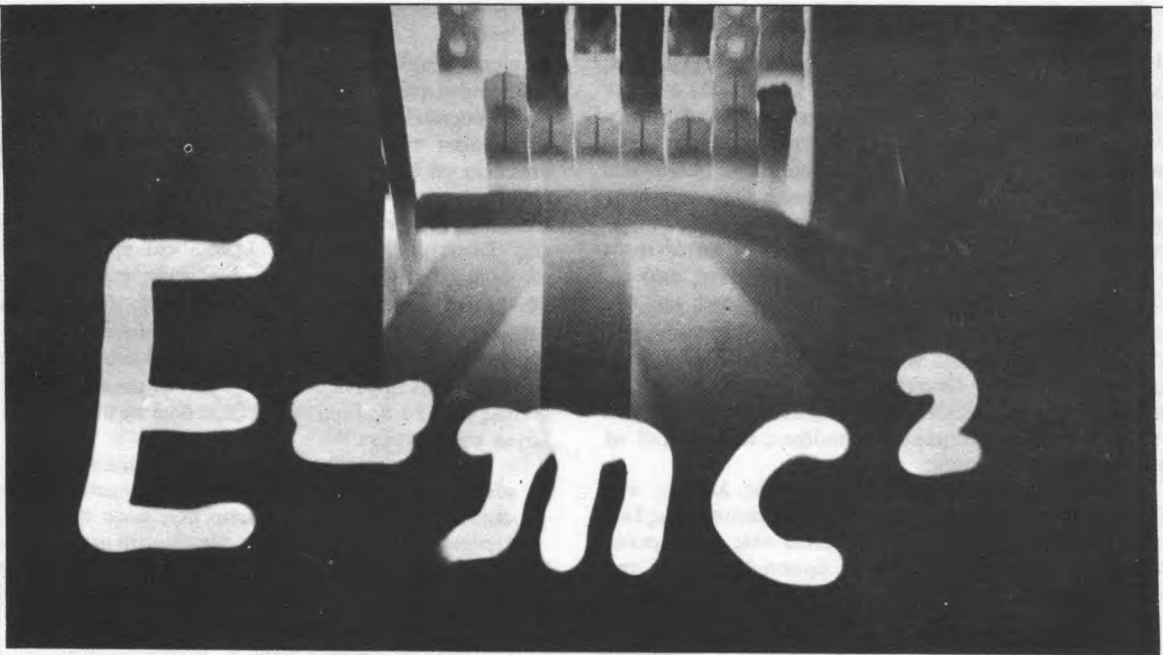
Ἡ κοινωνία ἐμφανίζεται σάν νὰ μὴ μπορεῖ πιά νὰ ἐξουσιάζει τὴν ἐξέλιξη τῆς ὑλικῆς της ζωῆς: αὐτὴ φαίνεται νὰ ἐπιβάλλεται παρὰ τὴν ἀνθρώπινη θέληση, «ἀντικειμενικά». Ἡ νέα παγκόσμια θρησκεία, ἡ κατανώθηση γιὰ τὴ κατανάλωση, ἐμφανίζεται σάν παρῶγγο τῆς «ἐπιστημονικῆς νομοτέλειας» καὶ προσπαθεῖ ἔτσι νὰ περιορίσει τὸ χρονικὸ ὄριζοντα τῆς κοινωνίας κάνοντάς της νὰ χάνει ἀπὸ τὰ μάτια της τὴν προοπτικὴ τοῦ μέλλοντός της. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία συγκαλύπτει τὴν ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο ἐμφανίζοντάς την μὲ τὴν μορφή τῆς καταπίεσης ἀπὸ τὰ πράγματα. Ἀξίζει ἐδῶ νὰ θυμηθοῦμε τὰ λόγια τοῦ Μπρέχτ:¹⁵

«Ὅσο περισσότερα πράγματα ἀποσποῦμε ἀπὸ τὴ φύση χάρις στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ στὶς μεγάλες ἀνακαλύψεις, φαίνεται πὼς τόσο περισσότερο ἐφτουμε στὴν ἀνασφάλεια. Δὲν εἴμαστε μεις, φαίνεται, πού κυριαρχοῦμε στὰ πράγματα ἀλλὰ τὰ πράγματα πού κυριαρχοῦν πάνω μας. Ἡ φαινομενικὴ αὐτὴ ὀφείλεται στὸ ὅτι ὀρισμένοι ἄνθρωποι μὲ διάμεσο τὰ πράγματα κυριαρχοῦν πάνω σ' ἄλλους ἀνθρώπους (...). Ἄν θέλουμε νὰ ἐπωφεληθοῦμε ἀπὸ τὴ γνώση πού ἔχουμε γιὰ τὴ φύση, θὰ πρέπει σ' αὐτὴν νὰ προσθέσουμε τὴ γνώση τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας».

Ὁ φετιχοποιητικὸς ρόλος τοῦ ἐπιστημονισμοῦ¹⁶, συστατικὸ στοιχείου τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας, φαίνεται ἄλλοστε καὶ ἀπὸ τὸ ἀντικειμενικὸ κύρος πού ἀποκτᾶ κάθε ἰδέα στὰ χεῖλη μιᾶς ἐπιστημονικῆς προσωπικότητος κι ἡ παραλυτικὴ ἐπίδραση πού ἔχει ἔτσι αὐτὴ στὸ πλατὺ κοινό. Γιὰ παράδειγμα ἀναφέρουμε ἕνα ἀπὸ τοὺς ἐπινοητὲς τοῦ τρανζίστορ, τὸν W. Shockley (Νόμπελ φυσικῆς 1956) πού ἀντλώντας δύναμη ἀπὸ τὸ ἐπιστημονικὸ του κύρος ἐγίνε προπαγανδιστὴς τοῦ γενετικοῦ ρατσισμοῦ, σ' ἕνα «τομέα», δηλαδὴ ἐντελῶς ἄσχετο μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ του δραστηριότητα.

Τὸ εἶδωλο τοῦ ἐπιστήμονα πού προσφέρεται γιὰ πλατιά κατανάλωση ἀπὸ τοὺς διάφορους φορεῖς τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας ἀποκοινωνικοποιεῖ ὀυσιαστικά τὴ σημερινὴ ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα. Μέσα ἀπὸ τὸ εἶδωλο αὐτό, τὸ ἐπιστημονικὸ δυναμικὸ προβάλλεται σάν ἕνα πλήρως ὁμοιογενὲς σύνολο, ὅπου δηλαδὴ οἱ διαφορὲς εἶναι μονάχα ποσοτικὲς. Ἄν ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἀντικατοπτρίζει κάτι τὸ πραγματικὸ, αὐτὸ τὸ τελευταῖο θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθεῖ στὸ παρελθόν κι ὄχι στὸ παρόν τῆς σημερινῆς ἐπιστῆμης. Ὁ χαρακτήρας τῆς ἐρευνας σὲ προηγούμενες ἐποχὲς ἦταν βασικὰ ἀτομικὸς-βιοτεχνικὸς: Διασπαρμένοι καὶ σχετικὰ ἀπομονωμένοι ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, οἱ ἐπιστήμονες συγκροτοῦσαν τότε ἕνα σῶμα πού ἡ ἱεράρχησή του βασιζόταν στὴν ἀμοιβαία ἀναγνώριση. Σήμερα ὅμως ἡ κατάσταση εἶναι διαφορετικὴ κι ὁπωσδήποτε ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν «εὐγενικὴ αὐτὴ μυθολογία», γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε μιὰ ἔκφραση τοῦ Ἄγγλου φυσικοῦ Ziman.¹⁷ Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ «βιοτεχνικὴ» ἐπιστὴμη τῶν μεμονωμένων ἐπιστημόνων, πού περιστοιχίζονταν ἀπὸ ἀφοσιωμένους μαθητὲς, σὲ μιὰ «βιομηχανικὴ» ἐπιστὴμη μὲ ἀναπτυγμένο ἐσωτερικὸ διαφορισμὸ ἀποτελεῖ ἕνα γεγονός πού εἶναι δύσκολο ν' ἀμφισβητηθεῖ μὲ σοβαρότητα. Ἄν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν

14. Ἡ ἴδια μείωση παρατηρεῖται καὶ σὲ ἄλλους τομεῖς ὅπως π.χ. στὴν ἠλεκτρονικὴ. Στὴν περίπτωση τῶν ὀλοκληρωμένων κυκλωμάτων μεσολάβησαν 3 μόνο χρόνια (1958-61) ἀπέναντι στὰ 50 χρόνια γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ τηλεφώνου τὸν περασμένο αἰῶνα (βλ. σχετικὰ J. P. Vigier, «Revolution Scientifique et Impérialisme», Temps Modernes 1968).

δίνει μία γενική εικόνα της έκτασης της επιστημονικής δραστηριότητας, τότε η επιστήμη του 1970 είναι εκατό φορές «μεγαλύτερη» από αυτή του 1870. 'Ακριβέστερα, σημειώνεται διπλασιασμός του «μεγέθους» της κάθε 15 χρόνια περίπου¹⁸. 'Η «άνθιση» αυτή της επιστήμης συνοδεύεται από έναν όλο και πιο σύνθετο καταμερισμό εργασίας που, στον τομέα των υψηλών ενεργειών ειδικότερα, εκφράζεται με μία διακλάδωση ειδικοτήτων και υπερειδικοτήτων, μ' ένα συχνά άξεπέραστο χάσμα ανάμεσα σε θεωρητικούς και πειραματικούς, και τέλος με τη σύσταση πολυάριθμων κι εσωτερικά ιεραρχημένων ερευνητικών ομάδων. 'Υπάρχουν σήμερα οι προϊστάμενοι των ερευνητικών ομάδων που αφιερώνουν το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου τους σε διοικητικά και πολιτικά ζητήματα με μόνη, κατά κανόνα, επιστημονική δραστηριότητα την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της εργασίας των ομάδων «τους» στα διάφορα συνέδρια. Σε δεύτερη κλίμακα έρχονται οι πεπειραμένοι, αναγνωρισμένοι ερευνητές που οργανώνουν, συντονίζουν και εποπτεύουν την εργασία, και που τίς περισσότερες φορές είναι οι μόνοι που έχουν μία συνολική εικόνα του ερευνητικού πεδίου. Κάτω-κάτω είναι οι νέοι ερευνητές, σε μεταβατική κι αβέβαιη κατάσταση από κάθε άποψη, που συμμετέχουν στα διάφορα ερευνητικά προγράμματα με βασικό στόχο τη δημιουργία προϋποθέσεων ανόδου. 'Η κοινωνική ένότητα του ερευνητικού σώματος δεν είναι παρά ένας μύθος: στή πραγματικότητα υπάρχει σύγκρουση συμφερόντων σε κάθε επίπεδο. 'Εδώ η ατομική ικανότητα (compétence) ενσωματώνεται στη λογική μιας «εκ των άνω» ιεραρχημένης και πειθαρχημένης ομάδας χάνοντας έτσι τη δημιουργική σημασία της¹⁹. 'Ακόμα, όταν η πειραματική εργασία είναι κατά κανόνα συλλογική, ενώ το έργο των θεωρητικών έγκειται στη βελτίωση μιας κοινής ιδέας, η ατομική αναγνώριση οφείλεται κυρίως σε παράγοντες εξωτερικούς ως προς την επιστημονική δραστηριότητα: δι-

κτυωμένες «δημόσιες σχέσεις», εύκολη πρόσβαση στο πειραματικό κύκλωμα, συμμετοχή σε πλούσια και επιφανή ινστιτούτα. Τό δίλημμα του επιστήμονα είναι, σύμφωνα με τον Ziman, το ακόλουθο: «*Θά έπρεπε αυτός ν' άρνηθεϊ διοικητικές εϋθύνες παραμένοντας έτσι έρευνητής χωρίς τή δύναμη μιās μεγάλης ομάδας στή δικαιοδοσία του, ή θά έπρεπε νά έπωμιστεϊ τίς εϋθύνες αυτές επιφορτιζόμενος έτσι μέ διοικητικά καθήκοντα που δέν θά του αφήνουν περιθώρια χρόνου γιά σοβαρή επιστημονική έργασία; Οι πειρασμοί γιά μιá διοικητική θέση είναι τεράστιοι, μιá που αυτές είναι οι θέσεις που άναγνωρίζονται επίσημα*».²⁰

'Η επιβολή του άστικο-ιδεολογικού ειδώλου του επιστήμονα, τόσο στο πλατύ κοινό όσο και στο ίδιο τό εσωτερικό της επιστημονικής «κοινότητας», προϋποθέτει μιá συνεχή καταξίωσή του. Πρός τό σκοπό αυτό συμβάλλουν διάφοροι μηχανισμοί: ο άποδοτικότερος άπ' αυτούς φαίνεται νά είναι τό σύστημα

15. B. Brecht, «L' achat du cuivre», Paris 1970, σ. 53.

16. Βλ. σχετικά Α. Ζομπέρ - Ζ. Μ. Λεβύ - Λεμπλόντ.

17. J. Ziman, ό. π., σ. 67.

18. J. Ziman, ό. π. σ. 56-7.

19. «*Τό πνεύμα τής προσωπικής επίτευξης ή τής ανεξάρτητης καλλιτεχνίας (artistry) καταποντίζεται χάρη στήν ομαδική δυναμική... 'Ισως μάλιστα άρκετή διανοητική πρωτοτυπία νά καταστέλλεται στό βαθμό που αναλαμβάνουν οι οργανωτές και οι ήμπρεσάριοι*» (J. Ziman ό. π., σ. 238). Μ' άλλα λόγια, δέν ισχύει εδώ μιá κάποια μορφή «δημοκρατικού συγκεντρωτισμού» αλλά ένας μονολιθικός... «συγκεντρωτικός συγκεντρωτισμός»!

επιβραβεύσεων με κύριο άξονα τό βραβείο Νόμπελ. "Όταν πρωτοκαθιερώθηκε, τό βραβείο αυτό είχε μιά κάποια άντιστοιχία με τήν «βιοτεχνική» διάθρωση τής επιστήμης. Τό ότι συνεχίζει τή λειτουργία του καί σήμερα χωρίς τήν όποια μετατροπή τών κανόνων, μαρτυρεί τόν ούσιαστικά ιδεολογικό χαρακτήρα του. "Αν ρίξει κανείς μιά ματιά στό Νόμπελ φυσικής τών 20 τελευταίων χρόνων, διαπιστώνει ότι ή φυσική τών σωματιδίων κατέχει τή μερίδα του λέοντος (τά μισά από τά βραβεία), ενώ άγνοοούνται έντελώς άλλοι τομείς με έξισου σημαντικές ανακαλύψεις π.χ. ή αστροφυσική. Μετά, πολλά βραβεία άπονέμονται με τρόπο πού, έπιφανειακά τουλάχιστον, δείχνει νά είναι αυθαίρετος. Για παράδειγμα, τό Νόμπελ '65 μοιράζεται σε τρεις από τούς τέσσερις ιδρυτές τής κβαντοηλεκτροδυναμικής (στους Schwinger, Tomonaga καί Feynman καί όχι στον Dyson). "Άλλες πάλι φορές βραβεύονται όρισμένοι παρόλο πού ή συμβολή τους είναι άδιαχώριστη από αυτή τών συνεργατών τους. Π.χ. τό Νόμπελ 1959 δόθηκε στους Segré καί Chamberlain για τήν ανακάλυψη του αντιπρωτονίου, μιά ανακάλυψη καθόλου άπρόβλεπτη μιά πού τό Benavron του Berkeley κατασκευάστηκε γι' αυτόν άκριβώς τό σκοπό. Τό μόνο επίσημο κριτήριο τής άπονομής στην περίπτωση αυτή δέν μπορούσε νά είναι άλλο από τόν ίδιο τό χειρισμό τής μηχανής. Τό σκάνδαλο πού έπακολούθησε ήταν αναπόφευκτο. "Ο Riccioni μηνύει τούς Segré καί Chamberlain ότι χρησιμοποίησαν μιά δική του ιδέα χωρίς καν νά τόν αναφέρουν καί ζητάει άποζημίωση 125.000 δολ., δέκα δηλαδή φορές περισσότερα από τό 1/3 του βραβείου πού θά έδικαιούτο αν άναγνωρίζονταν ή συμβολή του, ενώ οί Wiegand καί "Υψηλάντης πού συμμετείχαν κι αυτοί στην ανακάλυψη διατηρούν μιά περίεργη σιωπή.²¹ Για τό Νόμπελ του 1968 ό Alvarez, επιλέγεται από τήν πολυάριθμη ομάδα του Berkeley, προφανώς λόγω τής διευθυντικής του θέσης. "Αλλά καί στους θεωρητικούς κύκλους ή κατάσταση δέν παρουσιάζει διαφορές. Τό 1969 π.χ. ό Gellmann παίρνει τό Νόμπελ για τή συμβολή του στη θεωρία τών «στοιχειωδών» σωματιδίων, παρόλον ότι οί περισσότερες από τίς ανακαλύψεις του φέρουν τό όνομα καί κάποιου άλλου. Είναι όλοφάνερη ή άναντιστοιχία ανάμεσα στην πραγματική συμβολή καί στην άτομική επιβράβευση. "Επαληθεύονται έτσι τά συμπεράσματα του Zuckerman για τήν κοινωνιολογική διάσταση του Νόμπελ: ανάμεσα σε φυσικούς ίσης επιστημονικής άξίας, ή πιθανότητα βράβευσης με Νόμπελ έξαρτάται από τό κύρος του ιδρύματος όπου εργάζονται, από τό αν είναι μαθητές κατόχων Νόμπελ κι άκόμα από τήν πυκνότητα τών πολιτικών διασυνδέσεων.²²

"Όσα αναφέραμε για τό Νόμπελ ισχύουν για τό σύνολο τών κοινωνικών επιβραβεύσεων (όπως π.χ. ή άνοδος στην ιεραρχία). Σε κάθε περίπτωση βαρύνει λιγότερο ή επιστημονική ικανότητα απ' ότι ό βαθμός ένεργητικής συμμετοχής στη διασφάλιση καί διατήρηση του επιστημονικού κατεστημένου. Τά επιτεύγματα τής επιβράβευσης θά μπορούσαν νά έκτιμηθούν με τόν έξής τρόπο: καταναλώνεται κάθε προσπάθεια προς τήν κατεύθυνση ενός έλιτιστικού μοντέλου καί πετυχαίνεται ή διαμόρφωση μιάς ιεραρχίας τέλεια προσαρμοσμένης στον πολιτικό καί ιδεολογικό της ρόλο. "Η διαφορά ανάμεσα στό πραγματικά κριτήρια για

τήν άνοδο στην ιεραρχία καί στό προφασιζόμενα δέν κάνει τίποτε άλλο από τό νά άπεικονίζει τήν άπόσταση πού υπάρχει ανάμεσα στην πραγματική λειτουργία του επιστημονικού όργανισμού καί στό είδωλό του, μιά άπόσταση πού ή κυρίαρχη ιδεολογία θέλει νά διατηρεί καί διατηρεί.

Μέχρι εδώ άναφερθήκαμε στις «έξωτερικές», θά μπορούσε νά πεί κανείς, σχέσεις ανάμεσα σε φυσική καί ιδεολογία, στον τρόπο δηλαδή πού ή μιά επιδρά πάνω στην άλλη. Μένει τώρα νά δοϋμε τίς ιδεολογικές συνιστώσες στό έσωτερικό τής επιστημονικής πρακτικής.

"Όπως όμως χρειάστηκε νά προσδιοριστεί τό πραγματικό άντίστοιχο τής κατηγορίας του επιστήμονα, τής επιστήμης γενικά, καί τής ιδεολογικής άπόστασης πού τίς χωρίζει από τή γενικά παραδεκτή εικόνα τους, έτσι καί τώρα είναι άπαραίτητο νά διασαφηνιστεί τό περιεχόμενο τής επιστημονικής πρακτικής. "Ανάλογα με τήν άπασχόληση τών διαφόρων επιστημόνων ή επιστημονική πρακτική φαίνεται νά άποτελείται από τά έξής τρία μέρη:²³

A. Τήν (θεμελιακή) έρευνα: "Ο τομέας αυτός τής επιστημονικής πρακτικής έχει σα στόχο τήν άποκάλυψη νέων νόμων, ιδιοτήτων καί φαινομένων. "Όμως τόσο ή έπινόηση νέων θεωριών όσο καί ή εκτέλεση πρωτότυπων πειραμάτων είναι έξαιρέσεις στη διαδικασία παραγωγής τής γνώσης άποτελώντας ένα έξαιρετικά άσήμαντο μέρος της. Πολύ λίγοι τομείς καί μέσα σ' αυτούς έλάχιστοι έρευνητές συμμετέχουν καί συμβάλλουν στην άνάδυσή του νέου. "Αν λοιπόν ή επιστημονική πρακτική γενικά δέν είναι μετρήσιμη από τά άμεσα επιτεύγματά της, θά πρέπει ν' άναγνωριστεί ή σημασία καί ή άναγκαιότητα τής συντριπτικής πλειοψηφίας τών επιστημονικών εργασιών πού δέν άνήκουν στη θεμελιακή έρευνα.

20. J. Ziman, ό. π., σ. 228.

21. "Ο Wiegand 13 χρόνια άργότερα διακόπει τή σιωπή του για νά παρατηρήσει: «Παρ' όλη τήν κατανόηση πού δείχνω στην αντίδραση του Riccioni καί παρόλο πού ό ίδιος προσωπικά μαζί με τόν "Υψηλάντη συμμετείχαμε σ' όλη τήν πειραματική εργασία για τό αντιπρωτόνιο, χωρίς νά συμπεριληφθούμε στην μετέπειτα άναγνώριση, δέν επιθυμώ νά πάρω μέρος στη διαμάχη (...).

"Επιμένο στό γεγονός ότι λίγα μόνο πειράματα στη φυσική όπως καί στις άλλες επιστήμες παρουσιάζουν πραγματική πρωτοτυπία: τέτοιοι είδους πειράματα αποτελούν προϊόν πολλών ιδεών. "Ετυχε νά έχει ώριμάσει ή έποχή για τήν ανακάλυψη του αντιπρωτονίου» (Physics Today, Sept. 1972, σ. 71). Χωρίς βέβαια ό συγγραφέας νά έξηγει τά κριτήρια έπιλογής τών δυό από τούς τρεις συνεργάτες του για τό Νόμπελ — προφανώς για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας — έντούτοις περιγράφει πιό πάνω με τρόπο συνοπτικό καί χαρακτηριστικό τή συλλογική φύση τών σημερινών ανακαλύψεων κι άφήνει έμμεσα νά έννοηθεί ή άναντιστοιχία της με τήν επιβράβευση Νόμπελ.

22. Zuckerman: Scientific American, New York 1970.

23. Βλ. J. M. Lévy-Leblond, ό. π., σ. 2634.

Β. Τήν (θεμελιακή) ανάπτυξη: σάν τέτοια θά μπορούσε νά όνομαστέι κάθε δραστηριότητα πού άσχολείται μέ τήν έφαρμογή καταξιωμένων άποτελεσμάτων γιά τήν επίλυση διαφόρων προβλημάτων (θεωρητικών, πειραματικών). 'Η ανάπτυξη συνίσταται είτε στή χρησιμοποίηση νέων θεωριών γιά τήν έρμηνεία γνωστών φαινομένων είτε στή χρησιμοποίηση πρόσφατων πειραματικών τεχνικών γιά τήν εξακρίβωση τής όρθότητας διαφόρων θεωρητικών προβλέψεων. 'Ο χαρακτήρας τής θεμελιακής ανάπτυξης είναι περισσότερο *προσδιοριστικός* καί λιγότερο έρευνητικός (κι αυτό στήν κυριολεκτική σημασία τών όρων). 'Εδώ έχει κανείς τήν πεποίθηση ότι ή χρησιμοποιούμενη θεωρία ή ή πειραματική διάταξη θά δώσουν όρισμένα άποτελέσματα. 'Ολόκληροι τομείς τής φυσικής άνήκουν έξ όλοκληρου στήν κατηγορία αυτή τής επιστημονικής πρακτικής, όπως π.χ. ή άκουστική, μεγάλο μέρος τής όπτικής, τής υδροδυναμικής κ.λπ. 'Αλλά άκόμα καί σχετικά νέοι τομείς, όπως ή άτομική καί ή μοριακή φυσική (άπό τή φασματοσκοπία μέχρι καί τήν κβαντική χημεία) ή ή μαθηματική φυσική, έχουν βασικά άναπτυξιακό χαρακτήρα.

Γ. 'Εκπαίδευση: ή διασφάλιση τής όμαλης λειτουργίας τής επιστημονικής παραγωγής προϋποθέτει τή διαμόρφωση καί του άνάλογου επιστημονικού προσωπικού (άναπαραγωγή). 'Ετσι ή διάδοση τής επιστημονικής γνώσης είναι άδιαχώριστη άπό τήν επιστημονική πρακτική καί μάλιστα θά πρέπει νά ίδωθεί σάν τμήμα της. Τό ίδιο τό γεγονός, ότι ένα σημαντικό μέρος τών επιστημόνων εργάζεται σέ εκπαιδευτικά ιδρύματα, άποτελεί τήν τεκμηρίωση τής διαπίστωσης αυτής.

'Ο άναπτυγμένος καταμερισμός εργασίας στήν σημερινή επιστήμη έχει τό εξής άποτέλεσμα: Έναν αυξανόμενο διαχωρισμό άνάμεσα στά τρία αυτά είδη τής επιστημονικής πρακτικής. Αυτό φαίνεται ιδιαίτερα στους πύό βιομηχανοποιημένους τομείς τής επιστήμης όπως π.χ. στή φυσική τών ύψηλών ενεργειών: έδώ ή άναλογία τών «καθάρων» έρευνητών, πού δέν έχει εκπαιδευτικές υποχρεώσεις, είναι τεράστια. Τό φαινόμενο αυτό εξηγείται βέβαια άπό τήν άναγκαιότητα *άξιοποίησης* τών πανάκριβων πειραματικών εγκαταστάσεων όπως είναι οί επιταχυντές. Αυτό όμως πού ενδιαφέρει άμεσότερα είναι ή επίσημη άξιολόγηση τής επιστημονικής πρακτικής πού προβάλλεται τόσο γιά μαζική κατανάλωση «πρός τά έξω» όσο καί στή συνείδηση τών περισσότερων επιστημόνων. Σύμφωνα μέ τήν άντίληψη αυτή ή έρευνα είναι άνώτερη άπό τήν άναπτυξιακή δραστηριότητα καί τήν εκπαίδευση καί, πολύ συχνά μάλιστα, θεωρείται σάν ή μοναδική επιστημονική πρακτική. 'Ενα χαρακτηριστικό παράδειγμα τής προνομιακής θέσης τής έρευνας είναι τό σύστημα τών κοινωνικών επιβραβεύσεων. 'Όταν πρόκειται π.χ. γιά τήν άνοδο στήν άκαδημαϊκή ήραρχία, προτιμάται κατά κανόνα ό «καθαρός» έρευνητής άπ' ό,τι ένας επιστήμονας μέ εκπαιδευτική πείρα. 'Από τήν άλλη μεριά τό βραβείο Νόμπελ φυσικής δείχνει προτίμηση στις έρευνητικές συμβολές παρά στις άναπτυξιακές. Οί περισσότεροι άναπτυξιακές εργασίες στή φυσική μέ σπουδαία σημασία επιβραβεύονται ως επί τό πλείστον μέ τό Νόμπελ χημείας. Αυτή είναι ή περίπτωση π.χ. του G. Herzberg γιά τή συμβολή

του σέ ζητήματα μοριακής φυσικής (Νόμπελ 1971) καί του Prigogine πού βραβεύτηκε τό 1977 γιά τή συμβολή του σέ θέματα θερμοδυναμικής.

'Η ιεράρχηση αυτή τών επιστημονικών πρακτικών (έρευνα, ανάπτυξη κι εκπαίδευση) εκφράζει βασικά τό ελιτίστικο πνεύμα τής κυρίαρχης ιδεολογίας. 'Η υπερτίμηση τής έρευνας άπέναντι στήν άνάπτυξη καί στή διδασκαλία έχει τήν τάση νά παρουσιάζει τήν επιστήμη ως έργο μερικών ιδιοφυϊών τήν ίδια στιγμή πού τό μεγαλύτερο δυναμικό της άποτελείται άπό «κοινούς θνητούς», μισθωτούς εργαζόμενους.

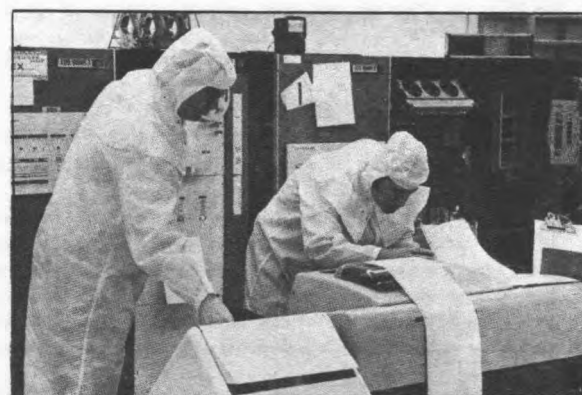
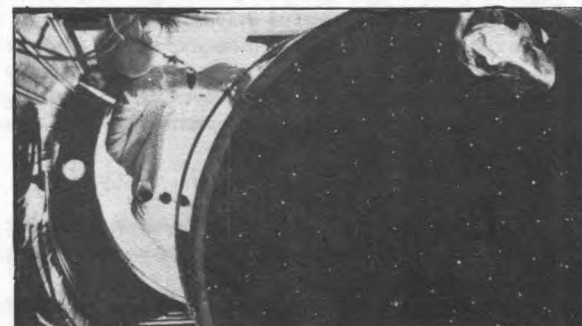
'Αλλά άκόμα πύό πέρα, ή άξιολόγηση αυτή άποκρύβει τό πραγματικό περιεχόμενο καί τή γνωστική σημασία τών διαφόρων πρακτικών: στό βαθμό μάλιστα πού κατευθύνει τή συνολική παραγωγή, οί έσωτερικές επιπτώσεις είναι σημαντικές. Δίνεται π.χ. τεράστια σημασία στις θεμελιακές άνακαλύψεις, στις κρίσιμες καμπές, στά ποιοτικά περάσματα πού άποτελούν τις πλέον άπρόβλεπτες καί πύό εξαιρετικές στιγμές τής επιστημονικής εξέλιξης. 'Εντούτοις ή άναπτυξιακή πρακτική είναι εξίσου άναγκαία καί χρήσιμη: είναι άκριβώς αυτή πού άπελευθερώνει τό γνωστικό άπόκτημα άπό τις ξεπερασμένες διατυπώσεις του, πού κυφορεί τις μελλοντικές ποιοτικές άλλαγές δοκιμάζοντας διαρκώς τά όρια ισχύος τών φυσικών κατηγοριών. 'Αν λοιπόν άληθεύει ότι ή επιστημονική γνώση προωθείται μέ άλματα, δέν θά πρέπει εντούτοις νά παραγνωρίζεται ό ρόλος τόσο τής άνάπτυξης όσο καί τής εκπαίδευσης στή σύνδεση δυό ποιοτικών περασμάτων μέσω μιας συνεχούς διαδικασίας *άνάπλασης* του θεωρητικού πλαισιου²⁴.

Ε. 'Επιστήμη, 'Επιστημολογία, Φιλοσοφία: 'Αδιέξοδα καί προοπτικές

Τήν εποχή πού ό καταμερισμός εργασίας στήν επιστήμη είχε βιοτεχνικο-ατομικό χαρακτήρα ή διαδικασία τής άνάπλασης ήταν αυθόρμητη. Σήμερα όμως δέν συμβαίνει τό ίδιο: παρουσιάζεται μάλιστα τό παράδοξο φαινόμενο οί πύό μοντέρνοι τομείς στή φυσική νά είναι καί οί πύό αρχαϊκοί ως προς τόν τρόπο διατύπωσης τους. Μ' άλλα λόγια, ή άνάπλαση τής δομής καί τών όρων θεωριών, όπως ή Σχετικότητα καί ή κβαντική θεωρία, βρίσκεται σέ μεγάλη καθυστέρηση σέ σχέση μέ τή γενικευμένη χρήση τους στήν επιστημονική πρακτική πού τούς έχει διασφαλίσει μιά μονιμότητα ύπαρξης κι ένα μέχρι σήμερα άναμφισβήτητο κύρος. 'Εξακολουθούν π.χ. νά χρησιμοποιούνται διάφοροι όροι όπως: «σχέσεις άπροσδιοριστίας», «κβαντικά άλματα», «δυναδικότητα κύματος-σωματίου», «συρρίκνωση κύματος», «σχετικότητα κίνησης», «συστολή μηκών καί διαστολή χρόνου», κ.λπ., όροι πού σχετίζονται περισσότερο μέ μιά άρχική, ίσως άναπόφευκτη, σύγχυση όρων παρά μέ τό πραγματικό περιεχόμενο τών θεωριών αυτών.²⁵ Τό φαινόμενο αυτό άποτελεί είδική εκφραση μιας γενικής κατάστασης πού επεκτείνεται άπό τήν έρευνα μέχρι τήν εκπαίδευση: *τήν τεχνοποίηση καί τυποποίηση τής θεωρητικής γνώσης*: Τό οικοδόμημα τής σύγχρονης φυσικής παρουσιάζει τήν όψη ενός μαθηματικού συγκροτήματος παραγωγής

τύπων κι αποτελεσμάτων ενώ ό πολλές φορές υπερβολικός formalισμός εμφανίζεται σαν τό ιστορικό υποκατάστατο μιάς διαρθρωτικής μεταλλαγής του έννοιακού θεμελίου-πλαισίου²⁶. Οι βασικές θεωρίες σήμερα, όπως ή Σχετικότητα και ή κβαντική θεωρία, έχουν τήν ίδια λειτουργικότητα πού είχε ή κλασική θεωρία πρίν 100 και περισσότερα χρόνια: παίρνονται δηλαδή σαν οι τελικές, «απόλυτες» αλήθειες. Η βαθιά κατανόηση τής σημασίας των θεωριών αυτών θυσιάζεται στό όνομα μιάς τεχνοκρατικής όπερασιοναλιστικής αντίληψης, σύμφωνα μέ τήν όποια «υπολογίζουμε και δέν φιλοσοφούμε». Η ίδια ακριβώς αντίληψη επικρατεί και στόν τομέα τής εκπαίδευσης: δίνεται τεράστια έμφαση στήν τεχνική κατάρτιση παρά στήν ουσιαστική κατανόηση. "Αν ρίξει κανείς μιά ματιά στό πανεπιστημιακά συγγράμματα εύκολα διακρίνει ένα στερεότυπο σχήμα έσωτερικής όργάνωσης πού ακολουθείται ξανά και ξανά. Κατά κανόνα δίνεται μιά χρονολογική παρουσίαση πού τή διαδέχονται μερικές σχηματικές φιλοσοφικές παρατηρήσεις: "Ακολουθεί τό «κυρίως επιστημονικό μέρος» όπου εκτίθεται μιά τυπική διαδοχή εξισώσεων και υπολογιστών χωρίς μεγάλη αναφορά séπραγματικά πειράματα. Στίς άφηρημένες αυτές θεωρήσεις δέν υπάρχει ούτε ίχνος των γόνιμων αντιφάσεων τής γνωστικής διαδικασίας (πρακτική-θεωρία, φυσική διαίσθηση-formalismός, αξιωματική ιστορική ανάπτυξη). Παρ' όλα αυτά, τό περιεχόμενο τής διδασκαλίας βρίσκεται sé απόλυτη ιδεολογική συμφωνία μέ τους κοινωνικούς προσδιορισμούς τής φυσικής στό σύνολό τής: εύνοει και μάλιστα καλλιεργεί τό πνεύμα του έλιτισμού. Μιά επιστήμη σαν τή φυσική είναι δύσκολη και προσιτή μόνο στό προνομίουχα, φωτισμένα μυαλά...

Η περιφρονητική στάση πού διατηρεί ή θεωρητική φυσική άπέναντι sé μιά επιστημολογική και φιλοσοφική κριτική των θεμελιών τής, δέν όφείλεται βέβαια sé κάποιες προσωπικές «παραλείψεις» των λειτουργών τής. Αντίθετα, έχει κοινωνική-ιδεολογική προέλευση. "Όταν δίνεται τεράστια έμφαση σ' έναν τόσο εξαιρετικό τομέα τής επιστημονικής πρακτικής, όπως ή θεμελιακή έρευνα, εύκολα επικρατεί ή αντίληψη ότι τό πρόβλημα τής γνώσης ανάγεται τελικά sé καθαρά τεχνικό ζήτημα, sé μαθηματικό πρόβλημα πού άργά ή γρήγορα θά ύποκύψει sé μιά όλο και συλλογότερη μετωπική προσπάθεια. Η μελέτη και διασαφήνιση των θεμελιακών φυσικών κατηγοριών φαίνεται νά είναι πολυτελής και όπωσδήποτε «μή επίκαιρη» άπασχόληση. Έξάλλου, ό καταμερισμός εργασίας κι ή κοινωνική ιεράρχηση του επιστημονικού προσωπικού επιτρέπουν τή συγκέντρωση τής αξιολόγησης και κατεύθυνσης τής έρευνητικής δραστηριότητας στό χέρια λιγοστών επιφανών επιστημόνων, ενώ ή συντριπτική πλειοψηφία των έρευνητών περιορίζεται στό έργο του εκτελεστή. Μάλιστα, ό μέσος επιστήμονας δέν έλέγχει ούτε τήν ίδια τή σημασία τής εργασίας του. Συχνά δέν έχει παρά μιά πολύ περιορισμένη αντίληψη για τό πού αυτή εντάσσεται. Η λογική τής παραγωγικότητας κι οι θεμιτοί κι άθέμιτοι ανταγωνισμοί πού αυτή συνεπάγεται, επισκιάζουν σημαντικά τήν κριτική ικανότητα. "Όπως τονίζει ό Ziman «ή επιστήμη σαν τρόπος ζωής έχει μεταβληθεί τρομακτικά στόν τελευταίο μισό αιώνα και είναι

όλο και λιγότερο διαχωρίσιμη από τη συνήθη βιομηχανική, εμπορική, επιχειρηματική ή γραφειοκρατική ύπαρξη. Κατά παράδοξο τρόπο, ο επιστήμονας, που πολλαπλασιάζει την παρατηρητική ή υπολογιστική του ικανότητα με νέες και πολύπλοκες συσκευές, έχει γίνει δούλος των μηχανών του και αυτών που συνεργάζονται μαζί του στη χρήση τους. "Ο,τι έχει κερδίσει σε τεχνική, έχει χάσει σε διανοητική σύλληψη και σε συγκινήσεις της αναζήτησης".²⁷ Σάν αποτέλεσμα της «βιομηχανικής, εμπορικής κλπ. ύπαρξης» της επιστήμης έχουμε έναν ανεξέλεγκτο πληθωρισμό δημοσιεύσεων, που δεν έχει βασικά άλλο σκοπό εκτός από την οικονομική, πολιτική και ιδεολογική επιβίωση των λειτουργιών της μέσα σε μία ατμόσφαιρα έντονης και σύντομης εναλλαγής από «μόδα» σε «μόδα», που λανσάρουν οι διάφοροι «αστέρες» της φυσικής.²⁸ "Όπως παραδέχονται αρκετοί από τους επίζωντες επιστήμονες της «προβιομηχανικής εποχής»²⁹, ο χώρος της θεωρητικής φυσικής έχει γεμίσει τελευταία από «αυθαίρετα» μισοτελειωμένα χτίσματα, τοποθετημένα ακανόνιστα τό ένα δίπλα στο άλλο: πόλοι του Regge, μοναδιαίες συμμετρίες, αλγεβρα ρευμάτων, μη πολωνυμικές θεωρίες πεδίου, κ.λπ. οι διάφορες αυτές θεωρίες, όντας «μόδες» της μιάς ή της άλλης εποχής έχουν προσφέρει ωφέλιμες αλλά μη διασαφηνισμένες, ακατέργαστες έννοιες. Τό στύλ δουλειάς έχει γίνει φοβερά επιπόλαιο και η έρευνα προσωρεί βραχυπρόθεσμα χωρίς ιδιαίτερη επίγνωση της σημασίας και των προοπτικών της. "Ο επαγγελματισμός είναι η νέα επιστημονική ιδεολογία: «Η άφοσίωση του επιστήμονα σε υπερβατικούς (transedental) σκοπούς, γράφει ο Ziman, διατηρούσε άλλοτε την αγνότητά του και διαφύλαττε την προσωπική του ακεραιότητα· όσο η έρευνα γίνεται ένα επάγγελμα σάν όλα τά άλλα η άριστευση στις επιστημονικές επιτεύξεις αντικαθίσταται από κίνητρα φιλοδοξίας, ματαιότητας και εξάσκησης εξουσίας τόσο στο έσωτερικό της επιστημονικής κοινότητας, όσο και στην κοινωνία».³⁰ Βέβαια, η οποιαδήποτε σύγκριση με τό παρελθόν της επιστήμης δεν θά πρέπει να έκληφθει σάν νοσταλγία του· ή αναφο-

ρά σ' αυτό άπλώς υποδείχνει έμμεσα την πραγματική υπόσταση του παρόντος και τις άρνητικές του όψεις.

Σημαντικό έμπόδιο σε μία επιστημολογική κριτική των βασικών θεωριών αποτέλεσε και τό φιλοσοφικό ρεύμα του θετικισμού, όπως αυτό εκφράστηκε από τη Σχολή της Κοπενχάγης, καθώς και οι διάφορες αποχρώσεις του (όπερασιοναλισμός, νομιναλισμός, κ.λπ). Δέν παραγνωρίζεται βέβαια ή συμβολή του θετικισμού στην επιστημονική πρόοδο.³¹ Έντούτοις, με τό να προβαίνει σε αυθαίρετες φιλοσοφικές γενικεύσεις, συνέβαλε εξίσου στη συσκοτίση του περιεχομένου των σύγχρονων βασικών θεωριών (Σχετικότητα, κβαντική θεωρία)³². Τροφοδότησε επίσης ένα πλατύ ρεύμα άνορθολογισμού έξω από τό χώρο της επιστήμης.³³ Η θετικιστική έρμηνεία σάν αναπόσπαστο τμήμα της κυρίαρχης ιδεολογίας φαίνεται καθαρά κι από τις γενικεύσεις της «άρχης της άπροσδιοριστίας» στά βιολογικά³⁴ και στά κοινωνικά φαινόμενα.³⁵

Γενικότερα, διαπιστώνεται ένα σοβαρό ρήγμα ανάμεσα σε φυσική και φιλοσοφία. "Αφ' ενός ή φιλοσοφία, βασισμένη σε μία κατά κανόνα υπεραπλουστευμένη εικόνα της φυσικής, περιορίζεται σε γενικές θεωρήσεις της επιστημονικής μεθόδου ή σε διάφορες «έρμηνείες» των φυσικών θεωριών· οι προσπάθειες αυτές άποβλέπουν περισσότερο στην επιβίωση και άνανέωση του ενός ή του άλλου φιλοσοφικού ρεύματος παρά την ουσιαστική κατανόηση και συνειδητή προώθηση της επιστημονικής δουλειάς.³⁶ "Αφ' έτέρου, ή φυσική, προσηλωμένη σ' έναν ώμό εμπειρισμό — που τις περισσότερες φορές συνοδεύεται από έναν ύπερβολικό formalισμό — άποστρέφεται τις φιλοσοφικές συζητήσεις γύρω από τά θεμέλιά της. Και στις δύο περιπτώσεις, εφαρμόζεται ή θετικιστική άρχή της «οικονομίας της σκέψης» σύμφωνα με την όποια θά πρέπει να επιδιώκονται τά περισσότερα δυνατά άποτελέσματα με τη λιγότερη δυνατή θεωρητική προσπάθεια³⁷. "Όμως ή άρχή αυτή είναι άνεφάρμοστη στά θεωρητικά ζητήματα· και τέτοια άκριβώς είναι τά ζητήματα που άντιμετωπίζει σήμερα τόσο ή φιλοσοφία όσο και ή φυσική. Μάλιστα μία όλόπλευρη άντιμετώπισή τους προϋποθέτει τη θεωρητική συνένωση των δύο αυτών δραστηριοτήτων. Για να γίνει βέβαια αυτό χρειάζεται άνάμεσα στ' άλλα ή φιλοσοφία να «κατέβει» στο επίπεδο της επιστήμης κι ή επιστήμη ν' «άνέβει» στο επίπεδο της φιλοσοφίας. "Ακριβέστερα, ή φιλοσοφία θά πρέπει ν' άντικρύσει τη συγκεκριμένη επιστημονική πρακτική και τις συγκεκριμένες θεωρίες πριν προχωρήσει στην κατασκευή θεωρητικών σχημάτων για την πρακτική και τις θεωρίες αυτές· με τη σειρά της κι ή φυσική θά πρέπει να εξοικειωθεί με τις διάφορες μορφές θεωρητικής σκέψης που θά τη βοηθήσουν να άφομοιώσει και να έπεκτείνει τις κατακτήσεις της. Μόνο κατ' αυτό τόν τρόπο ή άνταγωνιστικότητα που φαίνεται να ύπάρχει σήμερα άνάμεσα σε φιλοσοφία και φυσική θά μπορέσει να μετατραπεί σε γόνιμη σχέση και για τη μία και για την άλλη.

Θυμίζουμε τί έγραφε ο Ένγκελς πριν 100 περίπου χρόνια για την κατάσταση της τότε φυσικής:

«Είναι δύσκολο ν' άνοιξει κανείς βιβλίο φυσικής επιστήμης και να μην άποκομίσει την εντύπωση, πώς και οι ίδιοι οι φυσικοί νοιώθουν πόσο πολύ κυριαρχούνται

24. "Ανάπλαση με την έννοια της αναδιάρθρωσης και μετασχηματισμού σε νέα σχήματα. Η ιστορία του ηλεκτρομαγνητισμού παρέχει εδώ τό χαρακτηριστικότερο παράδειγμα.

25. Βλ. Μ. Bunge, «Foundations of Physics» (Pringer Verlag 1967) και «Philosophy of Physics» (D. Reidel 1972). Βλ. επίσης J. M. Lévy-Leblond «Quantique (Mécanique)» - («Encyclopaedia Universalis» Paris 1971) και «Pour une mécanique vraiment quantique» (Colloque de Strasbourg 1974).

26. Τό φαινόμενο αυτό θά μπορούσε να όνομασθεί «θεωρητικός ρεφορμισμός».

27. J. Ziman, ό. π., σ. 239.

28. "Ας σημειωθεί εδώ ότι περίπου τό 90% των εργασιών στη φυσική δέν μνημονεύεται σε μετέπειτα δημοσιεύσεις. Βλ. J. M. Lévy-Leblond, ό. π., σ. 2662.

29. "Ο καθηγητής Dirac π.χ. ένας από τους ίδρυτές της σύγχρονης φυσικής, έχει επανειλημμένα διατυώσει την έξης άποψη: *Οι φυσικοί έχουν πάψει από καιρό να σκέφτονται φυσικά και να κάνουν φυσική· σκέφτονται formalistικά και διατυώνονται formalistικά.* (Ο γράφων έχει υπόψη του τις παρεμβάσεις του καθ. Dirac στά πλαίσια σεμιναρίων του Διεθνούς Κέντρου Θεωρητικής Φυσικής στην Τεργέστη της Ιταλίας).

ἀπό ἀσυναρτησία καί σύγχυση, καί πώς ἡ λεγόμενη φιλοσοφία πού ἐπικρατεῖ σήμερα, δέν τούς προσφέρει καμιά ἀπολύτως διέξοδο. Καί πραγματικά, ἐδῶ δέν ὑπάρχει καμιά ἄλλη διέξοδος, καμιά δυνατότητα νά ἐπιτευχθεῖ σαφὴ νεία, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐπιστροφή μὲ τὴν μία ἢ τὴν ἄλλη μορφή, ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ στὴ διαλεκτικὴ σκέψη. Αὐτὴ ἡ ἐπιστροφή μπορεῖ νά συντελεστεῖ μὲ διάφορους τρόπους. Μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ αὐθόρμητα μὲ τὴν ἐπιβολὴ αὐτῶν τῶν ἰδίων τῶν φυσικο-επιστημονικῶν ἀνακαλύψεων, πού δέν δέχονται νά μένουν ἄλλο πιά καθηλωμένες στό παλιό μεταφυσικό κρεβάτι τοῦ Προκρούστη. Αὐτό ὅμως εἶναι ἓνα μακροχρόνιο κι ἐπίπονο προτσές στὴ διάρκεια τοῦ ὁποῖου θά πρέπει νά καταναλωθεῖ ἓνα τεράστιο ποσό περιττῆς προστριβῆς...

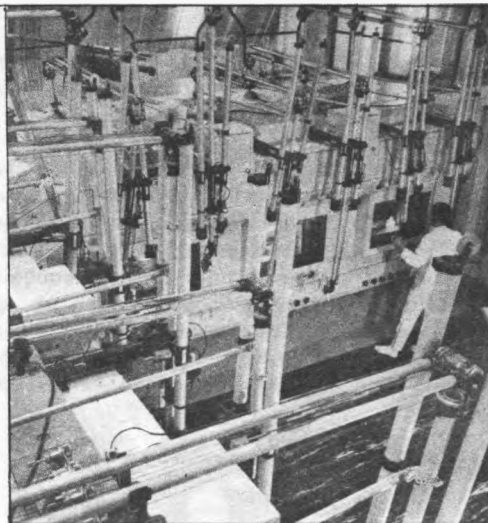
Θά συντομευόταν ὅμως κατὰ πολὺ, ἂν οἱ θεωρητικοὶ φυσικοὶ ἀποφάσιζαν νά ἀσχοληθοῦν σοβαρότερα μὲ τὶς ὑπάρχουσες ἱστορικές μορφές τῆς διαλεκτικῆς φιλοσοφίας»³⁸.

Ὁ Ἐνγκελς προδιέγραψε μὲ τὸν μεγαλοφυῆ τρόπο πού τὸν διέκρινε δύο ἐναλλακτικούς δρόμους γιὰ τὴν «ἐπιστροφή», ὅπως τὴ χαρακτήρισε, τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης στὴ διαλεκτικὴ σκέψη. Μάλιστα ἄφησε νά ἐννοηθεῖ ὅτι ὁ πρῶτος δρόμος, ἡ αὐθόρμητη «ἐπιστροφή» ἰσχύει μονάχα ἀσυμπτωτικά, ὀριακά. Τὴν ἴδια ἀποψη ὑποστήριξε καί ὁ Λένιν:

«Τὸ βασικό ὕλιστικό πνεῦμα τῆς φυσικῆς, ὅπως καί ὅλης τῆς νεώτερης ἐπιστήμης, θά νικήσει τὶς κάθε λογῆς κρίσεις, ἀλλὰ μόνο μὲ τὴν ἀπαραίτητη ἀντικατάσταση τοῦ μεταφυσικοῦ ὕλισμοῦ ἀπὸ τὸν διαλεκτικό ὕλισμό».³⁹ Καί πιο κάτω: «...ὁ σημερινός «φυσικός» ἰδεαλισμός σημαίνει ἁπλῶς ὅτι μιὰ σχολὴ φυσικῶν σ' ἓνα κλάδο τῆς φυσικῆς κατρακύλησε στὴν ἀντιδραστικὴ φιλοσοφία, γιατί δέν κατάφερε ν' ἀνυψωθεῖ ἄμεσα καί μονομιᾶς ἀπὸ τὸν μεταφυσικό ὕλισμό στὸν διαλεκτικό ὕλισμό. Τὸ βῆμα αὐτὸ γίνεται καί θά γίνει ἀπὸ τὴ νεώτερη φυσικὴ, ὡστόσο αὐτὴ βαδίζει πρὸς τὴ μοναδικὴ σωστὴ μέθοδο καί τὴ μοναδικὴ σωστὴ φιλοσοφία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὄχι κατευθεῖαν, ἀλλὰ μὲ ζῆγκ-ζάγκ, ὄχι συνειδητὰ ἀλλ' αὐθόρμητα, χωρὶς νά διακρίνει καθαρά τὸν «τελικό σκοπό» τῆς, ἀλλὰ προσεγγίζοντάς τον ψηλαφητὰ, καί μερικές φορές μάλιστα γυρίζοντάς του τὴν πλάτη. Ἡ νεώτερη φυσικὴ κοιλοπονᾷ γεννᾷ τὸν διαλεκτικό ὕλισμό. Ὁδυνηρός ὁ τοκετός. Καί μαζί μὲ τὸ ζωντανὸ ὕγιες ὄν γεννιοῦνται ἀναπότρεπτα ὠρισμένα νεκρά ὑποπροϊόντα, ἀπορρίματα προορισμένα γιὰ τὸν σκουπιδοτενεκέ· σάν τέτοια πρέπει νά θεωρηθοῦν ὀλόκληρη ἡ σχολὴ τοῦ φυσικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ὀλόκληρη ἡ ἐμπειριοκριτικὴ φιλοσοφία μαζί μὲ τὸν ἐμπειρισμολισμό, τὸν ἐμπειριομονισμό κτλ. κλπ.»⁴⁰

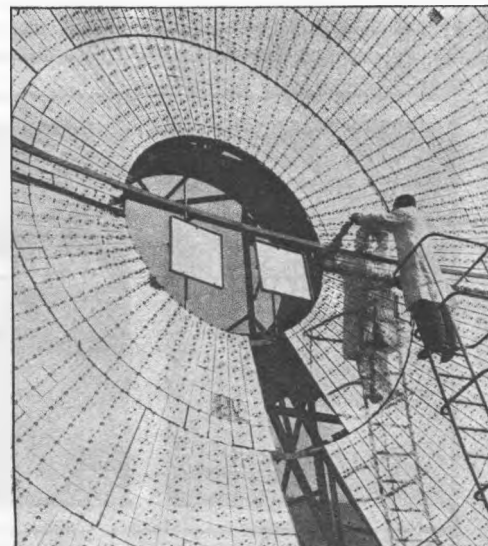
Τὰ χρόνια πού πέρασαν ἐπαλήθευσαν τὶς ἐκτιμήσεις αὐτές τῶν θεωρητικῶν τοῦ προλεταριάτου. Παράλληλα ἀποδείχτηκε, ὅτι ἡ ἐνασχόληση μεμονωμένων ἐπιστημόνων μὲ τὴ διαλεκτικὴ φιλοσοφία δέν εἶναι μιὰ ἄκαρπη, περιττὴ ἀπασχόληση. Σάν χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἀναφέρω τοὺς σοβιετικούς ἐπιστήμονες D. A. Alexandron καί V. Fock πού μὲ ὁδηγὸ τὸν διαλεκτικό ὕλισμό συνέβαλαν σημαντικά τόσο στὴν ἐμβάθυνση ὅσο καί στὴν προώθηση τομέων ὅπως τὰ μαθηματικά (τοπολογία) καί θεωρητικὴ φυσικὴ (Σχετικότητα).

Στὴν σημερινὴ κρατικομονοπωλιακὴ κοινωνία, ὅπου ὁ χαρακτήρας τῆς ἐπιστήμης εἶναι βιομηχανικός, ἡ «ἐπιστροφή» αὐτὴ δέν εἶναι εὐκόλη ὑπόθεση κι οὔτε μπο-

ρεῖ νά ἐπιτευχθεῖ ἀτομικά, ξεκομμένα ἀπὸ τὸ ἐργατικό καί λαϊκὸ κίνημα, τὶς δυνάμεις τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης. Κι αὐτὸ γιατί, ὅπως προσπαθήσαμε νά δείξουμε καί δείξαμε σὲ μεγάλο βαθμὸ, τὸ ἀστικό κράτος τείνει νά ἐπιβάλλει τὴ δική του λογικὴ καί στὴν περιοχὴ αὐτὴ τοῦ ἐποικοδομήματος.

Τὸ θεωρητικὸ λοιπὸν ἔργο τῆς «ἐπιστροφῆς» στὴ διαλεκτικὴ σκέψη θά πρέπει ἀναγκαστικά ν' ἀποτελεῖ τὸ συμπλήρωμα πολιτικῆς καί ἰδεολογικῆς δουλειᾶς σὲ μαζικούς χώρους, ὅπως τὰ πανεπιστήμια καί γενικότερα τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα. Ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται σήμερα τὸ κέντρο βάρους τῆς πάλης ἐναντίον τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας καί τοὺς μηχανισμούς παραγωγῆς καί ἀναπαραγωγῆς τῆς⁴¹. Οἱ προοπτικὲς πού παρουσιάζονται εἶναι τεράστιες ἀρκεῖ νά ὑπάρχει διορατικότητα καί σφαιρικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν τρόπο λειτουργίας τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας στὴ διαμόρφωση προγραμμάτων, στὴ μετάδοση τυποποιημένης γνώσης κ.λπ. Ἐδῶ ἡ διάκριση τῶν διαφόρων δυνάμεων σὲ προοδευτικές κι ἀντιδραστικὲς δέ γίνεται κατ' ἀνάγκη στὴ βάση μόνο τῆς δημοκρατικότητας γενικά, ἀλλὰ στό ποιά εἰ-

ναι η ενεργητική τους στάση απέναντι στο ερώτημα: τεχνοκρατική ή οδυσιαστική γνώση; γνώση σε «κονσέρβες» ή τρόπος σκέψης;

Πρίν 70 χρόνια ο Λένιν πολεμούσε τόν θετικισμό σάν φιλοσοφικό ρεύμα με επιζήμιες προοπτικές για τό εργατικό κίνημα. Σήμερα ο θετικισμός έχει άνανεωθεί. Έκτός από φιλοσοφικό ρεύμα είναι και *ιδεολογική λειτουργία*⁴² μέσα στους πανεπιστημιακούς ειδικά χώρους, είναι τεχνοκρατισμός στη γνώση με «φιλελεύθερο» προσωπείο⁴³. Ειδικότερα στη χώρα μας, αποτελεί τήν ιδεολογική συνιστώσα τής Ιμπεριαλιστικής εξάρτησης. Γι' αυτό, θά πρέπει νά καταπολεμηθεί μεθοδευμένα.

30. J. Ziman, δ. π., σ. 350.

31. Δίνοντας έμφαση στις πειραματικές διαδικασίες, ο θετικισμός έκανε δυνατή τήν εισαγωγή ριζικά νέων έννοιών στη φυσική.

32. 'Η έννοια τής σχετικότητας προεκτάθηκε από τό θετικισμό νά σημαίνει ύποκειμενικότητα ένω στά άτομικά φαινόμενα θέλησε νά άμφισβητήσει τήν ύπαρξη τής αιτιότητας.

33. 'Ο καθένας μας γνωρίζει π.χ. τήν καθόλου άθωα σκεπτικιστική έκφραση «όλα είναι σχετικά, όπως έλεγε και ο Einstein».

34. «Κάθε φορά πού οί νόμοι τής φυσικής και τής χημείας εφαρμόστηκαν σε ζωντανούς οργανισμούς βρέθηκαν πάντα σωστοί: φαίνεται ότι δέν ύπάρχει θέση γιά όποια «ζωική δύναμη» ζένη στους νόμους αυτούς τής φυσικής... Τό έπιχείρημα αυτό έχει χάσει τή βαρίτητα του ακριβώς χάρη στην κβαντική θεωρία» (W. Heisenberg «Physics and Philosophy», Allen and Unwin, Λονδίνο 1962, σ. 93). Μ' άλλα λόγια ο Heisenberg άνάγει κάθε επίπεδο οργάνωσης τής φύσης στό άνόργανο επίπεδο όπου ισχύουν μόνο οί νόμοι τής φυσικής.

35. «'Ο άνατολικός (sic) μαρξισμός ισχυρίζεται ότι ή κομμουνιστική κοινωνία είναι μιά ιστορική αναγκαιότητα κι άπ' αυτή του τήν πιλοίηση πηγάζει ο φανατισμός του. 'Η φυσική έχει άναπτύξει σήμερα μιά στατιστική έρμηνεία των φυσικών νόμων πού άντιστοιχούν καλύτερα στην πραγματικότητα: άπ' αυτή τήν άποψη ή πιλοίηση των κομμουνιστών στην άναπόφευκτη επαλήθευση των μαρξιστικών προβλέψεων φαίνεται γελοία» (M. Born, «My life and view», Scribner's 1958, σ. 148). 'Από τήν πλευρά πάλι του μαρξισμού φαίνεται τουλάχιστον γελοία ή παρομοίωση τής κοινωνίας μ' ένα συνοθύλευμα από άτομα και μόρια συγκροτημένων σε τάξεις πού έκτός από τίς φυσικές άλληλεπιδράσεις συνάπτουν

και «άλληλεπιδράσεις άσύμμετρες», μονόδρομης έκμετάλλευσης και ιδιοποίησης ύπεραξίας! Στην γνώση μας τής παγκόσμιας νομοτέλεια, φαίνεται πώς θά πρέπει νά προσθέσουμε και τόν εξής «καθολικό κανόνα»: ο διαχωρισμός χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας βραχυκυκλώνει, κάτω από «κανονικές συνθήκες», τά κεφάλια ορισμένων «σοφών» μ' άποτέλεσμα νά «έκπέμπουν» αυτά σαχλαμάρες, «φιλοσοφικές» σάν κι αυτές πού άράδιασαν μερικές φορές οί Heisenberg και Born!

36. 'Έχει πιά καταντήσει κοινότυπο φαινόμενο νά «ξεφυτρώνουν» κατά καιρούς διάφορα φιλοσοφικά συστήματα πού σώνει και καλά θέλουν νά ένσωματώσουν όλόκληρη τήν επιστήμη σάν μιά «ειδική περίπτωση». 'Ο κόσμος γιά τούς μικρομέγαλους αυτούς «φιλόσοφους» δέν έχει άντικειμενική ύπόσταση! είναι δορυφόρος πού περιστρέφεται γύρω από τό κεφάλι τους. 'Έχουμε δηλαδή έδώ μιά έκλεπτυσμένη έκδοση του Πτολεμαϊκού (γεωκεντρικού) συστήματος εφαρμοσμένου σε... ψυχοφισικά συστήματα!

'Ας σημειωθεί γιά παράδειγμα ή μάταιη προσπάθεια του Bergson νά ένσωματώσει τή θεωρία τής Σχετικότητας στό δικό του φιλοσοφικό σύστημα. (Γιά μιά κριτική τής προσπάθειας αυτής βλ. H. Bagueau, «Bergson et la théorie de la relativité», Fundamenta Scientiae, No. 4, 1974).

37. «'Η επιστήμη μπορεί νά θεωρηθεί σάν ένα πρόβλημα έλαχιστοποίησης (minimal problem), πού συνίσταται στην πληρέστερη δυνατή παρουσίαση δεδομένων με τή λιγότερη δυνατή δαπάνη σκέψης» (E. Mach «Science of Mechanics», Illinois 1960 σελ. 586).

38. Φ. 'Ενγκελς «Διαλεκτική τής Φύσης» έκδ. 'Αναγνωστίδη σ. 68.

39. Β. Ι. Λένιν: «'Υλισμός κι 'Εμπειριοκριτισμός» Ρωσική έκδοση στα άγγλικά σ. 294 (μετ. δική μου) έκδ. 'Αναγνωστίδη σ. 319.

40. 'Ο π. Ρωσική έκδοση στα άγγλικά σ. 301-2, έκδ. 'Αναγνωστίδη 326-7.

41. «... ο ΙΜΚ πού κυριαρχεί σήμερα στις ώριμες καπιταλιστικές κοινωνίες, μετά από βίαιη πολιτική και ιδεολογική ταξική πάλη ένάντια στον παλιό κυρίαρχο ΙΜΚ, είναι ο σχολικός ΙΜΚ» (Λ. 'Αλτουσέρ δ. π. σ. 91).

42. Μάλιστα, ή εμφάνιση τής «νεωτεριστικής» αυτής μορφής του θετικισμού «επιβεβαιώνει» έμμεσα τήν εξής παρατήρηση του Λένιν: «Δέν μπορεί νά ύπάρχει καμιά άμφιβολία ότι έχουμε μπροστά μας κάποιο διπλό: Ιδεολογικό ρεύμα, πού δέν έξαρτάται από ένα φιλοσοφικό σύστημα, αλλά άποτελεί τό προϊόν ώρισμένων γενικών αιτιών πού βρίσκονται έξω από τή σφαίρα τής φυσικής» (δ. π. ρωσ. έκδ. σ. 291, έκδ. 'Αναγνωστίδη σ. 315).

43. Περιττό βέβαια νά τονιστεί ότι οί διάφοροι έπίσημοι κι άνεπίσημοι λειτουργοί του δέν έπικροτούν άναγκαστικά και τίς φιλοσοφικές του θέσεις.

Ποιό είναι τό αντικείμενο τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης;*

τοῦ Νίκου Χατζηνικολάου

Πρὶν προσπαθῆσω νά ἐξηγήσω ποιὰ εἶναι τὰ κατὰ τὴ γνώμη μου βασικά προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει ἡ ἱστορία τῆς τέχνης σάν συγκεκριμένη ἔρευνα ὀρισμένων ιδιότυπων φαινομένων (ἄς ποῦμε προσωρινά τῶν «καλλιτεχνικῶν»), ἔρευνα πού ἐπιδιώκει νά εἶναι ἐπιστημονική, θά ἤθελα νά ἀναφερθῶ προκαταρκτικά σέ μιὰ σιωπηρὴ προϋπόθεση πάνω στὴν ὁποία στηρίζονται ὅλοι οἱ συλλογισμοί καὶ οἱ σκέψεις πού θά ἀκολουθήσουν.

Ἐξυπακούεται ὅτι μπορεῖ κανεὶς νά ἀρκεῖται στό νά «ἀπολαμβάνει» τὰ ἀποκαλούμενα «ἔργα τέχνης», νά διατηρεῖ μαζί τους μιὰ σχέση ἄμεση, καὶ νά ἀρνεῖται οἰαδήποτε προσπάθεια ἐξήγησης αὐτοῦ πού βλέπει, ἀκόμα καὶ νά θεωρεῖ ὅτι κάθε προσπάθεια ὀρθολογιστικῆς ἐξήγησης ἀποτελεῖ ματαιοπονία. Ποιὸς θά μπορούσε νά ἀρνηθεῖ σέ κάποιον αὐτό τό δικαίωμα; Μιὰ τέτοια στάση ἐξάλλου, ἀπόλυτα νόμιμη, δέν περιορίζεται μόνο στὸν τομέα τῶν πλαστικῶν τεχνῶν. Μὲ τὴν ἴδια λογική θά μπορούσε κανεὶς νά πει ὅτι κάθε προσπάθεια ὀρθολογιστικῆς ἐξήγησης τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, τοῦ ἀπέραντου πλοῦτου τῶν ἀνθρώπινων πράξεων καὶ στάσεων, εἶναι ἀδύνατη μὲ τὴν χρησιμοποίηση ὀρισμένων ἐννοιῶν καὶ ὅτι ντὲ φάκτο φτωχαίνει αὐτό πού ὑπάρχει. Νά λές ἡ ἀστική τάξη ὅταν ἔχεις μπροστά σου τόσο διαφορετικούς ἀνθρώπους-ἀστούς, νά λές ἡ ἐργατικὴ τάξη ὅταν ὁ κάθε ἐργάτης πού χειρίζεται μιὰ μηχανή στό ἴδιο ἐργοστάσιο, στὴν ἴδια μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους αἰθουσα, εἶναι ἓνα μοναδικό καὶ ἀπόλυτα διαφορετικό ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα ἀνθρώπινο ὄν, αὐτό δέν ἀποτελεῖ μιὰ ὑπεραπλούστευση τῆς πραγματικότητας:

**Τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ διαβάστηκε στὰ πλαίσια μιᾶς σειρᾶς συζητήσεων πού ὀργανώθηκαν ἀπὸ "Ἐλληνες καλλιτέχνες, ἱστορικούς καὶ κριτικούς τέχνης τὸν Ἰούνιο τοῦ 1975 στό πανεπιστήμιο Jussieu στό Παρίσι.*

Θέλω νά τονίσω ἐδῶ ὅτι μιὰ τέτοια τοποθέτηση ἀποτελεῖ ἀπόλυτα νόμιμη καὶ, θάλεγα, ἐντυπωσιακὴ βιοθεωρία ὑπὸ ἓναν ὄρο: ὅτι αὐτοὶ πού τὴν ἐστερνίζονται τὴν ἐφαρμόζουν μὲ συνέπεια. Καὶ ἡ συνέπεια εἶναι, *μπορεῖ* νά εἶναι, στὴν περίπτωση αὐτῆ, μόνο μιὰ: ἡ σιωπὴ. Γιατί διαφορετικά ἢ κάθε προσπάθεια νά ἐξηγηθεῖ μὲ ἐπιχειρήματα, καὶ ἐπομένως μὲ τὴν χρησιμοποίηση ἐννοιῶν, ἢ «ὀρθότητα» αὐτῆς τῆς βιοθεωρίας ἐφαρμόζει μὲ τὴν σειρά τῆς ἴδια ὅ,τι καταμαρτυρεῖ στοὺς ἄλλους. "Ὅσο ἓνας ἀνθρώπος, πού ζεῖ τόσο πλέρια τὴν ζωὴ του ὥστε ἔφτασε στό σημεῖο νά ἀπαρνηθεῖ τό λόγο θεωρώντας τον μέσο ἀνίκανο νά ἀποδώσει τὴν πολυπλοκότητα καὶ τὸν πλοῦτο τῶν φαινομένων πού μᾶς ἐπιβάλλουν, ἐπιβάλλει τὸν σεβασμό, ἄλλο τόσο ἓνας ἀνθρώπος πού προσπαθεῖ νά πείσει τοὺς ἄλλους ὅτι «δέν μπορούμε νά γνωρίσουμε τὴν πραγματικότητα πού μᾶς περιβάλλει» πρέπει νά θεωρεῖται καὶ νά ἀντιμετωπίζεται σάν *ἀντιδραστικός* μὲ τὴν πολιτικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, σάν ὀπαδός μιᾶς κοσμοθεωρίας πού ἐξυπηρετεῖ ὀρισμένα κοινωνικά φαινόμενα καὶ μάχεται κάποια ἄλλα.

"Ὅλα ὅσα λοιπόν θά ἀκολουθήσουν στηρίζονται στὴν σιωπηρὴ προϋπόθεση ὅτι, πέρα ἀπὸ μιὰ ἄμεση καὶ μοναδικὴ σχέση πού ἔχει ὁ καθένας μας μὲ τὰ πράγματα καὶ ἐπομένως καὶ μὲ τὰ προϊόντα τῶν πλαστικῶν τεχνῶν, μπορούμε *ὅλοι μαζί καὶ νά μιλάμε γι' αὐτά*.

Εἶναι σαφές ὅτι ἡ γνώση, στό βαθμό πού ὑπάρχει, δέν καταστρέφει τὴν ἄμεση σχέση μὲ τὰ πράγματα, δέν ἐλαττώνει τὴν ἀπόλαυση, τὴν δυσαρέσκεια ἢ τὴν ἐνόχληση πού προκαλεῖ ἡ ἐπαφή μαζί τους: Θά ἔλεγα μάλιστα ὅτι μπορεῖ καὶ νά τίς αὐξήσει.

Ἡ ἱστορία τῆς τέχνης, ὅπως καὶ κάθε ἄλλη κοινωνικὴ ἐπιστήμη, εἶναι καὶ *ἡ ἴδια* ἀντικείμενο πάλης καὶ διαμάχης. *Τί εἶναι* ἡ ἱστορία τῆς τέχνης, *μὲ τί ἀσχολεῖται*, *ποιὰ εἶναι τὰ ὀριά της*, *ἀν' ἔχει ὄρια*, *ποιὸς εἶναι οἱ σχέσεις της μὲ τίς ἄλλες κοινωνικὲς ἐπιστήμες* κτλ. κτλ. ἀποτελοῦν ἀντικείμενα συζήτησης καὶ πάλης: θά ἔλεγα ὅτι εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ἀναρίθμητα ἀντικείμενα τῆς ἰδεολογικῆς πάλης τῶν τάξεων.

Ἡδη ὁ χαρακτηρισμός τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης ὡς κοινωνικῆς ἐπιστήμης, αὐτονόητος ἴσως γιά μερικούς, θά ξεσήκωνε θύελλα διαμαρτυριῶν στά περισσότερα ἰνστιτούτα τέχνης τῶν πανεπιστημίων τῶν καπιταλιστικῶν χωρῶν. Αὐτό ὀφείλεται τόσο στήν κοινωνική σύνθεση τῶν ὁμάδων πού ἀσχολοῦνται μέ τήν ἱστορία τῆς τέχνης, στήν ἰδιαίτερη παράδοση πού ἐπικρατεῖ λόγω ἀκριβῶς τοῦ κοινού πού ἐνδιαφέρεται, ὅσο καί στίς δυσκολίες πού ἐπιφέρουν τά ἴδια τά ἔργα τέχνης, στό γεγονός ὅτι ἡ σχέση τους μέ τά κοινωνικά σύνολα δέν εἶναι ἄμεσα αἰσθητή ἀλλά ἀπαιτεῖ εἰδική ἔρευνα γιά νά φανεῖ. Ἡ ἔρευνα ὅμως αὐτή δέν *μπορεῖ νά γίνει παρά ἀπό κείνους πού ἔχουν τό πρόβλημα*, καί ἐπειδή αὐτοί πού ἔχουν τό πρόβλημα δέν σπουδάζουν συνηθῶς ἱστορία τῆς τέχνης ἢ κατάσταση δαιωνίζεται.

Θά ἔλεγα, λοιπόν, ὅτι τήν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης συνθέτουν δύο εἶδη πάλης πού ἀναπτύσσονται συγχρόνως στό ἔσωτερικό της. Τό ἕνα εἶδος ἔχει νά κάνει μέ τήν διαπάλη πού ἰδιόμορφα διεξάγεται μέσα στήν ἴδια τήν παραγωγή ἔργων τέχνης καί τό δεύτερο εἶναι ἐκεῖνο πού διεξάγεται μέσα στόν ἐπιστημονικό κλάδο τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης πού ὅπως εἶναι γνωστό λειτουργεῖ ἀναφορικά πρός τά ἴδια τά ἔργα τέχνης, «μιλάει γι' αὐτά», ἄς ποῦμε προσωρινά. Ἡ κατάσταση ὅμως εἶναι πολύπλοκη γιατί τά δύο αὐτά εἶδη εἶναι μὲν διαφορετικά (παρόλο πού συνεχῶς ἀλληλοεπηρεάζονται), ἀλλά ἐκφράζονται καί τά δύο *συγχρόνως* στήν *πρακτική ἐφαρμογή* τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης: στίς μελέτες πού ἀφιερώνονται σέ μιά ἱστορική περίοδο τῆς τέχνης, σέ ἕναν καλλιτέχνη, σέ ἕνα καλλιτεχνικό ρεύμα, σέ ἕνα πίνακα κτλ.: στά μαθήματα πού δίνονται στό Πανεπιστήμιο, στά ἄρθρα πού δημοσιεύονται σέ εἰδικευμένα περιοδικά ἢ στόν καθημερινό τύπο κτλ. Οἱ δύο αὐτές ἀλυσίδες ἀπό διαμάχες μπλέκονται πολλές φορές τόσο πολύ ὥστε εἶναι ἀδύνατο νά ξεχωρίσει κανεὶς τή μιά ἀπό τήν ἄλλη.

Θά ἤθελα νά ἀναφερθῶ στά δύο βασικά μέτωπα πάλης πού ἔχουν ἀνοίξει μέσα στόν χώρο τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης καθώς καί στά συμφέροντα πού διακυβεύονται στίς ἀθῶες συζητήσεις «περί τέχνης».

Ζήτημα πρῶτο: Ποιά σημασία πρέπει νά ἀποδώσει ὁ ἱστορικός τέχνης στούς καλλιτέχνες-δημιουργοὺς τῶν ἔργων τέχνης, στήν προσπάθειά του νά ἀναλύσει καί νά ἐξηγήσει τό προϊόν τῆς δουλειᾶς τους, δηλαδή τά ἔργα τέχνης;

Ζήτημα δεύτερο: Ἡ καλλιτεχνική παραγωγή καί πῶς συγκεκριμένα ἢ παραγωγή εἰκόνων¹ (πινάκων, τοιχογραφιῶν, ψηφιδωτῶν, χαλκογραφιῶν κτλ.) ἐκφράζει «τό πνεῦμα» μιᾶς κοινωνίας ἢ «τό πνεῦμα» τῶν διαφόρων κοινωνικῶν δυνάμεων, τῶν κοινωνικῶν τάξεων πού συνποτελοῦν, στήν ἀντίθεσή τους, τήν κάθε κοινωνία;

Πιστεύω ὅτι ὅλες οἱ βασικές συζητήσεις πού διεξάγονται αὐτή τή στιγμή στόν χώρο τῆς ἱστορίας τῆς

τέχνης (λέω οἱ βασικές γιατί ὑπάρχουν καί πολλές ἄλλες πού θεωροῦν ὅμως, τουλάχιστον ντέ φάκτο, τά δύο αὐτά προβλήματα λυμένα, ἔχοντας, ἔστω σιωπηρά, *πάρει θέση*) ὅλες οἱ βασικές θεωρητικές, μεθοδολογικές καί ἱστοριογραφικές συζητήσεις γυρίζουν γύρω ἀπ' αὐτά τά δύο προβλήματα, τά δύο βασικά μέτωπα στό χώρο τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης σήμερα.

Ἦς πρός τό *πρῶτο ζήτημα*: Πίσω ἀπ' αὐτό τό ἐπιφανειακό ἀσήμαντο πρόβλημα, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, διακυβεύεται ἡ νομιμότητα, ἡ δυνατότητα ἐφαρμογῆς στόν τομέα τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης μιᾶς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας πού στηρίζεται στήν ἄποψη ὅτι τήν ἱστορία δέν τήν κάνουν τά ἄτομα ἀλλά οἱ κοινωνικές δυνάμεις, τά κοινωνικά σύνολα. Πρόκειται γιά μιά ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας πού κήρυξε τόν πόλεμο στόν ψυχολογισμό καί δέν ἔπαυε ἀπό τότε μέχρι σήμερα νά τόν πολεμάει καθημερινά καί ἀνελέητα. Διακυβεύεται ἐπίσης, καί θάλεγα ὅτι εἶναι ἐξίσου ἄν ὄχι περισσότερο σημαντικό, ἡ δυνατότητα γνώσης τῶν καλλιτεχνικῶν φαινομένων. Λέω «ἄν ὄχι περισσότερο» γιατί στό κάτω-κάτω θά μπορούσαμε κάλλιστα νά ζήσουμε χωρίς αὐτή τήν ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ἄν εἴμαστε σέ θέση *χωρίς αὐτήν* νά κατανοήσουμε καί νά ἐξηγήσουμε τίς ἰδιομορφίες καί τή συνολικότητα τῶν φαινομένων τῆς καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς.

Νά λοιπόν τί κρύβεται πίσω ἀπό αὐτό τό ἀπλό ἐρώτημα καί ἀπό τήν ἀπάντηση πού θά τοῦ δώσουμε: ποιά σημασία ὀφείλουμε νά ἀποδώσουμε, μέσα στήν διαδικασία τῆς δουλειᾶς μας, σ' αὐτούς πού ἐφτιαξαν τά ἔργα μέ τά ὁποῖα ἀσχολοῦμαστε;

Ἐδῶ πρέπει ἴσως νά ἀποφευχθεῖ μιά παρεξήγηση. Ἀναφέρθηκαν πολλές φορές ἀπό ζωγράφους, νομίζω ὄχι τυχαῖα, τά προβλήματα πού τοὺς δημιουργεῖ ὁ λευκός πίνακας, ἡ λευκή κόλλα χαρτί πρὶν ἀρχίσουν νά τῆ δουλεύουν καί ἐπομένως νά τήν ἀλλάζουν. Θέλω νά πῶ ὅτι μέ κανένα τρόπο δέν *μπορεῖ* κανεὶς νά ὑποτιμήσει τή σημασία αὐτοῦ τοῦ *δέους*, νά παραγνωρίσει τόν ἀγῶνα πού κάνει, πού ἀρχίζει κάποιος, φορτισμένος μέ χιλιάδες ἐμπειρίες ὄλων τῶν εἰδῶν, μπροστά σέ μιά λευκή ἐπιφάνεια. Παρ' ὅλο πού ἕνα μεγάλο μέρος αὐτοῦ τοῦ *δέους* εἶναι προϊόν τῆς ἰδεολογίας σχετικά μέ τόν καλλιτεχνη-δημιουργό, σύνδρομο τῆς ἀπομόνωσής του στίς ἀστικές-καπιταλιστικές κοινωνίες καί τῆς παραγωγῆς του γιά μιά ἀνώνυμη ἀγορά, ἰδεολογία πού ἔχει γίνει σήμερα καθημερινό βίωμα τῶν περισσοτέρων καλλιτεχνῶν, μολονότι εἶναι δύσκολο νά φανταστοῦμε (τουλάχιστον βάσει τῶν πηγῶν πού ἔχουμε) μιά τέτοια ψυχολογία σ' ἕναν τεχνίτη τοῦ βου ἢ τοῦ 13ου αἰῶνα μ.Χ., παρ' ὅλα αὐτά κανεὶς νομίζω δέν παραγνωρίζει πόσο μεγάλη καί βασιανιστική περιπέτεια εἶναι ἡ παραγωγή μιᾶς ζωγραφιάς, μιᾶς εἰκόνας, τουλάχιστον γιά τοὺς πῶς εὐαίσθητους καί ἀνήσυχους.

Θάλεγα, ὅμως, ὅτι τό ἴδιο ἰσχύει γιά ἕναν εὐαίσθητο ἐπιπλοποῖό, γιά ἕναν ἀρχιτέκτονα, γιά ἕναν οἰκονομολόγο ἢ γιά ἕνα φιλόσοφο. Κι ὅμως ἐνῶ γιά τήν ἱστορία τῆς ἐπιπλοποιίας ἢ τῶν διακοσμητικῶν τεχνῶν ὅπως λέγονται ὑποτιμητικά, γιά τήν ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καί τῆς πολεοδομίας ἢ γιά τήν ἱστορία τῆς οἰκονομικῆς σκέψης γίνεται εὐκόλα ἀποδεκτό ὅτι ἡ ἱστορία αὐτή γιά νά μελετηθεῖ καί νά ἐρμηνευθεῖ δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό τήν ἀναδρομὴν στά ἄτομα-δημιουργοὺς καί στήν ἀ-

1. Ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται ἐδῶ πάντα μέ τήν γενική του σημασία, πολύ εὐρύτερη ἀπὸ ἐκείνη πού ἀναφέρεται σέ ἕνα μόνο εἶδος «εἰκόνων»: τίς βυζαντινές.

νάλυση του εγώ τους (ποιός θα πείθονταν ποτέ από την εξήγηση της καντιανής φιλοσοφίας και του ιστορικού ρόλου που έπαιξε, πού θα στηριζόταν στον ψυχισμό του Έμμανουήλ Κάντ;), αντίθετα στο θέατρο, στη μουσική ή στη ζωγραφική (όπου υπάρχει τό «μυστήριο της δημιουργίας» λές κι αυτό, αν υπάρχει, δέν υπάρχει, δέν υπάρχει παντού) τά πάντα ερμηνεύονται με βάση και άφωτηρία τό δημιουργό του έργου, πράγμα πού μπορεί νά καταντήσει πρωτόγονη άνεκδοτολογία ή νά φτάσει σέ μία ιδιαίτερα εκλεπτυσμένη ανάλυση τών σκέψεων και τών βιωμάτων, τής προσωπικότητας ή του ύποσυνείδητου του καλλιτέχνη πού καθρεπίζονται στό έργο του.

Γενικά αυτή ή ιδέα του καθρέφτη έχει κάνει πολύ κακό. Είτε με τόν τρόπο πού τή χρησιμοποιεί ή άστική σκέψη: «τά έργα τέχνης είναι ό καθρέφτης τών δημιουργών τους» πράγμα πού μπορεί νά φτάσει (στην πιο προοδευτική και φιλελεύθερη περίπτωση) στην θέση: «τά έργα τέχνης είναι ό καθρέφτης τών δημιουργών τους μέσω τών όποιών καθρεφτίζεται ή κοινωνία στην οποία ζούν», είτε με τόν τρόπο πού τή χρησιμοποίησε, σέ μία φάση, ή μαρξιστική σκέψη: «τά έργα τέχνης είναι ό καθρέφτης μιās κοινωνίας». Είναι γνωστό ότι σήμερα για νά μπορέσει νά σωθεί ή «μεταφορά» του καθρέφτη πολλοί μιλάνε για ένα «σπασμένο καθρέφτη» ό όποιος μάς δείχνει διάφορα κομμάτια τής πραγματικότητας, με όλες τις διαθλάσεις και παραμορφώσεις πού συνεπιφέρει τό γεγονός ότι είναι «σπασμένος».

Πιστεύω ότι όλες οι προσπάθειες νά ερμηνευτούν τά έργα με βάση την προσωπικότητα και τή ζωή του δημιουργού τους, οδηγούν σέ άδιέξοδο. Κι' αυτό διότι:

1) δέν υπάρχει άναγκαστικά άντιστοιχία ανάμεσα σ' αυτό πού σκέφτεται ό καλλιτέχνης για ένα έργο του και στό ίδιο του τό έργο, ανάμεσα στην «πρόθεση» (στό βαθμό πού αυτή μπορεί νά βρεθεί ποιά ήταν) και στην επενέργεια, στην άκτινοβολία του έργου στην κοινωνική πραγματικότητα, 2) γιατί τά προσωπικά βιώματα του ζωγράφου, πού άναμφισβήτητα περνάνε μέσα στό έργο του, από τή στιγμή πού τό έργο τελειώσει άνεξαρτητοποιούνται και άρχίζουν μία νέα κοινωνική ζωή, επιδεχόμενα νέες φορτίσεις άνεξάρτητες από τή θέληση του ζωγράφου και 3) και κυρίαρχο, γιατί μία τέτοια άντιμέτωπιση δέν είναι σέ θέση νά μάς εξηγήσει τά μεγάλα σύνολα, τις τεχνοτροπίες: νά μάς εξηγήσει δηλαδή γιατί ή κάθε εικόνα, παρ' όλη τήν ιδιαιτερότητά της και τή μοναδικότητά της, άνήκει σ' ένα σύνολο ευρύτερο άπ' τήν ίδια, παρουσιάζει πολλά καθοριστικά κοινά στοιχεία με όρισμένες άλλες κτλ. Είναι γνωστή ή λύση πού έχει δοθεί σ' αυτό τό τελευταίο ζήτημα από την άστική σκέψη, λύση πού άπλως κάνει τό άδιέξοδο πιο άπτό: Πράγματι, ή άστική σκέψη έχει προσβάλει τήν θεωρία τών «έπιρροών», ότι δηλαδή ό ζωγράφος έχει επηρεαστεί από τόν Χ, μετά έπαψε νά επηρεάζεται από τόν Χ κι άρχισε νά επηρεάζεται από τόν Υ και ούτω καθεξής, πράγμα πού ενδέχεται νά είναι *άλήθεια* στό επίπεδο τής βιογραφικής ανάλυσης αλλά πού δέν είναι σέ θέση νά εξηγήσει τό ίδιο τό φαινόμενο, δηλαδή τήν ύπαρξη αυτών τών διαφορετικών συνόλων και τήν άνιση τύχη τους, τις διαφορετικές πελατείες πού έχουν στην ιστορία, τήν διαφορετική άκτινοβολία τους κτλ.

Στή θέση λοιπόν, μιās κυρίαρχης προσωπικότητας πού φτιάχνει τόν κόσμο κατ' εικόνα και όμοιώση της

πρέπει νά δούμε έναν άνθρωπο πού παράγει τά πιο άντιφατικά πράγματα: έργα άντιφατικά προς τις άπόψεις του, έργα άντιφατικά άναμεταξύ τους, έργα φτιαγμένα μερικά για ένα κοινό και άλλα για ένα άλλο και πού συγχρόνως άντιμάχονται τό ένα τό άλλο κτλ. Για όλους αυτούς τούς λόγους ή μόνη μέθοδος πού δέν οδηγεί στό άδιέξοδο του ψυχολογισμού είναι εκείνη πού άρνούμενη νά αναλύσει και νά εξηγήσει ένα έργο με βάση τά βιογραφικά στοιχεία του παραγωγού του και ξεκινώντας άπ' τό ίδιο τό έργο άρκείται νά χρησιμοποιεί όλα τά βιογραφικά στοιχεία πού επιτρέπουν νά προσδιοριστεί καλύτερα τό έργο ιστορικά (πότε έγινε, με ποιά άφορμή παραγγέλθηκε, ποιός τό παράγγειλε, ποιές ήταν οι πρώτες αντιδράσεις μπροστά του — άλλων ζωγράφων ή συγγενών, φίλων, μαϊκήνων — πόσο πουλήθηκε κτλ.) στοιχεία πού μπορεί νά έχουμε στην διάθεσή μας άποκλειστικά από τό προσωπικό ήμερολόγιο, τήν άλληλογραφία ή κείμενα του ζωγράφου-παραγωγού. Τό ίδιο οι άπόψεις ενός ζωγράφου μάς ενδιαφέρουν για τή δουλειά άλλων συναδέλφων του ή για έργα του παρελθόντος, άπόψεις χρησιμότερες για κάθε ιστορία τής κριτικής τέχνης, για κάθε ιστορία τών αισθητικών ιδεολογιών.

Ός προς τό *δεύτερο ζήτημα*, πού τό ξαναδιατυπώνουμε: Μιά ζωγραφία, μία εικόνα «έκφράζει» τό «πνεύμα» μιās κοινωνίας ή πρωταρχικά, δηλαδή άρχικά και κυρίως, τό «πνεύμα» μιās κοινωνικής ομάδας μιās συγκεκριμένης κοινωνίας;

Δέν άποτελεί μυστικό για κανένα τό γεγονός ότι κάτω από τήν πίεση τών πραγμάτων και τής συνεχούς άμφισβήτησης τής κυριαρχίας της, ή άστική τάξη και οι ιδεολόγοι της, τουλάχιστον οι πιο φιλελεύθεροι και μοντέρνοι, παραδέχονται ότι ή κοινωνία υπάρχει και επιδρά πάνω στους ανθρώπους και στην δραστηριότητά τους, όποιοι είδους κι αν είναι αυτή. Άλλά, παρά ταύτα προσπαθούν άπεγνωσμένα νά άποκρύψουν τό γεγονός ότι ή κοινωνία είναι διαιρεμένη σέ κοινωνικές τάξεις πού παλεύουν άναμεταξύ τους, ότι υπάρχουν τάξεις καταπιεζόμενες και τάξεις πού καταπιέζουν, ότι ή πολιτική έξουσία και ό κρατικός μηχανισμός είναι όπλα διατήρησης τής ύπάρχουσας κατάστασης στα χέρια τών κυρίαρχων τάξεων κτλ. Πίσω λοιπόν από τή συζήτηση για τό ποιο «πνεύμα» «έκφράζει» ένα έργο (χρησιμοποιώ προσωρινά αυτούς τούς γενικούς και, σέ τελική ή ανάλυση, λαθεμένους όρους), διακυβεύεται και πάλι μία άντίληψη τής ιστορίας: ποιά θά περάσει και θά επιβληθεί; Εκείνη πού πιστεύει ότι οι κοινωνίες είναι σχετικά όμοιογενή σύνολα, με «άνισότητες», με «πλούσιους και φτωχούς», με διάφορες ομάδες πίεσης τών όποιών τά συμφέροντα συγκρούονται παροδικά, αλλά, παρά ταύτα όμοιογενή σύνολα; Ή εκείνη πού πιστεύει ότι οι κοινωνίες είναι διαιρεμένες σέ κοινωνικές τάξεις πού έχουν συμφέροντα άσυμβίβαστα και παλεύουν για τήν έξουσία;

Φυσικά και εδώ θά πρέπει νά ξαναπούμε ότι αν πρόκειται για κάποιες άφηρημένες θεωρίες τής ιστορίας πού δέν μάς είναι άπαραίτητες για νά ερμηνεύσουμε τά κοινωνικά φαινόμενα, στην περίπτωση μας τήν καλλιτεχνική παραγωγή, τότε σίγουρα τό πρόβλημα θά ήταν άσημαντό, ένας τσακωμός ανάμεσα σέ όπαδούς διαφορετικών αίρέσεων. Ούτε φυσικά θά πρέπει, για νά μπο-

ρέσουμε να «περάσουμε» τη θεωρία των τάξεων και της ταξικής πάλης στον τομέα της τέχνης, να βιάσουμε την πραγματικότητα, να την επιβάλλουμε με τό έτσι θέλω ανεξάρτητα από τό αν ανταποκρίνεται στα πράγματα. Όμως, η συζήτηση αυτή έχει άμεση σχέση με την ιστορία της τέχνης, με την προσπάθεια μίας αντικειμενικής γνώσης των έργων τέχνης. Τό έρώτημα είναι: τά έργα τέχνης «εκφράζουν, κάποιο πνεύμα», ναι ή όχι; Και τίνος είναι τό πνεύμα; Τής κοινωνίας σάν σύνολο; Ή μίας κοινωνικής τάξης ή ομάδας; Τό έρώτημα άφορα άμεσα την ιστορία της τέχνης ανεξάρτητα από κάθε θεωρητική συζήτηση για τό νόημα της ιστορίας ή τις κινητήριες δυνάμεις της.

Συνειδητά μέχρι τώρα χρησιμοποιήσα τον όρο «τό πνεύμα». Καιρός είναι να τό εγκαταλείψουμε και να τό αντικαταστήσουμε με τον όρο «νοοτροπία» ή, καλύτερα, «ιδεολογία». Ή ξαναθέσουμε τώρα τό προηγούμενο έρώτημα, μετά άπ' αυτή την αντικατάσταση πού κάναμε, παίρνει την ακόλουθη μορφή: «τά έργα τέχνης εκφράζουν κάποια ιδεολογία»; Ναι ή όχι; Ή ναι, τίνος είναι αυτή ή ιδεολογία; Τής κοινωνίας; Του κοινωνικού ύποσυνειδητου, όπως λένε μερικοί; Ή μίας κοινωνικής τάξης ή μερίδας μίας κοινωνικής τάξης; Άπό την άπάντηση πού θα δοθεί σ' αυτά τά έρωτήματα εξαρτάται ή ανάπτυξη της ιστορίας της τέχνης σάν επιστήμης και συγχρόνως ή επικράτηση της ύλιστικής θεωρίας της ιστορίας στον κλάδο της ιστορίας της τέχνης.

Στό έρώτημα αν «τά έργα τέχνης εκφράζουν κάποια ιδεολογία» νομίζω ότι πρέπει να άπαντήσουμε κατηγορηματικά όχι, αν με τό εκφράζουν έννοούμε ότι ή ιδεολογία βρίσκεται έξω από τον χώρο της ίδιας της παραγωγής ζωγραφιών, αν έννοούμε ότι ή ιδεολογία είναι μία πολιτική ή κοινωνική ιδεολογία πού εκφράζεται μέσω των εικόνων και βρίσκεται, όρατή για όλους, μέσα στις εικόνες: αποτελεί τό θέμα τους. Νομίζω ότι αυτή ή αντίληψη είναι λάθος και ότι κατ' επέκταση πρέπει να πούμε ότι οι εικόνες, οι ζωγραφίες, δέν «εκφράζουν» μία ιδεολογία. Πρόκειται για ένα βασικό θέμα πού διαχωρίζει τις χυδαίες κοινωνιολογίζουσες έρμηνείες της τέχνης από όλες εκείνες πού προσπαθούν να άποφύγουν όχι μία υπεραπλούστευση, γιατί δέν πρόκειται για άπλή υπεραπλούστευση, αλλά μία καταφανή διαστρέβλωση της πραγματικότητας. Στό σημείο αυτό οι άστικές θεωρίες πού άσκοον κριτική σ' αυτή την αντίληψη (για δικούς τους λόγους και στη βάση μίας άλλης συλλογιστικής) κερδίζουν εύκολα τό παιχνίδι. Τό πρόβλημα λοιπόν δέν είναι να δοθεί άπάντηση στο χιλιεπιπόμενο θέμα «τέχνη και κοινωνία» ούτε στο «τέχνη και ιδεολογία». Ή αντίπαράθεση ή έστω ή σύνδεση με τό «καί» των δύο όρων πού άποτελούν τό κάθε ζεύγος αναμφισβήτητα θα όδηγήσει σε λάθος άποτελέσματα.

Οι εικόνες δέν «εκφράζουν» μία ιδεολογία, οι εικόνες άνήκουν όλες, μικρές και μεγάλες, αυτές πού θεωρούνται άσήμαντες και αυτές πού θεωρούνται μεγαλοουργήματα, σε μία τεχνολογία, και κάθε τεχνολογία είναι ή εικονική ιδεολογία² μίας συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης, ανεξάρτητα αν στη συνέχεια την οικειοποιείται μία άλλη ή περισσότερες κοινωνικές τάξεις.

Στό σημείο αυτό άς σταθούμε λίγο, κι άς στραφούμε προς την ιστορία της ιστορίας της τέχνης για να μäs βοηθήσει. Ή έννοια «τεχνολογία» είναι από τις πα-

λιότερες. Ή αν πούμε ότι ή ιστορία της τέχνης σάν επιστημονικός κλάδος αρχίζει στα μέσα του 18ου αιώνα, ή έννοια της τεχνολογίας υπάρχει από τότε. Και προηγούμενα στην κριτική τέχνης της Ή αναγέννησης υπάρχει τό άνάλογο της: ή *μανιέρα*. Ή έννοια αυτή είναι λοιπόν σάν λέξη άμεσα συνδεδεμένη με την άστική ιδεολογία της τέχνης όπως αυτή εφαρμόζεται στην ιστορία της τέχνης από τις αρχές της μέχρι σήμερα. Τό θέμα είναι: μπορούμε να της δώσουμε εμείς ένα άλλο νόημα; Και ποιό;

Νομίζω ότι αν παρατηρήσουμε την ιστορική εξέλιξη των τεχνολογιών, τη δημιουργία της κάθε μίας τους, την ανάπτυξη της και την εξαφάνισή της θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε ότι οι τεχνολογίες δέν διαδέχονται ή μία την άλλη στη βάση μίας έσωτερικής δικής τους λογικής. Δέν γεννάει ή μία την άλλη (ή μόνη περίπτωση όπου θα μπορούσαμε να μιλήσουμε άυστηρά για μία αυτόνομη και ανεξάρτητη ιστορία της τέχνης), αλλά κατ' αρχήν συνυπάρχουν (και μάλιστα μερικές φορές αντιμάχονται ή μία την άλλη), έχοντας ή κάθε μία τό δικό της κοινό, εξέλισσονται άμεσα και υιοθετούνται στην διάρκεια της ιστορίας από διαφορετικές κοινωνικές δυνάμεις πού, κι αυτές με τη σειρά τους, δέν άποτελούν συνέχεια ή μία της άλλης. Ή μελετήσουμε, λοιπόν, τις τεχνολογίες θα δούμε ότι καμία τεχνολογία δέν εκφράζει μία κοινωνία. Ή ακόμα κι αν είναι ή μόνη πού υπάρχει σε μία κοινωνία (σκεφτομαι π.χ. όρισμένες περιόδους, χιλιετηρίδες ολόκληρες, της άρχαίας αιγυπτιακής τέχνης) ή γνώση της ίδιας αυτής της κοινωνίας θα μäs εξηγήσει αυτό τό φαινόμενο του μονοπώλιου πού συνήθως συνυπάρχει και στο θρησκευτικό και στο φιλοσοφικό και στον πολιτικό τομέα. Καμία τεχνολογία δέν εκφράζει την κοινωνία: κάθε τεχνολογία άνήκει πρωταρχικά σε μία κοινωνική τάξη μίας συγκεκριμένης κοινωνίας.

Πώς φαίνεται αυτό; Πώς μπορεί να άποδειχτεί ή όρθότητα αυτής της άφοριστικής διατύπωσης; Ή άπόδειξη δέν είναι ούτε έτοιμη ούτε εύκολη. Δέν είναι όμως περισσότερο δύσκολη ή εύκολη από τό να δείξεις π.χ. ποιές είναι οι διάφορες τάξεις μίας συγκεκριμένης κοινωνίας, άς πούμε της ελληνικής, ποιά είναι ή σχέση άνάμεσα στο εκπαιδευτικό σύστημα μίας κοινωνίας και στα ταξικά συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων ή τό γιατί ή 5η και ή 9η συμφωνία του Μπετόβεν είχαν τόση έπιτυχία στη χιτλερική Γερμανία.

Ή συγκεκριμένη μελέτη μίας τεχνολογίας άπαιτεί διαφορετικούς τύπους έρευνας πού στην άλληλοσύνδεσή τους όδηγούν στην εύρεση και κατάδειξη του ζητούμενου, δηλαδή της κοινωνικής ομάδας ή τάξης στην όποία ή τεχνολογία αυτή άνήκε καθώς και στην ιστορία της υιοθέτησής της από τρίτες.

2. Ή χρήση του όρου «εικονική ιδεολογία» είναι ιδιαίτερα προβληματική στα ελληνικά και είναι δύσκολο να άποφύγει κανείς την ταύτιση του «εικονική» με «μη πραγματική». Ήσως «παραστατική ιδεολογία» θα ήταν μία πολύ καλύτερη άπόδοση του όρου, μόνο πού θα κινδύνευε να μπλεχτεί στη διαμάχη παραστατική-άφηρημένη τέχνη δίνοντας την έντύπωση ότι άποκλείει την δεύτερη.

“Ένας τύπος έρευνας είναι αυτός που συνδέει ορισμένα έργα με την υπό συζήτηση τεχνολογία, δείχνοντας ότι τα έργα αυτά είναι «χαρακτηριστικά», «τυπικά» γι’ αυτή την τεχνολογία σ’ όλο το διάστημα της ύπαρξής της. Η ανάλυση συγκεκριμένων και κάθε φορά μοναδικών εικόνων, αποτελεί τό Α και τό Ω της ιστορίας της τέχνης.

Μία άλλη έρευνα έχει σαν σκοπό να μελετηθεί τη σχέση που έχουν τα χαρακτηριστικά αυτά έργα με το κοινό που τα παράγγειλε ή τα αγόρασε αφού ήταν πιά έτοιμα. Μόνο μία μικροσκοπική ανάλυση της κοινωνικής σύνθεσης του κοινού μιας συγκεκριμένης τεχνολογίας (άπλων αγοραστών, φιλότεχνων, συλλεκτών, μαικτών) μπορεί να μας επιτρέψει να βγάλουμε πραγματικά συμπεράσματα σχετικά με τό ζήτημα αυτό.

Διαφορετικού τύπου είναι ή έρευνα που αφορά τη σχέση χαρακτηριστικών έργων μιας τεχνολογίας με τό γούστο, τις αισθητικές ιδεολογίες της ίδιας ιστορικής περιόδου. Η ύποδοχή, ή αντιμετώπιση των έργων αυτών από τους κριτικούς τέχνης, αισθητικούς κτλ. της εποχής, όπως αυτή φαίνεται μέσα στα δοκίμια, προσούρες, στίς στήλες του καθημερινού ή περιοδικού τύπου κτλ., αποτελεί μία από τις πιό πολύτιμες πηγές γιά τόν ιστορικό τέχνης μιά και ή σχέση ανάμεσα στις αισθητικές και στις κοινωνικές ιδεολογίες μπορεί πολύ εύκολότερα να διαπιστωθεί.

Στήν άλληλεξάρτησή τους οι έρευνες αυτές συνδέουν, δηλαδή μας επιτρέπουν να δούμε τό δεσμό που υπάρχει, ανάμεσα σ’ αυτή την συγκεκριμένη πλαστική γλώσσα, τόν συγκεκριμένο αυτό κώδικα της πλαστικής γλώσσας που είναι ή κάθε τεχνολογία, και τόν κοινωνικό φορέα της: τη συγκεκριμένη κοινωνική τάξη στήν όποια αρχικά ανήκει.

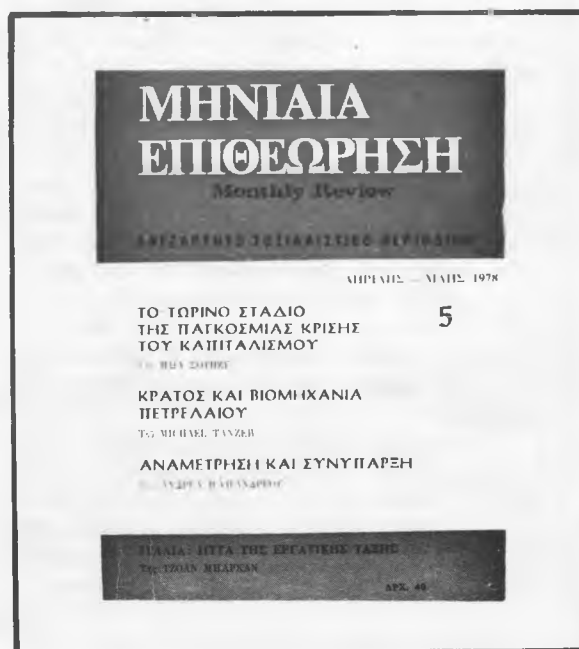
Ποιό είναι τό αντικείμενο της ιστορίας της τέχνης; Θάλεγα με μιά λέξη: ή μελέτη των τεχνολογιών που εμφανίστηκαν στήν ιστορία. Η μελέτη όμως αυτή, γιά να γίνει, προϋποθέτει τήν ανάλυση των ιδιαίτερων και μεμονωμένων πινάκων, εικόνων, προϋποθέτει μιά σειρά από επί μέρους αναλύσεις θεμάτων και προβλημάτων ή λύση των όποιων έμμεσα θά συνεισφέρει στήν αντιμετώπιση του κεντρικού προβλήματος: της ανάλυσης και εξήγησης των μεγάλων συνόλων, των συλλογικών τεχνολογιών.

Φυσικά δέν άρκει να εξεταστεί άν όλα αυτά που είπώθηκαν μέχρι τώρα ισχύουν γιά τήν τέχνη της Εύρώπης από τόν Μεσαίωνα μέχρι σήμερα. Πρέπει να δούμε άν ισχύουν (στό βαθμό που ισχύουν) και πέρα άπ’ αυτά τά γεωγραφικά και χρονικά όρια. Οι παραπάνω συλλογισμοί και έννοιες έχουν καμιά χρησιμότητα γιά τήν ανάλυση της αρχαίας ελληνικής ή της προκολομβιανής τέχνης; Της τέχνης των λεγόμενων πρωτόγονων λαών; Της κινέζικης ή γιαπωνέζικης ζωγραφικής; Η (γιά να έρθουμε λίγο πιό κοντά στήν σύγχρονη Ελλάδα) γιά τήν βυζαντινή τέχνη; Μόνο συγκεκριμένες προσπάθειες εφαρμογής τους θά μας πείσουν γιά τήν χρησιμότητα ή τήν άχρηστία αυτών των αντιλήψεων. Ένα πράγμα μόνο πρέπει και μπορεί να είπωθει από τώρα: μιά ιστορία της τέχνης που δέν άρκείται σε περιγραφές (έστω γεμάτες συγκίνηση) αυτού που άμεσα δείχνουν τά έργα, δέν μπορεί να προχωρήσει στό δρόμο της άν άλλες επιστήμες) π.χ. ή

κοινωνική, ή οικονομική και ή πολιτική ιστορία, ή θρησκείολογία και ή ιστορία της φιλοσοφίας) δέν έχουν προχωρήσει περισσότερο άπ’ αυτήν στήν γνώση μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Η ανάλυση της τέχνης του Βυζαντίου ή της αρχαίας Αιγύπτου, προϋποθέτει ότι μπορούμε να στηριχτούμε σε σοβαρές επιστημονικές έρευνες των κοινωνιών αυτών, του κράτους τους, των έθνοτήτων που συνυπήρχαν στα πλαίσιά του, του κοινωνικού ρόλου των θρησκειών που κυριαρχούσαν, των θρησκευτικών αίρέσεων και των κοινωνικών φορέων τους κτλ. κτλ. Διαφορετικά, άν παρόμοιες αναλύσεις δέν υπάρχουν, ή ιστορία της τέχνης θά ψαχουλεύει υποχρεωτικά στό σκοτάδι, κάτω άπ’ τό άπλετο φώς των προβολέων των μουσείων.

Στήν Ελλάδα ή ιστορία της τέχνης περιορίστηκε μέχρι πρόσφατα στήν μελέτη της αρχαίας και της βυζαντινής τέχνης. Οι νεότερες ιστορίες που διαθέτουμε βρίσκονται πίσω από τις απαιτήσεις της ίδιας της αστικής ιστορίας της τέχνης των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών. Δέν έχει παρά να ξεφυλλίσει κανείς τις ιστορίες του Ευαγγελίδη ή του Γιοφύλλη ή τις μεταπολεμικές εργασίες του Προκοπίου γιά να τό διαπιστώσει. Μιά μεγάλη μορφή, ο Χρίστος Καρούζος, από τους ελάχιστους Έλληνες μαρξιστές που δέν άρκέστηκαν στό να πιπιλίζουν συνθήματα, δέν έφάρμοσε δυστυχώς τό μαρξισμό στήν ιστορία της αρχαίας τέχνης. Τό έργο του παραμένει ένα πρότυπο άσυνειδησίας και σοβαρότητας, πράγμα που αποτελεί άναμφισβήτητη άξία εκεί όπου κυριαρχεί ή εύκολία ή ή αντιγραφή ξένων έγχειριδίων.

Νομίζω ότι όλοι εκείνοι, ζωγράφοι, λαογράφοι, ιστορικοί και κριτικοί τέχνης, που έχουν ταχθεί στό πλευρό του ελληνικού δημοκρατικού κινήματος, δέν έχουν παρά να καλύψουν, με τή δουλειά τους, τό κενό που υπάρχει.

Ἡ ψυχανάλυση εἶναι ἀνεπιθύμητη στήν Ἑλλάδα

Ἡ ψυχανάλυση δέν ἔχει ἐπίσημη ὑπόσταση στήν Ἑλλάδα οὔτε ἀνεπίσημη. Ἄν καί ἤδη ἀπό τά χρόνια τοῦ μεσοπολέμου, ἐπηρέασε ὀρισμένους Ἑλληνες διανοοῦμενους, ὡστόσο τό πνευματικό καί ἐπιστημονικό κλίμα στόν τόπο μας ἦταν καί εἶναι τέτοιο ὥστε, σάν θεωρία, ἐπιστημονική μεθοδολογία καί πρακτική, δέν μπόρεσε νά πολιτογραφηθεῖ. Οἱ λόγοι δέν περιορίζονται μόνο στις ἰδεολογικές ἐπιλογές τῶν Ἑλλήνων διανοοῦμένων· σχετίζονται περισσότερο μέ τή γενικότερη κατάσταση πού ἐπικρατεῖ στό ἑλληνικό Πανεπιστήμιο. Γιά παράδειγμα, στίς ἰατρικές σχολές «διδάσκονται» περιληπτικά μερικά στοιχεῖα γιά τή θεωρία τοῦ Φρόυντ παύ παρουσιάζεται σάν ἕνας «ψυχολόγος» μεταξύ ἄλλων ἢ σάν «σεξολόγος». Οἱ ἐλάχιστοι γιάτροι (ἢ ψυχολόγοι) ψυχαναλυτές πού ὑπῆρξαν ἢ ὑπάρχουν διαμορφώθηκαν ὅλοι τους στό ἐξωτερικό καί συνδέονται, ἀναγκαστικά, μέ ἄλλοδαπές ψυχαναλυτικές ἐταιρεῖες. Μόνο πολύ πρόσφατα ἰδρύθηκε καί στήν Ἑλλάδα (Δεκέμβριος 1977) Ἑλληνική Ψυχαναλυτική ἐταιρεία (= Ἑλληνική Ἐταιρεία Ψυχαναλυτικῆς Ψυχοθεραπείας), μέλος τῆς «Βρετανικῆς Ἐταιρείας Ψυχοθεραπευτῶν», πού συγκέντρωσε τούς ἐλάχιστους Ἑλληνες ψυχαναλυτές. Ἄλλά καί ἡ προσπάθεια αὐτή ὀρίζεται στό πρῶτα τῆς θήματα.

Υπάρχει λοιπόν στόν τόπο μας ἕνα τεράστιο ἐπιστημονικό κενό· ἡ ψυχανάλυση, ἡ μόνη ἐπιστήμη πού διαθέτουμε γιά τή μελέτη τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμού, δέν ἐγκλιματίστηκε, δέν γονιμοποίησε ἔρευνες, δέν παρήγαγε ἐπιστημονικές γνώσεις, δέν πλούτισε τόν προβληματισμό τῶν ψυχολογικῶν καί φιλολογικῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Αὐτή ἡ πνευματική ἀναπηρία ἔχει βαρῦτατες ἐπιπτώσεις ὄχι μόνο γιά τήν ἴδια τήν ἐπιστημονική ἔρευνα ἀλλά καί γιά τοῖς κοινωνικοῦς ἀντικαταπτριμοῦς τῆς κοινωνικῆς χρήσης τῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ἐπίγνωση τοῦ κενοῦ αὐτοῦ μᾶς ἀδήγησε στή δημοσίευση ἑνός παλιοῦ κειμένου τοῦ πατέρα τῆς ψυχανάλυσης Σίγκμουτ Φρόυντ, γραμμένο τό 1908, καί ἀμετάφραστο ὡς τώρα στό ἑλληνικά. Ὁ Φρόυντ καί στή μελέτη του αὐτή τονίζει τόν πρωταρχικό ρόλο τῆς σεξουαλικότη-

Ἡ «πολιτισμένη» σεξουαλική ἠθική καί ἡ νευρική πάθηση στή σύγχρονη ἐποχή (1908)*

τοῦ Σίγκμουτ Φρόυντ

μετάφραση Δημ. Ν. Πλουμπίδη

(...) Σ' αὐτές τίς θεωρίες! — καί σέ πολλές ἄλλες ἀνάλογες — ἔχω νά προσάψω ὄχι ὅτι εἶναι λαθεμένες ἀλλά ὅτι δέν ἐξηγοῦν μέ ἐπάρκεια τίς ἰδιομορφίες ἐμφάνισης τῶν νευρικῶν διαταραχῶν καί παραγνωρίζουν τόν πῶς σημαντικό παράγοντα αἰτιολογίας. Ἄν ἀφήσουμε κατά μέρος τίς ἀβέβαιες μορφές «νευρικότητας» καί στρέψουμε τήν προσοχή μας στίς μορφές πού χαρακτηρίζουν τήν «κατάσταση τοῦ νευρικά ἀρρώστου», ἡ νοσογόνα ἐπίδραση τοῦ πολιτισμοῦ περιορίζεται οὐσιαστικά στή βλαπτική καταπίεση τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς τῶν πολιτισμένων λαῶν (ἢ κοινωνικῶν στρωμάτων) πού προέρχονται ἀπό τήν κυρίαρχη «πολιτισμένη» σεξουαλική ἠθική.

Τήν ἄποψη αὐτή προσπάθησα νά ἀποδείξω σέ πολλές εἰδικές ἐργασίες.² Ἐδῶ δέν θά ἐπαναλάβω τά ἴδια πράγματα, ἀλλά θέλω νά ἐκθέσω τά σημαντικότερα συμπεράσματα στά ὁποῖα μέ ὀδήγησαν οἱ ἔρευνές μου.

Κυρίως νευρώσεις καί ψυχονευρώσεις**

Μιά διεισδυτική κλινική παρατήρηση μᾶς δίνει τό δικαίωμα νά ταξινομήσουμε τίς καταστάσεις τῶν νευρικῶν παθήσεων σέ δύο ὁμάδες: τίς κυρίως νευρώσεις καί τίς ψυχονευρώσεις.

* Ἡ μετάφραση ἐγίνε ἀπό τά γαλλικά, ἀπό τή συλλογή 12 μελετῶν τοῦ Σ. Φρόυντ (*La vie Sexuelle*, ἐκδ. PUF, 4η ἐκδ. 1973), γραμμένων μεταξύ 1907 καί 1931.

** Οἱ μεσότιτλοι εἶναι τοῦ μεταφραστή.

SIGMUND FREUD

Στις κυρίως νευρώσεις οι διαταραχές (συμπτώματα) είτε εκφράζονται με φυσικές είτε με ψυχικές εκδηλώσεις δίνουν την εντύπωση φαινομένων τοξικής φύσης: συγγενεύουν με τά φαινόμενα που συνοδεύουν μία κατάχρηση ή μία στέρηση νευρικών τοξινών. Οι έν λόγω νευρώσεις — που συνήθως κατατάσσονται κάτω από το γενικό όνομα νευρασθένεια — μπορούν να παραχθούν λόγω ορισμένων νοσηρών επιδράσεων της σεξουαλικής ζωής, χωρίς να απαιτείται ή συνδρομή κάποιας κληρονομικής πάθησης. Και πραγματικά, η μορφή της άρρώστιας ανταποκρίνεται στον τύπο της νοσηρότητας, τόσο καλά, ώστε, πολύ συχνά, ή κλινική

1. Πρόκειται για τις εργασίες των V. Ehrenfels (*Grundfragen des Nerven- und Seelenlebens* — «Βασικά ζητήματα της νευρικής και ψυχικής ζωής» — Wiesbaden, 1907), W. Erb (*Über die wachsende Nervosität unserer Zeit* — «Για την αύξηση της νευρικής πάθησης στην εποχή μας», 1895), Binswanger (*Pathologie und Therapie der Neurasthenie*, «Παθολογία και θεραπεία της νευρασθένειας») και Krafft-Ebing (*Nervosität und neurasthetische Zustände* — «Νευρική κατάσταση και νευρασθενικές καταστάσεις», 1895) τις οποίες ο Φρόυντ εκθέτει στο πρώτο μέρος της εργασίας του (Σ.τ.μ.).

Κοινά σημεία όλων είναι ότι:

α) Θεωρούν ότι η νευρική πάθηση έχει αυξηθεί στην εποχή τους.

β) Η αύξηση οφείλεται στην τεχνολογική επανάσταση (έντατικοί ρυθμοί εργασίας, ταχύτατη επικοινωνία και πληροφόρηση κ.λπ.) και στις αλλαγές, γενικότερα, της κοινωνικής οργάνωσης (διαφορετικός καταμερισμός εργασίας, αλλαγές στα ήθη, καταστροφή της «μετρημένης» ζωής που υπήρχε παλιότερα κ.λπ.).

2. S. Freud, *Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre* («Συλλογή μικρών δοκιμίων σχετικών με τη θεωρία των νευρώσεων») Βιέννη 1906, G. W., 1.

τας για τη γέννηση και την ανάπτυξη των νευρώσεων. Παράλληλα τονίζει ότι η αστική σεξουαλική της εποχής του, που τυπικά δεν έχει αλλάξει καθόλου, έχοντας περιορίσει στο ελάχιστο την ικανοποίηση των σεξουαλικών όρμων, και επάρπτοντας την μόνο για τις ανάγκες της αναπαραγωγικής διαδικασίας, συντελεί και η ίδια στην ανάπτυξη των ψυχικών παθήσεων. Γιατί, ενώ οι άνθρωποι είναι τόσο διαφοροποιημένοι από πλερδές ψυχοσύνθεσης ή «πολιτισμένη» ηθική μας απαιτεί πανομοιότυπη σεξουαλική συμπεριφορά απ' όλους, που δεν ανταποκρίνεται στην ιδιαίτερη ψυχοσύνθεση του καθενός και στην ένταση των σεξουαλικών του όρμων. Το καταφύγιο των άπωθητων όρμων είτε στις παρακαμπτήριους της «διπλής ηθικής», είτε στη νεύρωση, είναι μορφαία συνέπεια. Και πάνω της εδράζεται όλο το ηθικό και συναισθηματικό οικοδόμημα του πολιτισμού μας.

Δέν διατεινόμεστε βέβαια ότι με τη δημοσίευση αυτού του κεμένου καλύπτουμε το κενό που υπάρχει στις ψυχαναλυτικές μελέτες. Ίσως, όμως, αυτές οι λίγες σελίδες βοηθήσουν στο να επιστημανθεί, όχι βέβαια από τους ειδικούς — που τό γνωρίζουν πολύ καλά — αλλά από το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό ή άναπηρία για την οποία μιλήσαμε.

Για τον ίδιο σκοπό, άλλωστε, προσθέτουμε ένα πίνακα με τά μεταφρασμένα έργα του Φρόυντ στα ελληνικά που δείχνει πόσο λίγο μπορεί ο Έλληνας αναγνώστης να μελετήσει τό έργο του μεγάλου στοχαστή και επιστήμονα. Βέβαια, οι μεταφράσεις αυτές δεν απευθύνονται στον ειδικό, τό γνώστη της ψυχανάλυσης, που θά αναζητήσει την ενημερωσή του σε ξενόγλωσσες εκδόσεις γιατί έχει τη σχετική δυνατότητα. Οι μεταφράσεις αυτές απευθύνονται στο ευρύ αναγνωστικό κοινό, τό οποίο αντιμετωπίζει την άκόλουθη κατάσταση: κείμενα κατακερματισμένα, συχνά κακομεταφρασμένα, χωρίς τους αναγκαίους συμπληρωματικούς υπομνηματισμούς και διευκρινίσεις για τον Έλληνα αναγνώστη, άναρχια στην άπόδοση των ψυχαναλυτικών όρων, π.χ. για την ίδια έννοια ή όρο, άπό μεταφραστή σε μεταφραστή και άπό έκδοση σε έκδοση, προτείνονται τέσσερις ή και πέντε άποδόσεις. Είναι φυσικό λοιπόν ένα σχετικό πελάγωμα του άμήητου.

Υποθέτουμε ότι ο πίνακας των μεταφράσεων του Φρόυντ που δίνουμε δέν είναι πλήρης. Είναι σίγουρο ότι υπάρχουν ελλείψεις. Άλλά ούτε οι βιβλιοθήκες διαθέτουν τό σύνολο των μεταφράσεων του Φρόυντ, ούτε μιά έρευνα στα έκδοτικά

μύθεσε να μας δώσει ικανοποιητικά αποτελέσματα, ούτε έχουμε θάψη μας κάποια διβλιωγράφηση που θα μπορούσε να μας βοηθήσει. Μια πρόσθετη δυσκολία προέρχεται από το γεγονός ότι συχνά δεν αναφέρεται ο χρόνος έκδοσης, ούτε ο ακριβής τίτλος του πρωτοτύπου ή η ξενόγλωσσα συλλογή από την οποία έχει γίνει η επιλογή. Μερικές φορές δεν αναφέρεται ούτε ο μεταφραστής. Άς σημειωθεί ότι οι πιο σημαντικές μεταφραστικές προσπάθειες έχουν πραγματοποιηθεί από τις εκδόσεις «Γκαβόση» και το εκδοτικό «Α. Καραβίας», με κύριο μεταφραστή και σχολαστή των Κ.Α. Μορνάια το 1983 - «Η Πανεκδοτική» ανήγγειλε τη σταδιακή έκδοση των «Απάντων» του Φρόυντ και ως το 1977 εξέδωσε 17 τόμους. Πληροφορούμαστε επίσης ότι οι εκδόσεις «Γκαβόση» ετοιμάζουν την έκδοση απάντων του Φρόυντ σε 18 τόμους.

Για την καλύτερη κατανόηση των κειμένων του Φρόυντ προσθέσαμε επεξηγήσεις μερικών βασικών ψυχαναλυτικών όρων που μεταφράστηκαν από το «Vocabulaire de la Psychanalyse» των Laplanche και Pontalis, (ed. PUF, Paris 1973).

Δημήτρης Ν. Πλουμπίδης

είκόνα που μας προσφέρει, δίνει άμεσως το δικαίωμα να συμπεράνουμε την ιδιαίτερη σεξουαλική αιτιολογία της. Αντίθετα, ανάμεσα στη μορφή που παίρνει αυτή ή νευρική ασθένεια και στις άλλες νοσηρές επιδράσεις του πολιτισμού, τις οποίες πολλοί συγγραφείς θεωρούν υπεύθυνες για την πάθηση, δεν υπάρχει μιά κανονική και της αυτής τάξης αντιστοιχία. Μπορούμε, λοιπόν, να δηλώσουμε ότι ο σεξουαλικός παράγοντας είναι το κύριο αίτιο των καθαυτών νευρώσεων.

Στις ψυχονευρώσεις ή επίδραση της κληρονομικότητας είναι πιο σημαντική και τα αίτιά τους λιγότερο διάφανα. Ωστόσο, μιά ιδιαίτερη μέθοδος έρευνας, γνωστή με το όνομα ψυχανάλυση, έπρεπε να αναγνωρίσουμε ότι τα συμπτώματα των σχετικών διαταραχών (ύστερία, ψυχαναγκαστική νεύρωση κ.λπ.) είναι ψυχογενή και εξαρτώνται από τη δραστηριότητα συμπλεγμάτων άσυνειδητων παραστάσεων (άποθιμένων). Η ψυχανάλυση μας γνώρισε ακόμη τα ίδια τα άσυνείδητα συμπλέγματα και έδειξε ότι έχουν σεξουαλικό περιεχόμενο: πηγάζουν από τις σεξουαλικές ανάγκες άνικανοποίητων ατόμων και αντιπροσωπεύουν γι' αυτά ένα είδος ύποκατάστατου της ίκανοποίησης. Οφείλουμε, λοιπόν, να αναζητήσουμε τις παθογόνες αιτίες των ψυχονευρώσεων σε όλους τους βλαπτικούς για την σεξουαλική ζωή παράγοντες, σε όλους τους παράγοντες που καταπιέζουν τη δραστηριότητά της και μετατοπίζουν τους στόχους της. Τέλος, ή αξία της θεωρητικής διάκρισης σε τοξικές νευρώσεις και ψυχονευρώσεις δεν άναιρείται από το γεγονός ότι στους περισσότερους νευροπαθείς διαπιστώνουμε διαταραχές που έχουν και τη μία και την άλλη καταγωγή.

... 'Ο πολιτισμός έχει οικοδομηθεί πάνω στην καταπίεση των όρμων

Τώρα, όποιος είναι έτοιμος να άνιχνεύσει μαζί μου την αιτιολογία των νευρικών παθήσεων με βάση τις νοσηρές επιδράσεις πάνω στη σεξουαλική ζωή, άς λάβει τον κόπο να παρακολουθήσει τις ακόλουθες εξηγήσεις που προορίζονται να εντάξουν την ανάπτυξη της νευρικής πάθησης σε ένα γενικότερο πλαίσιο.

Πολύ γενικά, βέβαια, θά μπορούσαμε να πούμε ότι ο πολιτισμός μας έχει οικοδομηθεί πάνω στην καταπίεση των όρμων. Κάθε άτομο έχει εκχωρήσει ένα κομμάτι του είναι του, της κυρίαρχης εξουσίας του, των επιθετικών και εκδικητικών τάσεων της προσωπικότητάς του. Χάρη σ' αυτές τις συμβολές δημιουργείται ή κοινή πολιτισμική μας περιουσία υλικών και άυλων αγαθών. Καί, εκτός από την πίεση της ίδιας της ζωής, τά οικογενειακά αισθήματα που προέρχονται από τον έρωτισμό, ώθούν τό κάθε άτομο ξεχωριστά σ' αυτή την εκχώρηση που πραγματοποιείται κατά τη μακρόχρονη ανάπτυξη του πολιτισμού. Η θρησκεία, με τη σειρά της, καθαγίασε τις επιμέρους προόδους: τό τμήμα από την ίκανοποίηση της όρμης, που ό άνθρωπος θυσίαζε, άφιερωνόταν στη θεότητα. Γι' αυτό, ή κοινή περιουσία, που άποκτήθηκε μ' αυτό τόν τρόπο, άνακηρύχτηκε «ιερή». Όποιος όμως, έξ αιτίας της άκαμπτης ψυχοσύνθεσής του, δέν μπορούσε να συγκρατήσει τις όρμές του και έρχόταν σ' αντίθεση με την κοινωνία, θεωρούνταν «έγκληματικό στοιχείο», «έκτός νόμου» (outlaw), έξόν κι άν, χάρη στην κοινωνική του θέση και τις εξαιρετικές του ίκανότητες, κατάφερνε να επιβληθεί σάν «μεγάλος άνδρας», σάν «ήρωας».

Είναι πιθανό ότι ή σεξουαλική όρμη, ή μάλλον οί σεξουαλικές όρμές (γιατί ή αναλυτική έρευνα μäs μαθαίνει ότι ή σεξουαλική όρμη είναι σύνθεση πολλών επιμέρους όρμων), είναι περισσότερο τελειοποιημένη στον άνθρωπο άπ' όσο στα περισσότερα άνωτερα ζώα. Πάντως στον άνθρωπο, ή σεξουαλική όρμη είναι πιο σταθερή γιατί έχει σχεδόν δλοκληρωτικά κατανικήσει την περιοδικότητα, με την όποία φαίνεται συνδεμένη στα ζώα. Έξάλλου, στη διάθεση της πολιτισμικής εργασίας θέτει μιά εξαιρετική ποσότητα δυνάμεων και τούτου, άναμφίβολα, εξαιτίας της ιδιαίτερα τονισμένης ιδιότητάς της να μετατοπίζει τό στόχο της χωρίς να χάνει σε ένταση.

Όνομάζουμε ίκανότητα *έξιδανίκευσης* την ίκανότητα άλλαγής του στόχου, που άρχικά ήταν σεξουαλικός, με ένα άλλον που, άν και ψυχολογικά συγγενής του, δέν είναι πιά σεξουαλικός. Η σεξουαλική όρμη, εκτός από την ίκανότητά της να μετατοπίζεται, ίκανότητα στην όποία ένυπάρχει ή πολιτισμική της αξία, συχνά ύφίσταται ένα είδος προσήλωσης, ιδιαίτερα επίμονης, που την καθιστά μη χρησιμοποιήσιμη και, άνάλογα με τις περιστάσεις, εκφυλίζεται σ' αυτό που ονομάζουμε άνωμαλία. Η άρχική δύναμη της σεξουαλικής όρμης είναι πιθανώς λιγότερο ή περισσότερο έντονη άνάλογα με τό άτομο: τό ποσό που άφιερώνει στην έξιδανίκευση είναι άσφαλώς μεταβλητό. Νομίζουμε δέ ότι ή έμφυτη ιδιοσυστασία του κάθε ατόμου είναι εκείνη που άποφασίζει καταρχήν για την ποσότητα σεξουαλικής όρμης που θά μπορέσει να έξιδανικευτεί και να χρησιμοποιηθεί.

Ἐπιπλέον ἡ ζωὴ καὶ ἡ πνευματικὴ ἐπίδραση, πού ἀσκειῖται στό νοητικὸ μηχανισμό, πετυχαίνουν νά προμηθεύσουν στήν ἐξιδανίκευση μιὰ νέα ποσότητα ἐνέργειας.

Ἡ διαδικασία μετατόπισης, ἀσφαλῶς, δέν μπορεῖ νά συνεχιστεῖ ἐπ' ἀόριστον, ὅπως δέν μπορεῖ νά διαιωνιστεῖ καὶ ἡ μετατροπὴ τῆς θερμότητας σέ μηχανικὴ ἐνέργεια στίς μηχανές μας. Ὡστόσο, φαίνεται ὅτι μιὰ κάποια δόση ἄμεσης σεξουαλικῆς ἱκανοποίησης εἶναι ἀπαραίτητη στίς περισσότερες περιπτώσεις ψυχικῆς ὀργάνωσης. Ἄν ὅμως παρά ταῦτα ὑπάρξει στέρηση αὐτῆς τῆς δόσης, πού εἶναι μεταβλητὴ ἀνάλογα μέ τὰ ἄτομα, ἐπακολουθεῖ ἓνα αἰσθημα τιμωρίας, τὸ ὁποῖο ἐξαιτίας τῆς νοσηρότητάς του γιὰ τὴ σεξουαλικὴ λειτουργία καὶ ἐξαιτίας τοῦ ὑποκειμενοῦ χαρακτήρα δυσαρέσκειας πού ἔχει, θά πρέπει νά τὸ κατατάξουμε στό χῶρο τῶν παθολογικῶν καταστάσεων.

Ἐάν θεωρήσουμε ὅτι ἡ σεξουαλικὴ ὀρμὴ τῶν ἀνθρώπων ὄντων ἀρχικὰ δέν σκοπεύει νά ἐξυπηρετήσῃ τὴν ἀναπαραγωγὴ, ἀλλὰ, στόχο ἔχει ὀρισμένους τρόπους νά πετύχει τὴν ἡδονή, τότε, μᾶς ἀνοίγονται πολὺ εὐρύτερες προοπτικὲς γιὰ τὴν ἔρευνα.

Ἡ σεξουαλικὴ ὀρμὴ ἐμφανίζεται στήν παιδικὴ ἡλικία καὶ πραγματοποιεῖ τὸ σκοπὸ της, δηλαδή τὴν ἡδονή, ὄχι μόνο μέ τὰ γεννητικὰ ὄργανα ἀλλὰ καὶ μέ ἄλλα σημεῖα τοῦ σώματος (ἐρωτογόνες ζῶνες). Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ παιδί μπορεῖ νά ἀρνηθεῖ κάθε τί πού δέν εἶναι σχετικὸ μ' αὐτὰ τὰ εὐχάριστα πράγματα. Αὐτὸ τὸ στάδιο ὀνομάζεται *στάδιο αὐτοερωτισμοῦ* τὸ ὁποῖο μέ τὴν ἀγωγή θά πρέπει νά χαλιναγωγηθεῖ, γιατί ἡ παράτασή του θά καθιστοῦσε τὴ σεξουαλικὴ ὀρμὴ ἀνεξέλεγκτη καὶ μὴ χρησιμοποίησιμη στήν ὄριμη ἡλικία. Ἡ ἀνάπτυξη λοιπὸν τῆς σεξουαλικῆς ὀρμῆς πάει ἀπὸ τὸν αὐτοερωτισμὸν στὸν ἔρωτα τοῦ ἀντικειμένου καὶ περνάει ἀπὸ τὴ φάση τῆς αὐτονομίας τῶν ἐρωτογόνων ζωνῶν στὴ φάση ὅπου τὰ πρωτεῖα κατέχουν τὰ γεννητικὰ ὄργανα, τὰ ὁποῖα θά ἐξυπηρετήσουν τὴν ἀναπαραγωγὴ. Στὸ διάστημα πού ἀναπτύσσεται ἡ σεξουαλικὴ ὀρμὴ, μέρος τῆς διέγερσης, πού δημιουργεῖ τὸ ἴδιο τὸ σῶμα, ἀναστέλλεται ὡς ἄχρηστο γιὰ τὴ λειτουργία τῆς ἀναπαραγωγῆς καὶ, στήν καλύτερη περίπτωσι, προορίζεται γιὰ τὴ λειτουργία τῆς ἐξιδανίκευσης. Οἱ χρησιμοποιησιμὲς γιὰ τὸ πολιτιστικὸ ἔργο δυνάμεις, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος, κερδίζονται μέ τὴν καταστολὴ ὀρισμένων στοιχείων τῆς σεξουαλικῆς διέγερσης πού ὀνομάζουμε *δυστραμμένα*.

Τὰ τρία στάδια ἀνάπτυξης τῆς σεξουαλικῆς ὀρμῆς

Ἀναφερόμενοι, λοιπὸν, στήν ἱστορία τῆς ἐξέλιξης τῆς σεξουαλικῆς ὀρμῆς θά μπορούσαμε νά διακρίνουμε τρία στάδια: ἓνα πρῶτο ὅπου ἡ δραστηριότητα τῆς σεξουαλικῆς ὀρμῆς, ἀνεξάρτητα ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς στόχους τῆς ἀναπαραγωγῆς, εἶναι ἐλεύθερη· τὸ δεύτερο στάδιο ὅπου τὰ πάντα στὴ σεξουαλικὴ ὀρμὴ καταπιέζονται

3. S. Freud, *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*. 1905, G. W., I.

4. Βλ. σημ. 1 τοῦ παρόντος (Σ.τ.Μ.).

Ἑλληνικὴ Ἑταιρεία Ψυχαναλυτικῆς Ψυχοθεραπείας

Τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1977 ἰδρύθηκε ἡ «Ἑλληνικὴ Ἑταιρεία Ψυχαναλυτικῆς Ψυχοθεραπείας». Τὴν πρωτοβουλία εἶχαν οἱ ψυχίατροι — ψυχαναλυτὲς κ.κ. Ματθαῖος Γιωσαφάτ, Ἀνδρέας Γιαννακοῦλας, Γιάννης Τσιάντης, Παναγιώτης Σακελλαρόπουλος καὶ Ἀθηνᾶ Ἀλεξανδρῆ, μέλη τῆς Διεθνoῦς Ψυχαναλυτικῆς Ἑταιρίας ἢ τῆς Βρετανικῆς Ἑταιρίας Ψυχαναλυτικῆς Ψυχοθεραπείας.

Ἦδη ἡ ἑταιρία ἔθεσε σέ ἐφαρμογὴ ἓνα πρόγραμμα συστηματικῆς ἐκπαίδευσης ὀρισμένου ἀριθμοῦ ψυχοθεραπευτῶν διάρκειας 3-4 ἐτῶν πού περιλαμβάνει προσωπικὴ ψυχανάλυση τῶν ἐκπαιδευομένων ψυχοθεραπευτῶν, θεωρητικὰ καὶ κλινικὰ μαθήματα ψυχοθεραπείας, τέλος, ἐποπτεία τῶν νέων ψυχοθεραπευτῶν. Στὸ πρόγραμμα ἐπίσης τῆς Ἑταιρίας προβλέπονται σεμιναρια ψυχοδυναμικῆς καὶ ψυχοθεραπείας διάρκειας 1 ἕως 2 ἐτῶν γιὰ τὴν ἐπιμόρφωση ψυχιάτρων καὶ συμπληρωματικῆς δραστηριότητες μὲ διαλέξεις συνέδρια κ.λπ. πού θά ἀπευθύνονται σὲ εὐρύτερο, ἰατρικὸ κυρίως κοινό.

εκτός και αν κάτι χρησιμεύει για την αναπαραγωγή και ένα τρίτο στάδιο όπου η θεμιτή αναπαραγωγή είναι ο μόνος επιτρεπτός σκοπός. Αυτό το τρίτο στάδιο αντιστοιχεί στη σημερινή μας «πολιτισμένη» σεξουαλική ήθικη.

Εάν τώρα πάρουμε το δεύτερο στάδιο σαν επίπεδο αναφοράς για την έρευνά μας θα διαπιστώσουμε ότι, για οργανωτικούς λόγους, ένας ορισμένος αριθμός ανθρώπων δεν ικανοποιούνται. Για πάρα πολλά άτομα, αυτό που αναφέραμε πιο πάνω σχετικά με την ανάπτυξη της σεξουαλικής όρμης, που ξεκινάει από τον αυτοερωτισμό και τείνει προς τον έρωτα του αντικειμένου με σκοπό τη συγκέντρωση στα γεννητικά όργανα, γίνεται με τρόπο ανεπαρκή και όχι αρκετά αποτελεσματικό. Εξετάζοντας δε τις διαταραχές που εμφανίζονται κατά την ανάπτυξη της σεξουαλικής όρμης διαπιστώνουμε δύο τρόπους παρέκκλισης από τη φυσιολογική σεξουαλικότητα, δηλαδή τη σεξουαλικότητα που μπορεί να χρησιμεύσει για την ανάπτυξη του πολιτισμού. Έπιπλέον, οι παρεκκλίσεις αυτές συμπεριφέρονται ή μιά σε σχέση με την άλλη όπως το θετικό απέναντι στο αρνητικό. Και αν εξαιρέσουμε τα άτομα τα εφοδιασμένα με υπερέντονες σεξουαλικές όρμες που δεν μπορούν να συγκρατηθούν, οι δύο τρόποι παρέκκλισης από τη φυσιολογική σεξουαλικότητα είναι οι ακόλουθοι: διάφορα είδη διεστραμμένων (pervers) στά όποια, μιά παιδική προσήλωση σε κάποιο πρόσκαιρο σεξουαλικό στόχο στάθηκε εμπόδιο στο να δοθούν τα πρωτεία στην αναπαραγωγική λειτουργία. Η άλλη περίπτωση είναι οι *όμοφυλόφιλοι* ή οι *διεστραμμένοι* (invertis) στους οποίους η σεξουαλική στοχοθεσία λοξοδρόμησε από το αντίθετο φύλο, αν και ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιείται αυτό το λοξοδρόμημα δεν έχει ακόμη διευκρινιστεί. Αν η νοσηρότητα αυτών των δύο μορφών ανάπτυξης είναι πιο περιορισμένη απ' όσο θα περιμέναμε, πρέπει να αποδώσουμε αυτήν την ευελιξία στη σύνθετη συγκρότηση της σεξουαλικής όρμης που επιτρέπει στη σεξουαλική ζωή να πάρει τελική μορφή χρησιμοποιήσιμη, αν και μία ή και περισσότερες συνιστώσες της βασικής ενόρμησης έχουν κατά την ανάπτυξη της αποκλειστεί. Η ιδιαίτερη ψυχοσύνθεση των όμοφυλοφίλων και των ατόμων που κατέχονται από κάποια διαστροφή ξεχωρίζει πολύ συχνά από το γεγονός ότι η σεξουαλική τους όρμη είναι ιδιαίτερα πρόσφορη για την πολιτιστική εξιδανίκευση.

Εφόσον λοιπόν οι διαστροφές και η όμοφυλοφιλία μορφοποιούνται με περισσότερη ένταση και κυρίως με τρόπο αποκλειστικό, όσοι προσβάλλονται απ' αυτές, αποβαίνουν κοινωνικά άχρησιμοποίητοι και δυστυχείς, πράγμα που μας υποχρεώνει να αναγνωρίσουμε ότι, ακόμη και ως προς τις πολιτιστικές απαιτήσεις του δεύτερου σταδίου, υπάρχει μιά πηγή δυστυχίας για ένα ορισμένο τμήμα της ανθρωπότητας. Η μοίρα αυτών των ανθρώπων που λόγω ψυχοσύνθεσης διαφέρουν από τους άλλους είναι ποικιλόμορφη: ποικίλλει ανάλογα με το αν έχουν κληρονομήσει ισχυρή ή αδύνατη σεξουαλική όρμη. Στην τελευταία περίπτωση, όταν δηλαδή η σεξουαλική όρμη γενικά είναι αδύνατη, οι διεστραμμένοι κατορθώνουν να καταστείλουν τελείως τις τάσεις τους που θα τους έθεταν αντιμέτωπους προς τις ήθικες απαιτήσεις του πολιτιστικού μας σταδίου. Αλλά κάτι

τέτοιο μοιάζει να είναι, θεωρητικά, ή μόνη τους επιτυχής επίδοση, μιά και, για να καταστείλουν τις σεξουαλικές όρμες τους, χρησιμοποιούν δυνάμεις που διαφορετικά θα τις έθεταν στην υπηρεσία των πολιτιστικών έργων. Τα άτομα αυτά είναι συγχρόνως συγκρατημένα απέναντι στον εαυτό τους και παραλυμένα προς τα έξω. Τους συμβαίνει αυτό που θα δείξουμε πιο κάτω σε σχέση με την εγκράτεια που απαιτεί το τρίτο στάδιο του πολιτισμού από άνδρες και γυναίκες.

Όταν η σεξουαλική όρμη είναι πιο έντονη, και μολονότι διεστραμμένη, υπάρχουν δύο πιθανές εκβάσεις: στην πρώτη, που δεν θα μας απασχολήσει εδώ, οι άνθρωποι παραμένουν πάντα διεστραμμένοι και είναι υποχρεωμένοι να υποστούν τις συνέπειες της παρέκκλισης τους. Υπάρχει και η δεύτερη περίπτωση, ασύγκριτα πιο ενδιαφέρουσα: όταν κάτω από την επίδραση της ανατροφής και των κοινωνικών απαιτήσεων ορισμένα άτομα πετυχαίνουν μιά σχετική καταστολή των διεστραμμένων όρμων τους. Πρόκειται για είδος καταστολής αλλά μιάς καταστολής που δεν ισχύει με την κυριολεξία του όρου: θα τη χαρακτηρίσαμε καλύτερα ονομάζοντάς την *άποτυχημένη καταστολή*. Σ' αυτή την περίπτωση, είναι αλήθεια, οι σεξουαλικές όρμες δεν εξωτερικεύονται σαν τέτοιες — και σ' αυτό συνίσταται ή επιτυχία — αλλά εξωτερικεύονται με άλλους τρόπους που είναι εξίσου νοσηροί για το άτομο και το κάνουν τόσο άχρηστο για την κοινωνία όσο θα τό έκανε και η αυτούσια ικανοποίηση των όρμων που καταπίεστηκαν. Και εδώ ακριβώς βρίσκεται η άποτυχία αυτής της διαδικασίας που μακροπρόθεσμα εξισορροπεί και με το παραπάνω τις επιτυχίες της. Τα φαινόμενα υποκατάστασης που εμφανίζονται εδώ ως συνέπεια της καταπίεσης της όρμης, συνιστούν αυτό που περιγράφουμε ως νευρική πάθηση, και ειδικότερα ως ψυχονεύρωση (βλέπε στην αρχή του παρόντος). Οι νευρωτικοί είναι άνθρωποι της ακόλουθης κατηγορίας: έχοντας μιά ψυχοσύνθεση αντίθετη, κάτω από την επίδραση των πολιτιστικών απαιτήσεων, καταπιέζουν πολύ επιφανειακά τις όρμες τους και διαρκώς άποτυχαίνουν.

ο σεξουαλικός παράγοντας είναι ή κύρια αίτια των καθαυτῶν νευρώσεων

Γι' αυτό, με τά πολιτιστικά έργα θα συνδεθούν μόνο χάρη σε μιά τεράστια καταβολή δυνάμεων που με τη σειρά της θα φέρει μεγάλη εσωτερική αποπτώχευση: κάποια στιγμή είναι υποχρεωμένοι να σταματήσουν γιατί άρρωσταίνουν. Περιέγραψα τις νευρώσεις ως τό «άρνητικό» των διαστροφῶν. Κι αυτό γιατί στίς νευρώσεις οι διεστραμμένες παρορμήσεις, αφού άπωθηθούν, εξωτερικεύονται με βάση τό νοητικό άσυνείδητο μιά και περιέχουν σε «άπωθημένη» κατάσταση τις ίδιες τάσεις με τούς ένεργητικά διεστραμμένους.

Ἡ πείρα μᾶς λέει ὅτι γιὰ τοὺς περισσότερους ἀνθρώπους ὑπάρχει ἓνα ὄριο πέραν τοῦ ὁποίου ἡ ψυχὸσύνθεσή τους δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀκολουθήσουν τὶς ἐπιταγὲς τοῦ πολιτισμοῦ. "Ὅλοι ὅσοι θέλουν νὰ εἶναι πιὸ εὐγενεῖς ἀπ' ὅσο ἐπιτρέπει ἡ ψυχικὴ τους διάπλαση ὑποκύπτουν στὴ νευρῶση. Ἄν τοὺς εἶχε μείνει ἡ δυνατότητα νὰ εἶναι χειρότεροι, θὰ εἶχαν βρεῖ καλύτερα τὸν ἑαυτὸ τους. Τὴν ἰδέα ὅτι διαστροφή καὶ νευρῶση συμπεριφέρονται ἢ μία πρὸς τὴν ἄλλη σάν ἀρνητικὸ πρὸς θετικὸ ἐπιβεβαιώνει, χωρὶς διαφοροῦμενα, ἡ παρατήρηση ἀτόμων πού ἀνήκουν στὴν ἴδια γενιά. Πολύ συχνά, σὲ ἀδερφούς καὶ ἀδελφές, ὁ ἀδελφός εἶναι σεξουαλικά διεστραμμένος, ἐνῶ ἡ ἀδελφή, πού σάν γυναίκα ἔχει ἀσθενέστερες ὁρμὲς, εἶναι νευρωτικὴ. Ὡστόσο τὰ συμπτώματα τῆς ἀδελφῆς ἐκφράζουν τὶς ἴδιες τάσεις μὲ τὶς διαστροφές τοῦ σεξουαλικά ἐνεργοῦ ἀδελφοῦ τῆς. Συνεπῶς σὲ πολλές οἰκογένειες οἱ μὲν ἄνδρες εἶναι, γενικά, ὑγιεῖς ἀλλὰ ἀνήθικοι, σὲ σημεῖο κοινωνικά ἀνεπιθύμητο, οἱ δὲ γυναῖκες εὐγενεῖς καὶ ὑπερεκλεπτυσμένες ἀλλὰ βαθιὰ νευροπαθεῖς.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ συναντᾶμε μιά ἀπὸ τὶς κραυγαλέες ἀδικίες τῆς κοινωνίας μας: τὸ πολιτιστικὸ στάνταρντ ἀπαιτεῖ πανομοιότυπη σεξουαλικὴ συμπεριφορὰ ἀπὸ ὅλους τοῦ ἀνθρώπου τῆ στιγμῆ πού ὀρισμένοι, χάρις στὴν ψυχὸσύνθεσή τους, τὸ πετυχαίνουν χωρὶς κόπο ἐνῶ ἄλλοι ὑποβάλλονται στὶς πιὸ βαριές ψυχικὲς θυσίες. Πρόκειται γιὰ ἀδικία πού συνήθως ξεπερνιέται μὲ τὸ νὰ μὴ ἀκολουθεῖ κανεὶς τὶς ἠθικὲς ἐντολές.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἐγκράτειας

Μέχρι ἐδῶ πήραμε γιὰ βάση τὶς ἐπιταγὲς αὐτοῦ πού ὑποθέτουμε ὅτι εἶναι τὸ δεῦτερο στάδιο τοῦ πολιτισμοῦ. Στὸ στάδιο αὐτὸ ἀποδοκιμάζεται κάθε σεξουαλικὴ δραστηριότητα διὲν διεστραμμένη ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ σεξουαλικὴ συναλλαγὴ πού ὀνομάζεται ὁμαλὴ παραμένει ἐλεύθερη· εἶδαμε ἀκόμη ὅτι καὶ ὡς πρὸς τὴν κατανομή τῆς ἐλευθερίας — σεξουαλικοῦ περιορισμοῦ ὀρισμένα ἄτομα ἀποβάλλονται ὡς διεστραμμένα, ἐνῶ ἄλλα, πού προσπαθοῦν νὰ μὴν εἶναι διεστραμμένα ἂν καὶ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐξαιτίας τῆς ψυχὸσύνθεσής τους, ὠθοῦνται πρὸς τὴν νευρικὴ πάθηση. Εἶναι εὐκόλο νὰ μαντέψουμε αὐτὸ πού θὰ συμβεῖ ἐάν περιοριστεῖ περισσότερο ἡ σεξουαλικὴ ἐλευθερία, ἂν αὐξήσουμε τὶς πολιτιστικὲς ἀπαιτήσεις στὸ ἐπίπεδο τοῦ τρίτου σταδίου, ἐάν ἀποδοκιμάσουμε δηλαδὴ κάθε σεξουαλικὴ δραστηριότητα πού δὲν ἀσκεῖται στὰ ὄρια τοῦ νόμιμου γάμου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἰσχυρῶν προσώπων πού ἀντιτίθενται ἀνοιχτὰ στὶς πολιτιστικὲς ἀπαιτήσεις θὰ αὐξηθεῖ σημαντικά. Ἀλλὰ τὸ ἴδιο θὰ συμβεῖ καὶ μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀδύνατων ἀτόμων πού ὅταν βρεθοῦν στὴ μάχη, ἀνάμεσα στὴν ὄθηση τῶν πολιτιστικῶν ἐπιδράσεων καὶ τὶς ἀντιστάσεις τῆς ψυχὸσύνθεσής τους, δραπετεύουν πρὸς τὴν νευρωτικὴ πάθηση.

Ἄς προσπαθήσουμε τώρα νὰ ἀπαντήσουμε σὲ τρία ἐρωτήματα πού ἀνακύπτουν ἐδῶ:

1. Ποιὰ καθήκοντα ἐπιβάλλουν στὸ ἄτομο οἱ πολιτιστικὲς ἀπαιτήσεις τοῦ τρίτου σταδίου;

2. Ἡ ἐπιτρεπόμενη σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση εἶναι ἱκανὴ νὰ προσφέρει μιά παραδεκτὴ ἀποζημίωση γιὰ τὶς

ἐκχωρήσεις πού, ἄλλωστε, εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ κάνουμε;

3. Ποιὲς εἶναι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὶς πιθανὲς βλάβες πού προκαλοῦν αὐτὲς οἱ ἐκχωρήσεις καὶ στὴν πολιτιστικὴ τους ἐκμετάλλευση;

Ἡ ἀπάντηση στὴν πρώτη ἐρώτηση ἀγγίζει ἓνα πρόβλημα, πού συχνά ξετάζεται καὶ πού δὲν θὰ ἐξαντλήσουμε ἐδῶ: τὸ πρόβλημα τῆς σεξουαλικῆς ἐγκράτειας. Τὸ τρίτο στάδιο τοῦ πολιτισμοῦ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα ἄτομα καὶ τῶν δύο φύλων τὴν ἀποχή ὡς τὸ γάμο καὶ τὴν ἀποχή διὰ βίου ἀπὸ τὰ ἄτομα πού δὲν θὰ παντρευτοῦν νόμιμα. Οἱ κρατικὲς ἀρχές, φυσικά, βεβαιώνουν ὅτι ἡ σεξουαλικὴ ἀποχή δὲν εἶναι νοσηρὴ οὔτε δύσκολη. Τὸ ἴδιο ἰσχυρίζονται καὶ πολλοὶ γιατροί. Ὡστόσο, ἂς μᾶς ἐπιτραπῆ νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ προσπάθεια νὰ τιθασειτεῖ μιά παρόρμηση, τόσο ἰσχυρὴ ὅσο ἡ σεξουαλικὴ ὁρμὴ, χωρὶς νὰ ἱκανοποιηθεῖ, μπερδεύει νὰ ἀπαιτήσῃ ὅλες τὶς δυνάμεις ἐνὸς ἀνθρώπου ὄντος. Μόνο μιά πολὺ μικρὴ μείωση φέρει νὰ τιθασειτεῖ τὶς σεξουαλικὲς ὁρμὲς, μὲ τὴν ἐξιδανίκευση, καὶ τὴν παροχέτευση δυνάμεων ἀπὸ σεξουαλικούς σὲ πιὸ ἐξυγιεινισμένους πολιτιστικὰ στόχους. Καὶ αὐτὸ μὲ τρόπο ἀσυνεχῆ, καὶ πολὺ πιὸ δύσκολα στὴν περίοδο τῆς νεανικῆς ἀλκῆς. Ἀπὸ τοὺς ἄλλους, οἱ πολλοὶ γίνονται νευρωτικοὶ ἢ παθαίνουν κάποια ζημιὰ. Ἡ πείρα δείχνει ὅτι οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους πού συγκροτοῦν τὴν κοινωνία μας, δὲν εἶναι ἱκανοὶ γιὰ τὸ καθῆκον τῆς ἐγκράτειας. Ἐτσι, ὁποῖος θὰ ἀρρωστῆσει μὲ τὸν παραμικρὸ σεξουαλικὸ περιορισμὸ θὰ ἀρρωστῆσει ἐξίσου, μάλιστα νωρίτερα καὶ βαρύτερα, ἂν γενικά δὲν ἀντέχει τὶς ἀπαιτήσεις τῆς σεξουαλικῆς ἠθικῆς τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ. Στὴν πραγματικότητα, ὅταν ἀπειλεῖται ἡ φυσιολογικὴ σεξουαλικὴ τάση ἀπὸ διαταραχὲς τῆς ἀνάπτυξης ἢ ἀπὸ ἐλαττωματικὴ ψυχὸσύνθεση, καλύτερο φάρμακο δὲν ξέρουμα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση. Ὅσο περισσότερο ἓνα ἄτομο ἔχει προδιάθεση γιὰ τὴν νευρῶση τόσο λιγότερο ἀνέχεται τὴν ἀποχή. Οἱ ἐπιμέρους ὁρμὲς πού ἔχουν ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὴν φυσιολογικὴ ἀνάπτυξη, μὲ τὴν ἔννοια πού πιὸ πάνω ἀναφέραμε, στὴ συνέχεια πολὺ

**...σὲ πολλές οἰκογένειες οἱ μὲν ἄνδρες
εἶναι γενικά ὑγιεῖς ἀλλὰ ἀνήθικοι, σὲ
σημεῖο κοινωνικά ἀνεπιθύμητο,
οἱ δὲ γυναῖκες εὐγενεῖς καὶ
ὑπερεκλεπτυσμένες ἀλλὰ βαριά νευροπαθεῖς**

δύσκολα μποροῦν νὰ συγκρατηθοῦν. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἀπὸ ἐκείνους πού, στὶς δοσμένες συνθήκες καὶ ἀπαιτήσεις τοῦ δευτέρου σταδίου τοῦ πολιτισμοῦ ἂν μποροῦσαν νὰ εἶναι ὑγιεῖς, θὰ ὑποκύψουν στὴ νευρῶση. Γιατί ἡ ψυχικὴ ἀξία τῆς σεξουαλικῆς ἱκανοποίησης αὐξάνεται ὅσο μεγαλώνει ἡ στέρησή της. Ἡ λίμπιντο σὲ κατάσταση στασιμότητος εἶναι σὲ θέση νὰ ἀνιχνεύσει τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο εὐαίσθητο σημεῖο πού σπάνια λείπουν ἀπὸ τὴν δομὴ τῆς *vita sexualis*, νὰ διεισδύσει σ' αὐτὰ γιὰ νὰ πετύχει μιά ὑποκατάστατη νευρωτικὴ

ικανοποίηση που θα πάρει τη μορφή κάποιου παθολογικού συμπτώματος.

Όποιος είναι σε θέση να αποδελτιώσει τις συνθήκες που καθορίζουν το πώς κάποιος αρρωσταίνει από νευρική πάθηση, πολύ γρήγορα πείθεται ότι η αύξηση των νευρικών άσθενειών στην κοινωνία μας προέρχεται από το πολλαπλασιασμό των σεξουαλικών περιορισμών.

Γάμος και νευρική πάθηση

Τά παραπάνω μας οδηγούν στο έρωτημα αν και κατά πόσο η σεξουαλική συναλλαγή στο νόμιμο γάμο μπορεί να προσφέρει πλερία αποζημίωση για τον περιορισμό που έχει υποστεί πολύ πριν από το γάμο. Πράγματι, διαθέτουμε ένα τόσο πλούσιο υλικό που μας επιτρέπει να απαντήσουμε αρνητικά. Το υλικό αυτό οφείλουμε να δώσουμε μια σύντομη περίληψη. Ας θυμηθούμε, πρώτα απ' όλα, ότι η πολιτισμένη μας σεξουαλική ήθικη περιορίζει τη σεξουαλική συναλλαγή ακόμη και μέσα στο πλαίσιο του έγγαμου βίου δεδομένου ότι επιβάλλει στους παντρεμένους την υποχρέωση να ικανοποιούνται με ένα αριθμό απογόνων, συνήθως πολύ περιορισμένο. Συνακόλουθα, στο πλαίσιο του έγγαμου βίου δεν υπάρχει ικανοποιητική σεξουαλική συναλλαγή παρά μόνο για όρισμένα χρόνια, κι ακόμη, πρέπει να αφαιρέσουμε το χρονικό διάστημα αποχής που είναι αναγκαίο στη γυναίκα για λόγους υγιεινής. Μετά από τρία, τέσσερα ή πέντε χρόνια ο γάμος αποτυχαίνει όσον αφορά την υπόσχεση ικανοποίησης των σεξουαλικών αναγκών, γιατί όλα τα αντισυλληπτικά μέσα που έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα καταστρέφουν τη σεξουαλική ήδονη, διαταράσσουν την λεπτή ευαισθησία των δύο έρωτικών συντρόφων ή δρουν σαν νοσογόνοι παράγοντες άμεσα. Ο φόβος των συνεπειών από τις σεξουαλικές σχέσεις περιορίζει, πρώτα απ' όλα, την αμοιβαία σωματική τρυφερότητα των δύο συζύγων και, στη συνέχεια, αμβλύνει την ήθικη άφοσίωση που θα έπαιρνε τη θέση του ορμητικού πάθους της αρχής. Η πνευματική άπαγοίτευση και η σωματική άποστέρηση, που είναι η μοίρα των περισσότερων γάμων, ξαναφέρνουν τους συζύγους στην πριν από το γάμο κατάσταση τους. Μόνο που τώρα έχουν χάσει τις αυταπάτες τους: θα πρέπει πάλι να βρουν τη δύναμη να ελέγξουν και να στρέψουν άλλοι τη σεξουαλική τους όρμη. Και είναι ανώφελο να ερευνήσουμε μέχρι ποιο σημείο, ο ώριμος πιά αυτός άνθρωπος, πετυχαίνει στη νέα του προσπάθεια! Η πείρα μας λέει ότι, σ' αυτές τις περιπτώσεις, χρησιμοποιούνται συχνά τα ψήγματα της σεξουαλικής ελευθερίας που, σιωπηλά και με κρύα καρδιά, παραχωρεί ο δρακόντειος σεξουαλικός κώδικας. Η «διπλή» σεξουαλική ήθικη που ισχύει για τους άνδρες, είναι η καλύτερη όμολογία ότι ούτε η ίδια η κοινωνία, που θέσπισε αυτές τις διατάξεις, πιστεύει πως μπορεί να τις σεβαστεί.

Αλλά η πείρα επίσης δείχνει ότι οι γυναίκες, στις όποιες τό δωρο να εξιδανικεύουν τις σεξουαλικές τους όρμες έλαχε σε πολύ μικρότερη αναλογία απ' όσο στους άνδρες, και καθώς είναι οι φορείς των σεξουαλικών συμφερόντων της ανθρωπότητας, οι γυναίκες που σίγουρα μπορούν να νοιώσουν ικανοποίηση με ένα μωρό

που θα πάρει τη θέση του σεξουαλικού αντικειμένου αλλά, ωστόσο, δεν μπορούν να βρουν ικανοποίηση σε ένα παιδί που μεγαλώνει, οι γυναίκες, λέγω, άπαγοιτευμένες από τό γάμο, υποκύπτουν σε βαριές νευρώσεις που σκοτεινιάζουν όλη τους τη ζωή. Στις σημερινές πολιτιστικές συνθήκες ο γάμος έχει πάψει από καιρό να αποτελεί πανάκεια ενάντια στις νευρικές διαταραχές της γυναίκας και αν εμείς οι γιατροί εξακολουθούμε να τον συνιστούμε σε παρόμοιες περιπτώσεις, ξέρουμε πολύ καλά ότι η νέα κοπέλα, για να μπορέσει ν' ανθέξει τό γάμο, πρέπει να έχει πολύ καλή υγεία. Γι' αυτό, αποτρέπουμε κατηγορηματικά τους άρσενικούς πελάτες μας να παντρευτούν μία νέα που ήδη έχει προσβληθεί από νευρικές διαταραχές. Το φάρμακο για τη νευρική πάθηση, που αίτια της έχει τό γάμο, θα ήταν μάλλον η συζυγική άπιστία. Ωστόσο, όσο πιο αυστηρά έχει ανατραφεί μία νέα γυναίκα τόσο περισσότερο υποτάσσεται στις επιταγές του πολιτισμού αλλά και τόσο περισσότερο τη φοβίζει αυτή η λύση. Όταν συγκρουστούν οι επιθυμίες της με τό αίσθημα καθήκοντος, ακόμη μία φορά, θα καταφύγει στη νευρώση. Τίποτε δεν προστατεύει με τόση σιγουριά την άρετή της όσο η άρρώστια. Ο έγγαμος βίος που καλείται να ημερώσει τις σεξουαλικές όρμες του νέου πολιτισμένου ανθρώπου, δεν μπορεί να ανταποκριθεί υπεύθυνα στις απαιτήσεις που συνεπάγεται η ίδια η ύπαρξη του θεσμού. Όσο για την εγκράτεια της προγαμιαίας περιόδου ούτε λόγος να γίνεται ότι μπορεί να αποζημιωθεί με τό γάμο.

**ή «πολιτισμένη» μας ήθικη απαιτεί
πανομοιότυπη σεξουαλική συμπεριφορά από
όλους τους ανθρώπους, τη στιγμή που
ορισμένοι, χάρη στη ψυχοσύνθεσή τους,
συμμορφώνονται χωρίς κόπο, ενώ άλλοι
υποβάλλονται στις πιο βαριές ψυχικές θυσίες**

Ωστόσο, ακόμη και εκείνος που αποδέχεται ότι η πολιτισμένη σεξουαλική ήθικη προκαλεί ζημιές, μπορεί να αντιτείνει στο τρίτο μας έρωτημα ότι τό πολιτιστικό κέρδος που προέρχεται από ένα τόσο αυστηρό σεξουαλικό περιορισμό αντισταθμίζει με τό παραπάνω τις βλάβες που, άλλωστε, πλήττουν στά σοβαρά μόνο μία μειοψηφία. Δηλώνω άμέσως άδυναμία στην περίπτωση αυτή να συμψηφίσω ζημιές και κέρδη. Αλλά όσον αφορά την υποτίμηση της ζημιάς θα μπορούσα να κάνω κάθε είδους συλλογισμούς. Έτσι, ξαναγυρνώντας στο θέμα της σεξουαλικής αποχής που πιο πάνω έθιξα, πρέπει να βεβαιώσω ότι η αποχή, προξενεί κι άλλες ακόμη βλάβες εκτός από εκείνες που συνεπάγονται οι νευρώσεις. Αλλωστε, πολύ συχνά, δεν εκτιμούμε όλο-πλευρα τη σπουδαιότητα των νευρώσεων.

Κατ' αρχήν, η επιβράδυνση στην ανάπτυξη της σεξουαλικότητας και της σεξουαλικής δραστηριότητας στην όποια άποσκοπουν η παιδεία μας και ο πολιτισμός μας, άσφαλώς, δεν είναι νοσηρή αυτή καθεαυτή: παρουσιάζεται ως αναγκαιότητα αν πάρουμε

υπόψη πόσο άργά οί νέοι πού άνήκουν στην μορφωμένη τάξη, γίνονται αυτόρκεις και κερδίζουν μόνοι τους τή ζωή τους. Τό φαινόμενο αυτό μās φέρνει στό νοϋ τή στενή άλληλεξάρτηση όλων μας των πολιτιστικών θεσμών και τή δυσκολία ν' αλλάξουμε ένα μέρος χωρίς ν' αλλάξει τό σύνολο. 'Η σεξουαλική άποχή περα απο τό 20ό έτος δέν θά είναι χωρίς βλαβερές συνέπειες για τό νέο άνθρωπο ακόμη κι αν δέν οδηγήσει στην νευρική πάθηση. Λέγεται, βεβαίως, ότι ή μάχη ενάντια σ' αυτή τήν ισχυρή όρμη και ή άπαιτούμενη ανάπτυξη όλων των ήθικών και αισθητικών δυνάμεων τής ψυχικής ζωής «άτσαλώνει» τό χαρακτήρα, πράγμα πού άληθεύει για όρισμένες φύσεις μέ ιδιαίτερα ευνοϊκή ψυχική όργαση. Πρέπει εξάλλο να προσθέσουμε ότι ή διαφοροποίηση των ατομικών χαρακτήρων, πού στην εποχή μας είναι τόσο τονισμένη, έγινε έφικτή χάρη στους σεξουαλικούς καταναγκασμούς. 'Αλλά στην μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων, ή μάχη ενάντια στον ήδονισμό ανάλώνει τις διαθέσιμες ενέργειες του δοσμένου χαρακτήρα και αυτό άκριβώς τή στιγμή πού ό νέος άνθρωπος έχει ανάγκη άπ' όλες του τις δυνάμεις για νά κατακτήσει ένα ρόλο και μία θέση στην κοινωνία. 'Η σχέση ανάμεσα στην έφικτή εξιδανίκευση και την άναγκαία σεξουαλική δραστηριότητα, όπως είναι φυσικό, διαφέρει πολύ, ανάλογο μέ τά άτομα και ανάλογο μέ τά επαγγέλματα. "Ενας καλλιτέχνης άνεραστος είναι όπωσδήποτε πράγμα άπίθανο· αλλά ένας νέος άνεραστος επιστήμονας δέν σπανίζει και τόσο. 'Ο τελευταίος μπορεί νά άποδεσμεύσει μέ τήν εγκράτειά του δυνάμεις για τις μελέτες του, ενώ πιθανότατα ό πρώτος θά δει τή δημιουργική του δραστηριότητα νά διεγείρεται χάρη στις σεξουαλικές του έμπειρίες.

Γενικά, δέν σχημάτιστα τήν έντύπωση ότι ή σεξουαλική άποχή βοηθά στό νά δημιουργηθούν άνθρωποι τής δράσης, ενεργητικοί, ανεξάρτητοι ή πρωτότυποι στοχαστές, άπελευθερωτές ή συνετοί μεταρρυθμιστές. Δημιουργεί συνηθέστατα τιμίους αλλά αδύνατους ανθρώπους πού εξαφανίζονται άργότερα στην μεγάλη μάζα πού συνηθίζει ν' ακολουθεί μέ κρύα καρδιά τις κατευθύνσεις πού δίνουν οί ισχυρές προσωπικότητες. Τό γεγονός ότι ή σεξουαλική όρμη ενεργεί αυθαίρετα και δέν έχει καμιά βολική συμπεριφορά άποδεικνύεται και από τά άποτελέσματα τής προσπάθειας για εγκράτεια. 'Η πολιτισμένη άγωγή επιδιώκει τήν πρόσκαιρη καταπίεση τής όρμης ως τό γάμο και μόνο τότε προτίθεται νά τήν αφήσει έλεύθερη για νά τή χρησιμοποιήσει. 'Αλλά για νά άντισταθοϋμε στην όρμη τά άκραία μέτρα πετυχαίνουν καλύτερα από τά μετριοπαθή. "Ετσι, ή καταπίεση συχνά πηγαινει πολύ μακριά. Και όταν ελευθερωθεί ή σεξουαλική όρμη, έρχεται τό άνεπιθύμητο αποτέλεσμα: έμφανίζεται μόνιμα βλαμμένη. Για τό λόγο αυτό ή πλήρης εγκράτεια τής νεανικής ηλικίας για τόν άνδρα δέν είναι ή καλύτερη προετοιμασία για τό γάμο. Οί γυναίκες τό διαισθάνονται αυτό και ανάμεσα στους υποψήφιους γαμπρούς προτιμούν εκείνους πού ήδη έχουν γνωρίσει άλλες γυναίκες. Οί ζημιές πού προκαλεί στην γυναικεία φύση ή επίμονη άπαιτήση άποχής ως τό γάμο είναι ιδιαίτερα χειροπιαστές. Είναι φανερό ότι, από πλευρās άγωγής, τό καθήκον νά κατασταλει ό ήδονισμός τής νεαρής γυναίκας ως τό γάμο φαίνεται δύσκολο. Γι' αυτό χρησιμοποιούνται

πρός τότο τά πιο άυστηρα μέτρα. 'Η άγωγή μας όχι μόνο άπαγορεύει κάθε σεξουαλική σχέση, άποδίδοντας μεγάλη αξία στην διατήρηση τής γυναικείας παρθενιας, αλλά, ακόμη, προσπαθεί νά άπομακρύνει από τό άτομο πού γίνεται γυναίκα κάθε πειρασμό κρατώντας την σε ολοκληρωτική άννοια του πραγματικού ρόλου πού τής προορίζεται και μη συγχωρώντας της καμιά έρωτική συγκίνηση πού δέν θά όδηνουσε στό γάμο. Συνακόλουθα, τή στιγμή πού εαφνικά ή πατρική έξουσία θά επιτρέψει στις νέες κοπέλες να έρωτευθοϋν, εκείνες, δέν είναι ψυχολογικά ετοιμες και προχωρούν στό γάμο χωρίς νά είναι σίγουρες για τά αισθήματά τους. 'Εξαιτίας αυτής τής τεχνητής άναβολής τά κορίτσια, στον άνδρα πού για χάρη τους φύλαξε όλο του τόν πόθο, έπιφυλάσσουν μόνο άπαγορευτές. Νοιώθουν ακόμη εξαρτημένες από τους γονείς τους, πού ή έξουσία τους τις καταπίεσε σεξουαλικά. Παρουσιάζονται σωματικά ψυχρές, πράγμα πού στερεί από τόν άνδρα κάθε καταξιωμένη σεξουαλική ήδονή. Δέν ξέρω αν ό τύπος τής ψυχρής γυναίκας συναντιέται έξω από τήν πολιτισμένη άνατροφή, αλλά νομίζω ότι είναι πιθανό. Τελικά, ό τύπος τής ψυχρής γυναίκας πλάθεται άκριβώς μέ τήν άνατροφή. Και οί γυναίκες πού συλλαμβάνουν χωρίς ήδονή, στην συνέχεια, είναι ελάχιστα διατεθειμένες νά κάνουν παιδιά και μάλιστα μέσα στις ώδινες. "Ολα αυτά δείχνουν ότι ή προετοιμασία για τό γάμο φέρνει τήν άποτυχία των ίδιων των στόχων του γάμου. Μετά τό γάμο, όταν ή γυναίκα θά έχει ξεπεράσει τήν καθυστέ-

...για τά περισσότερα άτομα ύπάρχει ένα όριο πέραν του όποιου ή ψυχοσύνθεσή τους δέν επιτρέπει ν' ακολουθήσουν τις έπιταγές του πολιτισμού...

ρηση τής ανάπτυξης της, στην άκμή τής ύπαρξής της σαν γυναίκα, όταν άφυπνίζεται πλέρια ή έρωτική της ικανότητα, ή σχέση μέ τόν άνδρα της θά έχει από καιρό φθαρεί. 'Αφού ήταν μέχρι εκείνη τή στιγμή ύπάκουη δέν τής μένει για άνταμοιβή παρά ή έκλογή ανάμεσα στην άνικανοποίητη έπιθυμία, τήν άπιστία ή τή νύρωση.

'Η σεξουαλική συμπεριφορά του άνδρα είναι συχνά τό πρωτότυπο όλων των άλλων τρόπων αντίδρασης στον κόσμο. "Ενας άνδρας πού κατακτά ενεργητικά τό σεξουαλικό του άντικείμενο, είμαστε σίγουροι, άναπτύσσει τήν ίδια άποφασιστική ενεργητικότητα όταν επιδιώκει άλλους στόχους. "Οποιος, άντίθετα, για όποιοδήποτε λόγο, παραιτείται από τήν ικανοποίηση των τόσο ισχυρών σεξουαλικών όρμών, και στις άλλες σφαίρες τής ζωής θά δείξει μάλλον μία συμβιβαστική και καρτερική συμπεριφορά παρά ενεργητική.

Σεξουαλική ήθικη και «κατωτερότητα» τών γυναικών

“Αν πάρουμε τό γυναικείο φύλο στό σύνολό του, μπορούμε εύκολα νά διατυπώσουμε τήν σκέψη ότι ή σεξουαλική του ζωή είναι ταυτόχρονα τό πρότυπο γιά τήν άσκηση τών άλλων λειτουργιών. Η άνατροφή άπαγορεύει στίς γυναίκες νά άσχολούνται, έστω και νοερά, μέ τά σεξουαλικά προβλήματα, παρά τό γεγονός ότι έχουν γι’ αυτά τήν πιό ζωηρή περιέργεια· τίς έκφοβίζει διδάσκοντάς τους ότι ή έρωτική περιέργεια είναι αντίθετη πρός τή γυναικεία φύση και δείγμα προδιάθεσης γιά τήν άμαρτία. Μ’ αυτό τόν τρόπο τούς μεταδίδεται ό φόβος νά χρησιμοποιούν τή σκέψη. Η γνώση χάνει κάθε άξία στό μάτια τους. Η άπαγόρευση νά σκέφτονται, μέχρι ένα σημείο εξαιτίας τών άναπόφευκτων συνειρμών και κατά ένα άλλο μέρος αυτόματα, έκτείνεται πέρα άπό τή σεξουαλική σφαίρα. Ακριβώς όπως ή θρησκευτικής προέλευσης άπαγόρευση τής σκέψης επιβάλλει στόν άνθρωπο τήν τυφλή νομιμοφροσύνη του αγαθού ύποκειμένου. Δέν πιστεύω, όπως βεβαιώνει ό Moebius σέ μία πολυσυζητημένη του έργασία, ότι «ή φυσιολογική διανοητική καθυστέρηση» τής γυναίκας εξηγείται άπό τή βιολογική αντιπαράθεση νοητικής έργασίας και σεξουαλικής δραστηριότητας. Πιστεύω, αντίθετα, ότι ή διανοητική κατωτερότητα τόνων γυναικών, πού είναι άναμφισβήτητη πραγματικότητα, πρέπει νά άποδοθεί σέ μιάν άναστολή τής σκέψης, άναστολή πού προέρχεται άπό τήν σεξουαλική καταπίεση.

“Όταν πραγματευόμαστε τό έρώτημα τής σεξουαλικής άποχής δέν διαφοροποιούμε μέ άρκετή σαφήνεια δύο άπό τίς μορφές της: τήν άποχή άπό κάθε σεξουαλική δραστηριότητα και τήν άποχή άπό σεξουαλικές σχέσεις μέ τό άλλο φύλο. Πολλοί άνθρωποι πού περηφανεύονται ότι πέτυχαν νά είναι έγκρατες, δέν τό κατάφεραν παρά μέ τή βοήθεια του άντανισμού ή παρόμοιων ίκανοποιήσεων πού σχετίζονται μέ τήν αυτοερωτική δραστηριότητα τής πρώτης παιδικής ηλικίας. Αλλά εξαιτίας αυτού του δεσμού, όλα αυτά τά ύποκατάστατα τής σεξουαλικής ίκανοποίησης δέν είναι καθόλου άβλαβή: προδιαθέτουν γιά πολυάριθμες μορφές νεύρωσης και ψύχωσης, όπου κοινός όρος είναι ή παλινδρόμηση τής σεξουαλικής ζωής στίς παιδικές της μορφές. Κατά τά άλλα, ό άντανισμός διόλου δέν ανταποκρίνεται στίς ιδεώδεις άπαιτήσεις τής πολιτισμένης σεξουαλικής ήθικης και παρασύρει τούς νέους στίς ίδιες συγκρούσεις πρός τό ιδανικό πρότυπο μέ εκείνες πού προκαλούν οι περιορισμοί τής άνατροφής και τίς όποιες θά ήθελαν νά άποφύγουν μέ τήν άποχή. Στή συνέχεια, ό άντανισμός διαφθείρει τό χαρακτήρα. Πρώτον, έθίζοντάς τον σέ κακές συνήθειες: νά πετυχαίνει σημαντικούς στόχους μέ τρόπο άνώδυνο και χωρίς κόπο αντί νά τούς κερδίσει μέ ένταση και καταβολή δυνάμεων, άκολουθώντας δηλαδή τήν άρχή του σεξουαλικού πρωτότυπου. Δεύτερον, καταβάλλοντάς τον μέ τίς φαντασιώσεις πού άκολουθούν τήν άντανιστική ίκανοποίηση: τό σεξουαλικό αντικείμενο άνυψώγεται σέ ένα βαθμό τελειότητας πού δέν είναι εύκολο νά ύπάρξει στήν πραγματικότητα. Ένας πνευματώδης συγγραφέας (ό Karl Kraus, στή βιεννέζικη έφημερίδα «Fackel»)

μπόρεσε, άναστρέφοντας τό έπιχείρημα νά έκφράσει τήν άλήθεια μέ τούς άκόλουθους όρους: ή συνουσία δέν είναι παρά ένα άνεπαρκές άναπλήρωμα του άντανισμού.

Η ένταση τών έπιταγών του πολιτισμού και ή δυσκολία του καθήκοντος άποχής συνδιάστηκαν μεταξύ τους και πέτυχαν άπό τή μία μεριά νά άναγορεύσουν τό μή σμίξιμο τών γεννητικών οργάνων τών δύο φύλων σέ πεμπουσία τής έγκράτειας και άπό τήν άλλη μεριά νά ευνοήσουν άλλους τρόπους σεξουαλικής δραστηριότητας, πράγμα πού, μέ δύο λόγια, ίσοδυναμεί μέ μισο-ύπακοή. Από τότε πού ήθικη και υγιεινή — εξαιτίας τής πιθανότητας μόλυνσης — έθεσαν σέ άπηνή διωγμό τό φυσιολογικό σεξουαλικό σμίξιμο, ή σχέση άνάμεσα στα δύο φύλα του τύπου πού ονομάζουμε διεστραμμένο, όπου άλλα μέρη του σώματος άναλαμβάνουν τό ρόλο τών γεννητικών μορίων, άναμφισβήτητα, είδε τήν κοινωνική τους σημασία νά αύξάνεται. Οι έρωτικές δραστηριότητες γιά τίς όποιες γίνεται λόγος δέν μπορούν νά θεωρηθούν τόσο άκίνδυνες, όσο άλλες ύπερβολές τής έρωτικής συναλλαγής: είναι κολάσιμες ήθικά γιατί έκχυδαίζουν αυτό τό σοβαρό πράγμα πού είναι οι έρωτικές σχέσεις άνάμεσα σέ δύο ανθρώπινα όντα, γιατί τίς ξεφτίζουν σέ ευχάριστο και άκίνδυνο παιχνιδάκι, χωρίς ψυχική συμμετοχή. Όταν άλλωστε συσσωρεύονται οι δυσκολίες γιά τή φυσιολογική σεξουαλική ζωή άνακύπτει μία άλλη συνέπεια: μεγάλη διάδοση τής όμοφυλοφιλικής ίκανοποίησης. Γιατί, σ’ όλους αυτούς πού είναι ήδη όμοφυλόφιλοι εξαιτίας τής ψυχικής τους οργάνωσης ή έγιναν εξαιτίας τής παιδικής τους ηλικίας, πρέπει νά προσθέσουμε τή μεγάλη μάζα εκείνων πού, έπειδή άποκλείστηκε ή κύρια όδός έκροής τής λίμπιντό τους, βλέπουν στό στάδιο τής ώριμότητάς τους νά άνοίγεται πλατιά ή παρακαμπτήριος τής όμοφυλοφιλίας.

...όσοι θέλουν νά είναι πιό ευγενείς άπ’ όσο επιτρέπει ή ψυχική τους διάπλαση ύποκύπτουν στή νεύρωση.

“Όλες αυτές οι συνέπειες τής έπιταγής γιά έγκράτεια πού είναι άναπόφευκτες και άνεξάρτητες άπό προθέσεις, έχουν κοινό σημείο τή θεμελιακή φθορά τής προπαρασκευής γιά τό γάμο, πού σύμφωνα μέ τή σεξουαλική ήθικη, θά έπρεπε νά είναι ό μόνος κληρονόμος τών σεξουαλικών προσδοκιών. Όλοι οι άνδρες, πού εξαιτίας τής άντανιστικής ή διεστραμμένης σεξουαλικής πρακτικής, ίκανοποίησαν τή λίμπιντό τους έξω άπό τούς φυσιολογικούς δρόμους και τίς φυσιολογικές συνθήκες, έχουν στό γάμο μειωμένο δυναμισμό. Τό ίδιο και οι γυναίκες, πού μόνο παρόμοια πλάγια μέσα διαθέτουν γιά νά προστατεύσουν τήν παρθενία τους, όταν έρθει ή ώρα τών ένδογαμιαίων σεξουαλικών σχέσεων περιέρχονται σέ κατάσταση έρωτικής άναίσθησίας. Και ό γάμος πού άρχίζει μέ μείωση τής έρωτικής ίκανότητας και τών δύο μερών σάει άκόμη πιό εύκολα: εξαιτίας του μειωμένου έρωτικού δυναμι-

κοῦ τοῦ ἀνδρα ἢ γυναικα δέν ἱκανοποιεῖται καί παραμένει σέ κατάσταση ἐρωτικῆς ἀναισθησίας, τήν ὥρα πού ἡ προδιάθεσή της γιά τήν ψυχρότητα, πού προέρχεται ἀπό τήν ἀνατροφή της, θά μπορούσε νά ξεπεραστεῖ μέ τήν ἔντονη σεξουαλική ἐμπειρία. Ἐνα παρόμοιο ζευγάρι, σέ σχέση μέ τό ὑγιές, εἶναι πιά δύσκολο νά προφυλαχτεῖ ἀπό τήν τεκνοποίηση γιατί ὁ ἀνδρας πού ἔχει μειωμένη δύναμη δύσκολα ἀνέχεται τή χρήση ἀντισυλληπτικῶν. Σέ μία τέτοια ἀμηχανία, οἱ σεξουαλικές σχέσεις, πού εἶναι ἡ πηγή ὄλων τῶν δεινῶν, ἐγκαταλείπονται στά γρήγορα. Καί ὁ ἐκπεσμός τῆς συζυγικῆς ζωῆς εἶναι βέβαιος.

Ἐξορκίζω ὄλους ὅσους ἔχουν σχετικές γνώσεις δά βεβαιώσουν ὅτι δέν ὑπερβάλλω σέ τίποτε καί ὅτι, ἀντίθετα, περιγράφω μία κατάσταση πραγματῶν μεταξύ ἄλλων ἐξίσου σοβαρῶν καί πού μπορούμε νά παρατηρήσουμε ὅσο συχνά θέλουμε. Πραγματικά, οἱ ἀμύητοι δέν μποροῦν νά πιστέψουν πόσο εἶναι σπάνιο νά συναντήσῃ κανεῖς ἀνθρώπους μέ φυσιολογική σεξουαλική δύναμη καί πόσο συχνά συναντιέται ἡ ψυχρότητα στό γυναικεῖο μισό τῶν ἐγγαμῶν ζευγαριῶν, πού κυριαρχοῦνται ἀπό τήν πολιτισμένη σεξουαλική ἠθική, τήν ἠθική μας. Πόσες παραιτήσεις καί γιά τούς δύο συζύγους συνεπάγεται συχνά ὁ γάμος! Πόσο περιορίζεται ἡ συζυγική ζωή καί ἡ τόσο περιπόθητη εὐτυχία!

Ἐχω ἤδη πει ὅτι σέ τέτοιες περιπτώσεις ἡ πιά πιθανή διέξοδος εἶναι ἡ νευρική πάθηση. Συναμα ὅμως θέλω νά δείξω μέ ποῖο τρόπο ἕνα τέτοιο ζευγάρι ἐξακολουθεῖ νά ἐπιδρά στό παιδί ἢ στά ὀλιγάριθμα παιδιά του. Πιστεύεται ὅτι ἔχουμε νά κάνουμε μέ μία μεταβίβαση κληρονομικῶν χαρακτήρων ἀλλά, ἂν κοιτάξουμε ἀπό πιά κοντά, θά διαπιστώσουμε ὅτι πρόκειται γιά τήν ἐπίδραση ἰσχυρῶν παιδικῶν ἐντυπώσεων. Ἡ νευρική γυναικα, ἡ ἀνικανοποίητη γυναικα, ἀπέναντι στό παιδί της εἶναι μία ὑπερπροστατευτική καί ὑπεραγχώδης μητέρα. Τοῦ μεταβιβάζει τήν ἀνάγκη της γιά ἀγάπη καί τοῦ ἀφυπνίζει τήν σεξουαλική πρωϊμότητα. Ἡ δυσαρμονία τῶν σεζύγων διεγείρει τήν συναισθηματική ζωή τοῦ παιδιοῦ καί, σέ μία ἡλικία ἀκόμη πολύ τρυφερή, τό κάνει νά αἰσθάνεται πειστικά τήν ἀγάπη, τό μίσος, τή ζήλεια. Ἡ αὐστηρή ἀνατροφή πού δέν ἀνέχεται καμία δραστηριότητα τῆς τόσο πρῶιμα ἀφυπνισμένης σεξουαλικῆς ζωῆς συνεργάζεται μέ τήν καταπιεστική δύναμη. Μία τέτοια σύγκρουση σέ μία τέτοια ἡλικία ἐνέχει ὄλα τά ἀναγκαῖα στοιχεῖα πού θά ὀδηγήσουν στή νευρική πάθηση καί πού θά διαρκέσει ὄλη τή ζωή.

Ἡ «πολιτισμένη» σεξουαλική ἠθική ἀξίζει τίς θυσίες πού ἐπιβάλλει;

Ἐπανέρχομαι τώρα σ' αὐτό πού διατύπωσα παραπάνω, ὅτι δηλαδή, ὅταν κρίνουμε τίς νευρώσεις, δέν παίρνουμε ὑπόψη ὄλη τή σπουδαιότητα πού ἔχουν. Ἐνδιαφερόμαστε νά μήν ὑποτιμήσουμε αὐτές τίς καταστάσεις πού μέ ἐλαφρότητα παραμελοῦν οἱ γονεῖς καί οἱ γιατροὶ βεβαιώνοντας ἀτάραχα ὅτι μερικές ἐβδομάδες θεραπείας μέ ψυχρά λουτρά ἢ μερικοί μῆνες ἀνάπαυσης θά μπορούσαν νά τίς ἐξαλείψουν. Ὅλα αὐτά εἶναι γνῶμες γιατρῶν ἢ ἀμαθῶν, λέξεις προορισμένες κυρίως γιά νά δώσουν στόν ἄρρωστο ἐφήμερη παρηγοριά. Ξέρουμε, ἀντίθετα, ὅτι μία χρόνια νευρῶση, ἀκόμη κι ὅταν δέν

καταργεῖ τελείως κάθε ἱκανότητα γιά τή ζωή, εἶναι μία βαριά ἀναπηρία γιά ὄλη τήν ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου, κάπως σάν τή φυματίωση ἢ τήν καρδιοπάθεια. Θά μπορούσαμε νά ἀνεχθοῦμε αὐτή τήν κατάσταση ἂν ἡ νευρωτική πάθηση ἀπέκλειε μόνο ἕνα ὀρισμένο ἀριθμό ἀδύνατων ἀτόμων καί ἐπέτρεπε στά ἄλλα νά συμμετέχουν στή ζωή μέ μοναδικό τίμημα ὑποκειμενικές ἀδυναμίες. Πρέπει, ἀντίθετα, νά ἐπιστήσω τήν προσοχή στό γεγονός ὅτι ἡ νευρῶση, ὀποιοδήποτε καί ἂν εἶναι τό εἶδος της, ὀποιοσδήποτε κι ἂν εἶναι ὁ ἀσθενής, καταφέρει νά ματαιώνει τά πολιτιστικά σχέδια κι ἐπιφορτίζεται μέ τό ἔργο τῶν καταπιεσμένων πνευματικῶν δυνάμεων, ἐχθρῶν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐτσι ἡ κοινωνία, πληρώνοντας τήν ὑπακοή στίς βαθύτερες της ἐπιταγές μ' ἀντάλλαγμα τήν αὔξηση τῆς νευρικής πάθησης, δέν καταφέρει νά καταγράψει κάποιο κέρδος πού θά εἶχε ὡς τίμημα ἔστω μία θυσία. Στήν πραγματικότητα δέν καταγράφει κανένα κέρδος. Ἄς πάρουμε τό παράδειγμα μιᾶς γυναικας πού δέν ἀγαπᾷ τό συζυγό της, γιατί οἱ συνθήκες μέσα στίς ὀποιες ἄρχισε ἡ ἐγγαμη ζωή τους καί ἡ ἐμπειρία της ἀπό τό συζυγικό βίο δέν της πρόσφεραν κανένα λόγο γιά νά τόν ἀγαπᾷ. Στό μεταξύ θά ἤθελε πολύ νά τόν ἀγαπᾷ, γιατί μόνο αὐτό ἀνταποκρίνεται στό ἰδεῶδες τοῦ γάμου, πού γιά χάρη του ἀνατράφηκε. Θά καταπιέσει λοιπόν μέσα της ὄλες τίς τάσεις πού θέλουν νά ἐκφράσουν τήν ἀλήθεια, θά ἀντιτεθεῖ στίς ἰδεατές προσδοκίες καί θά προσπαθήσει μέ ζήλο νά παίξει τό ρόλο τῆς τρυφερῆς καί στοργικῆς συζύγου. Μία νευρωτική πάθηση θά εἶναι ἡ συνέπεια αὐτῆς τῆς αὐτοκαταπίεσης καί σέ λίγο καιρό ἡ νευρῶση θά πάρει ἐκδίκηση ἀπ' τόν ἀνδρα πού ἡ γυναικα του δέν ἀγαπᾷ. Θά τοῦ προκαλέσει τόσες δυσάρεστες καί στενοχώριες ὅσες καί ἡ ἀπλή ἐξομολόγηση τῆς πραγματικῆς κατάστασης. Αὐτό εἶναι τυπικό παράδειγμα τῶν ἐπιδόσεων τῆς νευρῶσης. Παρόμοιες ἀποτυχίες ἐπα-

...ἡ διανοητική «κατωτερότητα» τῶν γυναικῶν πού εἶναι ἀναμφισβήτητη πραγματικότητα πρέπει νά ἀποδοθεῖ σέν μία ἀναστολή τῆς σκέψης, ἀναστολή πού προέρχεται ἀπό τή σεξουαλική καταπίεση.

νόρθωσης παρατηροῦμε καί ὅταν καταπιέζονται ἄλλες παρορμήσεις ἐχθρικές γιά τόν πολιτισμό, ἀλλά πού δέν εἶναι ἄμεσα σεξουαλικές. Γιά παράδειγμα αὐτός πού, ἔχοντας ἰσχυρές τάσεις σκληρότητας καί βαναυσότητας τίς καταπιέζει γιά νά δείξει ὑπερκαλωσύνη, θά ὑποστεῖ μία τέτοια ἀπώλεια ἐνέργειας πού δέν θά μπορέσει νά ἐκπληρώσει ὅσα ἀνταποκρίνονται στίς ἐπανορθωτικές τάσεις του καί τελικά θά εἶναι ἀκόμη λιγότερο καλός ἀπ' ὅ,τι ἂν δέν εἶχε καταπιέσει τήν τάση του.

Ἄς συμπληρώσουμε ὅτι γιά ἕνα λαό ὁ περιορισμός τῆς σεξουαλικῆς του δραστηριότητας συνοδεύεται ἀπό αὔξηση τοῦ ἄγγους γιά τή ζωή καί τῆς ἀγωνίας γιά τό θάνατο, πρᾶγμα πού διαταράσσει τήν ἱκανότητα τοῦ ἀτόμου γιά ἀπόλαυση καί τήν προπαρασκευή του νά ἀντιμετωπίσει τό θάνατο γιά ὀποιοδήποτε σκοπό. Αὐτό μεταφράζεται σέ μείωση τῆς τάσης του νά τεκνοποιεῖ

καί αποκλείει τόν ἐν λόγῳ λαό, ἢ τήν ομάδα ἀτόμων, ἀπό τή συμμετοχή στό μέλλον.

“Ολα αὐτά μᾶς ἐπιβάλλουν νά ἀναρωτηθοῦμε ἂν ἡ «πολιτισμένη» σεξουαλική ἠθική μας ἀξίζει τίς θυσίες πού μᾶς ἐπιβάλλει. Καί μάλιστα ἐφόσον ἐξαρτώμαστε τόσο ἀπό τόν εὐδαιμονισμό, ὥστε μᾶς εἶναι ἀδύνατο νά μή περιλάβουμε κάποια δόση ἰκανοποίησης καί ἀτομικῆς εὐτυχίας στό πλῆθος τῶν στόχων τῆς πολιτιστικῆς μας ἀνάπτυξης. Δέν ἀνήκει βέβαια στό γιαντρό νά προωθήσει σχέδια μεταρρυθμίσεων. Νόμισα πάντως ὅτι ἔπρεπε νά ὑπογραμμίσω τό ἐπείγον τῶν μεταρρυθμίσεων, διευρύνοντας τήν πραγματεία τοῦ V. Ehrenfels⁴ σχετικά μέ τίς βλάβες πού προκαλεῖ ἡ «πολιτισμένη» μας σεξουαλική ἠθική ὑποδεικνύοντας τό ρόλο τους στήν ἐξάπλωση τῆς νευρικής πάθησης στή σύγχρονη ἐποχή.

Ὁρισμός μερικῶν ψυχαναλυτικῶν ὄρων

Λίμπιντο, Libido σέ ὅλες τίς γλῶσσες.

—Βλέπε καί τό ρῆμα λιμπίζομαι (ἐπιθυμῶ) τῆς καθομιλουμένης.

Ὁ Φρόντ ὀρίζει τή λίμπιντο ὡς τό ὑπόστρωμα τῆς ἐνέργειας πού θά ὤθήσει τή σεξουαλική ὁρμή νά μεταβάλει ἀντικείμενο (μετατόπιση τῶν ἐπενδύσεων τῆς λίμπιντο), στόχο (π.χ. ἐξιδανίκευση) καί πηγή σεξουαλικῆς διέγερσης (διαφορισμός τῶν ἐρωτογόνων ζωνῶν). Ἄντιθετα ὁ Γιούνγκ διευρύνει τήν ἐννοια τῆς λίμπιντο μέχρι τό σημεῖο νά τή θεωρεῖ ὡς «ψυχική ἐνέργεια», ἐνεργό σέ κάθε περίπτωση πού ὑπάρχει τάση ἐπιθυμίας.

1. Ἄπό ποιοτική ἄποψη: Ἡ λίμπιντο δέν μπορεῖ νά μετατραπεῖ, ὅπως τό ἤθελε ὁ Γιούνγκ, σέ ἀδιαφοροποίητη νοητική ἐνέργεια. Ἄν μοιάζει νά ἔχει ἀποβάλει τό σεξουαλικό της χαρακτήρα αὐτό συμβαίνει πάντοτε δευτερογενῶς, κυρίως στίς ναρκισσικές ἐπενδύσεις καί ἀφοῦ ἔχει προηγηθεῖ παραίτηση ἀπό τό σεξουαλικό στόχο. Ἡ λίμπιντο δέν καλύπτει ποτέ ὅλο τό πεδίο τῆς ὁρμῆς. Κατά τόν Φρόντ, τῆς πρὶν τό 1918 περιόδου, ἡ λίμπιντο ἀντιτίθεται στίς ὁρμές τῆς αὐτοσυντήρησης. Ἀλλά ὅταν οἱ ὁρμές αὐτοσυντήρησης σύμφωνα μέ τήν τελευταία θεώρηση τοῦ Φρόντ ἐμφανίζονται ὡς λιμπιντικῆς φύσης, ἡ ἀντίθεση μετατοπίζεται σέ ἀντίθεση λίμπιντο καί ὁρμῶν τοῦ θανάτου. Ἐτσι ὁ μονισμός τοῦ Γιούνγκ δέν ἔγινε ποτέ ἀποδεκτός ἀπό τό Φρόντ πού, ὡς τό τέλος, θεωροῦσε ὅτι ἡ λίμπιντο ἔχει σεξουαλικό χαρακτήρα.

2. Ἄπό ποσοτική ἄποψη. Ἡ λίμπιντο ἐπιβάλλεται περισσότερο ὡς ἐννοια ποσοτική «... ὀνομάζουμε (λίμπιντο) τήν ἐνέργεια – θεωρημένη σάν ποσοτικό μέγεθος ἂν καί δέν εἶναι ἀκόμη μετρήσιμη – τῶν ὁρμῶν πού σχετίζονται μέ ὅσα μπορούμε νά ἀντιληφτοῦμε μέ τό ὄνομα ἐρωτας»¹. Καί καθὼς ἡ σεξουαλική ὁρμή ἐντάσσεται στά ψυχοσωματικά ὄρια ἡ λίμπιντο περιγράφει τήν ψυχική πλευρά. Εἶναι ἡ «δυναμική ἐκδήλωση τῆς σεξουαλικῆς ὁρμῆς στήν ψυχική ζωή».²

* Ἄπό τό *Vocabulaire de la Psychanalyse* τῶν Laplanche καί Pontalis (ed. PUF, Paris 1973).

1. S. Freud, *Massenpsychologie und Ich Analyse*, 1921.

2. S. Freud, *Psychoanalyse und Libidotheorie*, 1922.

<p>Όρμη, γαλλ. pulsion, γερμ. Trieb, άγγλ. instinct ή drive, ιταλ. pulsione ή instinto.</p> <p>Η απόδοση αυτή οφείλεται στον Κ.Α. Σωτηρίου (βλ. «Ψυχανάλυση» σειρά άρθρων στην <i>Αναγέννηση</i>, 1926-27). Χρησιμοποιήθηκε επίσης από τον Φ. Σκούρα («<i>Σύγχρονος Ψυχιατρική</i>» 1952) και έκτοτε από πολλούς άλλους. Αντίθετα ο Γ.Σ. Φιλιππόπουλος («<i>Ψυχιατρικά ανάλεκτα</i>» — 1972) προτιμά τον όρο <i>ένόρμηση</i>. Συναντιέται επίσης ως <i>παρόρμηση</i>, <i>βασική ένόρμηση</i> και <i>ένστικτο</i>.</p>	<p>Δυναμική διαδικασία που συνίσταται σε μία ώθηση (ένεργειακό φορτίο, παράγοντας κινητικότητας) που υποχρεώνει τον οργανισμό να τείνει προς κάποιο σκοπό. Σύμφωνα με το Φρόντ η όρμη έχει την πηγή της σε κάποια σωματική διέγερση (κατάσταση έντασης). Σκοπός της είναι να εξαλείψει την κατάσταση έντασης που κυριαρχεί στην πηγή της όρμης. Η όρμη δεν μπορεί να φτάσει τό σκοπό της παρά μόνο μέσα από τό αντικείμενο και χάρη σ' αυτό.</p>
<p>Απόωση, γαλλ. refoulement, γερμ. Verdrängung, άγγλ. repression, ιταλ. rimozione.</p> <p>Ο όρος στά ελληνικά φαίνεται ότι έχει επικρατήσει. Αντίθετα ο Κ. Σωτηρίου (δ.π.) είχε προτείνει τον όρο <i>παράμερισμα</i>.</p>	<p>Στήν κυριολεξία, είναι τό εγχείρημα με τό όποιο τό υποκείμενο προσπαθεί να παραμερίσει στό χώρο του άσυνείδητου διάφορες παραστάσεις (σκέψεις, εικόνες, άναμνήσεις) που συνδέονται με την σεξουαλική όρμη. Η απόωση παράγεται στις περιπτώσεις που ή ίκανοποίηση της όρμης (που σκοπό έχει να προσφέρει ήδονή) κινδυνεύει να προκαλέσει δυσαρέσκεια σε σχέση με άλλες άπαιτήσεις. Ο Φρόντ χρησιμοποιεί μερικές φορές τον όρο απόωση σάν συνώνυμο του «μηχανισμού» άμυνας.</p>
<p>Αντικείμενο, γαλλ. objet, γερμ. Object, άγγλ. object, ιταλ. oggetto.</p>	<p>Η έννοια του αντικειμένου στην ψυχανάλυση εξετάζεται από τρεις πλευρές:</p> <p>Α. Ός συνακόλουθο της όρμης. Με τό αντικείμενο και χάρη στό αντικείμενο ή όρμη προσπαθεί να φτάσει στό στόχο της, δηλαδή σε ένα όρισμένο τύπο ίκανοποίησης. Τό αντικείμενο μπορεί να είναι πρόσωπο, πράγμα, μέρος αντικειμένου ή φανταστικό αντικείμενο.</p> <p>Β. Σάν συνακόλουθο του έρωτά (ή του μίσους): Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για τή σχέση ανάμεσα σε ένα ολοκληρωμένο άτομο (ή του εγώ του) με κάποιο άλλο αντικείμενο που κι αυτό θεωρείται ολοκληρωμένο (άτομο, ούσία, ιδεώδες κ.λπ.).</p> <p>Γ. Με την κλασική έννοια της φιλοσοφίας και της ψυχολογίας της γνώσης: Σάν συνακόλουθο του υποκειμένου που αντιλαμβάνεται με τις αισθήσεις και μπορεί να γνωρίζει. Παρουσιάζεται με γνωρίσματα μόνιμα και σταθερά, άναγνωρίσιμα από την καθολικότητα των υποκειμένων, ανεξάρτητα από τις επιθυμίες και τις απόψεις των ατόμων.</p>
<p>Εξιδανίκευση, γαλλ. sublimation, γερμ. Sublimierung, άγγλ. sublimation, ιταλ. sublimazione.</p> <p>Λέγεται και <i>ιδανικοποίηση</i> (Γ. Φιλιππόπουλος), <i>εξύψωση</i> (Κ. Σωτηρίου), <i>μετουσίωση</i>, <i>μεταρσίωση</i>.</p>	<p>Διαδικασία που, κατά τον Φρόντ, περιγράφει όρισμένες δραστηριότητες που φαινομενικά δεν έχουν σχέση με τή σεξουαλικότητα αλλά που ή κινητήρια δύναμή τους είναι ή σεξουαλική όρμη. Ο Φρόντ θεώρησε ως κύριες μορφές εξιδανίκευσης τήν καλλιτεχνική, τήν επιστημονική και τήν ένγένει πνευματική δραστηριότητα. Η σεξουαλική όρμη θεωρείται εξιδανικευμένη στό βαθμό που έχει στραφεί προς ένα νέο στόχο όχι σεξουαλικό αλλά με αντικείμενα κοινωνικά και ήθικά-καταξιωμένα.</p>

<p>Παλινδρόμηση, γαλλ. regression, γερμ. Regression, άγγλ. regression, ιταλ. regressione.</p> <p>Στά ελληνικά συναντιέται και ως <i>πισωδρόμηση</i> (Κ. Σωτηρίου), <i>επαναστροφή</i> (Α. Πάγκαλος, «Είσαγωγή στην Ψυχανάλυση», χ.χ. έ.), <i>όπισθοδρόμηση</i> (Γ. Ν. Παπαδημητρίου, «Σύγχρονη Ψυχιατρική»).</p>	<p>Περιγράφουμε με τον όρο παλινδρόμηση μία ψυχική διαδικασία σύμφωνα με την οποία τό υποκείμενο, από ένα σημείο στό οποίο έχει φτάσει επιστρέφει σε ένα σημείο πριν άπ' αυτό. Ή παλινδρόμηση έχει χρονοχρονική έννοια. Στην κυριολεξία περιγράφει τό πέρασμα σε τρόπους έκφρασης και συμπεριφοράς χαμηλοτέρου επιπέδου.</p>
<p>Καθήλωση, γαλλ. fixation, γερμ. Fixierung, άγγλ. fixation, ιταλ. fissazione.</p> <p>Έχει άποδοθεί και ως <i>στερέωση</i>, <i>προσκόλληση</i>, <i>προσήλωση</i>.</p>	<p>Έπειδή ή λίμπιντο συνδέεται στενά με πρόσωπα ή με είδωλα (βλέπε λέξη) άναπαράγει ένα όρισμένο τρόπο ίκανοποίησης και παραμένει όργανωμένη σύμφωνα με ή χαρακτηριστική δομή του αντίστοιχου εξελικτικού σταδίου. Ή καθήλωση λοιπόν μπορεί να είναι προφανής και ενεργή ή να είναι δυνατότητα (...) πού θα άνοίξει τό δρόμο στην παλινδρόμηση (βλέπε λέξη).</p> <p>Ή έννοια της καθήλωσης γίνεται άντιληπτή στό πλαίσιο μιας γενετικής θεώρησης πού προϋποθέτει ότι ή λίμπιντο πορεύεται σύμφωνα με όρισμένους νόμους. Μπορούμε, συνεπώς, να θεωρήσουμε ότι ή καθήλωση (...) περιγράφει τον τρόπο έγγραφής ενός αντιπροσωπευτικού περιεχομένου (έμπειρίες, είδωλα, φαντασιώσεις) πού θα παραμένει στό άσυνείδητο άναλλοίωτο και με τό όποιο ή όρμη θα συνδεθεί στενά.</p>
<p>Είδωλο, imago σε όλες τις γλώσσες.</p> <p>Έχει μεταφραστεί στα ελληνικά και είδωλομορφισμός (<i>Ψυχολογικόν γαλλοελληνικόν γλωσσάριον</i>. Έμμη Καρτάλη και Μαρία Τενεγάκη, Άθήνα 1971).</p>	<p>Άσυνείδητο πρωτότυπο πού κατευθύνει τον τρόπο με τον όποιο τό άτομο άντιλαμβάνεται τον άλλο. Είναι κατασκευασμένο από τις πρώτες φαντασιακές, διαπροσωπικές, σχέσεις προς τό οικογενειακό περιβάλλον. Τό είδωλο και τό σύμπλεγμα είναι συγγενικές έννοιες. Και τά δυό άναφέρονται στό ίδιο πεδίο: τις σχέσεις του παιδιού με τό κοινωνικό και τό οικογενειακό του περιβάλλον. Άλλά τό σύμπλεγμα περιγράφει τό άποτέλεσμα του συνόλου της διαπροσωπικής σχέσης πάνω στό υποκείμενο. Τό είδωλο, περιγράφει την φαντασιακή επιβίωση του προσώπου πού συμμετέχει σ' αυτή την κατάσταση.</p>
ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΦΡΟΥΪΝΤ	
<i>Τίτλος πρωτοτύπου</i>	<i>Έλληνική μετάφραση</i>
<p>1887 - 1902 <i>Aus den Anfängen der Psychoanalyse</i> (Ή γέννηση της ψυχανάλυσης)</p>	
<p>1893 <i>Über den psychischen Mechanismus hysterischer Phänomene</i> (Ο ψυχικός μηχανισμός των ύστερικών φαινομένων)</p>	
<p>1895 <i>Studien über Hysterie</i> (Μελέτες για την ύστερία)</p> <p>1895 <i>Entwurf einer Psychologie</i> (Σχεδιάσμα μιας έπιστημονικής ψυχολογίας)</p>	

τίτλος πρωτοτύπου	έλληνική μετάφραση
<p>1900 <i>Die Traumdeutung</i> ('Η έρμηνευτική τών όνειρων)</p>	<p>'Η έρμηνευτική τών όνειρων, πρόλογος καθ. Δ. Κουρέτα, μεταφ. Μίνας Ζωγράφου — Μεραναίου, έκδ. Μαρή, 'Αθήνα 1956, σ.σ. 479, επίσης έπανέκδοση του ίδιου στα "Απαντα Φρόντ (17 τόμοι), «Πανεκδοτική», 'Αθήνα 1969.</p>
<p>1901 <i>Über den Traum</i> (Γιά τό όνειρο)</p> <p>1901 <i>Zur Psychopathologie des Alltagslebens</i> (Ψυχοπαθολογία τής καθημερινής ζωής)</p>	<p>'Η ψυχαναλυτική έρμηνεία του όνειρου, μεταφ. Στ. Φερεντίνου, έκδ. Γκοβόστη, 'Αθήνα 1936', σ.σ. 65.</p> <p>'Η ψυχοπαθολογία τής καθημερινής ζωής, εισαγωγή Δ. Κουρέτα, μεταφ. Κ. Μεραναίου — Μίνας Ζωγράφου, 'Αθήνα 1951. 'Επίσης: Ψυχοπαθολογία τής καθ' ήμέραν ζωής, χ. μεταφ., έκδ. Γκοβόστη, χ.χ.ε., σ. 71. Καί στα "Απαντα Φρόντ τής «Πανεκδοτικής».</p>
<p>1904 <i>Die Freudsche psychoanalytische Methode</i> ('Η ψυχαναλυτική μέθοδος του Φρόντ)</p> <p>1904 <i>Über Psychotherapie</i> (Γιά τήν ψυχοθεραπεία)</p>	
<p>1905 <i>Bruchstück einer Hysterie — Analyse</i> ('Απόσπασμα από μιά ανάλυση ύστερίας)</p> <p>1905 <i>Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie</i> (Τρία δοκίμια γιά τή σεξουαλική θεωρία)</p> <p>1905 <i>Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten</i> (Τό εύφολόγημα καί οι σχέσεις του μέ τό άσυνείδητο)</p>	<p>Τό ήμερολόγιο ενός κοριτσιού, μεταφ. Ρένα Χότχουντ, έκδ. Μπουκουμάνη, 'Αθήνα 1977.</p> <p>Τό εύφολόγημα καί ή σχέσις μέ τό άσυνείδητο, "Απαντα Φρόντ τής «Πανεκδοτικής», 'Αθήνα 1972.</p>
<p>1906 <i>Tatbestandsdiagnostik und Psychoanalyse</i> ('Η διάγνωση του πραγματικού καί ή ψυχανάλυση)</p>	
<p>1907 <i>Der Wahn und die Träume in W. Jensens «Gradiva»</i> (Παραληρήματα καί όνειρα στην «Γκραντίβα» του Γιένσεν)</p> <p>1907 <i>Zwangshandlungen und Religionsübungen</i> ('Ιδεοληπτικές πράξεις καί θρησκευτική πρακτική)</p>	<p>Τό μέλλον μιάς αυταπάτης (Ψυχαναλυτική έρμηνεία του θρησκευτικού φαινομένου), μεταφ. Θ. Παπακωνσταντίνου, έκδ. Γκοβόστη, χ.χ.ε. (πάντως προπολεμικό), σ.σ. 81.</p>
<p>1908 <i>Der Dichter und das Phantasieren</i> ('Η λογοτεχνική δημιουργία καί ή όνειροπόληση)</p>	
<p>1909 <i>Analyse der Phobie eines fünfjährigen Knaben</i> ('Ανάλυση τής Φοβίας ενός πεντάχρονου άγοριού)</p> <p>1909 <i>Bemerkungen über einen Fall von Zwangneurose</i> (Παρατηρήσεις σε μιά περίπτωση ιδεοληπτικής νεύρωσης)</p> <p>1909 <i>Über Psychoanalyse</i> (Περί ψυχανάλυσης)</p>	<p>Πέντε ψυχαναλύσεις ('Ο μικρός Χάνς), μεταφ. Ελ. Στεφανάκη, "Απαντα Φρόντ τής «Πανεκδοτικής», 'Αθήνα 1970.</p> <p>'Ο άνθρωπος μέ τά ποντίκια. Περίπτωση ιδεοληπτικής νεύρωσης, μεταφ. Π. Σύρρου, "Απαντα Φρόντ τής «Πανεκδοτικής», 'Αθήνα 1970.</p> <p>Πέντε μαθήματα ψυχανάλυσεως, μεταφ. Π. Σύρρου, "Απαντα Φρόντ τής «Πανεκδοτικής».</p>
<p>1910 <i>Die zukünftigen Chancen der psychoanalytischen Therapie</i> (Οί προοπτικές τής αναλυτικής θεραπευτικής)</p>	

τίτλος πρωτοτύπου	ελληνική μετάφραση
<p>1910 <i>Beiträge zur Psychologie des Liebeslebens: I. Über einen besonderen Typus der Objektwahl beim Manne</i> (Συμβολή στη ψυχολογία της έρωτικής ζωής: I. "Ένας ιδιαίτερος τύπος επιλογής του αντικειμένου στον άντρα)</p> <p>1910 <i>Über «wilde» Psychoanalyse</i> (Γιά την «άγρια» ψυχανάλυση)</p> <p>1910 <i>Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci</i> (Μιά παιδική ανάμνηση του Λεονάρντο ντά Βίντσι)</p> <p>1910 <i>Über den Gegensinn der Urworte</i> (Γιά τις αντίθετες έννοιες των πρωτογενών λέξεων)</p>	<p>‘Ο Λεονάρντο ντά Βίντσι στο φως της ψυχανάλυσης (μέ εισαγωγή στη ζωή και τό έργο του Λεονάρντο ντά Βίντσι του Β. Λαζάρεφ) μεταφ. Άντρεά Φραγκιά, έκδ. «Άτλας», Άθήνα 1955, σ. σ. 112, επίσης: <i>Λεονάρντο Ντά Βίντσι</i>, Άπαντα Φρόντ της «Πανεκδοτικής».</p>
<p>1911 <i>Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia (Dementia paranoides)</i> (Ψυχαναλυτικές παρατηρήσεις πάνω στην αυτοβιογραφία μις περίπτωσης παράνοιας)</p> <p>1911 <i>Die Handhabung der Traumdeutung in der Psychoanalyse</i> (‘Η επεξεργασία της έρμηνείας των όνειρων στην ψυχανάλυση)</p>	
<p>1912 <i>Zur Dynamik der Übertragung</i> (‘Η δυναμική της μετατόπισης)</p> <p>1912 <i>Beiträge zur Psychologie des Liebeslebens: II. Über die allgemeinste Erniedrigung des Liebeslebens</i> (Συμβολή στην ψυχολογία της έρωτικής ζωής: II. Σκέψεις πάνω στην πιο συνηθισμένη υποβάθμιση της έρωτικής ζωής)</p> <p>1912 <i>Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung</i> (Συμβουλές προς τούς γιατρούς για την ψυχαναλυτική θεραπεία)</p> <p>1912 <i>Einige Bemerkungen über den Begriff des Unbewusstien in der Psychoanalyse</i> (Μερικές παρατηρήσεις για την έννοια του άσυνείδητου στην ψυχανάλυση)</p> <p>1912 <i>Totem und Tabu</i> (Τοτέμ και Ταμπού)</p>	<p><i>Ψυχολογία της έρωτικής ζωής</i>, μεταφ. Γ. Βάμβαλη, έκδ. «Έπίκουρος», Άθήνα 1977.</p> <p><i>Τοτέμ και Ταμπού</i>, μεταφ. Στ. Φερεντίνου, έκδ. Γκοβόστη, χ.χ.ε., σ. σ.219. ‘Επίσης και σέ μεταφ. Κ. Μεραναίου, έκδ. Δημ. Δαρεμά, χ.χ.ε., σ. σ.173. Καθώς και στά Άπαντα Φρόντ της «Πανεκδοτικής».</p>
<p>1913 <i>Die Disposition sur Zwangsneurose</i> (‘Η προδιάθεση για ιδεοληπτική νεύρωση)</p> <p>1913 <i>Zur Einleitung der Behandlung</i> (‘Η άρχή της θεραπείας)</p>	

τίτλος πρωτοτύπου	έλληνική μετάφραση
<p>1914 <i>Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung</i> (Συμβολή στην ιστορία του ψυχαναλυτικού κινήματος)</p> <p>1914 <i>Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten</i> (΄Ανάμνηση, επανάληψη και επεξεργασία)</p>	<p>΄Ιστορία της Ψυχανάλυσεως, μεταφ. ΄Αβραάμ Κοέν, έκδ. Γκοβόστη, χ.χ.ε., σ.σ. 91, ΄Επίσης: <i>Συμβολή στην ιστορία του ψυχαναλυτικού κινήματος</i>, μεταφ. Π. Σύρρου, ΄Απαντα Φρόνυτ της «Πανεκδοτικής», ΄Αθήνα 1971.</p>
<p>1915 <i>Mitteilung eines der psychoanalytischen Theorie widersprechenden Falles von Paranoia</i> (Μιά περίπτωση παράνοιας που αντιφάσκει στην ψυχαναλυτική θεωρία)</p> <p>1915 <i>Triebe und Tribschicksale</i> (Οι όρμές και τό πεπρωμένο τους)</p> <p>1915 <i>Die Verdrängung</i> (΄Η άπώθηση)</p> <p>1915 <i>Das Unbewusste</i> (Τό άσυνείδητο)</p> <p>1915 <i>Bemerkungen über die Übertragungsliebe</i> (Παρατηρήσεις πάνω στόν έρωτα από μετατόπιση)</p> <p>1915 <i>Zeitgemässes über Krieg und Tod</i> (΄Επικαιρες σκέψεις για τόν πόλεμο και τό θάνατο)</p>	<p><i>Περί πολέμου και θανάτου</i>, μεταφ. Στ. Φερεντίνου, έκδ. Γκοβόστη, χ.χ.ε., σ. σ. 26. ΄Επίσης: <i>Σκέψεις για τόν πόλεμο και τόν θάνατο</i>, εισαγωγή Κ.Α. Μεραναίου, μεταφ. ΄Αλέξη ΄Ακύλα, έκδ. Α. Καραβία, ΄Αθήνα 1940, σ.σ. 48.</p>
<p>1916 <i>Einige Charaktertypen aus der psychoanalytischen Arbeit</i> (Μερικοί τύποι χαρακτήρων που συναντιοῦνται στην ψυχανάλυση)</p>	
<p>1916 - 1917 <i>Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse</i> (Παραδόσεις για τήν εισαγωγή στην Ψυχανάλυση)</p>	<p><i>Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση</i> (μέρος), μεταφ. Στ. Φερεντίνου, έκδ. Γκοβόστη, χ.χ.ε., σ.σ. 60. <i>Ψυχανάλυση και Ψυχιατρική</i> (Τό 16ο κεφάλαιο της «Εισαγωγής»), μεταφ. Χ.Α. Βασιλειάδη, έκδ. Παν. Π. Μαυράκη, ΄Αθήνα 1956, σ.σ.30, καθώς και μέρος της «Εισαγωγής», του ίδιου μεταφραστή, χ.ε., ΄Αθήνα 1956, σ.σ. 76. Τό πλήρες κείμενο: μεταφ. Α. Πάγκαλου, έκδ. Γκοβόστη, ΄Αθήνα 1960, σ.σ. 405. ΄Επίσης μεταφ. Δ. Π. Κωστελένου, έκδ. Ν. Δαμιανού, ΄Αθήνα χ.χ.ε. και στά ΄Απαντα Φρόνυτ της «Πανεκδοτικής», 2 τόμ., ΄Αθήνα 1963.</p>
<p>1917 <i>Über Triebumsetzungen insbesondere der Analerotik</i> (Γιά τίς μεταμορφώσεις τῶν όρμῶν ιδιαίτερα στόν πρωκτικό έρωτισμό)</p> <p>1917 <i>Trauer und Melancholie</i> (Θλίψη και μελαγχολία)</p> <p>1917 <i>Eine Schwierigkeit der Psychoanalyse</i> (Μιά δυσκολία της Ψυχανάλυσης)</p>	

τίτλος πρωτοτύπου	έλληνική μετάφραση
<p>1917 <i>Metapsychologische Ergänzung zur Traumlehre</i> (Μεταψυχολογικό συμπλήρωμα στην θεωρία των όνειρων)</p> <p>1917 <i>Beiträge zur Psychologie des Liebeslebens: III. Das Tabu der Virginität</i> (Συμβολή στην ψυχολογία της έρωτικής ζωής: III. Τό Ταμπού της Παρθενίας)</p>	
<p>1918 <i>Aus der Geschichte einer infantilen Neurose</i> (΄Από την ιστορία μιās παιδικής νεύρωσης)</p> <p>1918 <i>Wege der psychoanalytischen Therapie</i> (Οί νέοι δρόμοι της ψυχαναλυτικής θεραπευτικής)</p>	
<p>1919 <i>Ein Kind wird geschlagen</i> (Δέρνουν ένα παιδί)</p> <p>1919 <i>Das Unheimliche</i> (Τό άνατριχιαστικό)</p>	
<p>1920 <i>Über die Psychogenese eines Falles von weiblicher Homosexualität</i> (΄Η ψυχογένεση μιās περίπτωσης γυναικείας όμοφυλοφιλίας)</p> <p>1920 <i>Jenseits des Lustprinzips</i> (Πέραν της άρχής της ήδονής)</p>	<p>Πέραν της ΄Ηδονής, μεταφ. Κ.Κυπραίου, έκδ. Γκοβόστη, ΄Αθήνα χ.χ.ε., σσ. 88. ΄Επίσης: μεταφ. Κ.Λ.Μεραναίου, ΄Αθήνα χ.χ.ε., σσ. 87 και ΄Απαντα Φρόνυτ της «Πανεκδοτικής».</p>
<p>1921 <i>Massenpsychologie und Ich — Analyse</i> (΄Ομαδική ψυχολογία και άνάλυση του ΄Εγώ)</p>	<p>΄Ομαδική και άτομική ψυχολογία, μεταφ. Στ. Φερεντίνου, έκδ. Γκοβόστη χ.χ.ε. σσ. 94. ΄Ψυχολογία όμαδική και άτομική ψυχολογία των πληθών και άνάλυση του έγώ, μεταφ. Γ. ΄Αθανασόπουλος, ΄Αθήνα χ.χ.ε. ΄Επίσης: ΄Ομαδική ΄Ψυχολογία και ΄Ανάλυση του ΄Εγώ, μεταφ. ΄Αντρέα Φραγκιά, έκδ. «΄Ατλας», ΄Αθήνα 1956, σσ. 105. Πιό πρόσφατη: ΄Ψυχολογία των μαζών και άνάλυση του έγώ, μεταφ. Κλαίρης Τρικεριώτη, έκδ. «΄Επίκουρος», ΄Αθήνα 1976. Τέλος, στά ΄Απαντα Φρόνυτ της «Πανεκδοτικής».</p>
<p>1922 <i>Über einige neurotische Mechanismen bei Eifersucht, Paranoia und Homosexualität</i> (Μερικοί νευρωτικοί μηχανισμοί της ζήλειας, της παράνοιας και της όμοφυλοφιλίας)</p>	
<p>1923 <i>Das Ich und das Es</i> (Τό ΄Εγώ και τό ΄Εκείνο)</p> <p>1923 <i>Eine Teufelsneurose im siebzehnten Jahrhundert</i> (Μιά δαιμονική νεύρωση στον 17^ο αϊ.)</p>	<p>Τό ΄Εγώ και τό ΄Εκείνο, μεταφ. Κ.Λ.Μεραναίου, έκδ. Γκοβόστη, χ.χ.ε., σ.σ. 76.</p>

τίτλος πρωτοτύπου	έλληνική μετάφραση
<p>1924 <i>Das ökonomische Problem des Masochismus</i> (Τό πρόβλημα τής οικονομίας τοῦ μαζοχισμού)</p> <p>1924 <i>Der Untergang des Ödipuskomplexes</i> (Ἡ ἐξασθένηση τοῦ Οἰδιποδείου συμπλέγματος)</p>	
<p>1925 <i>Die Verneinung</i> (Ἡ ἄρνηση)</p> <p>1925 <i>Selbstdarstellung</i> (Ἡ ζωὴ μου καὶ ἡ ψυχανάλυση)</p>	Ἡ ζωὴ μου καὶ ἡ ψυχανάλυση, μεταφ. Κ.Λ. Μεραναίου, χ.χ.ε.
<p>1926 <i>Die Frage der Laienanalyse</i> (Τό ζήτημα τής ἐρασιτεχνικῆς ἀνάλυσης)</p> <p>1926 <i>Hemmung, Symptom und Angst</i> (Ἐναστολή, σύμπτωμα καὶ ἄγχος)</p>	Πρακτικὴ ψυχανάλυση, μεταφ. Γ. Βάμβαλη, «Ἐπίκουρος» Ἀθήνα 1977.
<p>1927 <i>Die Zukunft einer Illusion</i> (Τό μέλλον μιᾶς οὐτοπίας)</p>	«Τό μέλλον μιᾶς οὐτοπίας», μεταφ. Ε.Κ. Δημάκα, Ἐπαντα Φρόντ τῆς «Πανεκδοτικῆς», Ἀθήνα 1969.
<p>1930 <i>Das Unbehagen in der Kultur</i> (Ἐ Πολιτισμός πηγὴ δυστυχίας)</p>	Ἐ Πολιτισμός πηγὴ δυστυχίας καὶ τὸ Μέλλον μιᾶς αὐταπάτης, (στὸν ἴδιο τόμο), μεταφ. Γ. Βάμβαλη, «Ἐπίκουρος», Ἀθήνα 1974, σ.σ. 118. Ἐπίσης στὰ Ἐπαντα Φρόντ τῆς «Πανεκδοτικῆς».
<p>1932 <i>Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse</i> (Ἡ νέα σειρά παραδόσεων γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ στὴν ψυχανάλυση)</p>	Ἡ νέα σειρά τῶν παραδόσεων γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ στὴν ψυχανάλυση (μέρος), μεταφ. Κλ. Τρικεριώτη, «Ἐπίκουρος», Ἀθήνα 1977, σ.σ. 179. Ἐνειρο καὶ ἀποκρυφισμός (μέρος τῆς Νέας σειρᾶς...), μεταφ. Κ.Λ. Μεραναίου, Ἀθήνα χ.χ.ε., σ.σ. 55. Οἱ ὑποστάσεις τῆς ψυχικῆς προσωπικότητας (ψυχανάλυση, ποίηση, μυθολογία) (μέρος τῆς Νέας σειρᾶς...), μεταφ. Κ.Λ. Μεραναίου, ἐκδ. Κ. Κοροντζῆς, Ἀθήνα χ.χ.ε., σ.σ. 72. Ἐγχος καὶ ἐνστικτα, μεταφ. Κ.Λ. Μεραναίου, ἐπιμέλεια Ο. Μπέκε — Κ. Μεραναίου, ἐκδ. Α. Καραβία, Ἀθήνα 1940, σ.σ. 95. Τέλος, Τέχνη καὶ Ψυχανάλυση (ὅλα μέρος τῆς Νέας σειρᾶς...), μεταφ. Κ.Λ. Μεραναίου, ἐπιμέλεια Ο. Μπέκε — Κ. Μεραναίου, ἐκδ. Α. Καραβία, Ἀθήνα 1940, σ.σ. 30.
<p>1937 <i>Die endliche und die unendliche Analyse</i> (Ἀνάλυση τελειωμένη καὶ ἀνάλυση χωρὶς τελειωμό)</p>	
<p>1938 <i>Abriss der Psychoanalyse</i> (Ἐγχειρίδιο ψυχανάλυσης)</p>	
<p>1939 <i>Der Mann Moses und die monotheistische Religion</i> (Ἐ Μωϋσῆς καὶ ὁ μονοθεϊσμός)</p>	Ἐ Μωϋσῆς καὶ ὁ μονοθεϊσμός, μεταφ. Κ.Λ. Μεραναίου, ἐκδ. Μαρῆ, Ἀθήνα 1975, σ.σ. 117. Ἐ Μωϋσῆς τοῦ Μιχαήλ Ἐγγελοῦ, μεταφ. Μ. Μαρκίδη, Ἐκδ. «Ἐρασμος», Ἀθήνα 1976 (ἄρθρο τοῦ Φρόντ στὸ περιοδικὸ Imago). Ἐ Πρόεδρος Γούντροου Οὐίλσον, μεταφ. Π. Σύρρου, Ἐπαντα Φρόντ τῆς «Πανεκδοτικῆς», Ἀθήνα 1977.

Ἡ πανάκριβη κληρονομιά μας δέν εἶναι πιά ἀπρόσιτη!

Γνωρίστε ἀπό κοντά τούς
ἀρχαίους μας συγγραφείς.
Εἶναι ἀπροσδόκητα σημερινοί.

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ

Ἰππόλυτος - Ἴων
Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια
Κ. ΚΟΝΤΟΣ, Ν. ΠΟΡΙΩΤΗΣ

Κυκλοφορεῖ
στὰ περίπτερα
καὶ στὰ
βιβλιοπωλεῖα

Ἡ «Βιβλιοθήκη Ἀρχαίων Συγγραφέων» εἶναι ζωντανά
μεταφρασμένη ἀπό τούς:

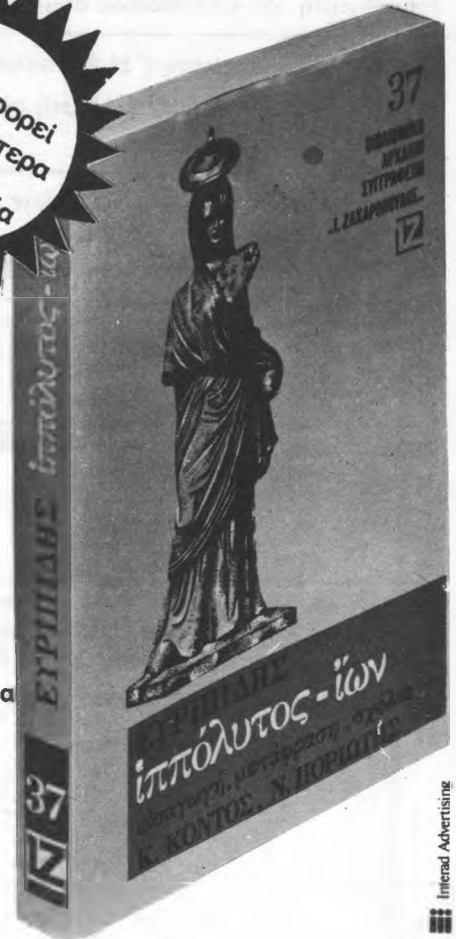
**ΚΩΣΤΑ ΒΑΡΝΑΛΗ - ΔΗΜΗΤΡΗ ΓΛΗΝΟ -
ΓΙΑΝΝΗ ΓΡΥΠΑΡΗ - ΗΛΙΑ ΗΛΙΟΥ - ΠΑΝΑΓΗ ΛΕΚΑΤΣΑ -
ΝΙΚΟ ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ - ΖΗΣΙΜΟ ΣΙΔΕΡΗ - ΔΗΜΗΤΡΗ ΦΩΤΙΑΔΗ**
καὶ ἄλλους κορυφαίους ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων, μέ τῆ
νενική ἐπιμέλεια τῶν:

ΓΙΑΝΝΗ ΚΟΡΔΑΤΟΥ (Α' περίοδος)
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ (Β' περίοδος)

- Ἐπίσης σέ εἰδική τιμή διατίθενται τὰ μέχρι σήμερα ἐκδοθέντα
36 βιβλία
- Ἀποστολή δωρεάν
- Εἰδικές τιμές γιά συνδρομητές καὶ φοιτητές

ΤΙΜΗ ΒΙΒΛΙΟΥ: Μόνον 150 δρχ. (300-400 σελ.).

Κυκλοφορεῖ κάθε 15 μέρες

Intrac Advertising

- Ἡ «ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ» διατίθεται καὶ ὀλοκληρωμένη
(228 ἔργα σέ 111 τόμους) σέ καλαίσθητη βιβλιοδεσία.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:
ΑΘΗΝΑ: Ἀράκη 8, τηλ.: 3247791 - Μαυρομυχάλη 51, τηλ.: 3600968

ΘΕΣ/ΝΙΚΗ:
26ης Ὀκτωβρίου 22 τηλ.: 519944 - Ἀριστοτέλους 4, τηλ.: 228682 -

ΚΥΠΡΟΣ:
Πρακτορεῖο βιβλίου: Χρῆστος Ἀνδρέου - Ρηγάινης 64 τηλ.: 76105 (Λευκωσία)

**εκδοτικός οἶκος
Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ**

ρα γουριζω • και γραμμα

απλώς να ελέγξει τη σχέση του βιβλίου με τις πραγματικότητες που αναφέρει ο τίτλος του.

1. Για τη θεωρητική του εισαγωγή ο συγγραφέας θα χρησιμοποιήσει τον «όρισμό» του Λένιν για τις τάξεις (σελ. 10). Και «σύμφωνα» με αυτόν θα όρισει τον καπιταλιστή: έχει κεφάλαια που τά επενδύει και τά κινεί με την εργατική δύναμη που αγοράζει, συμμετέχει στο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής σαν κυρίαρχος με σκοπό να αυξάνει τά κεφάλαιά του, στην οργάνωση της κοινωνικής παραγωγής παίζει ρόλο ηγετικό, τό κέρδος του προέρχεται από την ιδιοποίηση της υπεραξίας που παρήγαγαν οι εργαζόμενοι που μίσθωσε, έχει μεγάλο εισόδημα (17). 'Ακόμα τόν προλετάριο: δέν έχει

λά γιατί ένας ορισμός, πού φτιάχεται με λίγες αναγκαστικά λέξεις, πρέπει υποχρεωτικά να παραπέμπει και να εντάσσεται στο έννοιολογικό σύστημα απ' όπου απορρέει (στην περίπτωση μας στο μαρξισμό). 'Αλλιώς, πολύ απλά, δέν είναι όρισμός: με τήν ίδια φράση ό καθένας μπορεί να καταλήξει όπου του άρέσει.

Πολύ σχηματικά, έτσι, ό μαρξισμός υποστηρίζει ότι για τήν έννοια κοινωνική τάξη δέν άρκει ή «οικονομική θέση», γιατί, καιτοι αυτή έχει τόν κύριο λόγο, οι όρισμοί που άπορρέουν από αυτή και μόνο είναι θεωρητικά έσφαλμένοι και πολιτικά άνυπόστατοι: άγνοούν τήν πάλη τών τάξεων. Οι όρισμοί λοιπόν μπορούν να δοθούν μόνο σε άναφορά με τόν κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, γιατί μόνο από τή σκοπιά του μπορεί κανείς να δει ότι π.χ. ή οικονομική θέση συμπλέκεται με όρισμένες ζωτικές και όχι απλώς τεχνικές «λειτουργίες» (παράδειγμα: διεύθυνση, συντονισμός, έλεγχος κ.λπ.), αναγκαίες για τήν άναπαραγωγή της κοινωνίας ως έχει. Με δυό λόγια, πρέπει να άναφερθούμε σε όλες τις μορφές που παίρνουν οι πρακτικές τών ομάδων μέσα στην κοινωνία, άρα και στίς (εϋθύς έξαρχής ταξικές και όχι έξ άντανακλάσεως) πολιτικές-ιδεολογικές σχέσεις. Μέσα στο σύνολο αυτό όρίζεται μία κοινωνική τάξη στη θεωρία. Στά παραπάνω ένυπάρχει επομένως ή ιδέα ότι και ή ίδια ή διαδικασία παραγωγής δέν είναι σχέση οικονομική-τεχνική αλλά κοινωνική: μέσα σε αυτή, πού είναι διακριτή από τήν «εργασιακή διαδικασία», παρεμβαίνουν άποφασιστικά οι σχέσεις παραγωγής. Και σε τούτες είναι «ένσωματωμένες» οι σχέσεις πολιτικής-ιδεολογικής κυριαρχίας. Δέν υπάρχουν, έτσι, σχέσεις παραγωγής έξω και άνεξάρτητα από αυτές τις «μη-οικονομικές» συνιστώσες, όπως δέν υπάρχουν λχ. και (ταξικές) σχέσεις παραγωγής χωρίς κράτος. Αυτά φυσικά δέν «λέγονται» στην πρόταση του Λένιν (ύπάρχουν όμως, έδω κι εκεί, σε όλόκληρο τό έργο του).

«'Η εργατική τάξη και ό ρόλος της στη σημερινή έλληνική κοινωνία»

του Δημήτρη Σάρλη

Μελέτες Κέντρου Μαρξιστικών Έρευνών άρ. 4,
Σύγχρονη Έποχή, 1977, δεύτερη έκδοση, σ.σ. 83.

'Αντικείμενο του βιβλίου είναι ή (έλληνική, θά υπέθετε κανείς) εργατική τάξη. Και ό Ριζοσπάτης, 15.3.78, τό συνιστά ως βοήθημα για τά σχετικά σημεία τών «Θέσεων» του κόμματός του (τό όποιο, προσθέτουμε, στο πρόσφατο συνέδριό του προώθησε τό συγγραφέα σε άναπληρωματικό μέλος του Πολιτικού Γραφείου). 'Η άνάλυση του Δ. Σάρλη προσφέρει, φαίνεται, μία πρώτη στέρεη θεμελίωση για αυτή τή δεσπόζουσα πλευρά της κάθε κομμουνιστικής στρατηγικής. 'Βέβαια, τό πού βρίσκεται, τί κάνει, τί θέλει, και κυρίως ποιά είναι ή εργατική τάξη, στη θεωρητική αλλά και τή συγκεκριμένη - ιστορική της διάσταση, δέν είναι δυνατό να έξεταστεί στα πλαίσια του παρόντος: και προφανώς όχι μόνο για κάποιους υποτιθέμενους λόγους χώρου. Στόχος του σημειώματος είναι

μέσα παραγωγής, και πουλάει τήν εργατική του δύναμη στους καπιταλιστές για να έξασφαλίσει τά μέσα για τήν ύπαρξή του, παίζει ρόλο έκτελεστικού όργάνου, πληρώνεται με μισθό ή ήμερομίσθιο, και τό εισόδημά του είναι μικρό άφου οι καπιταλιστές ιδιοποιούνται τήν υπεραξία πού παράγει, στο δέ σύστημα παραγωγής συμμετέχει σαν καταπιεζόμενος και εκμεταλλεόμενος (17-18). Και, τέλος, τά «μεσαία στρώματα της πόλης» πού διαθέτουν λίγα μέσα παραγωγής ή προσφοράς υπηρεσιών, εργάζονται τά ίδια, και δέν μπορούν να ζούν άποκλειστικά από τήν εκμετάλλευση μισθωτών (18-19).

Βάλαμε προηγουμένως τή λέξη όρισμός σε εισαγωγικά όχι γιατί ή φράση του Λένιν (άπό ένα κείμενο τρέχουσας πολιτικής του 1919) δέν μπορεί να άποτελέσει όρισμό. 'Αλ-

να γνωρίζω • και γραμμάρα γνωρίζω

2. Γι' αυτό και ο Δ. Σάρλης μπορεί να την παντρεύει με τό ακόλουθο σχήμα: *

α) Το εργοστάσιο είναι χώρος αποκλειστικά για την «ύλική παραγωγή». Η διαδικασία παραγωγής αποκόπτεται από όλους τους συμφυείς προσδιορισμούς της, γίνεται σχέση τεχνική (παραγωγή = εργασία, άπασχόληση, δουλειά). Απλά προστίθεται ότι κάποιος κατέχουν (μέσα παραγωγής), και κάποιος δεν κατέχουν. Αυτές είναι οι σχέσεις παραγωγής κατά τόν συγγραφέα. Πρόκειται λοιπόν για έναν ιδιότυπο τεχνικό καταμερισμό: αρκεί όσοι «κατέχουν» να πάνουν να κατέχουν. Έδω άναδεικνύεται η καθοριστική σημασία της (τυπικής) σχέσης ατομική ιδιοκτησία για τόν μαρξισμό τού βιβλίου.

β) Η κοινωνία υπάρχει μόνο στον τίτλο, ενώ στο βιβλίο κυριαρχεί αυτή ή άπεσταγμένης μορφής επιχείρηση με τούς δύο ήθοποιούς: εκείνον πού πούλα τήν εργατική του δύναμη, και τόν μισητό εκμεταλλευτή πού τήν αγοράζει. Από τά συμβαινόντα εκεί θά εξαχθούν, τελικά, διά γραμμικών προεκτάσεων οι ταξικοί διαχωρισμοί της κοινωνίας, άφου, πάνω κάτω, κοινωνία=ένα πελώριο εργοστάσιο. Η διπλή αυτή μετατόπιση είναι ή βάση για τήν άναγωγή της κοινωνικής δομής στην «άτομική ιδιοκτησία» και, μαζί, για τή φανταστική «διαδική» εικόνα της κοινωνίας.

γ) Ο εκδηλος αυτός έμπειρισμός («θεωρητικοποίηση» τών φαινομένων) οδηγεί στην έχθρική προς τό μαρξισμό «προσωποποίηση» τών κοινωνικών σχέσεων: τήν άντικατάσταση της θεωρητικής έννοιας τάξη από τά άτομα πού τήν άπαρτίζουν. Η πανάρχαια αυτή μέθοδος μοιάζει άφοπλιστική στην άπλότητά της, και λύνει ένα σωρό προβλήματα. Γι' αυτό τό βιβλίο βρίθει παραδειγμάτων από τήν καθημερινή ζωή, πάντα στό τρίτο ένικό, άκραιο και έκλαικτικα.

δ) Δεν είναι λοιπόν να άπορεί κανείς πού ο Δ. Σάρλης άδυνατεί να άρθρώσει έστω και μία λέξη για τήν *άστική τάξη*², καιτοι το κείμενό του σφύζει από άντιαστικό μένος. Γιατί

άπλούτεστα τήν έχει άντικαταστήσει με τόν καπιταλιστή: ή τάξη θά συγκροτηθεί από όσους πληρούν τά προσόντα τού άτομικού καπιταλιστή, και από εκείνους πού βλέπει κανείς στό δρόμο και λέει μέσα του: *ά!*, *έτούτος είναι όπωσδήποτε άστός*. Άλλιώς από πού λχ. ξεφυτρώνει, με βάση τόν επιστημονικό όρισμό, ό «άστός πολιτικός ή άνώτατος λειτουργός τού άστικού κρατικού μηχανισμού» πού σημειώτεον «δέν έχει μέσα παραγωγής» (14), ή ό διευθυντής πού γίνεται άστός λόγω τού παχυλού μισθού του (12);

ε) Οι ταξικές προσθαφαίρεσεις (άτόμων) γίνονται μοιραία με τό μάτι, με έπιτόπου κριτήρια στα όποια ό συγγραφέας άρνείται τό όποιοδήποτε επιστημονικό καθεστώς (λχ. ό «τρόπος ζωής» (19) ή ή ήθικά έννοούμενη καταπίεση και εκμετάλλευση), και πού έμφανή στόχο έχουν να άποφύγουν τό παράλογο. Πράγμα άπολύτως άναγκαίο όταν, τελικά, άστός είναι ό ιδιοκτήτης τών μέσων παραγωγής, και προλετάριος, πολύ άπλά, ό μισθωτός.

στ) Και πρώτα δύο λόγια για τό λεπτότατο ζήτημα της διάκρισης πνευματική-χειρωνακτική εργασία. Η διάκριση αυτή άφορά άμεσα τίς πολιτικές-ίδεολογικές σχέσεις, και ή άναπαραγωγή της συντείνει στην διαώνισή τους. Η εργασία λχ. «διεύθυνσης» και «επιτήρησης» στον καπιταλισμό, και λαμβανόμενης ύπόψη της κυριαρχίας τού κοινωνικού στον τεχνικό καταμερισμό, διαμεσολαβεί μέσα στην παραγωγική διαδικασία, και στην ίδια τήν επιχείρηση, τή σχέση κυριαρχίας άνάμεσα σε άστική και εργατική τάξη. Και αυτό δέν γίνεται αυτοπροσώπως από τούς καπιταλιστές, αλλά από μισθωτούς όλόκληρης σχεδόν της ιεραρχικής κλίμακας. Και, εν πάση περιπτώσει, όταν οι κλασικοί τού μαρξισμού επιμένουν στη διάκριση αυτή, σίγουρο είναι ότι δέν έχουν στό νου τους τή διάκριση μυαλού-μπράτσων (πού εξάλλου ούδέποτε υπάρχει άπόλυτα).

Για τόν Δ. Σάρλη, παρ' όλα αυτά, τό πρόβλημα είναι σε έξοργιστικό βαθμό βιοφυσικό³ (κάτι σάν τήν διά-

κριση όρθια και καθιστά εργαζομένων): άποκλειστική του έννοια είναι να μετρήσει τό «ποσό» πού υπάρχει από καθεμιά σε μία δεδομένη άπασχόληση (βλ. πχ. σελ. 20). Όταν όμως λχ. οι μισθωτοί μηχανικοί, τεχνικοί κ.λπ., πού ό συγγραφέας συλλήβδην κατατάσσει στην εργατία, ζητούν να πάνει έπιτέλους ή «υποβάθμιση» της εργασίας τους, πράγμα πού τούς φέρνει σε άναμφισβήτητη σύγκρουση με τά μονοπώλια, λανθάνει στό αίτημά τους ή διεκδικήση να άποκατασταθεί στα παλιά της έπίπεδα ή διάκρισή τους (της «γνώσης») από τούς χειρώνακτες, να άποκατασταθεί ή πνευματική εργασία στην «πραγματική» της αξία. Καθώς λοιπόν τό άντιμονοπωλιακό δέν είναι φυσικά έξ όρισμού άντικαπιταλιστικό, τό αίτημα έχει πλευρές πού όχι μόνο δέν άμφισβητούν, αλλά αντίθετα επιδιώκουν να ένισχύσουν τήν ύποταγή της χειρωνακτικής εργασίας, της εργατικής τάξης. Και αυτό δέν έχει σχέση με τή συγκυρία. Για να μην πολυλογούμε: πρόκειται για αίτημα ταξικό. Ποιανής τάξης; Αυτό είναι φυσικά τό πραγματικό έρώτημα. Ο Δ. Σάρλης διάλεξε όμως να άπαντήσει άλλο: «να διαπαιδαγωγηθούν προλεταριακά στην πορεία της ταξικής πάλης...» (27).

1. Όπως άλλωστε δείχνει και ή υιοθέτηση τών αριθμών του. Βλ. τίς «θέσεις της ΚΕ τού ΚΚΕ για τό 10ο Συνέδριο τού Κόμματος», Κομπ., Γενάρης 1978, σελ. 73.

2. Και, κατ' επέκταση, τίς άστικές οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές πρακτικές, πού παραμένουν πεισματάρικα και μετά τήν εξαφάνιση τού εκμεταλλευτή. Διόλου παράξενο όταν έχει υιοθετηθεί ή έλληνορωμαϊκή εκδοχή της πάλης τών τάξεων: ή μετωπική σύγκρουση δύο στερεών σωμάτων.

3. Ο συγγραφέας θά βρήκε, φαίνεται, τόν όρισμό τού Λένιν σε κάποιο έγχειρίδιο. Άλλως θά έβλεπε, στην άρχή της επόμενης άκριβώς παραγράφου, ότι για να «καταργηθούν ολοκληρωτικά οι τάξεις... είναι άπαραίτητο να καταργηθεί... ή διάκριση χειρωνακτικά και πνευματικά εργαζομένων». «Ένα μεγάλο ξεκίνημα». Άπαντα, τόμος 29, τέταρτη άγγλ. έκδ., σελ. 421.

τα ζωριζω και γραμματα ζωριζω

ζ) Και για τελειώνουμε: από τα μέχρι τώρα φαίνεται ότι διόλου δεν απασχολεί το βιβλίο ή καιρία διάκριση παραγωγική-μή παραγωγική εργασία, παραγωγικό-μή παραγωγικό κεφάλαιο κ.λπ. Και άρα τό γεγονός ότι ή ιδιαίτερη μορφή εκμετάλλευσης πού προσιδιάζει στον καπιταλισμό, και τόν προσδιορίζει σάν τρόπο παραγωγής, είναι ή έμμεση εξαγωγή υπερεργασίας μέ τή μορφή τής υπεραξίας. Αυτό δέν οδηγεί μόνο σέ αντίφάσεις (π.χ. στον όρισμό ό κάθε καπιταλιστής ιδιοποιείται τήν υπεραξία πού παράγουν οι δικόι του εργάτες, ένω στίς σελ. 55-56 αυτό συμβαίνει αποκλειστικά στους παραγωγικούς κλάδους): αλλά και στην αυθαιρεσία ότι ανάμεσα σέ καπιταλιστή και εργάτη υπάρχει άμμεση γενετική σχέση: «*αφοϋ τό κεφάλαιο δέν μπορεί νά υπάρχει χωρίς τή μισθωτή εργασία, επόμενο είναι σέ κάθε τομέα πού διεισδύει ό καπιταλισμός νά δημιουργείται και προλεταριάτο*» (83), και «*άν λέγαμε ότι στους μή παραγωγικούς κλάδους δέν υπάρχουν προλετάριοι, θά έπρεπε νά πούμε ότι στους κλάδους αυτους δέν υπάρχουν ούτε καπιταλιστές, πράγμα πού φυσικά είναι παράλογο*» (55). Τό νά δέχεται, τέλος, ότι οι μισθωτοί διανοούμενοι εργάζονται σέ καπιταλιστικές επιχειρήσεις, μέ καπιταλιστές ιδιοκτήτες, νά άρνεϊσαι όμως τόν «*προλεταριακό χαρακτήρα*» αυτών των μισθωτών, ίσοδυναμεί μέ τόν «*παραλογισμό ότι είναι δυνατό νά υπάρχουν καπιταλιστές χωρίς προλετάριους*» (27). Όπου, λοιπόν, υπάρχει κεφαλαιοκρατής εύδοκιμεί, άντανακλαστικά, και εργατική τάξη. Και πραγματικά, στίς σελίδες 37-42 θά ταυτισθούν διά κυκλικής έναλλαγής προλετάριοι, μισθωτοί, εργάτες, εργατοϋπάλληλοι, υπάλληλοι και ήμερομισθιοι. Κατά τά άλλα, πάντως, ό Δ. Σάρλης δέν χαρίζει κάστανα: τό νά άπολυτοποιεί κανείς τό κριτήριο του μισθού «*είναι εκλεκτισμός τής χειρότερης μορφής πού οδηγεί σέ τρομερούς κοινωνιολογικούς παραλογισμούς και σέ πλήρη πολιτικό άποπροσανατολισμό*» (12).

Πού οδηγούν όλα αυτά; Άπό τους 1,45 εκ. μισθωτους του 1971

αφαιρούμε «*γύρω στίς 100.000*», και οι υπόλοιποι είναι ή εργατιά πού «*σήμερα κυμαίνεται γύρω στό 1,5 εκ., και αντιπροσωπεύει τά 46.8% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού*» (38 - 39): προλετάριοι στην Έλλάδα είναι τό 93% περίπου των μισθωτών. Τά τυχάρπαστα έπιστημονικά κριτήρια-τσόντες είναι για νά διαφυλαχθεί ή καθαρότητα τής τάξης άπό εκείνο τό 7%...

Συνοψίζοντας τά μέχρις εδώ, θά λέγαμε ότι εφόδια του Δ. Σάρλη είναι ό οικονομισμός, και άρα ή άγνόηση τής πάλης των τάξεων⁴, και ό συναφής έμπειρισμός, μέ άποτέλεσμα τήν πλήρη άδυναμία νά προσδιοριστεί ή εργατική τάξη ήδη από τό άφηρημένο επίπεδο του τρόπου παραγωγής. Γιατί έπεται και ένα άλλο επίπεδο, πολύ πιο ζόρικο: ή πολιτική.

1. Δέν άσχοληθήκαμε άσκοπα μέ τή θεωρία του Δ. Σάρλη. Ένα λοιπόν άνυπολόγιστων επιπτώσεων άποτέλεσμά τής είναι τό άκόλουθο: διαστελλοντας τήν εργατική τάξη στό έπακρο: τιμώνοντας, για τά θεωρητικά και κυρίως τά πολιτικά προβλήματα πού του δημιουργούν, τά μετέωρα «*μεσαία στρώματα*» μέ ίσόβια στέρηση του ταξικού τους δικαιώματος: και θεωρώντας, επομένως, ότι δικαίωμα λόγου σέ τούτη τή ζωή έχουν μόνο οι περίφημες δυό «*βασικές τάξεις*», άπαγόρευσε στην ούσία, ήδη από τή θεωρία, τίς «*άντιθέσεις στους κόλπους του λαού*». Μέ εξαίρεση τήν πατροπαράδοτη εργατοαγροτική (εύτυχως πάντως ή άγροτιά φθίνει), άπαγόρευσε άρα κάθε ταξική συμμαχία πού θά συγκροτείται από κοινωνικές δυνάμεις μέ διαφορετικά ένμέρει συμφέροντα. Έφαρμόζοντας έτσι τή μεθοδο τής «*βίαιης προλεταριοποίησης*», φαίνεται νά άπαιτεί από όλους σχεδόν νά υίοθετήσουν όχι μόνο τά αιτήματα αλλά και τά συμφέροντα τής εργατικής τάξης, για τόν άπλό λόγο ότι τά όρισε και ως δικά τους. Τό τί περιμένει τήν ίδια τήν εργατική τάξη είναι μιá άλλη ιστορία. Φέρνοντας όμως στό νοϋ τό μνημείο

**Μισός αιώνας
στό βιβλίο**

**ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ**

Τόμοι 8 - Δεμένοι

ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

ΤΑ ΑΠΑΝΤΑ

Τόμοι 16 - Δεμένοι

Φ. ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΗ

ΤΑ ΑΠΑΝΤΑ

Τόμοι 14 - Δεμένοι

ΟΙ ΡΩΣΟΙ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Τόμοι 17 - Δεμένοι

ΝΤΕ ΓΚΩΛ

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

Β' ΠΑΓΚ. ΠΟΛΕΜΟΥ

Τόμοι 3 - Δεμένοι

Ι.ΜΕΤΑΞΑ

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

1897 - 1940

Τόμοι 8 - Δεμένοι

ΓΚΟΒΟΣΤΗΣ

Σολωμού 5

Τηλ. 3625677

3615433

ΕΞΑΡΧΕΙΑ

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

του αντιιστορικού υλισμού «μιά ή τάξη, ένα και τό κόμμα της», μπορούμε να υποψιαστούμε τί περιμένει όσους από τους υπόλοιπους άρνούονται να συμπεριφερθούν ανάλογα με την «άντικειμενική» θέση τους (και τόν συνεπή έκφραστή της).

Τό να παραμείνει όμως ή εργατική τάξη μόνη στό προσκήνιο είναι βασική προϋπόθεση της προϋπάρχουσας σύλληψης για τή στρατηγική πού κυριαρχεί τό μαρξισμό του βιβλίου. Υπαινιχθήκαμε τί είδους ήγεμονίες αυτή ευαγγελίζεται. "Ας προχωρήσουμε λοιπόν άκόμα λίγο. Καί άς έρθουμε στην άνετη, γραμμική και άπρόσκοπη τροχιά της παγκόσμιας ιστορίας, χωρίς τίς ενοχλητικές ασυνέχειες, τίς τομές, τά παρατάγους. Πράγμα πού μäs άφορά άμεσα, άφου για να καλυφθούν οι άνάγκες αυτής της χαλκέντερης νομοτέλειας έφευρίσκειται τό μυθικό, δηλαδή άνύπαρκτο, υποκείμενο «(παγκόσμια) εργατική τάξη», πού ή γραμμική αυτή ιστορία δέν είναι παρά ή ιστορία της γραμμικής του άνδρωσης: ή εργατική τάξη (στόν ενικό) «όταν άπόκτησε τήν ιδεολογία της μέσω του επαναστατικού της κόμματος... κατέβαλε τεράστιες προσπάθειες για να τήν άφομοί-

ώσει και να τήν αναπτύξει. Σε σχετικά σύντομο ιστορικό διάστημα δημιούργησε τή δική της διάνοηση, ή οποία εκπλήρωσε με τιμή τό καθήκον της διάδοσης και της δλόπλευρης επεξεργασίας της ιδεολογίας της. Στίς άρχές του αιώνα μας... ή εργατική τάξη ήταν ιδεολογικά ώριμη να άρχισει τήν εκπλήρωση της ιστορικής άποστολής της. Αυτή τήν άλήθεια... ήρθε να επιβεβαιώσει τό 1917 ή 'Οκτωβριανή επανάσταση, και σε συνέχεια ή οικοδόμηση του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ» (81): οι πραγματικές προϋποθέσεις (άσθενέστερος κρίκος) ενός άπό τά άποφασιστικότερα γεγονότα της, πραγματικής αυτή τή φορά, παγκόσμιας ιστορίας έχουν κάνει τόπο στην άνοδικών τάσεων ιδεολογική ώριμότητα κάποιας εργατικής τάξης ενγένει.⁵ 'Η οποία και άποτελεί τό πραγματικό αντικείμενο του βιβλίου: για αυτήνής τό «ρόλο» κάνει λόγο ό τίτλος του. "Ας δοϋμε λίγο καλύτερα ποιά είναι.

2. Φθάνουμε λοιπόν σε ένα κρίσιμο σημείο, μιά και, τελικά, πολιτικά όσο δέν παίρνει είναι όλα αυτά τά ζητήματα: πρόκειται για τόν τρόπο με τόν όποιο υποβόσκει στά λεγόμενα ή Σοβιετική "Ενωση.⁶ 'Η

άναφορά δέν είναι άθέμιτη: είναι ό μόνος τρόπος να καταλάβουμε τί πραγματικά λέει τό βιβλίο.

Μιλήσαμε λοιπόν για τήν ενιαία, όμοούσια και άδιαίρετη παγκόσμια εργατική τάξη: αν προσθέσουμε έδώ ότι τήν ιστορία κινεί ή σύγκρουση διεθνικών στρατοπέδων⁷, οδηγούμαστε άπευθείας σε μιά πολύ συγκεκριμένη έκδοχή κομμουνιστικής στρατηγικής πού άνθησε (χωρίς όμως καρπούς) τίς προηγούμενες δεκαετίες, και τήν όποία εξακολουθούν και σήμερα να διατηρούν εν ζωή, επίμονα και σε πείσμα της προΐστορίας της, πολλά κομμουνιστικά κόμματα. Σύμφωνα με τήν ξεπερασμένη πιά⁸ προμετωπίδα «τό ΚΚΕ είναι τό ελληνικό τμήμα της Διεθνούς», ή στρατηγική αυτή έχει κατ' άντιστοιχία κεντρικό της άξονα τήν ελληνική, όπως και κάθε άλλη εργατική τάξη, ως ελληνικό «τμήμα» (για να μην πούμε παράρτημα) της παγκόσμιας. Μέσα λοιπόν στα μονοκόμματα αυτά προτσές, πρωτοπόρα δύναμη και έλέω ύπαρκτου σοσιαλισμού ήγέτης σε αυτή τήν πανστρατιά είναι ή Σοβιετική "Ενωση, ή έστω ή «εργατική τάξη» της: ή ένλόγω στρατηγική βλέπει τήν επανάσταση και τό σοσιαλισμό να πραγματώνεται μόνο διαμέσου αυτής της δύναμης, είτε άπευθείας, είτε εξ επαγωγής (τό ίδιο συμβαίνει, θά προσθέσουμε, και με τήν άπόκρουση της «άντεπανάστασης», όπως διαπίστωσε στό πετσί του τό τσεχοσλοβάκικο κλιμάκιο της παγκόσμιας εργατικής τάξης).

Και για του λόγου τό άληθές θά ανατρέξουμε, συμπληρωματικά, στό παλιότερο βιβλίο του Δ. Σάρλη πού ήδη αναφέραμε: «τό συμφέρον της παγκόσμιας επανάστασης άπαιτεί ή βοήθεια και ή ύποστήριξη του παγκόσμιου κινήματος να στρέφεται πρώτα άπ' όλα προς δύο κατευθύνσεις: α) προς τήν κάθε φορά κύρια δύναμη του κινήματος αυτού, ή όποία παίζει, άπό κάθε άποψη, πρωτοποριακό ρόλο, σηκώνει τό κύριο βάρος του άγώνα με τό διεθνές κεφάλαιο (ό άντίπαλος)...», και συγκεκριμένα πιά, «σήμερα ή άρχή αυτή σημαίνει ότι όλα τά ΚΚ και όλα τά τμήματα του ενιαίου παγκόσμιου επαναστατικού προτσές όφεί-

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΚΕΔΡΟΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΤΖΙΑΣ

• **ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ**
Μυθιστόρημα, Β' έκδοση

• **Ο ΕΩΣΦΟΡΟΣ**
Μυθιστόρημα

• **Ο ΓΕΝΝΑΙΟΣ ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ**
Μυθιστόρημα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ
Πανεπιστημίου 44 - Τηλ. 3615.783

και γραμματα γνωρίζω • και γραμμα

λουν με την πολιτική τους να συμβάλουν στο συνεχές δυνάμωμα του παγκόσμιου σοσιαλιστικού συστήματος και της πρώτης χώρας του, της ΕΣΣΔ...»⁹

Ένιαίο όμως τό προτσές, ενιαία πρέπει να είναι και η βούληση του ενιαίου υποκειμένου του, όπως μάς λέει η ακόλουθη αμίμητη επεξήγηση: «Βέβαια, τά σημερινά διεθνή σώματα των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων τυπικά δέν λειτουργούν με βάση την αρχή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού... Όπως, όμως, βγαίνει από τή σύγχρονη μαρξιστική-λενινιστική αντίληψη... τό γεγονός ότι εδώ τυπικά δέν ισχύει ό δημοκρατικός συγκεντρωτισμός σε καμιά περίπτωση δέν σημαίνει ότι παύει να ισχύει ή αρχή της διεθνούς προλεταριακής αυτοπειθαρχίας, ότι τό κάθε ΚΚ δέν έχει τήν ήθική και πολιτική υπαχώρηση, με τήν ίδια τή θέλησή του, να υπολογίζει τή γενική γραμμή του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος, ακόμα και στην περίπτωση που ή γραμμή αυτή δέν είναι αποτέλεσμα όμοφωνίας. Αντίθετα, τήν έχει και μάλιστα σε μεγαλύτερο από πριν βαθμό».¹⁰ Και επειδή ίσως παραμένουν αμφιβολίες περί του τί ακριβώς σημαίνει «να υπολογίζει», εξηγούμε: στην υποθετική περίπτωση που «για ένα μικρό διάστημα τά προσωρινά συμφέροντα του ελληνικού κινήματος δέν θά συμπίπτουν απόλυτα» με του διεθνούς, «ό κάθε αληθινός διεθνιστής θά πρέπει να υποτάξει τά πρόσκαιρα συμφέροντα του ελληνικού κινήματος στα συμφέροντα του διεθνούς». Ό λαός όμως πώς θά τό πάρει; Σκόπιμο είναι, λοιπόν, «σύγχρονα να εξηγήσει στον ελληνικό λαό ότι ή πράξη αυτή ανταποκρίνεται και στα ζωτικά μελλοντικά συμφέροντα της ίδιας της χώρας του»¹¹: ότι αυτών έσονται αί βασιλείαι των ουρανών...

Φτάσαμε τόσο μακριά (όχι και τόσο: τά πάντα υπάρχουν, σε λανθάνουσα κατάσταση έστω, σε κάθε εκδήλωση αυτού του ιδεολογικού λόγου) για να δείξουμε που οδηγούν τούς θρησκόληπτους οί μεταφυσικές των παγκοσμίων και ενιαίων εργατικών τάξεων, κοινωνικών γίνεσθαι, επαναστατικών προτσές κ.λπ. Ή ακριβέστερα: από που προ-

έρχονται. Και αυτός είναι ό βασικός λόγος που δέν μπορεί παρά να περιπαίζεται επιδεικτικά ή ιστορικά ανεπανάλητη ιδιαιτερότητα της κάθε χώρας.

3. Για να έρθουμε λοιπόν στο ζουμί. Οί διάφορες οίκουμενικές νομοτέλειες κρύβουν ότι οί τάξεις στους τρόπους παραγωγής, δηλαδή στη θεωρία, υπάρχουν μόνο εκεί και πουθενά άλλου. Και ότι αυτό που υπάρχει, οί πραγματικές τάξεις με σάρκα και όστά, συγκροτούνται «ξεροκέφαλα» με έναν πρωτότυπο πάντα τρόπο, και σε έναν συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό. Πού κι αυτός βέβαια, δέν είναι πρακτική εφαρμογή της δοσοληψίας έγω πουλώ κι έσυ αγοράζεις τήν εργατική μου δύναμη, αλλά ιστορικοποιημένη απόληξη δεκαετιών και εκατονηταετιών πάλης των τάξεων. Τήν όποια άγνοει, όχι μόνο ως έννοια αλλά και ως υλικότατη πραγματικότητα, όποιος μένει στίς ανώτατες βαθμίδες μιάς (έστω και σωστής) θεωρίας, και επιχειρεί από κεί, απλώς με τό να μάσει κάποια νούμερα — και ό Δ. Σάρλης κάνει αυτό και μόνο αυτό —, να ύπαινηχθεί

στρατηγικές και να προβάλλει ταξικές αναλύσεις. Βέβαια θά περισσέψουν οί διαβεβαιώσεις για «τούς διεθνείς δεσμούς» της εργατικής μας τάξης και τήν άνοδο «του βαθμού συνδικαλιστικής και πολιτικής δράσής της», για τό ότι «συγκεντρώνει σε μεγαλύτερο βαθμό από πριν τά αντικειμενικά προσόντα του ήγέτη» (46 — 48) και «γίνεται όλο και πιο ικανή να εκπληρώσει τήν μεγάλη άποστολή που της έχει αναθέσει ή ιστορία» (53).

Μόνο που από τόν άνάπηρο αυτόν εργατισμό λάμπει διά της άπουσίας του ακριβώς τό περί ού ό λόγος: τό ιστορικό υποκείμενο ελληνική εργατική τάξη. Δηλαδή ή «συγκεκριμένη άτομικότητα» της. Για να μιλήσουμε λοιπόν με τόν μόνο έδω δυνατό τρόπο, εμπειρικά, να μερικά σκόρπια έρωτήματα: μπορεί ό Δ. Σάρλης να όρίζει τήν εργατική τάξη της Ελλάδας (άν και, φρονίμως ποιών, τήν άφησε σκέτη στον τίτλο) χωρίς να νοιάζεται για τό πρόβλημα της ταξικής κινητικότητας στη χώρα μας; Έκατσε να δει πόσοι «περνούν» στην εργατική τάξη σε διάστημα πχ. μιάς γενιάς, και πόσοι αντίστροφα «περνούν» από αυτή σε άλλο ταξικό καθεστώς; Να συγκρίνει τά αποτελέσματα με χώρες που ή

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΚΕΔΡΟΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΦΡΑΓΚΙΑΣ

• ΛΟΙΜΟΣ

Μυθιστόρημα, Β' έκδοση

• ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΣΠΙΤΙΑ

Μυθιστόρημα, Β' έκδοση

• Η ΚΑΓΚΕΛΟΠΟΡΤΑ

Μυθιστόρημα, Γ' έκδοση

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ

Πανεπιστημίου 44 - Τηλ. 3615.783

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

Εργατική τάξη δέν είναι στά μυαλά τών ευφάνταστων αλλά μέσα στά εργοστάσια κάπου τό μισό του ενεργού πληθυσμού; Και νά δει και εκεί πόσοι γεννιούνται και πεθαίνουν εργάτες, και πόσων τά παιδιά ακολουθούν τή μοίρα τών γονιών τους; Σκέφτηκε, μήπως, γιατί τό ποσοστό εργατικής, και γενικότερα λαϊκής, προέλευσης ατόμων πού σπουδάζουν στή χώρα μας είναι τόσο ψηλότερο απ' ό,τι στίς προηγμένες χώρες του καπιταλισμού, όπου παρ' όλα αυτά ή «επιστημονικοτεχνική επανάσταση» προελαύνει ασυγκράτητη; Και αναρωτήθηκε μήπως αυτό έχει καμιά σχέση μέ τίς ταξικές «άσάφειες» πού παρατηρούνται εδώ; Έκατσε νά ψάξει τί λογιής πράγμα είναι αυτός ό «μικροαστισμός», για τόν όποιο όλοι μιλάμε, εκτός από «ιδέες» πού κάνουν θραύση μόνο και μόνο γιατί μās τίς κληροδότησαν οί παπούδες μας ή επειδή τίς λανσάρει ή άρχουσα τάξη για νά μās πλανέψει;

Και, αφού οί τάξεις συγκροτούνται μόνο μέσα στήν πάλη τους, ενδιαφέρθηκε νά δει τί μορφές πήρε αυτή στόν τόπο μας και πώς τίς συγκρότησε; Έκατσε νά ψάξει τό χαρακτήρα του εργατικού μας κινήματος, και του λαϊκού, νά δει πού και πόσο χωρίζονται, πόσο «εργατικά» και πόσο «λαϊκά» είναι; Ενδιαφέρθηκε αυτός πού ισχυρίζεται ότι «ή εργατική τάξη συνδέεται μέ τή μεγάλη παραγωγή στήν όποία ανήκει τό μέλλον», νά δει ποιά τμήματά της αποτέλεσαν επί δεκαετίες τήν άδιαμφισβήτητη πρωτοπορία της, νά αναζητήσει αίτια αλλά και επιπτώσεις; Νά αναρωτηθεί μήπως υπάρχει καμιά διαφορά πού τό ρόλο αυτό εδώ έπαιξαν, από γεννησιμιού της μέχρι χτές, λχ. οί οικοδόμοι (μιά μερίδα πού δέν θα λέγαμε άκριβώς ότι «ή ίδια ή θέση της στήν παραγωγή» τήν κάνει νά διακρίνεται για τήν πειθαρχία της και τήν αγωνιστική σταθερότητά της), ενώ αυτοί πού ήδη από τά τέλη του περασμένου αιώνα

ξεσηκώνονταν άλλοι ήταν οί ύφαντουργοί του Μάντσεστερ, του Λότζ ή τής Λυών; Και νά καταλάβει από δω ότι δέν είναι ιδιαίτερα θεμιτό νά μαστορεύουμε μέ άνύπαρκτες κατηγορίες του τύπου εργατική τάξη ενγένει ως άποκλειστικά εργαλεία ταξικής ανάλυσης και κομμουνιστικής στρατηγικής;

Έκατσε νά σκεφτεί ότι μετά από τούς τροχιοδρομικούς, τούς οικοδόμους και τούς ταχυδρομικούς, σήμερα άρχίζει μιά φάση πού τό βιομηχανικό και τό εργοστασιακό προλεταριάτο παίρνει, όπως φαίνεται, τά ήνία, χωρίς όμως νά τό αποδοσει στή μεταφυσική τών μέ ή χωρίς άλματα ποσοτικών και ποιοτικών μεταβολών και βελτιώσεων, αλλά στίς ριζικές ανακατατάξεις πού δείχνει νά περνά ό ελληνικός καπιταλισμός; Νά δει πού, πώς, σε ποιο βαθμό και μέ τί επιπτώσεις οί νέες αυτές σχέσεις, οί ιδιαίτεροι τύποι όργάνωσης και πάλης πού γεννιούνται, παντρεύονται ή δέν παντρεύονται μέ τήν εργατική μας παράδοση; Και για νά σταματήσουμε: μπήκε στόν κόπο νά σκεφτεί ότι τό άν κάποιος ανήκουν στήν εργατική τάξη δέν μπορεί νά έχει άποκλειστική αναφορά του τό άν κάποτε πέρασαν ένα διάστημα της ζωής τους σε έπάγγελμα πού μπορεί νά χαρακτηριστεί «εργατικό», λές και τό ζήτημα του ταξικού προσδιορισμού (και άρα τής ταξικής πρακτικής) είναι άπλως ζήτημα άμπαρίζας; Και νά αναρωτηθεί τότε τί σημαίνει πού οί περισσότεροι εργάτες λχ. στά μεταλλεία είναι ταυτόχρονα και άγρότες, ή πού ένας άφάνταστα μεγάλος αριθμός ανθρώπων περνάει εδώ μέ χαρακτηριστική εύκολία από τό εργοστάσιο στο ταξί, από τό γιαπί στο πρακτορείο προπό, από τή φάμπρικα στο σουβλατζίδικο, πάει στή Γερμανία, γυρίζει στο χωριό του, άνοίγει νεωτερισμούς ή ψιλικά, πέφτει έξω, και ξαναγυρίζει στο εργοστάσιο; Όλοι αυτοί εργατιά και προλεταριάτο, μόνο πού τούς λείπει κάπως ή ταξική «διαπαιδαγώγηση», και δυσκολεύονται νά καταλάβουν τήν πραγματική (:) τους θέση;

Μοιραίο είναι πού ό Δ. Σάρλης και ή θεωρία του ουδέποτε ένδια-

Μέ τήν εύκαιρία του έορτασμού τών 2.300 χρόνων από τό θάνατο του ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ, οί εκδόσεις ποιότητας Δ. Ν. Παπαδήμα, υπενθυμίζουν στο έλληνικό αναγνωστικό κοινό, τίς μοναδικές εργασίες-βιβλία του διαπρεπούς φιλόλογου Κ. Δ. Γεωργούλη:

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ,
Πρώτη Φιλοσοφία
2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ,
Φυσική Άκρόασις
3. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ
ό Σταγειρίτης

* Εκδόσεις ποιότητας
Εκδόσεις Δ. Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΑ
Ίπποκράτους 23, τηλ. 3627318, Αθήνα.

Συμ. Ακόμη, υπενθυμίζουν τό ειδικό τεύχος-αφιέρωμα τής «Ελληνικής Δημιουργίας» στόν Αριστοτέλη. Σάς ενδιαφέρει.

τα γιωριζω και γραμμαρα γιωριζω

φέρθηκαν. Ἐφοῦ οὔτε γιὰ τὴν ἐργατική τάξη μιλοῦν, οὔτε γιὰ τὸ ρόλο της, οὔτε γιὰ τὴν ἑλληνική κοινωνία. Ἐπλῶς «θεωρητικοποιοῦν» καὶ «πολιτικοποιοῦν» τὴν ιδεολογία τους.

Γιώργος Καρρῶς

4. Ἐνδεικτικά: «ὁ ἐπιστημονικός σοσιαλισμός καὶ ἡ προλεταριακὴ ιδεολογία ἤρθαν στὴν ἐργατικὴ τάξη πραγματικά ἀπ' ἐξῆς». Ὅμως «ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ ἐργατικὴ τάξη ἀπόκτησε μιὰ φορὰ τὴν ἰδιολογία της, δὲν ὑπάρχει λόγος καὶ δὲν μπορεῖ νὰ συνεχίσει νὰ τὴν ζαναποκτάει. Ἡ κοινὴ λογικὴ λέει ὅτι ὅταν ἕνας ἔχει κάτι, δὲν τὸ χρειάζεται νὰ τὸ ζαναποκτήσει, γιατί ἀπλοῦσταται τὸ ἔχει» (80—81).

5. Ἐπανάσταση ἀυστοχῶς δὲν βλέπουμε σήμερα στὶς καπιταλιστικὲς χώρες, παρ' ὅλο ποὺ ἐκεῖ ἡ ἐργατικὴ τάξη (πάλι στὸν ἐνικό)

«ἔχει τὰ ἀπὸ καιρὸ ἔθρμη κομμουνιστικὰ κόμματα της, καὶ τὴ συνεχῶς ἀναπτυσσόμενη ποσοτικὰ καὶ ποιοτικὰ διάνοσή της» (82). Ὅταν ἡ νομοτέλεια συνωφρονῶνται γίνεται μοιρολατρία.

6. Ὅμως καὶ ἄλλες οἱ ἄλλες παραδόχες τοῦ συγγραφέα ἔχουν ἀρρηκτὴ σχέση με αὐτὴ τὴ «διεθνοποίηση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς», ἀφοῦ ἡ ὅποια ἀμφισβήτησή τους θὰ ἔθετε ἐν ἀμφιβόλῳ τὰ περί σοσιαλισμοῦ αὐταπόδεικτα. Παράδειγμα: στὶς ἀνατολικὲς χώρες ἔχει καταργηθεῖ ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, πράγμα ταυτόσημο με τὴν ἐξαφάνιση τοῦ καπιταλιστῆ: «στὶς χώρες αὐτὲς δὲν ὑπάρχουν καπιταλιστὲς καὶ, συνεπῶς, δὲν εἶναι δυνατό νὰ ὑπάρχουν προλετάριοι» (59). Ὑπάρχουν μόνο ἐργάτες — «ὑπάρχουν μόνο ἐργάτες στὴν πατρίδα μας» (Χρυσιστόφ) — ποὺ ἀμοιβόνται ὅλοι με μισθό, ἐξοῦ καὶ μισθοτὸς = ἐργάτης. Καθὼς μάλιστα τὰ περί «ἐκτελεστικῶν ὀργάνων», «ἡγετικῆς θέσης» κ.λπ. εἶναι κατηγορίες θεωρητικὰ καὶ πολιτικὰ ἀνυπόστατες, αὐτονόητο δὲν εἶναι ποὺ «ὅταν λέμε ἐργατικὴ τάξη τὸν σοσιαλιστικῶν χωρῶν ἐννοοῦμε τὸ σύνολο τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἐργάζονται με μισθό, κατέχουν ἡγετικὴ θέση στὴν κοινωνία, καὶ εἶναι μαζί με ὅλο τὸ λαὸ ἰδιοκτῆτες τῶν μέσων παραγωγῆς» (58):

Πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση λειτουργεῖ ἡ ἀντικατάσταση τῆς κοινωνίας ἀπὸ τὸ ἐργαστάσιο με τὸν ἀποκλεισμό κάθε ἄλλης στιγμῆς, π.χ. τοῦ κράτους ἢ ἀναδίκῃ εἰκόνα τῆς κοινωνίας ἢ ἀγνόηση τῆς διάκρισης πνευματικῆ — χειρωνακτικῆ ἐργασίας, τοῦ ζητήματος τῆς ὑπεραξίας, καὶ ἄρα τοῦ ποιοῦ τῆ διαθέτου κ.λπ. Με ἀπὸ λόγια: τὰ πάντα.

7. «Τὸ παγκόσμιο ἐπαναστατικὸ προτσές στὶς μέρες μας ζετιλεῖται τόσο μέσα στὶς καπιταλιστικὲς χώρες, ὅσο καὶ στὸ διεθνὸ στίβο μὲ τὴ μορφή τῆς πάλης ἀνάμεσα στὰ δύο ἀντίθετα παγκόσμια κοινωνικὰ συστήματα». Δ. Σάρλη, «Ὁ προλεταριακὸς διεθνισμὸς καὶ οἱ ἠγῆτες τῆς διετίας ἀπορρωτιστικῆς ὁμάδας», Σύγχρονη Ἐποχὴ, 1975, σελ. 13.

8. Ὅχι καὶ τόσο. Ἀφοῦ ὁ συγγραφέας μπορεῖ ἀνευλόγητα νὰ μιλάει ἀκόμα καὶ σήμερα γιὰ τὰ «ἔθνη καὶ τμήματα τοῦ διεθνoῦς ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος», τὸ ἴδιο, σελ. 29.

9. Τὸ ἴδιο, σελ. 16 — 17.

10. Τὸ ἴδιο, σελ. 34.

11. Τὸ ἴδιο, σελ. 54 — 55.

Τὸ περιοδικό
ἀντί
κάθε δεῦτερο Σάββατο
σᾶς ἐνημερώνει γιὰ:

τά ἑλληνικά
πολιτικά πράγματα
τίς τάσεις
στό χώρο τῆς Ἀριστε-
ρᾶς
τά διεθνή θέματα
τὴν πνευματικὴ
ζωὴ τοῦ τόπου

●

ἀντί
ἀποκαλυπτικό
ἐπίκαιρο
ἀντικειμενικό

Η ΑΥΓΗ
κάθε πρωΐ
• ζωντανὴ ἐνημέρωση
• ἀδέσμευτη ἐρευνα • ἐλευθέρη κριτικὴ

Η ΑΥΓΗ
κάθε Κυριακὴ
16 σελίδες
• με πλούσιο περιεχόμενο
• με νέο ἐπιτελεῖο συνεργατῶν

Η ΑΥΓΗ
στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς πάλης
γιὰ τὴ δημοκρατία καὶ τὴν ἀνεξαρτησία
τῆς Χώρας
γιὰ τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἀνανέωση
τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος

**ἀγοράσετε
διαδίδετε
τὴν
ΑΥΓΗ**

και γραμματα γνωριζω • και γραμμα

'Ηθική και Κοινωνία

'Εβδομάδα μαρξιστικής σκέψης

Κέντρο Μαρξιστικών 'Ερευνών και Μελετών της Γαλλίας
μεταφ.: Πέτρος Πεντελίκος, «Μνήμη» '78, σσ.: 229.

'Αντικουλτούρα

'Η δημιουργία μιᾶς διαφορετικής κοινωνίας,

μεταφ.: Ρέτης Δορίζα, έκδ. 'Ερμείας, 'Αθήνα 1975, σσ. 221.

'Η παράλληλη παρουσίαση των δύο παραπάνω βιβλίων για πολλούς δεν θά πρέπει να θεωρείται αυτονόητη. Τό καθένα εκφράζει τόν — ἄς τό ποῦμε πολύ γενικά — κοινωνικό και πολιτιστικό προβληματισμό δύο παράλληλων μέν, ἀλλά τόσο κυριολεκτικά παράλληλων, δρόμων, ὥστε τελικά νά μήν συναντιοῦνται, κι ἄς κατευθύνονται πρὸς τόν ἴδιο στόχο, τό ἴδιο ὄραμα: τήν σοσιαλιστική ἢ επαναστατική ἀλλαγὴ τῶν καπιταλιστικῶν κοινωνιῶν. Καί ἡ ἀφετηρία τους ξεκινᾷ ἀπό παρόμοιες διαπιστώσεις: ὅτι αὐτές οἱ κοινωνίες εἶναι ἐκμεταλλεύτριες τῶν πολλῶν, ἄθλιες, ἀβίωτες.

Ἄς μὴν ξεχνᾶμε, βέβαια, πὼς τὰ κομμουνιστικά κόμματα, μέχρι πρόσφατα, δέν ἀντιμετώπιζαν τὰ προβλήματα κουλτούρας καί ἠθικῆς, δηλαδή τὰ προβλήματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, παρά μέσω τῆς Πολιτικῆς. Τ' ἀποσιώπησαν δηλαδή ὡς ἰδιότυπα προβλήματα κι ἄφησαν τόν κόσμο τους νά βολοδέρνει ἀνάμεσα σέ μιὰ ἀγωνιστική ζωὴ ἡρωϊκῶν θυσιῶν καί μιὰ ἠθική καί καθημερινή πρακτική στήν ὁποία δέν εἶχαν ἐπενδύσει κάποια κοσμοθεωρία ρήξης σέ σχέση μέ τὰ πρότυπα τῆς ἰσχύουσας κοινωνίας. Ὁ κομμουνιστής αἰσθανόταν καί ἦταν περιθωριακός, ἱερομάρτυρας πού ἀπαρνιόταν τὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς. 'Η ἀποσταλινοποίηση ἔχρισε ἔλα αὐτά ὡς «δογματικά» πρὸς ὄφελος κάποιου 'Ανθρωπισμοῦ, πού ἐπιτέλους ἔδινε στόν κα-

θένα τό δικαίωμα νά ἀπολαμβάνει στό ἀτομικό ἐπίπεδο (ἰδιωτική, ἐπαγγελματική ζωὴ κ.λπ.) τ' ἀγαθὰ τῆς ἀστικής εὐτυχίας. Πολύ περιληπτικά καί κάπως ἐξαγγελτικά ὅλα τὰ παραπάνω. Δέν λέγονται ὅμως γιὰ νά ἀναπτύξουν κάποιες ἀπόψεις ἢ γιὰ νά ἐπεξεργαστοῦν κάποια ἱστορική ἀνάλυση, ἀλλά ἀπλῶς γιὰ νά ἐγκαλέσουν ἕνα εὐρύ πλαίσιο παραστάσεων καί ἀναφορῶν, μέσα ἀπό τό ὁποῖο γίνεται ἀνάγλυψη ἢ σημασία πού ἔχουν διαβήματα σάν ἐτοῦτο τοῦ Κέντρου Μαρξιστικῶν 'Ερευνῶν καί Μελετῶν τῆς Γαλλίας.

Καί στό σημεῖο αὐτό παρεμβάλλεται τό ἄλλο βιβλίο, ἢ «'Αντικουλτούρα». 'Η ἀνῆθηση κινήματων ἀμφισβήτησης τῶν καθιερωμένων πολιτικῶν δομῶν ὀργάνωσης τοῦ 'Αριστεροῦ κινήματος τίς τελευταῖες δεκαετίες (ἀριστεριστικές ὀργανώσεις, χίπιδες κ.λπ.), στάθηκε, νομίζω, ἕνας ἀπό τούς βασικούς παράγοντες πού ὤθησε τὰ ΚΚ πρὸς μιὰ θεματική προβληματισμῶν, παρόμοιων μ' αὐτὰ πού ἀναγράφονται στό ἐξώφυλλο τῆς «'Ηθικῆς καί Κοινωνίας». Ζητήματα, πού ἂν τὰ τελευταῖα τὰ ἐπεξεργαστοῦν καί ἀντιμετωπίσουν μέ συνέπεια, θά ἔχουν τεράστια ἐπίδραση καί στήν πολιτική πρακτική τους. 'Ἢδη μποροῦμε νά μιλάμε γιὰ μερικά τέτοια γεγονότα:

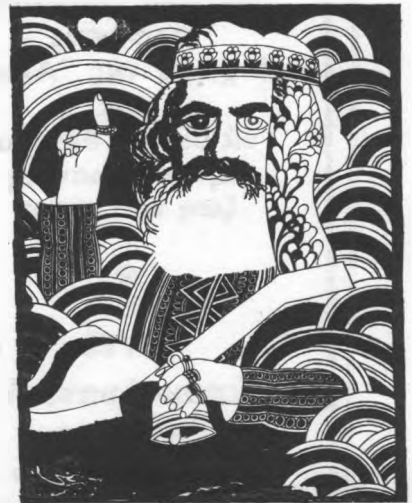
«Περισσότερα: περισσότερα ἀγαθὰ, μεγαλύτερη περιουσία, περισσότερα

χρήματα, περισσότερα ἀπόλα — κι ὅμως δέν εἶναι πιά αὐτὴ ἡ ἀπαιτησή μας».

Αὐτὴ εἶναι ἡ φράση μέ τήν ὁποία ἀνοίγει ἡ εἰσαγωγή τῆς ὁμάδας συντακτῶν τῆς «'Αντικουλτούρας» (σ. 7).

Καί οἱ Γάλλοι κομμουνιστές: «Καί τέλος, δέν μπορεῖ κανεὶς νά μᾶς πείσει πλέον, πὼς τό προϊόν ἀνταποκρίνεται στίς ἀνάγκες μας, ἀλλά πὼς ἔχει γίνει ἕνα σύμβολο, σύμβολο πλοῦτου ἢ ὑπόληψης. "Ὅλα τούτα, δέν κάνουν τήν εὐτυχία» («'Ηθική», σ. 29).

Πρόκειται γι' αὐτό πού συνοπτικά ὀνομάζεται ἢ «μοντέρνα ἀθλιότητα». 'Η συνειδητοποίηση ὅτι ἡ ἀνάπτυξη στίς σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες εἶναι παγιδευμένη στόν καταναλωτικό μηχανισμό, ὁ ὁποῖος δέν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά σπρώχνει σ' ὅλο καί περισσότερη δουλιὰ μέ σκοπό τήν ἱκανοποίηση ὅλο καί περισσότερων καταναλωτικῶν ἀναγκῶν, ἔφερε τήν ἀμφισβήτηση ὄχι μόνο τῆς ποιότητας ζωῆς, ἀλλά καί τῆς ἴδιας τῆς δουλιᾶς. 'Η ἀμφισβήτηση τῆς δουλιᾶς, δηλαδή τῆς αὐτονομία κυριότερης δραστηριότητας τοῦ πολίτη, δέν μπορεῖ παρά νά δημιουργήσει νευραλγικά κοινωνικά καί πολιτιστικά προβλήματα καί συγκρούσεις. Οἱ ἐπιλογές συμπεριφορᾶς

τα ζωριζω • και γραμματα ζωριζω

πού υπαγορεύουν βιώματα και απόψεις αυτού του χαρακτήρα (επιγραμματικά διατύπωσε τό φαινόμενο ο Μάρξ με τήν πρόταση: «Στό καπιταλιστικό καθεστώς ή παραγωγή δημιουργεί ένα αντικείμενο γιά τό υποκείμενο, αλλά άκόμα και ένα υποκείμενο γιά τό αντικείμενο»), δέν είναι επιλογές ούτε αυτόνοτες ούτε ακίνδυνες. Τά κοινόβια, ή αυτάρκης παραγωγή των άπαραίτητων γιά τή διαβίωση προϊόντων, τά ελεύθερα πανεπιστήμια (όπως π.χ. αυτά πού περιγράφονται στην «*Αντικουλτούρα*» σσ. 155 - 216), ή οι απόψεις όπως αυτή του Ζώρζ Μονταρόν ότι «ή χειρωνακτική δουλιά δέν είναι μόνο καλή καθεαυτή, είναι πηγή πλούτου, στοιχείο κουλτούρας γιά κείνον πού τήν κάνει» (*ΗΘ* σ. 73), έμπειριέχουν πολλά στοιχεία άναχωρητισμού, περιθωρίου, έξιδανικευσης κάποιου παραδείσιου προβιομηχανικού παρελθόντος. Τό ζήτημα όμως είναι νέο, και τό ότι τέθηκε και τίθεται πλέον και από κινήματα «παλαιά», επιβεβλημένα και «άναγνωρισμένα», όπως τά ΚΚ Ευρώπης, έγγυθται μελλοντικούς πειραματισμούς, αντιφάσεις, συγκρούσεις. Τί περισσότερο νά ζητάμε σήμερα, μέ τά εκατομμύρια τριάρια και Φιάτ γύρω μας και στά μυαλά μας;

Μιά και παρουσιάζω τά παραπάνω βιβλία περισσότερο γιά νά έρεθίσω τούς άναγνώστες νά τά διαβάσουν και τά δύο, θά μιλήσω και παρακάτω ένδεικτικά γιά όρισμένα θέματα πού θίγουν.

Η «*Ηθική και Κοινωνία*» δημοσιεύει τίς εισηγήσεις και παρεμβάσεις πού άκούστηκαν στην Έβδομάδα Μαρξιστικής Σκέψης. Τήν Έβδομάδα, είχαν πραγματοποιηθεί πέντε χωριστές εκδηλώσεις — βραδύς μέ τά έξής θέματα: I. Δουλιά και Καθημερινή Ζωή. II. Σεξουαλική ζωή και προβλήματα τής οικογενείας. III. Γιατί ή Κουλτούρα; IV. Η θέση των επιστημόνων στην κοινωνία. V. Υπάρχει επαναστατική ήθική;

Οί τίτλοι είναι δηλωτικοί γιά τό εύρος και τό είδος του προβληματισμού πού άρχισε στό ΓΚΚ.

Ο τόμος «*Αντικουλτούρα*» άποτελείται από σειρά επώνυμων άρ-

θρων: τρία του Joseph Berke (*Η δημιουργία μιας διαφορετικής κοινωνίας, Επίσκεψη στό Κοινόβιο I, Τό Έλεύθερο Πανεπιστήμιο τής Νέας Υόρκης*), καθώς και τά έξής: του R.G. Davis, *Πολιτιστική Έπανάσταση Η.Π.Α. 1968*, John Gerassi, *Έπανάσταση στον τρόπο τής ζωής*, Julian Beck, *Χρήμα - σέξ - Θέατρο*, Roberta Elizey, *Ίδρόντας ένα Άντι-Πανεπιστήμιο*, Auge R. Nielsen, *Η δημιουργία του κόσμου κατ' εικόνα μου*, και τέλος των Stephen Dwsokin - Simon Hartog, *Νέος Κινηματογράφος*. Άρθρα γραμμένα σε ύφος και δομή κουβέντας, γεμάτα εικόνες, παραδείγματα, έξομολογήσεις, μέ τήν άνεση και τήν οικειότητα του είδους πού δέν έχει τό μέλημα τής επιστημονικής αúστηρότητας. Στοιχεία πού, συγκρίνοντάς τα μέ τήν ύφολογική έντύπωση πού παρέχουν τά κείμενα των Γάλλων μαρξιστών, σε υποψιάζουν γιά μιάν άλλη παράδοση πολιτισμού και κινήματος. Δέν νοιάζεται κανείς γιά τήν όρθολογιστική όργάνωση των συλλογισμών του, τήν τεκμηρίωση των μαρξιστικών — επαναστατικών άπόψεών του. Υπάρχει μιά πλευρά πού δίνει τήν έντύπωση τής τάμπουλα ράζα σε σχέση μέ τόν ευρωπαϊκό θεωρητικό προβληματισμό. Λόγου χάρι ή ο Μάρξ ή ο Λένιν περνάνε κατηγορούμενοι και συνήγοροι μέ τήν ίδια άνεση πού άναφέρεται τό όνομα του Σπύρο Άγκνιου... Υπάρχει μιά άφέλεια συμπαθητική, άν σκεφτεί κανείς πώς παρόμοιες κουβέντες στον ευρωπαϊκό χώρο τής Άριστερής ζυγίζονται μέ τόνους τσιτάτα και ταξινομούνται μέ άλλους τόσους πολιτικούς όρους και χαρακτηρισμούς.

Φυσικά, τά πράγματα δέν είναι έτσι απλά, κι άν, όπως είπαμε στην άρχή άρχή, οι δύο αυτές τάσεις του άριστερου κινήματος όχι μόνο δέν συναντιούνται, αλλά συνήθως δρούν άντιθετικά (έκτός περιπτώσεων άναγκαστικής προσέγγισης λόγω συσχετισμού των δυνάμεων, όπως πχ. στον γαλλικό Μάη ή μέ τίς φεμινίστριες στην Ίταλία), αυτό όφείλεται σε βασικές και άσυμβίβαστες

πολιτικές και όργανωτικές επιλογές του κάθε τμήματος. Η λενινιστική όργάνωση, ή παρέμβαση στό επίπεδο κυβερνητικής πολιτικής, οι βελτιωτικές και συνδικαλιστικές διεκδικήσεις — ν' άναφερθούμε μόνο στα πιο χτυπητά — είναι έννοιες πού οι υπεραριστερές, οι χίππικες και οι παρεμφερείς κινήσεις και ομάδες άρνούνται κατηγορηματικά.

«Χωρίς Κόμμα; Χωρίς Ίδεολογία; Χωρίς πρόγραμμα; Πώς διάβολο θά γίνει αυτή ή επανάσταση πού θά άνθρωποποιήσει τόν κόσμο;

Μέ τό νά τή ζει κανείς. Μέ τό νά πολεμά κανείς γιά ό,τι αυτός θεωρεί πρέπον και όχι γιά 'κείνο πού νομίζει πρέπον κάποιος θεωρητικός» («*Αντικουλτούρα*» σ.100).

Αυτές, βέβαια, οι διαφορές είναι σ' όλους πασίγνωστες. Έκείνο μού μένει νά τονιστεί και ίσως νά ξεκαθαρίσει, είναι τά άάπολλα κοινά στοιχεία, οι συγγενείς διαπιστώσεις και έννοιες, ή πάγκοινη δυσφορία, όσων κατάλαβαν πώς κάτι δέν πάει καλά σ' αυτόν τόν κόσμο, γιά τίς αυτόνοτες υποχρεωτικές αλλά και συνάμα τόσο θλιβερές και άβάσταχτες χειρονομίες τής καθημερινότητας, πού δέν μπορεί πλέον νά έναποτίθεται ή άλλαγή τους στην πανάκεια τής μελλοντικής σοσιαλιστικής λύσης.

Έτσι, ή Κριστίν Γκλυκσμάν, μέλος του ΚΚΓ, δηλώνει ρητά: «άν

τα γουριζω • και γραμμαρα γουριζω

κρίση της οικογένειας υπάρχει, είναι κρίση ενός ορισμένου τύπου οικογένειας: της μονογαμικής - πατριαρχικής και αυταρχικής οικογένειας» ('Ηθική σ.93). Διαπίστωση πού μας παραπέμπει στη σχετική συμπεριφορά των έκφραστών και όπαδών της «'Αντικουλτούρας»: δέν συζητούν πιά τό πρόβλημα «οικογένεια ή μή», αλλά ζούν ελεύθερη και κοινοβιακή, συχνά όμαδική, σεξουαλική ζωή, αποκτούν και ανατρέφουν παιδιά έξω από τήν δομή της πυρηνικής (πατέρας — μητέρα) οικογενειακής όργάνωσης. Φαίνεται όμως, δυστυχώς, πώς λίγο νοιάζονται νά εξηγήσουν στά δισεκατομύρια τών ανθρώπων γιατί και πώς από τή μία ύφίστανται τήν καταπίεση του οικογενειακού θεσμού (ιδίως οί γυναίκες), αλλά και από τήν άλλη βρίσκουν σ' αυτόν μονάχα τό καταφύγιο μετά τήν κούραση τής εργασίας, τήν ένταση τής συγκοινωνίας, τή συναισθηματική αποστέρηση και τήν κοινωνική αποξένωση.

Άλλωστε, αυτήν τήν νέα πραγματικότητα, τούς νέους τύπους οικογένειας, δέν αποσιωπά ή Μαρξιστική Έβδομάδα. Χαρακτηριστικά, ό εθνικός γραμματέας του Σοσιαλι-

στικού Κόμματος Λιονέλ Ζοσπέν αναφέρεται στην «κοινοτική» διαβίωση, «δηλαδή (...) μέσα στην όποία τά ζευγάρια διαφυλάσσουν τς δικές τους προσωπικές σχέσεις, άς ποῦμε στό συναισθηματικό και σεξουαλικό πεδίο (σ.97), και σημειώνει πώς ό νέος τύπος τής «ελεύθερης ένωσης» «άντιπροσωπεύει 10% τών οικογενειών στην Γαλλία, πράγμα όχι άμελητέο» (σ.97).

Η προσπάθεια άνίχνευσης τών νέων κοινωνικών δεδομένων, αλλά και του «νέου» στη μαρξιστική θεωρία, νομίζω πώς γίνεται θαρραλέα, δημιουργικά και πρωτότυπα στην Έβδομάδα Μαρξιστικής Σκέψης. Παραθέτουμε όρισμένα χαρακτηριστικά άποσπάσματα τής όμιλίας του ψυχιάτρου Μπερνάρ Μυλντόρφ, πάντα σχετικά μέ τό ζήτημα τής οικογένειας και τής σεξουαλικής ζωής:

«Αυτό πού μας ενδιαφέρει είναι αυτό τό «νέο» πού αναδύεται κοπιαστικά και πού είναι σήμα μιας αναπότρεπτης εξέλιξης τής σεξουαλικής ζωής, πού μπορεί κανείς νά ταξίθετήσει μέ τρεις σειρές προβλημάτων:

1. Ό ριζικά καινούριος χαρακτή-

ρας του σεξουαλικού προβλήματος στις μέρες μας.

2. Η καινούργια σεξουαλική «κατάσταση» τής γυναίκας.

3. Η ισχύς μιας νέας σεξουαλικής ήθικης.

«... ή «προαγωγή» (τής γυναίκας) σε υποκείμενο ήδονής (στη θέση του άντικείμενου) (...) τό καινούριο σεξουαλικό «καταστατικό» τής γυναίκας, ... άποτελεί τήν έγγυση τής εξέλιξης τών ήθών, δηλαδή τής άνάπτυξης νέων σχέσεων άνάμεσα στά φύλα» (σσ. 116 - 117). Η νέα αυτή σχέση θά αλλάξει τούς βαθιούς ψυχολογικούς προσδιορισμούς τής σεξουαλικής ζωής: «... τό ζευγάρι, σάν προνομιούχα ένότητα συναισθηματικών και σεξουαλικών ανταλλαγών, ίσως προαχθεί σάν «άξια» πρώτη (...) Η ζευγαρωτή οικογένεια θά είναι τότε μία έναλλαγή, ένας σταθμός άνάμεσα στά άλλα, πού θά συνεισφέρει στην άνατροφή και στη διαπαιδαγώγηση τών παιδιών» (ό.π.).

«Όμως - τουλάχιστον οί περισσότεροι λευκοί από μας, οί άστοί, οί καλλιπρηγμένοι όνειροπόλοι και οί άπόβλητοι - έχουμε όλα τά στοιχειώδη γιά νά ζήσουμε πιά άνετα από κάθε φορά. Έχουμε μεγαλύτερη φυσική έ-

Σ. Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ & ΣΙΑ Ο. Ε.

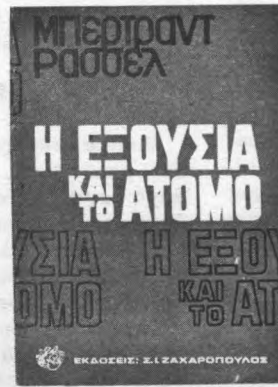
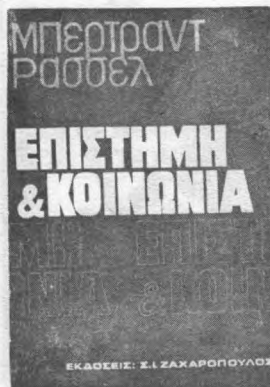
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 7 - ΑΘΗΝΑΙ - ΤΗΛ. 360 5501 - 360 8550

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ

ΠΡΑΞΙΠΕΛΟΥΣ 141 - ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ - ΤΗΛ. 411 6530

Βιβλία • Σχολικά • Χαρτικά • Είδη δώρων

και γραμματα γνωρίζω • και γραμμα

λευθερία, μπορούμε να κινούμαστε, να ξεφεύγουμε και να περιπλανώμαστε. Έχουμε περισσότερη σεξουαλική ελευθερία. Επιπλέον, είμαστε πιο ελεύθεροι από κάθε άλλη φορά να λέμε ό,τι αισθανόμαστε» («Αντικουλτούρα», σ.84).

■

Δέν μπορώ να καταπιαστώ με την έκθεση όλων των θεμάτων που συζητούνται στις δύο εκδόσεις. Σημειώνω και πάλι έντελως ένδεικτικά: ή συγκριτική ανάγνωση της «βραδιάς» του Μαρξιστικού Κέντρου με θέμα «Η θέση των επιστημόνων στην κοινωνία» και των κεφαλαίων της «Αντικουλτούρας» των σχετικών μετά «Ελεύθερα πανεπιστήμια», θα μπορούσε να προκαλέσει έναν νέο τύπο προβληματισμού και να πλουτίσει και τις δύο όψεις: κρατάμε και τί από την πολιτιστική παράδοση και τις κατακτήσεις της επιστήμης, τις εντάσσουμε και πώς στην επαναστασιακή κοινωνική πρακτική; Έδω μοιάζει να παρεμβάλλεται και να μας καθορίζει ή ίδια ή κουλτούρα μας, της οποίας — θέλοντας και μή — είμαστε οργανικό κομμάτι (οί τόσο διαφορετικές οπτικές των δύο κειμένων παρεπέμπουν

βασικά στην πνευματική ιστορία ενός Αμερικανού και ενός Εθνωπαίου).

Τελειώνοντας, δύο λόγια για τό θέμα της Κουλτούρας.

Τά ΚΚ δίνανε πάντοτε μεγάλη έμφαση στό ζήτημα αυτό. Κουλτούρα όμως σήμαινε καλές τέχνες και λογοτεχνία. Σήμερα, φυσικά, προστέθηκε και τό πρόβλημα των «μαζικών δικτύων ενημέρωσης και διασκέδασης», ή τηλεόραση. Στήν Ελλάδα, δυστυχώς, αυτή είναι ή κυρίαρχη πρακτική των άριστερών οργανώσεων: οί σκοποί και οί δραστηριότητες μιās πολιτιστικής κίνησης προβάλλουν στόν κόσμο μιά όρισμένη τέχνη και έτσι τόν «καλλιεργούν». Όμως, οί βραδιές Βάρναλη, οί μουσικές βραδιές στόν Πανιώνιο, οί θεατρικές βραδιές, είναι μονάχα κάποια, σπάνια μάλλον, βράδια διασκέδασης πολλών ίσως και λαϊκών ανθρώπων μαζί. Ένώ ή κουλτούρα φαίνεται πώς είναι «ριζωμένη στό σύνολο των κοινωνικών δραστηριοτήτων, στις σχέσεις πού δέονται ανάμεσα στους ανθρώπους σε κάθε στιγμή» («Ηθική», σ. 141), ύποστηρίζουν οί Γάλλοι κομμουνιστές, διότι έχουν πλέον άποδεχτεί

τόν παρακάτω όρισμό της:

«Η κουλτούρα είναι αυτό πού επιτρέπει στό άτομο να νιώθει ολοκληρωμένα την άλληλεγγύη του με τούς άλλους ανθρώπους στό χώρο και στό χρόνο, με αυτούς της γενιάς του όπως και με τίς γενιές πού προηγήθηκαν και με κείνες πού θά ακολουθήσουν» («Ηθική», σ. 141).

Τέτοια θέματα πολύ λίγο συζητούνται στό ελληνικό άριστερό κίνημα και δέν έχουν σχεδόν καθόλου θιχτεί από τούς δικούς μας προοδευτικούς διανοούμενους. Τά τελευταία χρόνια, με τόν πολλαπλασιασμό των μεταφράσεων πού συνεπάγεται ευρύτερη και πλουσιότερη πληροφόρηση του ελληνικού κοινού γύρω από νέες ιδέες και προβληματισμούς, νομίζω πώς θά πρέπει να δημιουργήθηκαν τουλάχιστον κάποια εναύσματα, για τίς τάσεις πού αυτοαποκαλούνται ανανεωτικές, να επαναπροσδιορίσουν τά μοντέλα της πολιτικής δράσης και κυρίως να μπολιάσουν την πολιτική με νέες θεωρητικές έννοιες πού γεννάνε οί όλο πιο πολύπλοκες κοινωνικές σχέσεις.

Έλένη Δημητρίου

ΜΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ

ΑΠΑΝΤΑ ΦΡΟΨΝΤ

έκδοσις πλήρης — μεταφράσεις άρτιες

20 ΠΟΛΥΤΕΛΕΙΣ ΤΟΜΟΙ — δρχ. 5000.

■

«ΠΑΝΕΚΔΟΤΙΚΗ»

όδός Χαριλάου Τρικούπη 14 — τηλ. 36 37 273 - 68 16 72

ΑΘΗΝΑ (Τ.Τ. 143)

Διόρθωση προηγούμενου τεύχους:

Ἡ « Πολίτης » ζητάει συγγνώμη ἀπὸ τὸν συγγραφέα Ἄνδρέα Παναγόπουλο καὶ τοὺς ἀναγνώστες γιὰ τὴ τυπογραφικὴ ἀτυχία τοῦ τεύχ. 18: Στὴν βιβλιοκριτικὴ τοῦ Α. Παναγόπουλου γιὰ τὸ Βιβλίο τοῦ E.R. Dodds «Τὰ χαμένα πρόσωπα», ξεκόλλησε στὸ τυπογραφεῖο, μετὰ τὸν ἔλεγχο μας τοῦ περιοδικοῦ, μιὰ δλόκληρη στήλη τοῦ παραπάνω ἄρθρου. Ἡ δημοσίευσή τοῦ «χαμένου» κομματιοῦ παρακάτω, δὲν μπορεῖ φυσικὰ νὰ θεωρηθεῖ πλήρης ἐπανόρθωση...

Ἀκόμη περισσότερο αὐτοὶ ὑπῆρξαν καὶ οἱ δύο βασικοὶ ἄξονες τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς τοῦ συγγραφέα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ βιογραφία του ἔτσι πού τὸ ἄλλο ἐγὼ του, ὁ ἐσωτερικὸς ἐαυτὸς του, νὰ εἶναι ταυτόχρονα «ὁ προδότης του καὶ ὁ σωτήρας του, ἡ μιὰ ἐνέργεια, ὁ καθρέφτης νὰ γίνεταί λάμπα» κατὰ τὸ λόγο τοῦ Yeats.

Ἄνοιγεις τὸ βιβλίο — ἀφιερωμένο στὴ μνήμη τῆς γυναίκας του — καὶ βρίσκεις ἀμέσως τὸ φῖνο, ξύπνιο, αὐτοσαρκαστικὸ πνεῦμα, καὶ τὴν ἄγρυπνη συνείδηση πού σέ πείθει αὐτόματα πὼς ἔχει κάτι νὰ σοῦ πεῖ καὶ ξέρεי πὼς νὰ τὸ κάνει. Ἀρχίζει ἔτσι: «Μιὰ πού, ἀντίθετα πρὸς τοὺς ἄλλους Ἴρλανδοῦς, δὲν ἔχω μεγάλη ἀδυναμία πρὸς τὶς γενεαλογίες, δὲν μπορῶ νὰ πῶ πολλὰ γιὰ τοὺς προγόνους μου». Καὶ ἀκολουθεῖ ἕνας μαρὰς ἀπὸ συναρπαστικὲς μνήμες ἀπὸ τόπους, ἀνθρώπους, γεγονότα, μετὰ τὸ μόνιμα διχασμένο μυαλό καὶ τὴ διχασμένη καρδιά, καθὼς περνάει μέ-

σα ἀπὸ τὰ κεφάλαια «μαθαίνοντας νὰ λέω ἐγὼ» καὶ λέγοντας «ἐμεῖς» καὶ καθὼς κινεῖται ἀνάμεσα σὲ Δουβλίνο, Ὁξφόρδη, Σερβία, Λονδίνο, Ρέντιν, Ἀμερικὴ, Κίνα κ.λπ. κ.λπ. ὅπου ὅλα (ἴσως λιγότερο ἢ Κίνα), τὸν ἀπογοήτευσαν.

Ἄγαπητέ «Πολίτη»

Λυποῦμαι πού πάλι θά σέ ἀπασχολήσω μετὰ τὴν «Ἱστορία τοῦ ΚΚΕ» Πραγματικὰ λυποῦμαι καὶ ντρέπομαι πού τόσο ἀπερίσκεπτα κατηγορήσα τὴν «Αὐγή» καὶ προπαντὸς πού δὲ διάβασα τὶς βιβλιοκρίσεις τῶν φίλων Γ. Βουρνᾶ καὶ Θ. Παπαδόπουλου. Εἶναι ὅπως οἷός τις ἀπαράδεκτο νὰ διατυπώνει κανεὶς κρίσεις, καὶ μάλιστα κατηγορίες, χωρὶς νὰ ἔχει πρῶτα ἐνημερωθεῖ.

Κατὰ τὰ ἄλλα ἐμμένω στὶς κρίσεις πού διατύπωσα.

Δὲν ξέρω ἂν φταίει ὁ «Πολίτης» ἢ ὁ Μπριλλάκης. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα μου γράφεται μετὰ ἕνα λάμδα, ὄχι μετὰ δύο. Στὴν «Αὐγή» ὅπου τόσα χρόνια γράφω, τουλάχιστον αὐτὸ θά μπορούσε νὰ τὸ ξέρει ὁποῖος τυχόν διαβάζει τὶς ἀνταποκρίσεις μου.

3.4.78

Ἄντωνης Σολάρο

αστρικος**βιβλία – ἀφίσες****Χαρ. Τρικούπη 14 (στή στοά)****τηλ. 3633 - 357**

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

«ΜΙΝΩΑΣ»ΜΑΡ. & ΗΛ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΤΑΔΙΟΥ 43 – ΤΗΛ. 3217545 – ΑΘΗΝΑ 121

- Μιά προσφορά στὴν πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ καλλιέργεια τῶν νέων μας καθιερωμένη ἀπὸ εκπαιδευτικούς, γονεῖς καὶ κοινὴ γνώμη.

ΓΑΛΑΖΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

- Ἡ μεγαλύτερη ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία τοῦ οἴκου μας.
- Ἡ σειρά πού καθιερώθηκε κερδίζοντας τὴν ἀγάπη τῶν νέων μας.
- Ἡ σειρά πού μπαίνει πρώτη σὲ κάθε δημόσια καὶ ἰδιωτικὴ βιβλιοθήκη.
- Μιά σειρά ἀπὸ 35 ἀριστουργήματα τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας γιὰ παιδιὰ 10-16 χρονῶν.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

- Μιά σειρά ἀπὸ 15 ἐγκυκλοπαιδικὰ βιβλία πού ἀγκαλιάζουν τοὺς περισσότερους κλάδους τῆς Τέχνης καὶ τῆς Ἐπιστήμης, πού ἀνεβάζουν καὶ ἐξοπλίζουν τὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τῶν νέων μας σὲ ὅλες τὶς σύγχρονες γνώσεις.

ΣΕΙΡΑ ΙΟΥΛΙΟΥ ΒΕΡΝ

- Μιά σειρά ἀπὸ 25 βιβλία, τὰ καλύτερα τοῦ μεγάλου καὶ προφητικοῦ Γάλλου συγγραφέα Ἰουλίου Βέρν, πού δίνει φτερά στὴν παιδικὴ φαντασία.